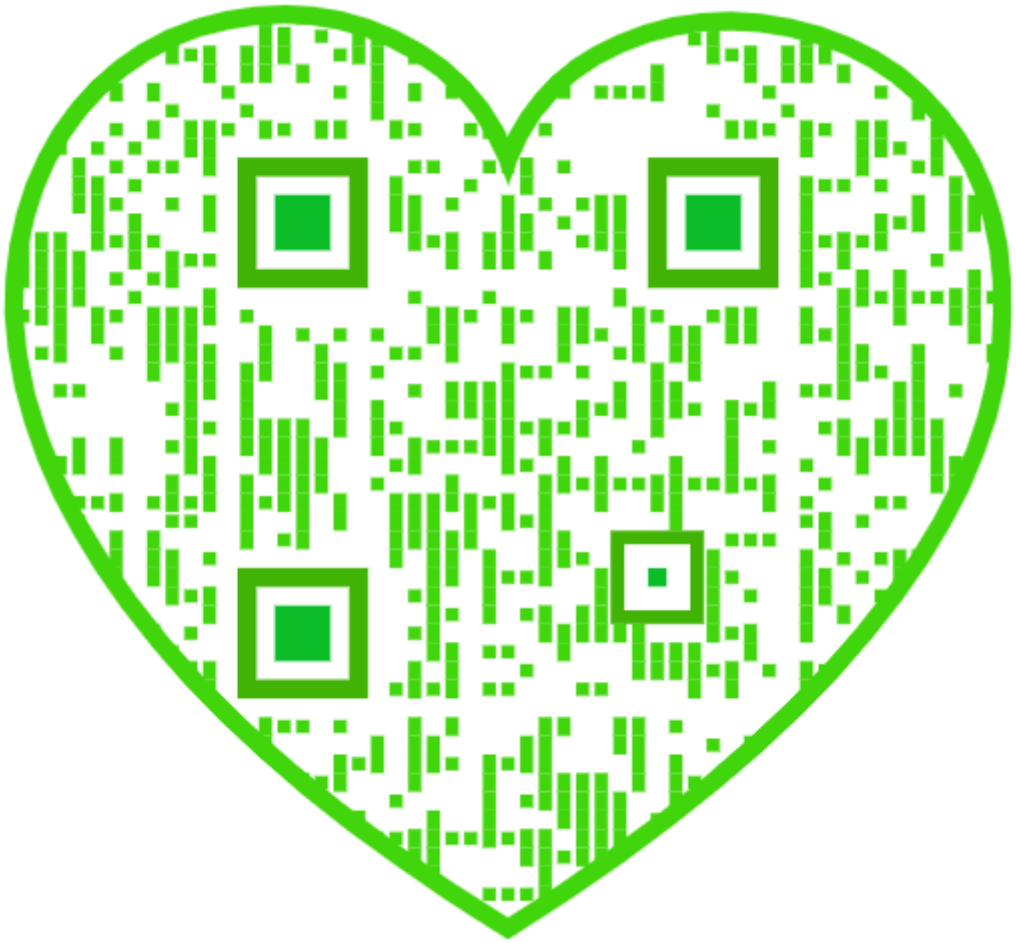

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

VIJF EN DERTIGSTE DEEL.

1859.

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum.
I Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede,
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Een woord bij het geëindigd Jubilé. 1

Veroordeeling van den Jansenisten aartsbisschop van Utrecht, Henricus Loos. 9

Engelands hereeniging met de Katholieke Kerk (*Vervolg van 't vorig deel, bl.* 94.). 14, 171

De Staat theologant. 28

De WelEerw. heer P. J. Hesseveld. 65

Berengarius van Tours. — IV, V, VI.

Berengarius in Normandië. 101

Berengarius te Chartres. 112

Ascelinus. 115

Gevangenschap van Berengarius. 142

Concilie van Vercelli. 154

Brief van Berengarius aan Richardus. 270

Theoduinus van Luik. 280

De Synode van Parijs. 291

Paulinus van Metz. 297

De Synode van Parijs gehandhaafd tegen Lessing. . 306

Bladz.

De hoofdtypen van het Christelijk gezag. 205
R. H. van Someren over Graaf Willem van der Mark. . . 226
De toestand van het Protestantisme, geschetst naar de „Nieuwe Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie". 333
Wat door 't absoluut individualisme te verstaan zij, en hoe al aanstonds, zoowel uit den vorm als uit den algemeenen inhoud der eerste verhandeling in de Jaarboeken, blijkt, tot wat heerschappij dat individualisme in 't Protestantisme gekomen is. . 339
Het Protestantsch individualisme kon om zijn absoluten aard geen historischen invloed verkrijgen, dan door despotisme, maar bragt om dezelfde reden het ander uiterste voort, en deed alle gezag der hervormers, der symbolen, der Schriftuur, der Openbaring, zelfs dat der rede verwerpen. 355
Luther's despotisme. 361
Verwerping van het gezag van Luther. 365
Verwerping van 't gezag der hervormers en hunner leerlingen. 367
Verwerping van het gezag des bijbels. 369
De verwerping van 't gezag der symbolische schriften. 377
De verwerping van 't gezag van 't woord Gods of der Openbaring. 385
De verwerping van het gezag der rede. 392

VERSCHEIDENHEDEN.

Onze gelukwensch en dank aan „de Tijd, N.-H. Courant.". 35
Varia en Curiosa. 37
Statistiek van misdaden in Frankrijk en Pruissen. 52
Het Protestantisme in Frankrijk. 54
Handboekje voor de zaken der Roomsch Katholijke Eeredienst. 55
Een verdacht „Zendelingshuis". 60

Bladz.

Verboden boeken. 191
De kardinaal Wiseman in Ierland. . . . . —
Ida Pfeiffer over de Protestantsche zendelingen. 194
De Katholieke Kerk in Noord-Amerika. 197
Naïef voorbehoud. . . . . —
Drie Katholieke Almanakken 198
Aan 's Heeren H. Wonden. Door P. van der Ploeg, Pr. . . 202
De vereeniging ter verbreiding der waarheid te Amsterdam. . 264
Jesus, voor Pilatus, gevolgd van de Afdoening van 't Kruis. 268
Geloof en ongeloof in Protestantsche preekrecensiën. . . . 314
Spurgeon beoordeeld door —R— in de *Vaderl. Letteroefeningen*. . . . . —
De Christelijke Verzamelaar en de *Revue Chrétienne* over Spurgeon. 317
De Vereeniging en de *British Quaterly Review* over denzelfden volksprediker. 320
Recensent v. p. in de *Vaderl. Letteroefeningen* over drie preken. 328
Hoeveel predikanten in Nederland „Christus en dien gekruisigd" prediken. 329
Statistiek der echtscheidingen in Pruissen van 't jaar 1858. . 399

Sprokkelingen:

Bedrijvigheid der Protestantsche pers in de Vereenigde Staten. 140
Het Protestantisme in België. 203
Bevolking van Rome. . . . . —
Wat de Synode der Ned. Herv. Kerk gevaar loopt te worden. . . . . —
Verschillend oordeel. 332
Bouw van Protestantsche kerken in Engeland . . —
Het Pruissicsch bijbelgenootschap. 400
Kostbaar bijbelvervoer. . . . . „

Berigt 204

Bladz.	81	r. 1 v. b.	*staat:* als te jong	*lees:*	als te oud.
»	93	r. 2 v. o.	— scheen	—	scheen hij.
»	235	r. 3 v. o.	in de noot *staat :* hare luidruchtigheid	—	hunne.
»	245	r. 4 v. b.	*staat:* hetgeen zij waren	—	hetgeen zij waren,
»	257	r. 16 v. b.	— en eigenlijk gezegd, had er niets plaats gegrepen.	—	een eigenlijk gevecht had er niet plaats gegrepen.
»	260	r. 11 en 14 v. b.	*staat:* Brugge, en Brugghe	—	Rugge en Rugghe.

EEN WOORD

BIJ HET

GEËINDIGD JUBILÉ.

Toen we voor vier jaren het gesloten jubilé dankbaar herdachten, vermoedden wij niet, dat we ons weder, na zoo kort een tijd, in den heilrijken afloop van dergelijke buitengewone genadedagen verheugen, en er bij het ingetreden jaar onze lezers mede geluk wenschen zouden. Berigten uit verschillende landen gewagen van de geestdrift waarmeê de geloovigen van de aangeboden gunst gebruik hebben gemaakt, en van het aantal bekeeringen, in dien tijd van boete en gebed allerwege uitgewerkt. Ook ons dierbaar vaderland is niet achtergebleven, te oordeelen althans naar hetgeen wij om ons heen hebben aanschouwd. Hier hoorde men een ieder wien men ontmoette, geestelijken en leeken, uit het volle, overtuigde gemoed als om strijd den uitroep herhalen: „Wat heeft, God zij geloofd! het jubilé toch overal weder

véél goed gedaan!" En men haalde op van den ijver der geloovigen, van het vlijtig kerkbezoek, het trouwe bijwonen der oefeningen, van het aantal biechten en communiën, van treffende bekeeringen, van de vreugde en het innig zielsgenot van gansche gemeenten, die haar geluk niet wisten uit te spreken. We willen niet, gelijk den vorigen keer, de verschillende uitwerkselen van het jubilé beschrijven, maar stippen met een enkel woord aan, hoe gepast die meermalen wederkeerende gebeds- en boeteoefeningen zijn in een tijd, dat er door velen zoo weinig aan de belangen der eeuwigheid wordt gedacht; dat de mensch met zijn vindingrijk vernuft zich zelven schier genoeg waant, en bijvoorbeeld het hoofd van een magtig rijk openlijk durfde verklaren: dat hij den bergvloeden zou verleeren, langer nog zijne velden met overstroomingen te teisteren; hoe gepast, ja, in een tijd, dat stoffelijke zin en zinnelijk genot zooveler harten dermate innemen, dat de pligten jegens God en alzoo de behoeften der ziel er jammerlijk door verwaarloosd worden. En toch des Heeren rijk, en dus ook ons rijk is niet van deze wereld.

Als de algemeene vader der Christenheid een aflaat bij wijze van jubilé met de daaraan verbonden voorwaarden en gunsten uitschrijft, is dit reeds een gewijde toon uit eene hoogere wereld dan van dit stof; een *geestelijk* woord, dat zich te midden van alle aardsche bedrijvigheid en gewoel laat hooren; 't is een heilige vaderstem, welke van de eeuwige wereldstad, het middenpunt der Katholieke Kerk, uitgaande, van mond tot mond over de geheele aarde voortgesproken en een geheel jaar door allerwege herhaald wordt. Wat vraagt de onsterfelijke opvolger van Petrus, Christus' vertegenwoordiger en

plaatsbekleeder, het zigtbaar Hoofd van het rijk Gods op aarde?

Die teedere, voor zijne kinderen zoo bezorgde grijsaard noodigt hen uit, dat zij te midden van al den kommer of het geluk des tijds het heil hunner ziel niet vergeten; dat zij nu eens bijzonder aan de eeuwigheid zullen denken, en ernstig overwegen, wat lot hen dáár wacht. Hij vraagt minzaam en dringend, dat zij zich niet alleen met God zullen verzoenen, maar er zelfs voor duchten, den dood ook slechts met eenige tijdelijke straffen in te gaan, die zij dan nog in lijden zouden moeten volboeten; en hij biedt, om gewigtige hem daartoe nopende redenen, uit de geestelijke schatten der Kerk algeheele kwijtschelding aan, mits men naauwgezet volbrenge wat hij hiertoe ten voorwaarde stelt. Welk eene nadrukkelijke verkondiging al dadelijk van onze eigene ongenoegzaamheid, van menschelijk onvermogen. Hij die van God gesteld is, om die geestelijke schatten der Kerk uit te deelen, hij biedt ons, door de gemeenschap der Heiligen, waarin Hoofd en ledematen verbonden zijn, bijzonder deel in de overvloedig vergaderde verdiensten van *anderen*: van een Godmensch! van zijne Onbevlekt Ontvangen Moeder, van het gansche ligchaam der Kerk; maar roept tegelijk, zoozeer moet alles *gevraagd* worden en ons van God toekomen, al hare kinderen op, eenparig zoowel voor hunne eigene behoeften als voor die van hunne algemeene Moeder te bidden: hij vraagt een *algemeen* gebed, dat is. eene algemeene erkenning van Gods oppermajesteit, eene eenparige belijdenis van 's menschen afhankelijkheid, eigen ongenoegzaamheid, en veelvuldige behoefte. Hij vraagt een algemeen gebed van *dank* voor ontvangen weldaden, zoo voor zich als voor de zijnen én op tijdelijk

én op geestelijk gebied, en huldigt hiermede niet enkel des Scheppers algemeene en volstrekte opperheerschappij, uit en door wien, in en voor wien alles is; maar belijdt Hem tevens als onderhouder, weldoener en vader, als Gever aller goede gaven, zonder wien we niets vermogen, uit wien al onze genoegzaamheid is, daar wij, gelijk de apostel spreekt, niets hebben wat we van Hem niet ontvingen, en waarvoor we Hem niet moeten danken. Zoo dan maant onze H. Vader alle geloovigen aan, om den dubbelen pligt van aanbidding en dank, dien zij gedurig jegens Gód te volbrengen hebben, getrouw te vervullen, dit in het jubilé door de algemeenheid, eenparigheid te voller en waardiger te doen, en door die gezamenlijkheid een heiliger eerherstel aan te bieden voor hetgeen aan zijne glorie onttrokken werd.

Opdat nu die openlijke akten van aanbidding, dank en eerherstel aan God te behagelijker zouden wezen, wekt des Heeren stedehouder de geloovigen tot eene algemeene boete op, tot een eenparig gebed om *verzoening*, om dan uit dat weder reine of meer gereinigde en geheiligde hart een algemeen *smeekgebed* te doen opgaan voor de belangen der gansche H. Kerk. Welk eene krachtige betuiging ligt hierin van Gods oneindige regtvaardigheid en heiligheid, van onze schuldigheid en zondigheid, van onze gehoudenheid tot verzoening en voldoening, van onze behoeften aan kwijtschelding en vergiffenis, om niet voor eeuwig te vallen in de handen van den levenden God! En die smeekbede om genade voor allen en een ieder, naar aller en ieders behoefte, om genade inzonderheid ook voor de toekomst, dat zij mogen volharden ten einde toe — is 't niet eene ootmoedige, rouwmoedige erkenning en verheerlijking der

almagt, liefde, getrouwheid Gods, die al wie tot Hem roepen en kan, en wil, en zal helpen? is 't weder niet eene eenparige belijdenis onzer algeheele en voortdurende afhankelijkheid en behoeftigheid? niet eene dringende vermaning, dat we ons zelven niet genoeg zijn, maar *goddelijke* hulp behoeven? is 't niet eene krachtige oproeping uit dat dagelijksch leven van stofvergoding en zingenot, eene magtige prediking van een toekomstig en eeuwig leven? eene opwekking uit den ouden nacht en het graf van zonde, traagheid en onvolmaaktheid, om, als kinderen des lichts, in het nieuwe licht en leven der reinheid en heiligheid te wandelen?

En let men in 't bijzonder op de voorwaarden om in de gunsten van het jubilé te deelen: ze strekken evenzeer, om de harten van het stoffelijke en zinnelijke af te roepen en tot een meer dan aardsch goed op te heffen. We behoeven niet te herinneren, wat er voor eene waardige biecht van den boeteling gevorderd wordt: dat ware zielsberouw, hetwelk om God de banden der zonde verbreekt; die ootmoedige, rouwmoedige, opregte zelfbeschuldiging met de welgemeende begeerte tot voldoening en herstel. Voor het geheimvolle kruis, aan de zijde des priesters, die hem Christus vertegenwoordigt, meent hij de vrijspraak als uit 's Heeren mond zelven te vernemen; dan mag hij zich in de H. Communie met zijnen God en Zaligmaker op het allerinnigst vereenigen: dat dubbel liefdegeheim van verzoening en vereeniging zegt hem duidelijk genoeg, wat zijne verheven bestemming is, hoe zijn leven hier een leven in en voor Christus moet wezen. Maar ook de andere vereischten, wat zijn ze gepaste boete- en geneesmiddelen voor de aardsgezindheid, voor het onverzaad en zondig bejag van ver-

gankelijk bezit en genot, voor die verzonkenheid in alle wereldsch bedrijf, welke het eeuwig heil vergeten doet. Wat ligt er eene eenvoudige, maar toch nadrukkelijke prediking in van hoogere, van bovenaardsche behoeften en belangen!

Tot driemalen toe moesten de geloovigen het huis Gods bezoeken, om daar te *bidden*; dat bidden, gelijk we reeds opmerkten, herinnert telkens door zich zelve reeds, wat de eigenlijke en ware betrekking is tusschen God en mensch, geeft God wat Gode toebehoort, en terwijl het eene vervulling is onzer dubbele verpligting van aanbidding en van dank, strekt het tegelijk tot aanvulling onzer dubbele altoos blijvende behoefte: aan verzoening en nieuwe genade. En hoe riepen de verhevene doeleinden, waarvoor de geloovigen te bidden hadden, de geesten en harten uit die bekrompenheid en jammerlijkheid op, waardoor zij, gausch in het zinnelijke en tijdelijke verloren, het geestelijke en eeuwige zoo weinig gedachten. Zamen wierpen zij zich ootmoedig voor het heiligdom neder, om zamen te smeeken voor de bovenaardsche, onsterfelijke belangen van het rijk Gods en heel de menschheid: zij smeekten het onzigtbaar Hoofd der Kerk voor haren bloei en hare verheffing, voor de glorie zijner Onbevlekte Bruid, ons aller geliefde Moeder; zij smeekten voor de eendragt en vrede onder hen die een groot deel der wereld besturen: onder al de Christen vorsten; voor de uitroeijing van alle ketterij en dwaling, van ongeloof en zonde, die groote bronnen van tijdelijke en eeuwige jammeren; kortom zij smeekten voor het waarachtig heil der gansche aarde; — 't was een eenparig smeekgebed om de eeuwige goederen voor heel de wereldmaatschappij.

Bij die zielverheffende gave der voorbede werd ook voor onze arme broeders, des Heeren lievelingen, aan wie Hij gelijk wilde worden en het evangelie kwam verkondigen, eene gifte der liefde gevraagd. Met die aalmoes, altoos eene onthechting voor den gever, hetzij dan grooter of kleiner, welke kracht schenkt aan 't gebed, en zelve een gebed is in offerdaad, en daarom zooveel bij God vermag; met die aalmoes had de geloovige eene andere weldaad regtstreeks voor geestelijke belangen, voor een godgevallig verheven doel te paren: een offer voor de heilrijke vereeniging ter voortplanting van het zaligend geloof onder de ongelukkigen die nog meerendeels of geheel in de schaduwe des doods zijn gezeten. Die beide liefdegaven ten behoeve van anderen, ter liefde van Christus gebragt, zijn altoos eene bestrijding der eigenbaat, eene verwinning der zelfzucht, eene toewijding aan God, eene heiliging van het stoffelijk goed; terwijl de nog gevorderde onderhouding van een *vastedag* het weêrspannig ligchaam helpt beteugelen en het bedorven vleesch tegelijk doet boeten voor verboden zingenot.

En dit alles nu is in de gansche Kerk over de geheele aarde geschied; een jaar lang is den hemel door gebed en boete van millioenen geloovigen een heilig geweld aangedaan. Het goddelijk woord klonk gedurig, nu dreigend en vreeselijk, dan vertroostend en verteederend, of onderrigtend en vermanend, den in de kerken opeengedrongen Christenscharen toe; uit zoovele gelouterde, met Christus inniger vereenigde zielen ging een algemeen, eenparig zoen- en smeekgebed tot den Vader der barmhartigheden op: de schoone, onbevlekte, welbeminde Bruid bad in die verheffingen van liefde, tot haren goddelijken Bruidegom voor de zielen door zijn kostbaar bloed ver-

lost —: is het te verwonderen, dat er zulk een overvloed van genade geschonken, zoo menige ziel gewonnen, zooveler geloof verlevendigd en bevestigd, zooveler liefde opgewekt en bestendigd is?

We wenschen dan, evenals bij 't einde van het vorig jubilé, allen in ons vaderland, geestelijken en geloovigen, van ganscher harte geluk met den gezegenden afloop dier dagen van genade. Mogen de vergaderde verdiensten en de uitgewerkte vruchten altoos blijven, in de zegevierende Kerk voor eeuwig genoten, — en vervuld worden wat een vroom dichter in de volgende regelen [1]) vraagt:

Glorie, altoos hooger glorie aan Gods menschgeworden Zoon
In den hemel en op aarde, waar Hij zetelt op zijn troon;
Zegepraal voor onze Moeder, zijn zoo teêrgeliefde Bruid,
Dat ze eens allen wie er dolen aan haar moederharte sluit';
Troost voor droeven, kracht voor kranken, moed in alle zielesmart,
Licht, o licht voor langverblinden, heilgenâ voor 't schuldig hart,
Eindvolharding voor Gods kind'ren, voor de ontslapen zielen vreê,
Eens de hemel voor ons allen! — zij de vrucht van 't JUBILÉ.

1) Zie den *Vincentius-Almanak* voor 1858, laatste bladz.

VEROORDEELING

VAN DEN

JANSENISTEN AARTSBISSCHOP VAN UTRECHT,

HENRICUS LOOS.

DILECTIS FILIIS UNIVERSIS CATHOLICIS IN BELGIO BATAVO COMMORANTIBUS

PIUS PP. IX.

Dilecti Filii, Salutem et Apostolicam Benedictionem. Probe nostis, Dilecti Filii, Joannem illum van Santen ex hac vita migrasse; qui ab Ultrajectinis schismaticis nefario prorsus ausu contra jus et fas Archiepiscopus electus et consecratus fuerat, quique propterea cum electoribus et consecratoribus ejus a Leone XII felicis recordationis Praedecessore Nostro severissimis fuerat censuris innodatus, atque ab omni Pontificalis ministerii functione interdictus. Ipso autem e vivis sublato, iidem Ultrajectini subrogarunt Henricum Loos, qui suam electionem et consecrationem Nobis impudentissime significare non dubitavit per epistolam die 4 hujus mensis datam, et callido illo, fucatoque scribendi modo exara-

PAUS PIUS IX

AAN ZIJNE GELIEFDE ZONEN, DE KATHOLIEKEN VAN BATAAFSCH BELGIE.

Geliefde Zonen, Heil en Apostolischen Zegen. Het is U wel bekend, Geliefde Zonen, dat die Joannes van Santen uit het leven gescheiden is, die door de Utrechtsche schismatieken met een gansch boos bestaan tegen alle regt en billijkheid tot aartsbisschop verkozen en gewijd werd, en die deswegens met degenen welke hem kozen en wijdden, door Onzen Voorganger Leo XII zaliger gedachtenis met de strengste censuren belegd en van de uitoefening aller Bischoppelijke bediening geïnterdiceerd was. Bij zijnen dood hebben diezelfde Utrechtenaren, niets van hunne hardnekkigheid opgevende, hem onlangs door Henricus Loos vervangen, die niet geaarzeld heeft, Ons aller-

tam, quo consuetas veteratorum sui similium artes imitans aut Nos fallere, aut demulcere est aggressus. Suum enim erga hanc S. Sedem obsequium, suamque in Nos venerationem officiosis conceptisque verbis profitetur, et Apostolicam a Nobis Benedictionem efflagitat. Inter has autem inanium verborum blanditias Apostolicae Sedis jura factis conculcat, Sacrarum legum sanctiones aperte violat, venerandam Ecclesiae Disciplinam nefarie contemnit, corrumpit, et irrogatas toties sui similibus ob eamdem causam poenas procacissime aspernatur.

Itaque Apostolico, quo immerentes fungimur, muneri nimis merito deesse videremur, si Henrici scelus, et illorum qui in eo patrando opem auxiliumque illi tulerunt, sileremus, et inultum abire pateremur. Ex hac igitur Apostolicae Sedis specula vocem juxta illud *« clama ne cesses »* attollimus, Vobisque, Dilecti Filii, in quorum conspectu haec tam indigna facta non sine vestra

onbeschaamdst zijne verkiezing en wijding te verwittigen bij een schrijven van den 4ⁿ dezer maand, gesteld in die welbekende sluwe en geveinsde manier, waarin hij de gewone kunstgrepen zijner hem gelijke uitgeleerden nabootsende, het beproefd heeft, Ons óf te misleiden óf in te nemen. Want hij betuigt met dienstvaardige en uitdrukkelijke woorden zijne onderdanigheid jegens dezen H. Stoel en smeekt van Ons den Apostolischen Zegen. Doch onder dit gevlei van ijdele woorden, treedt hij feitelijk de regten van den Apostolischen Stoel met voeten, schendt hij klaarblijkelijk heilig bekrachtigde wetten, veracht en verkracht op goddelooze wijze de eerwaardige Tucht der Kerk, en versmaadt allerhalsstarrigst de zoo dikwerf tegen zijns gelijken om dezelfde reden gevelde straffen.

Diensvolgens zouden Wij aan het Apostoliesch ambt, hetwelk Wij onverdiend bekleeden, al te zeer te kort schijnen te komen, indien Wij over de euveldaad van gezegden Henricus en diegenen welke hem in de volvoering er van, hulp en bijstand hebben verleend, zouden zwijgen en haar ongestraft laten voorbijgaan. Van deze hooge wachtplaats dan des Apostolischen Zetels, verheffen

procul dubio execratione contigerunt, universaeque Ecclesiae auctoritate Nobis divinitus demandata, electionem ejusdem Henrici Loos in Archiepiscopum Ultrajectensem illicitam, irritam ac nullam: consecrationem vero illegitimam ac sacrilegam esse declaramus et decernimus, ipsumque una cum omnibus, qui ejus electioni aut consecrationi operam, consilium, consensum quomodolibet praestiterunt, excommunicamus et excommunicatos haberi a Catholicis universis, praesertim vero a Vobis, Dilecti Filii, districte praecipimus. Sciat insuper Henricus Loos sibi, nisi novis se poenis obligatum velit, ab iis omnibus plane esse abstinendum, quae Episcopalis jurisdictionis aut ordinis propria sunt. Quamobrem nunquam ipsi licebit Sacrum Chrisma conficere, Sacramenta Confirmationis et Ordinis administrare, quemquam animarum curae praeficere, et alia quaecumque agere, quae vel Episcopalis sunt Ordinis, quem nullo modo licite exercere potest, vel ad Episcopalem pertinent jurisdictionem, qua omnino caret.

Wij naar het woord: „*Roep en houd niet op!*" Onze stem, en voor U, Geliefde Zonen, onder wier oogen dat zoo onwaardig bedrijf zeker niet zonder uwe verfoeijing geschied is, en krachtens het Ons van Godswege toevertrouwde gezag der gansche Kerk, verklaren en bepalen Wij, dat de keuze van dien Henricus Loos tot Aartsbisschop van Utrecht ongeoorloofd, nietig en van geener waarde, en zijne wijding onwettig en heiligschendend is; en hem zelven met allen die tot zijne verkiezing of wijding eenige hulp, raad, of toestemming, hoe ook, hebben verleend, excommuniceren Wij, en gelasten nadrukkelijk, dat zij door alle Katholieken, en inzonderheid door U, Geliefde Zonen, voor geëxcommuniceerd aangezien en gehouden worden. Bovendien moet Henricus Loos wel weten, dat hij zich, wil hij geene nieuwe straffen beloopen, volstrektelijk van dat alles te onthouden hebbe, wat aan de Bisschoppelijke jurisdictie of orde eigen is. Weshalve het hem nooit geoorloofd zal zijn, het Heilig Chrisma te wijden, de Sakramenten des Vormsels of der Wijding te bedienen, zielszorg aan wie het zij op te dragen, of iets anders, wat ook, te doen hetwelk óf eigen is aan de Bis-

Inviolabilis Ecclesiae Catholicae Unitas, suprema et indubitata hujus Apostolicae Sedis Jurisdictio, Sacrarum legum et ecclesiasticae disciplinae a Novatorum ausibus vindicandae studium ad hanc in Henricum Loos, ejusque socios animadversionem Nos adegerunt. Quanto libentius eos, si resipiscentes, suique facti poenitentes inconsutilem Christi vestem lacerare desinerent, Apostolicis cumularemus gratiis! Quanto gaudio exultaremus in Domino, si devias ab ovili oves reducere, et exitiosos, quibus laborant, morbos sanare Nobis contingeret! Hoc a clementissimo misericordiarum Patre humiliter, enixe et assidue exposcimus, hoc ipsum, Dilecti Filii, una Nobiscum ab Ipso fervidis precibus petere nunquam desistite, ut scilicet Schismaticorum Ultrajecti mentes coelesti sua gratia illustrare, eorumque obstinatam voluntatem flectere, et induratum cor emollire, illosque ad catholicam unitatem amplectendam inducere velit. Interim vero ut filii lucis ambulate, ac pergite

schoppelijke orde, waarvan de uitoefening hem ten eenenmale ongeoorloofd is, of hetwelk tot de Bisschoppelijke jurisdictie behoort, welke hij in het geheel niet heeft.

De onschendbare eenheid der Katholieke Kerk, de opperste en onbetwijfelbare jurisdictie van dezen Apostolischen Stoel, de zucht om de Heilige wetten en de kerkelijke tucht tegen het vermetel bestaan der Nieuwgezinden te handhaven, hebben Ons tot deze bestraffing van Henricus Loos en zijne deelgenooten gedrongen. Hoeveel liever zouden Wij hen, als zij, tot inkeer komend en berouw toonend over hunne daad, ophielden het ongenaaide kleed van Christus te verscheuren, met Apostolische zegeningen overladen! Met welk eene vreugde zouden Wij juichen in den Heer, als Wij het geluk hadden, die van den schaapstal geweken schapen terug te voeren, en de doodelijke kwalen waaraan zij lijden te genezen! Dit smeeken Wij ootmoedig, dringend en aanhoudend van den goedertierensten Vader der barmhartigheden, dit ook, Geliefde Zonen, zult Gij nooit ophouden in vereeniging met Ons door vurige gebeden van Hem af te vragen: dat Hij het ver-

vestrae fidei, pietatis, et erga Nos, et hanc Sanctam Sedem amoris, observantiae, conjunctionisque studium quotidie magis ostendere, ut hoc modo gravissimas Nostras curas et molestias, quas ex refractariorum inobedientia capimus, vestrae religionis, obsequiique cogitatione egregie solemur. Quod ut alacrius praestetis, ipsa Vos Apostolica Benedictione excitamus, quam coelestium omnium munerum auspicem, et eximiae paternae Nostrae in Vos caritatis pignus Vobis, Dilecti Filii, intimo Nostri cordis affectu peramanter impertimur.

Datum Romae apud S. Petrum sub Annulo Piscatoris die 21 Octobris Anno 1858.

Pontificatus Nostri Anno Decimotertio.

stand der Utrechtsche Schismatieken met zijne hemelsche genade wille verlichten, hunnen hardnekkigen wil buigen, hun verhard gemoed vermurwen, en hen tot het omhelzen der Katholieke waarheid brengen. Wandelt intusschen als kinderen des lichts, en gaat voort, met altoos ijveriger blijken van uw geloof, godsvrucht, en van uwe liefde, eerbied en verknochtheid jegens Ons en dezen Heiligen Stoel te geven, opdat Wij op die wijze bij de zware bekommernissen en verdrietelijkheden, welke Wij over de ongehoorzaamheid der weêrspannigen gevoelen, door de gedachte aan uwe godsdienstigheid, en onderdanigheid uitnemend vertroost worden. Opdat Gij dit te ijveriger zoudt doen, wekken Wij U daartoe met den Apostolischen Zegen op, dien Wij ten heilteeken van alle hemelsche gaven, en ten onderpand Onzer bijzondere vaderlijke liefde aan U, Geliefde Zonen, uit het innigste gevoel Onzes harten met alle genegenheid verleenen.

Gegeven te Rome bij St. Pieter onder den Visschersring, den 21 October van het jaar 1858.

Van Onze Pauselijke regering het Dertiende jaar.

ENGELANDS HEREENIGING

MET DE

KATHOLIEKE KERK.

(*Vervolg van 't vorig deel, bl.* 94.)

Het was een dubbele en zware slag voor de Katholieken in Engeland, toen hun op eenen en denzelfden dag koningin Maria de Katholieke, en kardinaal Pole, aartsbisschop van Kantelberg, door den dood ontvielen. Juist werd het werk der Hervorming met goed gevolg bestreden en dat der hereeniging meer en meer bekrachtigd. Waren er niet weinig moeijelijkheden nog te overwinnen, het lijdt geen twijfel, of door de eenparige en volhardende zamenwerking van den wereldlijken en den geestelijken arm zouden ook die te boven gekomen zijn. Reeds had de Kerk, zeer wijselijk de menschelijke zwakheid in aanmerking nemend, eene gevaarlijke reden welke den hoogen adel in 't vervolg nog aan scheuring en ketterij had kunnen verbinden, uit den weg geruimd: het onregtmatig bezit namelijk van geestelijke goederen. De kardinaal-legaat had, krachtens eene hem door Julius III verstrekte volmagt, alle bezitters van voormalig geestelijk goed van de teruggave ontslagen en hen tot wettige eigenaars verklaard. De nieuwe orde van zaken scheen bestendigd; immers men vleide zich met de hoop, van welhaast de dynastie van Philips en Maria voor altoos op

den Engelschen troon bevestigd te zien, door het vermeende uitzigt op een troonsopvolger. De koningin zelve koesterde die blijde verwachting. Wat men echter voor aanwijzing van zwangerschap had gehouden, bleek weldra eene dreigende ziekte, de waterzucht te zijn, welke men om de dwaling waarin men verkeerde, verzuimd had te bestrijden. Zelfs was door een ten onpas voorgeschreven diëet het kwaad nog verergerd, zoodat het weldra ongeneeslijk werd. In November des jaars 1558 overviel haar de koorts, welke met den dag toenam, en reeds op den 17^{en} dier maand gaf koningin Maria den geest. Ook de andere steun der pas weder opgerigte Kerk in Engeland zou haar ontzinken. Kardinaal Pole werd weinige dagen te voren door eene derdedaagsche koorts, welke besmettelijk was en een groot aantal priesters wegrukte, aangetast. Daar de ziekte hand over hand toenam, besloot de kardinaal zijne laatste beschikkingen te maken, om zich dan alleen met het heil zijner ziel bezig te houden. In het begin van November maakte hij, naar de hem verleende volmagt, zijn testament. Het is een sprekend getuigenis van den vromen en geloovigen zin, die hem van zijne vroegste jeugd af tot zijn einde toe onveranderd is bijgebleven. De aanhef van dit stuk luidt aldus:

„Allereerst beveel ik - door de genade Gods vast en zonder eenigen twijfel in het geloof gegrondvest hetwelk mijne voorvaderen van de heilige Roomsche Kerk, de moeder aller Kerken, ontvangen hebben - mijne ziel in alle ootmoedigheid aan den almagtigen God, die mij geschapen en door onzen Heer Jesus Christus verlost heeft; in zijne ééne en heilige Kerk en in gehoorzaamheid aan den Roomschen Paus, welke de Apostolische Kerk bestuurt, belijde ik altoos te hebben geleefd en ook te willen

sterven. Doch opdat ik dit vermoge, opdat ik door de groote barmhartigheid Gods en door de verdiensten van Jesus Christus in datzelfde geloof en die gehoorzaamheid ten einde toe volharde, wensch en begeer ik, door de voorspraak der allerzaligste Maagd Maria en der gansche, zoowel zegevierende als lijdende, Kerk ondersteund te worden, daar ik in vrees en beving mijne eigene onwaardigheid beschouw, doch tevens van Gods genade en barmhartigheid vertrouw, dat ik de opstanding mijns ligchaams en het eeuwige leven moge hopen en verwachten door Jesus Christus onzen Heer, die met den Vader en den Heiligen Geest God is, geprezen in eeuwigheid. Amen" [1]).

Wijl de kardinaal in den laatsten tijd van Paus Paulus IV eenige miskenning zijner groote verdiensten jegens de Kerk had moeten ondervinden, meende hij nog in 't bijzonder de uitdrukking zijns harten, als vrij van alle bitterheid, en zijner onvoorwaardelijke gehechtheid aan het zigtbaar Opperhoofd der Christenheid in zijn testament te moeten nederleggen. Die plaats luidt: „Van onzen heiligsten Vader en Heer, Paulus IV, dien ik vóór zijne verheffing tot den pauselijken stoel altoos als een' vader vereerd heb, en wiens eer ik gedurende zijn pontifikaat naar den wil Gods altoos getrouw bevorderde (gelijk ik mij dan ook bij al mijne ondernemingen en in mijne legatiën waarmede ik voor den H. Stoel belast werd, niet bewust ben, iets anders gezocht te hebben dan de glorie van God en de verheffing en het nut der Kerk), smeek ik voor mij, na zijne heilige voeten te hebben gekust (*post beatorum pedum oscula*), met allen eerbied den vaderlijken zegen, hem vrede, heil en alle ware geluk toewenschend."

---

1) *Epp. Poli*, Tom. V.

Zijn ligchaam, beval hij, moest in zijne kathedraal te Kantelberg en wel in diezelfde kapel worden bijgezet, waar eens het hoofd van den heiligen martelaar en aartsbisschop Thomas werd bewaard [1]). In twee kapellen, voor welke hij prebenden stichtte, moest dagelijks het H. Offer voor hem, voor zijne verwanten en voor de zielen aller overledenen worden opgedragen. Ook vermaakte hij aan deze zijne kerk kostbare gewijde vaten en sieraden uit zijne kapel. Hadde hij geweten, dat die vrome stichtingen weldra de prooi van een nieuwen heiligschendenden roof zouden worden! Al zijne overige bezittingen moesten naar zijne beschikking in handen komen van Aloysius Priolus, sedert lange jaren zijn trouwen en vromen vriend, aan wien hij zich reeds in zijne vroege jeugd met eene onverbreekbare vriendschap te Padua verbonden had; deze moest er geheel naar goedvinden *ad pias causas* en ten behoeve der bedienden en arme verwanten van den kardinaal over beschikken.

Van nu af aan was de zieke enkel en alleen met de naderende eeuwigheid bezig. Ofschoon zeer verzwakt door de hevige koorts, hoorde hij dagelijks de H. Mis, welke men in zijne kamer las, en alvorens de priester het ligchaam des Heeren ophief, liet hij zich, ondanks alle hem daardoor veroorzaakte lasten, door zijne bedienden uit het bed beuren en in knielende houding plaatsen. Een dag vóór zijnen dood verlangde hij zelf het H. Oliesel, zonder dat iemand hem er toe aanmaande. Niet lang voor zijn laatsten oogenblik vroeg hij den bisschop van St. Asaph [1]),

1) Hendrik VIII had, gelijk men weet, in waanzinnige razernij het gebeente van dien heiligen martelaar doen verbranden.

2) Thomas Goldwell, een van de weinige prelaten, wien het gelukte, de vervolging onder Elisabeth over zee te ontvlugten.

die hem het H. Oliesel gegeven had, of ook het boek bij de hand was, waarin de gebeden voor de stervenden, de *ordo commendationis animae*, stonden. „Het is tijd, zeide hij, dat men ze gebruike." Dikwerf vroeg hij naar den toestand der koningin, en toen men haren dood niet langer voor hem verbergen kon, zeide men hem, dat zij voor weinige uren dit leven had verlaten. Door dat berigt in 't minste niet ontsteld, begon de stervende met alle kracht, zoodat de omstanders er van verwonderd waren, te spreken van de goddelijke Voorzienigheid, welke en hem en de koningin hun gansche leven door zoo zigtbaar beschermd had, zoodat beider lotgevallen altijd de grootste overeenkomst hadden; daarom, geloofde hij, zou hij ook den sterfdag met haar deelen. Zijne hoop was, dat God naar zijne barmhartigheid *Engeland niet geheel zou verlaten*, en zoo wilde hij geheel in den schoot der goddelijke voorzienigheid rusten, evenals hij heel zijn leven gedaan had [1]). Tot zijn laatsten adem toe, genoot hij het volle gebruik zijner rede en spraak, en aldus gaf hij den geest zacht en rustig, als iemand die inslaapt, zoodat men het haast niet merkte. Hij stierf den 17 November, 's nachts; de koningin was 's morgens overleden. De kardinaal had den ouderdom van acht en vijftig jaren en zes maanden bereikt.

Naar Engelsch gebruik bleef het lijk veertig dagen lang, in een zwart behangen kamer van het aartsbisschoppelijk paleis te Lambeth bij Londen ten toon gesteld; dagelijks droegen er vier priesters het H. Offer

---

1) Naar een ander berigt greep hij zijn kruis en riep: *Heer, behoed ons, wij vergaan!* (*Domine, salva nos, perimus!*) Doch zijn huisgenoot Becatello, die getuige was van zijnen dood, weet er niets van.

voor den overledene op. Na afloop van dien tijd voerde men het lijk in plegtigen optogt naar Kantelberg, waar het kapittel, de geestelijkheid met de gansche burgerij het tegemoet trok en in de kapel van den H. Thomas bijzette. Dit was wel de laatste openlijke en plegtige Katholieke lijkstaatsie welke Engeland heeft aanschouwd. Want Elisabeth heerschte reeds, de gezworen vijandin van het Katholieke geloof. Wel liet zij de eerste dagen harer regering zonder openlijken aanval van de godsdienst voorbijgaan, en werd zij zelfs naar Katholiek gebruik gekroond; doch in haar hart had zij voor lang de omverwerping der Kerk besloten.

De lijkrede werd in den dom der bisschoppelijke hoofdstad gehouden. „Wat blijft ons over" — riep de prediker uit — dan zulk een vader te beweenen, gelijk eens Josef zijnen vader Jakob, gelijk Israels volk zijnen Moses, gelijk de Joden hun' Josias of Jonathan, of die verheerlijkte redster des vaderlands Judith, gelijk eindelijk Israel Aäron beweende. Wij inzonderheid, kinderen der Kerk van Kantelberg, wij hebben reden tot rouw. Want hij was in waarheid onze Aäron, onze herder, onze vader naar Christus, en wel zulk een vader als Ezechiël beschrijft: den zwakke heeft hij gesterkt; wat krank was, genezen; wat gebroken was, verbonden; wat nedergeworpen, heeft hij opgerigt; wat verloren was, gezocht. Ja zulk een vader naar Christus was hij ons als Isaias beschrijft: Met zijn arm heeft hij ons als lammeren vergaderd, ons in zijn schoot gekoesterd, als zijne spruiten gedragen, voor ons heeft hij gebeden en gewaakt.

„Daarom zal ieder onzer zeggen wat eens Baruch uitriep: de Heer heeft rouw over mij gebragt. Ja, óns schijnt Jeremias dat woord toe te roepen: Dochter mijns

volks, omgeef u met het boetekleed; verhef uwe klagt over den eengeborene met bitter geween; *ululate, pastores, et clamate et aspergite vos cinere.* Want het is te vreezen, dat de Heer om onze zonden, om de straffen die wij verdienen, zulk eene koningin, zulk een aartsbisschop, welke wij onwaardig waren, vóór den tijd van ons heeft weggenomen. Wij moeten bidden, dat de te vreezen bedreiging van Sophonias aan ons niet vervuld worde: zij zullen verstrooid worden, wijl zij geen herders meer hebben; of gelijk in het boek der koningen geschreven staat: de schapen liepen verstrooid op de bergen, wijl zij geenen herder hebben. Wie zal daarom aan mijn hoofd water geven en aan mijne oogen een bron van tranen, dat ik moge weenen dag en nacht?"

De gewijde prediker had waarheid gesproken. De voorspelling van den profeet Sophonias was op het punt van in vervulling te gaan. Over het graf van den vereerden kardinaal gingen de laatste Katholieke liederen welke in Engelands primatiaal gezongen werden, stervend uit — en het waren rouwgezangen!

Menschelijker wijze gezien, was Pole's sterven op dat tijdstip voor hem zelven gewin. Het kon, dunkt ons, niet twijfelachtig wezen, wat hij van koningin Elisabeth te wachten had. De behandeling der overige Katholieke prelaten en geestelijken was ten minste hard en gruwzaam genoeg, om ook voor hem het ergste te doen vreezen. Bij den haat om het Katholieke geloof, dien hij met allen deelde, kwam er voor den kardinaal nog dit bij, dat hij in zijne schriften tegen Hendrik VIII de sterkste uitdrukkingen tegen de moeder van Elisabeth, Anna Boleyn, gebezigd had. Elisabeth was geene vrouw om dat te

vergeten, en wij zijn van het gevoelen dergenen welke meenen, dat de haat der koningin vooral op den kardinaal zou gevallen zijn, en de dood hem derhalve aan een wrang lot onttrokken heeft. God ook wilde in zijne liefde hem het gezigt besparen van eene tweede verwoesting der Katholieke Kerk in zijn vaderland, en vergenoegde zich met de gewis reeds zware offers, welke de kardinaal had gebragt. Daarom riep Hij hem van deze wereld op dienzelfden dag, dat koningin Maria haar had verlaten.

Maar welk een geluk voor de Katholieken, dat zij tusschen de beide schismatieke regeringen van den wreeden Hendrik VIII en zijne hem waardige dochter, eene wijl onder koningin Maria hebben kunnen verademen en zich sterken tegen den naderenden strijd. Aan die tusschenregering is het wel vooral ook te danken, dat het zaad des geloofs in Engeland nooit geheel verdelgd werd, gelijk bijv. in Zweden en Denemarken, en er altoos eene degelijke Katholieke kern overbleef, waardoor de Kerk zich eens te ligter weêr zoude uitbreiden. Die tusschenregering, gelijk we reeds vroeger opmerkten, was een tijd van verhaal, van versterking en voorbereiding tegen het aanrukkend geweld. Zóó reeds dachten de geloovigen onder Elisabeth zelve. Een der uitstekendste Katholieken tijdens Maria's regering, een balling voor 't geloof (die in 1581 in Ierland, werwaarts hij van Spanje zich begeven had, overleed), Nicolaas Sanders laat zich in zijn beroemd, voor de kerkgeschiedenis van Engeland onmisbaar werk: *de schismate anglicano*, in dien geest hooren. De Katholieken van Engeland, zegt hij, hebben zich in hunne hoop op de toekomst vooral ook gesterkt gevonden, door hun blik op de Ariaansche ketterij te vestigen, welke, alhoewel nog verder verbreid dan de Anglikaansche dwaal-

leer, en reeds eeuwen van duur tellende, niettemin is ondergegaan. Ook toen werden de Katholieken door verkwikkende tusschenpoozen gesterkt [1]).

Hoe geheel anders toch dan onder Hendrik VIII was onder Elisabeth de stemming en houding der Katholieken. Destijds waren alle bisschoppen - de eerwaardige John Fisher alleen uitgenomen - op het bloote bevel des dwingelands, van den Apostolischen Stoel afgevallen. De groote menigte der wereldgeestelijken volgde hen, en de universiteiten boden geen noemenswaardigen tegenstand. Nu bleven alle bisschoppen, op één na, standvastig en trouw wederstaan. Allen stierven als belijders in den kerker, waarin Elisabeth hen dadelijk bij het begin harer regering had laten werpen. Sanders heeft de namen [2]) dier helden voor de nakomelingschap bewaard; zij zijn: Nicolaus, aartsbisschop van York, kort te voren kanselier van Engeland; Edmund Boner, bisschop van Londen; Tunstal, bisschop van Duncolm; Joannes van Winchester, Thomas van Lincoln, Thurlby van Ely, Turbaville van Oxford, Burne van Bath, Pole van Peterborough, Bayne van Lichfield, Cuthbert van Chichester, Oglethorpe van Carlyle. Alleen de bisschop van St. Asaph, Thomas Goldwell, ontsnapte naar Rome, waar hij nog zes en twintig jaren leefde. Bij hem is ook Feckenham, de voortreffelijke abt van Westminster, te voegen, die, door kommer en ellende verteerd, in het jaar 1585 stierf. Dat voorbeeld van onverwinnelijke standvastigheid in het geloof wordt nog daardoor te opmerkelijker, wijl er onder deze thans zoo onwrikbare bisschoppen dezulken zich bevonden,

---

1) Sanderus, *de schismate anglicano*, Colon. Agr. 1610, p. 364.
2) In de spelling van eenige dezer namen heerscht verschil.

die door Hendrik VIII benoemd, in de scheuring gewijd waren, in de scheuring geleefd en hunne waardigheid uitgeoefend hadden, en eerst onder kardinaal Pole tot de Kerk terugkeerden. De universiteiten, te voren zoo gedwee voor de koninklijke bevelen, leverden nu de keur dier schare van Katholieke belijders, en den uit haar voortgekomen strijderen moet men mede voor een groot gedeelte het behoud van 't Katholieke geloof in Engeland toeschrijven. Omstreeks drie honderd leden der beide universiteiten Cambridge en Oxford [1]) verlieten hun vaderland en verspreidden zich in verschillende streken van Europa; de meesten trokken naar de Belgische universiteiten, welke in hen de bloem van Engeland ontvingen; terwijl het Anglikanisme, door die talrijke uitwijkingen in verlegenheid gebragt, gedrongen werd in Oxford hoogleeraars aan te stellen, die, gelijk de Protestant Wood [2]) aanmerkt, niet eens Latijn verstonden. Onder die trouwgebleven leden der universiteiten bevonden zich eenige uitstekende Katholieke schrijvers. De meest genoemden zijn: Nicolaus Harpsveld [3]), bekend door zijn historiesch werk over Wiclef en door zijn polemiek tegen de Maagdenburger Centuriatoren, welke hij beide in den

---

[1]) In Engeland, gelijk men weet, sluiten zich bij deze universiteiten weder collegies (*colleges*), meestal rijk begiftigd, als zoovele zelfstandige corporaties aan, waar leeraren en leerlingen, die tevens de universiteit bezoeken, bijeenwonen. Elk collegie heeft zijne bepaalde statuten, en gewoonlijk stichtingen voor leden (*fellows*), die dan, vrij van zorg voor levensonderhoud en beroep, geheel voor de wetenschap leven.

[2]) *Antiq. Oxon.*, pag. 283 sqq.

[3]) Harpsfeld, onder Maria de Katholieke aartsdiaken van Kantelberg, kon het land niet verlaten, gelijk de daarna genoemde geleerden. Hij stierf in den kerker.

kerker bewerkte; Thomas Hardinge; Nicolaus Sanderus, de meergenoemde schrijver van het boek *de schismate anglicano:* Wilhelmus Allen, de edele stichter der Engelsche collegiën te Douay en Reims, later kardinaal; en Thomas Stapleton, wiens monografie over Thomas Morus en overige theologische werken bekend zijn. Toen Dr. Allen, die zelf vroeger aan 't hoofd stond der St. Maria-halle te Oxford, het Engelsche collegie te Douay stichtte, waren het hoofdzakelijk ook voormalige Engelsche universiteits-leden welke het dadelijk bij den beginne bevolkten. Hooren we hierover den met zijnen lof zeker niet milden Dr. Lingard: „Aanvankelijk - zegt hij [1]) - had Dr. Allen slechts zes medegezellen; hierbij echter kwamen vele ballingen en nog grooter aantal van de Engelsche universiteiten, en *spoedig* telde het nieuwe collegie niet minder dan honderd vijftig leden, onder welke *vele uitstekende geleerden*, welke allen vol ijver waren voor de uitbreiding der godsdienst, om welke zij hun vaderland verlaten en eene schuilplaats onder een vreemden luchtstreek gezocht hadden." Omtrent die kloekmoedige houding der Engelsche universiteiten had inzonderheid ook de beroemde Spaansche godgeleerde Dominicus Soto zich zeer verdienstelijk gemaakt. Hij gaf onder Maria de Katholieke te Oxford zijne lessen, waar hij de geheel beginsel- en stelsellooze theologie, daar in den laatsten tijd onderwezen, voor de scholastiek deed ruimen. Nevens hem verdient Pole's datarius, Ormanetti, een priester van Verona, die met Soto zamenwerkte, met eere genoemd te worden. Merkwaardig is, dat ook later nog in de

---

1) *Hist. d'Anglet.*, Tom. VIII, chap. III, p. 153 (vertaling van Roujoux).

tijden der gruwzaamste vervolging onder Elisabeth, de Katholieke priesters in Engeland gedurig uit leden der universiteiten werden aangevuld, en wel veelmaals uit diegenen welke vroeger eenigen tijd het Anglikanisme hadden aangehangen. Van hun getal was bijv. ook de beroemde Jesuïet en martelaar voor het Katholieke geloof, Edmund Campianus (in 1581 ter dood gebragt). Het schijnt, dat nog lang na Maria's dood eene zekere Katholieke traditie, of neiging althans tot de Katholieke leer in die universiteits-collegiën is bewaard gebleven.

De heilzame tusschenregering van Maria belette alzoo het Katholieke geloof van lieverlede geheel in te slapen, waarvoor anders sedert den afval van Hendrik VIII groot gevaar bestond. Immers bij de scheuring werd aanvankelijk de Katholieke leer - het primaat alleen uitgenomen - niet aangerand: de Mis, de zeven sakramenten, de bisschoppen bleven. Toen kwam de regering van Eduard VI en met hem het Calvinisme. Doch ook dit was in de laatste jaren van Hendrik VIII voorbereid, wijl hij in eenige punten aan de nieuwgezinden toegegeven en niet lang voor zijn dood bevolen had, dat men alle beelden uit de kerken zoude verwijderen. Daardoor, zoowel als door het behoud der Katholieke vormen in de Liturgie van Eduard VI, vooral ook door de blijvende bisschoppelijke regering was de overgang minder gevoelig en alzoo de toestand te gevaarlijker. Was overigens het verschil nog altoos groot genoeg, om een algemeenen weerzin en tegenstand te kunnen wekken, men gedenke, dat helaas! veler geloof verzwakt was, en men zich onder Hendrik VIII reeds gewend had, meer den uiterlijken dwang dan de stem des gewetens te volgen. Hoe menigeen had door den suprematieeed den koning voor het hoofd der Kerk erkend!

Onder koningin Maria nu had er eene algemeene opwekking plaats. In alle preken hield men het volk voor, hoelang het in een heilloozen slaap verkeerd, aan welk een afgrond het gestaan had. Gedurende ettelijke jaren werden de sakramenten weêr wettig bediend en hiermede een nieuw leven in de harten der geloovigen gestort. Het Katholieke geweten en gevoel waren ontwaakt. Men wist nu, dat de verandering onder Hendrik VIII en Eduard VI niet, gelijk men het volk had voorgespiegeld, iets onbeduidends golden, maar het wezen der godsdienst betroffen. Daarbij had kardinaal Pole een voorschrift gegeven, waarvan de uitvoering een diepen indruk op de gemoederen had gemaakt. „De doorluchtige legaat — verhaalt Sanderus — had gelast, dat heel de geestelijkheid en het volk door het gansche rijk binnen een bepaalden tijd, in hunne parochiekerk, op hunne knieën geworpen, ootmoedig de genade der vrijspraak en verzoening zouden vragen en verwerven, hetwelk dan ook door het volk zeer gretig gedaan is" [1]). Zoo voelde men meer, wat scheuring en afval beteekenden, en de nieuwe vervolging onder Elisabeth vond de Katholieken niet zoo onvoorbereid als onder haren goddeloozen vader. Althans aan het einde van hare gruwzame regering maakten de Katholieken met de Puriteinen, destijds weinig in getal, nog de volle helft der Engelsche bevolking uit [2]). Reeds vestigde een tijdgenoot het oog op dat merkwaardig verschil en zegt: „Zie, bid ik u, wat Gods geest door die vervolging heeft uitgewerkt. Ten tijde van koning Hendrik, die

---

1) Quod et factum est a plebe avidissime. *De schism. angl.*, Lib. II, pag. 305.

2) Lingard, *Hist. d'Angl.*, Tom. VIII, ch. VII, pag. 454.

de vader van deze Elisabeth was, heeft bijna dit gansche rijk (waarin zeer vele bisschoppen, prelaten en geleerde mannen waren) op een enkel woord des dwingelands het geloof en het gezag van den Roomschen Paus afgezworen. Thans echter, onder de vervolging van Hendriks dochter ontbreekt het, door Gods groote barmhartigheid, niet aan kinderen en vrouwen, die openlijk en voor de regtbanken niet alleen het geloof onverschrokken belijden, maar zelfs met den bedreigden dood voor oogen, nog weigeren te doen wat misschien aan sommigen als iets van minder belang zou kunnen toeschijnen [1]). Dit is in waarheid eene verandering der regterhand van den allerhoogsten God en onder zijne grootste weldaden jegens dit volk te tellen" [2]).

In een eerstkomend en laatst artikel zullen we zien, door welke middelen de vervolgde Katholieken van Engeland na Elisabeth's regering ondersteund zijn gebleven, en ten slotte op de verwachtingen wijzen eener tweede en duurzamer hereeniging van Engeland met de Katholieke Kerk, dan het helaas! met de eerste onder koningin Maria het geval is geweest.

---

1) ... Non desunt pueri ac foeminae, qui palam et ad tribunalia non solum fidem intrepide profiteantur, verum morte etiam proposita renuant facere, quae leviora videri nonnullis fortasse possent.

2) Deze brief, van Julij 1582, is voor den hoofdinhoud opgenomen bij Sanderus, *de schism. angl.*, pag. 394—400.

DE STAAT THEOLOGANT.

Dr. R. Fruin spreekt in het September-nummer van *de Gids* over de *Brieven van Maria van Reigersbergh*, het jaar te voren door Mr. H. Vollenhoven en Dr. G. D. J. Schotel uitgegeven. In dat zijn eerste artikel schetst hij bl. 300—303 den staat van zaken op het tijdstip, dat Hugo de Groot als pensionaris van Rotterdam onder de Staten van Holland zitting kreeg. Uit die regelen blijkt, wat bron van jammeren het voor den lande was, dat de staat zich theologant gemaakt en zich eene heillooze dwingelandij over de Kerk aangematigd had. Nu is 't een feit, dat het Protestantisme, wil het blijven bestaan, nog, evenals toen, overal den steun van den staat volstrekt behoeft en zich dientengevolge de wereldlijke voogdij getroosten moet. Hoe verderfelijk zulk eene afhankelijkheid voor beiden werkt, en hoezeer de Protestantsche Kerk daardoor tot eene gedweeë dienaresse van den overheerschenden Staat wordt verlaagd, doet Dr. Fruin ons in zeer opmerkelijke verklaringen onbewimpeld uitkomen. Wat hij evenwel of van zich of aanvoerenderwijs over de redelijkheid of noodzakelijkheid dier verwarring van Kerk en Staat opmerkt, is, dit ziet men ligtelijk, aan beider dubbelzinnigen en verdachten oorsprong te wijten, en moge als uitlegging, niet als verontschuldiging dier wanorde gelden. Men aanschouwt hier tegelijk het Protestantsch beginsel van *'t vrij onderzoek* in zijne eerste erbarmelijkheid.

„Toen hij (Hugo de Groot) ter Staten-vergadering werd ingeleid, (zegt Dr. Fruin) was de gereformeerde

kerk in remonstranten en contra-remonstranten verdeeld, en verdeeldheid in de kerk was tweedragt in den staat; want kerk en staat waren naauw verbonden, de predikanten oefenden invloed op de regering, de regering had het opperbestuur over de kerk. De gereformeerde kerk, tegelijk met den onafhankelijken staat geworden en opgegroeid, en tegen dezelfde vijanden te verdedigen, was staatskerk; het scheen onredelijk haar, met wie de staat stond of viel, aan de roomsche en andere gezindheden gelijk te stellen. Onzijdigheid van den staat boven de kerkgenootschappen was de vrome wensch van enkelen, maar de verwezenlijking daarvan werd door het vooroordeel en de [den] hartstogt der menigte hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk gemaakt. Zoo nam de staat de belijdenis der gereformeerde kerk aan, ook het artikel waarbij hem ten pligt werd gesteld de zuivere Evangelieleer tegen de dwaalleer te beschermen. Dat noodlottige artikel maakte den staat tot theologant: bij leerstellige geschillen der predikanten had hij te onderzoeken wat waarheid, wat dwaling was, de regtzinnigen in hun regt te handhaven, de ketters te helpen censureren en uitwerpen. Ten ware hij verkoos, in plaats van zelf te onderzoeken en zelf te oordeelen, de beslissing van het synodaal kerkbestuur blindelings aan te nemen, en diens vonnis uit te voeren; maar deed hij dat, waarin onderscheidde hij zich dan van koning Philips van Spanje, die ook de uitspraak der gevestigde geestelijkheid gehoorzaam had uitgevoerd? De eerste gereformeerden hadden [*maar met welk regt?*] den koning opgevorderd zelf met eigen oogen te zien, of niet hunne belijdenis met Gods woord en de waarheid overeenkwam.

„Zoo werden de Staten des lands als scheidsregters

geroepen in de godgeleerde twisten van Arminius en Gomarus, waaraan alle predikanten en de geheele gemeente deel namen. Bevoegde scheidsregters voorwaar! Velen hunner behoorden tot de zoogenaamde libertijnen, dat is tot de onverschilligen, die zelfs den strijd van roomsch en onroomsch niet belangrijk achtten, en die den vrede in de kerk tot elken prijs wilden koopen, die de inquisitie der roomschen en de bloedplakaten en den overmoedigen priesterstand haatten, maar eveneens - zegt Dr. Fruin - van predikanten-regering en ketterjagt en afsnijding een afkeer hadden. Zulk een libertijn was de landsadvokaat (Johan van Oldenbarnevelt) zelf, wiens geliefkoosde spreuk luidde: niets te weten geeft het zekerste geloof. En daaruit volgde, dat niets te beslissen omtrent de geschilpunten het zekerst eenigheid in de kerk onderhield; naar dien stelregel was de politiek der Staten van Holland, wier leidsman hij was, gerigt. Rust in de kerk verlangde hij, hoe dan ook: of Arminius dan of Gomarus gelijk had en gelijk kreeg was hem tamelijk onverschillig. In den laatsten nacht van zijn leven bewees hem de eerwaarde Walaeus dat hij, zonder het zelf te weten, op het stuk der praedestinatie regtzinnig contra-remonstrantsch was."

Zulk een enkele trek schetst ons reeds meesterlijk, hoe weinig er van de eigenlijk Gereformeerde leer, zelfs door den landsadvokaat, begrepen werd. Met hetgeen echter volgt, geeft Dr. Fruin aan het Protestantsch *vrij onderzoek* een hoogst bespottelijk aanzien. De praedestinatie, zoo wordt gezegd, is de spil, het middenpunt, het wezen der Gereformeerde belijdenis; aan dat leerstuk hingen en hangen alle geschillen. Hij zelf maakt de wijze opmerking, dat het eene diepe „verborgenheid" — alzoo een *geheim* is: *hoe* naast Gods alwetendheid en albestuur 's menschen zede-

lijke vrijheid bestaanbaar zij. Hoe weinigen - roept hij, en naar waarheid, uit - waren in staat, de beteekenis er van te doordringen! De menigte begreep naauwelijks, wat eigenlijk het punt in geschil was. En dáárover sloeg zulk een felle brand op. De schrijver zelf is ook nu nog na eeuwen twistens en schrijvens, in hetgeen hij van de praedestinatie zegt, niet naauwkeurig, gelijk we aanstonds, voor zooverre te dier plaatse noodig, zullen aanstippen. Dit echter neemt de kracht niet weg van zijn betoog: dat de Staat theologant voor Kerk en Staat verderfelijk is.

„De praedestinatie — vervolgt hij — was het waarover getwist werd, aan dat leerstuk hingen alle andere geschillen. Hoe weinigen waren in staat de beteekenis er van te doorgronden! geen dieper verborgenheid voor den denkenden, zich zelf beproevenden Christen, dan hoe naast Gods alwetendheid en albestuur de zedelijke vrijheid van den mensch bestaan kan. En daarover werd [*gelijk nog heden*] door onkundigen op wagens en schuiten, in de kroegen gedisputeerd: het was meer dan Gods naam die daar ijdelijk gebruikt werd. Jaren lang had die twist al geduurd, en gedurig werd hij heviger. Door zich aanhoudend en bijna uitsluitend met dit eene vraagstuk bezig te houden, begonnen de ijveraars het voor het eene noodige aan te zien; een kerk, waarin het niet naar hun zin beslist was, waar hunne opvatting niet als de algemeene belijdenis was aangenomen, was hun geen kerk; liever dan het onbeslist te laten, wilden zij de halve gemeente afsnijden, en aan Satan overleveren. Die zoo vurig overtuigd waren wisten de gemeente te ontvlammen; de menigte, die naauwelijks begreep wat eigenlijk het punt in geschil was, hield zich aan hare ijverende leeraars.

En zulk een fellen brand dacht de regering met goede woorden te blusschen!

„Als regters van het geschil lieten de Staten voor zich de hoofden der partijen hunne meeningen bepleiten; maar zij velden geen vonnis; zij wilden den twist bijleggen, niet beslechten. In hunne plakaten vermaanden zij, „dat niemand zou gevoelen boven hetgeen hij behoort te gevoelen;" zij gelastten den predikanten de geschillen niet op den kansel ter sprake te brengen; zij verklaarden de punten in geschil van ondergeschikt belang. De voorbeschikking van ondergeschikt belang! Zij betrof het wezen der gereformeerde belijdenis, oordeelden de regtzinnigen: het wezenlijke onderscheid tusschen roomsche en hervormde kerkleer was de leer der zaligheid, die volgens de roomsche kerk [*bij het geloof*] door goede werken [*maar ook krachtens de genade verrigt*], volgens de gereformeerde kerk door Gods genade [*door het subjectief geloof*] alleen te verwerven was; in het stelsel der roomsche godgeleerdheid kwam dus de vrije wil van den mensch te pas, want zonder vrijen wil geen goede werken; maar in de protestantsche theologie mogt het geloof, waardoor de mensch Gods genade deelachtig wordt, [*zich deelachtig maakt, of eigenlijk Christus grijpt*], niet aan 's menschen vrijen wil, maar alleen aan Gods genadige beschikking, voor alle eeuwigheid genomen, eerbiedig worden toegeschreven. [*Deze laatste woorden des schrijvers kunnen ook een goeden Katholieken zin hebben, en geven het eigenlijk verschil niet bepaald genoeg aan. Ook de Katholieken, 't spreekt van zelf, erkennen met Paulus eene genadige voorbeschikking Gods; ook hun is het geloof eene genade, en wel begin en grondslag der regtvaardiging, maar niet de voltooijing tegelijk; eene*

genade, welke wij niet kunnen verdienen, en om niets ons gegeven, maar die wij zóó met vrijen wil aannemen, dat wij haar ook kunnen verwerpen.] Dus was de [*strengregtzinnige, onvoorwaardelijke*] voorbeschikking [*ten hemel of ter hel*] de grondslag waarop het geheele gereformeerde kerkgeloof berustte; en dien grondslag zou men prijs geven, het ondermijnen er van zou men onverschillig aanzien, alleen omdat een libertijnsche overheid kon goedvinden het leerstuk onbelangrijk te achten! Neen, zoo als de ware geloovigen [*dus sprak men, maar ten onregte*] den koning van Spanje [*hun wettigen vorst!*] minder gehoorzaamd hadden dan God [!?], zoo moesten zij ook nu God meer gehoorzamen dan de verdoolde regering" !!

„Dus werd de strijd tegen de remonstranten een verzet tegen de wereldlijke overheid; buitendien om andere redenen waren de predikanten sedert lang op de Staten verbolgen. De strenge calvinisten vorderden van de regering tweeerlei: vooreerst, zelfstandigheid der kerk, zelfregering, vrij beroep van leeraars en kerkeraad, vrijheid van vergadering, vrije oefening der censuur. Die eisch was billijk; zonder vrijheid kon de kerk zich niet ontwikkelen. Maar nevens de vrijheid voor zich zelven vorderden zij nog van den staat belemmering der andere kerkgenootschappen en medewerking tot het uitoefenen hunner censuur. Die tweede eisch — behoeven wij het te zeggen? — was onredelijk. En beiden tevens in te willigen kon de regering onmogelijk. Moest zij de censuur der predikanten helpen uitvoeren, de afgesnedene lidmaten helpen uitstooten, dan moest zij invloed hebben op het benoemen der predikanten die censureren zouden, op den gang der procedure, op de behandeling der veroordeelden. Wilde zij, in het belang des lands, de vrijheid van

godsdienst zoo min mogelijk belemmeren,dan moest zij waken dat geen eigenmagtige synode haar tot strengheid dwingen kon. Een van beide: of de kerk moest ophouden staatskerk te zijn, of zij moest onder den invloed van den staat blijven; een zelfstandige kerk mogt bestaan, maar geen zelfstandige staatskerk. Hoe gelukkig zouden èn kerk èn staat geweest zijn, als zij het betere deel gekozen hadden, maar zij kozen het kwade. De onredelijke eisch der kerkelijken werd door de regering gedeeltelijk toegestaan; onwillig en schoorvoetend leende zij hare magt tot het weren der afwijkende kerkgenootschappen en tot het afsnijden der ongezonde leden. Maar wat de kerk met regt vorderen kon, dat de regering haar vrijheid en zelfregering toestond, dat werd geweigerd. De kerk achtte zich dubbel verongelijkt, om hetgeen haar onthouden werd en om hetgeen haar slechts gedeeltelijk werd verleend." --- „De regering had een gevaarlijken weg ingeslagen, waarop zij niet kon blijven stilstaan, en die tot volkomen overheersching leiden moest."

Dát dan hadden de vrijheidskraaijers gewonnen: voor het wettig geestelijk gezag dat zij hadden versmaad, moesten zij het juk eener wereldlijke dwingelandij in zake van *geweten* omhelzen en dragen. De zonde strafte zich zelve!

VERSCHEIDENHEDEN.

ONZE GELUKWENSCH EN DANK AAN „DE TIJD, N.-H. COURANT."

Met den aanvang dezes jaars herdacht *de Tijd, Noord-Hollandsche Courant*, haar twaalf en een halfjarig bestaan in de hoofdstad van ons rijk; en de *Katholieke Nederlandsche Stemmen*, welke in den laatsten tijd den hoofdnaam van *Kerkelijke Courant* er bij hebben aangenomen, herinnerden ons, dat zij toen haren 25sten jaargang waren ingetreden. Wie de hooge roeping, de even zware als ondankbare taak, het uitgebreide nut van de goede periodieke pers onzer dagen, inzonderheid van een dagelijks verschijnend blad, weet te waarderen, zal met ons én *de Tijd* én de *Kerkelijke Courant* van ganscher harte niet alleen geluk wenschen met den gezegenden arbeid van zulk een aanmerkelijk tijdsverloop, maar dank zeggen ook voor al hetgene zij zich in 't belang der goede zaak getroost en opgeofferd hebben.

De Tijd vroeg bij die gelegenheid herhaaldelijk verschooning voor de vele misslagen, waarin zij, naar zij zelve getuigde, in die jaren zou vervallen zijn. Wij voor ons weten niet, waar die naar onze schatting al te nederige zelfbeschuldiging op doelt. Ligt zeker ontsnapt er „in de hitte van den strijd" voor zijne heiligste regten en overtuigingen, vooral als er dagelijks zoo spoedig en over zooveél moet gesproken worden, een of ander woord dat men later zelf afkeurt; ligt ook sluipt er bij de snel-verzamelde nieuwsberigten iets in, wat welhaast blijkt van eene verdachte zijde scheef voorgesteld of valsch gekleurd te zijn. Wie er *de Tijd* hard om zoude vallen, indien ook háár soms feilen van dien aard mogten overkomen zijn, wij zeker niet. Integendeel wij brengen haar, bij

haar twaalf en een halfjarig bestaan in ons midden, den welgemeenden en welverdienden lof en dank: dat zij, altoos trouw aan hare beginselen, met zulk eene rijpe bezadigdheid, voorzigtigheid, scherpzinnigheid en onpartijdigheid de gewigtigste vraagstukken van den dag heeft weten te behandelen. Wijselijk heeft *de Tijd* zich in politieke kwestiën altoos op het ware terrein geplaatst en gehandhaafd: zij staat op het Katholieke standpunt, dat is, van het historiesch regt, toetst daaraan en verdedigt wat *regt voor allen* is. *„God en mijn regt"* is haar ridderlijk devies. Zoo verheft zij zich boven alle partijen, om de algemeene en groote belangen van Kerk en Staat, van allen en een ieder op den onwrikbaren grond van dat *regt* vrijmoedig te verdedigen. Ofschoon *de Tijd* zich wel bewust zal wezen, over 't geheel de trouwe tolk te zijn van den Katholieken geest en de Katholieke opiniën hier te lande, is zij evenwel onafhankelijk, en spreekt in eigen naam. Bij andere vragen spreekt zij niet minder hare eigen overtuiging en duidelijk uit, en omkleedt die met bondige redenen. Dat vreest zij niet, al is het ook, dat hare meening nog door niemand is geuit, al heeft het ook den schijn, dat niemand er in deelt of deelen zal. Wat zeer onlangs geschied is, mag het bewijzen. Het openstellen van verschillende havens op Java, Sumatra, Borneo beschouwt zij, in verband met haar gevoelen over de te ver gedreven vrijheid van handel in onze Oost-Indische bezittingen, als schadelijk voor ons land; zij was de eerste, zij aanvankelijk de eenige, die hare bezwaren tegen het besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch O. I. uiteenzette. Nu reeds hebben onze voornaamste handelshuizen, blijkens hunne adressen, zich volkomen met hare zienswijze vereenigd.

Wij moeten nog hulde brengen aan de onvermoeide belangstelling, waarmeê *de Tijd* deel neemt en nemen doet in alle groote aangelegenheden van den dag; inzonderheid aan den ijver, waarmede zij ons op de hoogte houdt van al hetgeen er in de Katholieke wereld omgaat. — Ten slotte mogen we niet vergeten, hoe zij ook, wat onze Nederlandsche literatuur betreft, dienstvaardige talenten weet te vinden, die ons op menig leerrijk artikel hebben vergast.

Deelt *de Tijd* intusschen met al wat Katholiek is in den haat en den smaad welke de Kerk van Onkatholieke zijde gewoon is

te ondervinden, dat strekt haar tot niet weinig eer: 't is een bewijs van hare groote verdiensten. Te minder verdacht is dan ook het getuigenis van dien kant: dat *de Tijd* met uitnemend talent geschreven wordt. Het moet nog eens ronduit gezegd, dat de goede zaak aan zulk een dagblad, hetwelk altoos met evenveel graagte als vertrouwen gelezen wordt, veel, zeer veel en oneindig meer dan we met onze oogen kunnen nagaan, te danken heeft. Een zoodanig blad is eene even weldadige als ver reikende magt.

Ook aan de *Kerkelijke Courant* mag wel, als zij welhaast het vierde van een eeuwkring sluit en haar 25jarig bestaan viert, hulde worden gebragt voor al het goede dat ook zij met haren wekelijkschen arbeid op haar gebied heeft uitgewerkt.

Beide die Katholieke organen kosten ongetwijfeld groote en velerlei opofferingen, welke alleen, wij begrijpen het ligt, te dragen zijn met het oog op het verheven doel en nut, en op de hoogere vergelding die niet voorbijgaat. Moge én *de Tijd* én de *Kerkelijke Courant* zich in altoos uitgebreider kring en vrucht verheugen, en de erkentelijkheid van allen die het met Kerk en Staat wél meenen blijven inoogsten.

VARIA EN CURIOSA.

Te regt schreef onlangs de heer Dr. Fruin: „Het valt velen „nog moeijelijk de geschiedenis van voor derde halve eeuw, (tijdvak „van Oldenbarnevelt), zonder hartstogt, onpartijdig aan te zien ...· „en het is de moeite waardig de boeken te lezen, die nog in onze „dagen door regtzinnigen over den advokaat geschreven worden. „Hij is hun de zondebok, op wiens hoofd de schuld van een „geheel geslacht geladen wordt. Niets kwaads is er waartoe men „zulk een man niet berekend acht..... Geen aantijging der schand- „schriften van 1618 is zoo onzinnig en ergerlijk, of er leven nu „nog wezenlijk brave menschen, die ze gelooven en ter goeder „trouw herhalen." (*Alg. Konst- en Letterb.* 1858. N. 41.)

De gegrondheid dezer opmerking blijkt wellig uit geen werk van later dagen zoo duidelijk als uit de monographie: *Maurits van Nassau*, door Mr. C. M. v. d. Kemp; een aanmerkelijk gedeelte daarvan verraadt het kennelijk streven, om, als in eene uitvoerige aanklagt, al hetgeen Oldenbarneveld deed en niet deed ten ongunstigste uit te leggen; het daarbij reeds moeijelijk te onderdrukken vermoeden van partijdigheid in den schrijver wordt eene strenge zekerheid, als men gadeslaat, op welke manier de heer v. d. Kemp — hetgeen toch bij de sterkste afkeuring van Oldenbarneveld's gedrag niet eens noodzakelijk is — schier alles wil vergoêlijken, wat de tegenstanders van den Advokaat, in de beslissende oogenblikken der toenmalige worsteling, ja in de opgewondenheid hunner zegeviering doorgedreven — naar het oordeel van velen, ook onder de gematigde stadhouderspartij - misdreven hebben. — Hoezeer onder zulke pogingen het bedaard overleg, ook van eigen woorden, voor den drang des gemoeds in dien schrijver bij wijlen gezwicht heeft, kan men opmaken uit Deel IV, bl. 118—121, waar hij het wettige en regtmatige wil aantoonen der teregtstelling van Oldenbarneveld.

Het in die dagen met zooveel bitterheid gevoerde staatsgeschil, waarvan Oldenbarneveld het slagtoffer werd, had door de twisten der Gomaristen en Armenianen slechts eene toevallige verwikkeling bekomen, doch betrof in den grond de uiterst belangrijke vraag, waar, na de afzwering van Philips II, het oppergezag, de souvereiniteit berustte. Wie was de „Hooge Overheid van den Lande"? de Staten-Generaal als vertegenwoordigers der zeven vereenigde gewesten? der Unie? of wel de Staten van ieder afzonderlijk gewest, ieder in hun eigen grondgebied? de Generaliteit alzoo of iedere provincie in het hare, behalve in datgene, wat men aan de Generaliteit had toegekend bij de Unie van Utrecht? Het traktaat dezer Unie, waarop beide partijen zich natuurlijk beriepen, was in menig opzigt, maar ook als grondslag eener nieuwe republiek genomen, ten hoogste gebrekkig. Wie de oppermagt toekwam, stond er niet aangewezen, en hoe kon het anders? Bij de sluiting van dat verbond in 1579 erkende men Philippus II nog altijd regtens als den eenigen Souverein dezer landen. Toen dezen nu twee jaar later de gehoorzaamheid werd opgezegd, moest verder de onder-

linge verhouding der Bondgenooten, tevens met het bestuur der landen, worden geregeld naar hetzelfde Unie-traktaat, een ordeloos zamenstel van elkaâr weêrsprekende artikelen, blijkbaar in de verwardste omstandigheden ontworpen, en zooveel te haastiger aangenomen als men zich meer tot eene oogenblikkelijke verstandhouding in een hagchelijk tijdsgewricht dan tot het bestendigen eener georganiseerde confederatie gedrongen voelde. Het allereerste, het grond-artikel is als 't ware verzonnen om eindeloos getwist te maken [1]).

Zoo was het - naar evenredigheid - met verscheidene andere punten, en vandaar, dat allengs met meerder heftigheid de Staten-Generaal hun gezag wilden doen gelden, waar de Provinciale Staten, en vooral die van het magtige Holland, hunne Souvereiniteit verkozen te handhaven. Groen van Prinsterer, anders een voorstander van het regt der Generaliteit, erkent het ronduit [2]). Het was te voorzien, dat zulke, in wanordelijk verband gestelde magten, om verschillend begrepen regten, te eeniger tijd in eene botsing zouden komen, waarbij eene goedwillige schikking naauwelijks denkbaar, en óf het breken der Unie schier onvermijdelijk, óf het regt van den sterkste beslissend zou wezen. Om zulk een noodlottigen strijd

---

[1]) « Die Provincien verbynden zich in alle forme ende maniere als « off siluyden maer een provincie waeren, onvermindert een ygelick « provincie ende die particulier steden, leden, ende Ingesetenen vandyen « haerl. speciaele ende particuliere privilegien, vryheyden, exemptien, « rechten, statuten, loffelieke ende Welheergebrochte costumen, Usantien, « ende allen anderen haerluyden gerechtigheyden.«

[2]) *Arch.*, IIe Ser. Tom. II, CXIX. « Quant au sens de l'Union « d'Utrecht, livré à des interprétations diverses, il n'y avoit rien de clair « et de certain; deux principes opposés, la centralisation politique et « l'indépendance locale, se combattoient encore, et rendoient la nature « et les rapports des autorités souvent problématiques; le système pro- « vincial ayant cédé sur divers points aux nécesssités de la défense « militaire, avoit néanmoins, dans l'histoire des siècles précédents et « dans le droit public et les habitudes du moyen-âge, de fortes racines; « si d'un côté on craignoit, non sans motif, de voir fléchir en toute « occasion la République entière devant une province redoutable par son « extrême prépotence, d'autre part cette province refusoit à juste titre « de livrer sa volonté au hasard des delibérations communes, en votant « à voix égale, malgré une prodigieuse inégalité. «

van beginsel was het nu te doen ten tijde van Oldenbarneveld. Als Advokaat — zooveel als eerste Minister — van Holland stond hij met groote volharding de regten voor van dat Gewest, tegenover de Generaliteit; zijn invloed in de vergaderzaal der Provincie was veel-, bijna alvermogend; zijn raad werd in de meeste gevallen een besluit der Hollandsche Staten, doch hij was ook verpligt, als hun beëedigd en loontrekkend Dienaar, *dien* raad voor te leggen, welken hij naar geweten met de regten zijner overheden en lastgevers het meest overeenkomstig achtte; hetgeen hij overigens in zijne betrekking *volvoerde*, geschiedde op bevel zijner „Heeren en Meesters", zooals hij ze noemde; de verantwoordelijkheid berustte dan eigenlijk op hen, niet op hunnen gemagtigde, en ze hadden ten overvloede die verantwoordelijkheid erkend, of - wil men - op zich geladen, te gelijker tijd immers dat ze den reeds bitter verguisden grijsaard, kort voor zijne gevangenneming, bij openbare akte onder hunne hooge bescherming namen. Aan wie der beide magten de betwiste souvereiniteit toekwam, is tot den huidigen dag een onderwerp van geschil gebleven; doch, zonder dat we ons aan een der partijen behoeven aan te sluiten, schijnt het toch zeker, *dat het regt der Algemeene Staten, althans tegenover Holland, wel voldingend bewezen moet worden*, dat aan *die* zijde het *onus probandi* ligt, vermits de Unie eerst ontstaan is, nadat de Hollandsche Staten, met Oranje (in verschillende betrekkingen) aan 't hoofd, reeds lang, onafhankelijk van andere gewesten, hun eigen provincie bestuurd, en feitelijk souvereiniteit hadden uitgeoefend, doch daarentegen aan de Generaliteit slechts zooveel magt kon toekomen, als krachtens het traktaat der Unie door de toetredende bondgenooten aan dat collegie afgestaan en toevertrouwd was. — Geen theoriën, geen betoogen over het verderfelijke van Holland's overwigt, over het nuttige, het hoognoodige zulk eener centrale regering mogen hier baten; dat alles kon beweeg-, drangreden zelfs wezen tot het ontwerpen eener nieuwe Staatsregeling, een *jus constituendum*, maar bewees toen zoo min als nu de werkelijkheid van een gevestigd regt, een *jus constitutum*.

Maar indien zulk een afdoend bewijs, hoedanig naar het oordeel van zeer velen altijd zoek is gebleven, thans nog blijkbaar noodig is om met de vordering der Generaliteit te kunnen instemmen, te

noodiger dan behoorde hare oppermagt in Oldenbarneveld's dagen wel zeer duidelijk en als gevestigde Staatsmagt genoegzaam erkend te wezen, eer men zich geweldigerhand van hem meester maken, zijn weerstand tegen het betwiste gezag, zijn bedrijf als ambtenaar van Holland eene misdaad van hoogverraad, en hem doodsschuldig verklaren mogt. Nogtans wat is er geschied? Terwijl het groote verschilpunt onbeslist en hangende bleef, wordt in een geheim Comité der Staten-Generaal, buiten weten der Hollandsche Gedeputeerden, de gevangenneming des Advokaats bevolen, en het besluit door Prins Maurits ten uitvoer gebragt. Vruchteloos waren de nadrukkelijke vertoogen en protestatiën van de groote meerderheid der Staten tegen dezen coup-d'état, volvoerd op hun eigen gebied aan den hun verantwoordelijken Minister, tegen de vrijheid en geregtigheid der provincie; om alle weêrstreving van dien kant af te snijden, reist Maurits de stemhebbende steden af, en verandert daar allerwegen de Stads-Regenten, uit en door welke de afgevaardigden voor Holland's-Staten-Collegie gekozen werden; geen wonder! dat van nu af in de Vergadering van dat gewest des Advokaats oude „Heeren en Meesters" tegelijk met zijne beschermers hadden plaats gemaakt voor andere personen, eensgezind met den Stadhouder en de Generaliteit. Altoos hebben er velen in deze daad van den Prins eene schending meenen te zien van de erkende regten en privilegiën der steden. We houden ons buiten het geschil over zijne bevoegdheid, die echter uit zijne Commissie als Stadhouder, het eenige waar men op verwijst, niet gereedelijk is af te leiden; althans Groen van Prinsterer [1]) zegt zeer voorzigtig: Je n'entre pas dans la question *ardue* sur le droit du Stadhouder à opérer, „en certaines circonstances, un changement considérable dans le „personnel des régences municipales"; doch vragen slechts, of Maurits ten deze wel genoegzaam verdedigd is door de volgende redenering des heeren van der Kemp: (Maurits) „ontving *op zijn „verzoek* van de Staten van Holland eene volkomene goedkeuring „van zijn verrichte met dankzegging en magtiging, om daarin „voort te gaan. Deze acte zette de kroon op het werk. Wel is

[1]) *Arch.*, IIe Ser. Tom. II, CI.

„waar, was zij grootendeels eene verklaring juist van hen, welke „thands in de Regering gesteld waren en mitsdien hunne eigene aan- „stelling bevestigden; maar daar de Staten uit naam en van wege hunne „zenders spraken en laatstgenoemden een groot getal personen „uitmaakten, behoorende tot de aanzienlijksten des lands, zoo „mag men uit hunne eenparige verklaring opmaken, dat er niet „eene zoo openbare schending, als men wil, der stedelijke voorrechten „in te zoeken was" (bl. 106). Het gansche argument rust hier op de gehalte der *Zenders*; doch het vervalt gansch en al bij de eenvoudige opmerking, dat juist *de Zenders* veranderd waren met overschreeuwing van de protesten hunner afgezette voorgangers, even aanzienlijk en talrijk als zij, en dat zij er 't hoogste belang bij hadden, hunne *gezondenen* althans *die* handeling te doen goedkeuren, welke hen, zenders, op het kussen had gebragt.

Middelerwijl was er van wege de Generaliteit eene Commissie gevormd tot het verhoor des gevangenen; en de nieuwe Hollandsche Staten *lieten* de aanstelling dier Commissie en het verder beleid des regtsgedings bij verschillende resolutiën *over* aan de Staten-Generaal, echter met uitdrukkelijk voorbehoud: „het zou ge- „schieden voor dien keer alleen en zonder nadeel of vermindering „voor Hollands provinciale hoogheid, vrijheid en geregtigheid." Zij beleden dus ingewikkeld, maar duidelijk genoeg, dat niet alle magt, welke de Generaliteit zich toekende, haar onwederroepelijk van regtswege toekwam, en dat bepaald hare reeds uitgeoefende jurisdictie over Oldenbarneveld niet boven twijfel was verheven. Maar al het inschikkelijke dier afgedwongen resolutiën wettigde het voorafgegane feit nog niet van 's Advokaats gevangenneming noch zijne voorbeeldeloos strenge opsluiting; het bragt hem nog niet voor zijne natuurlijke, onwraakbare regters, en met reden heeft de heer van der Kemp naar andere gronden omgezien om aan *die* toedragt van zaken een schijn van regtvaardigheid bij te zetten. — En waar komen nu die gronden op neder?

De heer van der Kemp erkent, (het zij vooraf opgemerkt) dat de regtbank, welke door Oldenbarneveld zelven werd ingeroepen, inderdaad over hem oordeel had mogen vellen. „Naar ons inzien (lezen we bl. 119) „waren ook de respectieve stedelijke Gerechten „en Provinciale Hoven even bevoegd geweest, om daarvan kennis

te nemen." — Maar de Staten-Generaal dan? "dat ze rechts-
"macht bezaten is nimmer betwist geworden: al het verschil loopt
"*slechts* over de vraag, waarover en over wie?" — Het zij zoo!
Slechts deze onbeduidende punten zijn welligt nu nog niet uitgemaakt,
maar *toen* waren ze het zeker niet! — "En al moge men geene
"voorbeelden van vroegeren tijd kunnen aanvoeren, die in allen
"deele met de tegenwoordige zaak gelijk stonden, hieruit volgt
"niet, dat de Staten Generaal geene bevoegdheid zouden gehad
"hebben, om over deze zaak te oordeelen." — Neen! maar het
was daardoor zooveel te noodzakelijker, dat de bevoegdheid ergens
anders *wel* uit volgde. Het bewijs blijft achterweeg, doch zulks
belet den heer van der Kemp niet, aldus voort te varen: "behalve
"dat de zaak van alle de gevangenen [1]) en voortvluchtigen één
"was en niet gevoeglijk dan door éénen en denzelfden rechter
"berecht kon worden, zoo zou het gewis de uiterste dwaasheid
"geweest zijn, haar ter beoordeeling te stellen van zoodanige
"rechters die de creaturen der Oldenbarneveldsche factie zelve
"waren. Het was daarom, dat de Staten Generaal *naar hunne*
"*bevoegdheid* alle andere even bevoegde rechters ten dezen voor-
"kwamen en aan dezelven door het recht van praeventie hunne
bevoegdheid onttrokken."

Het regt van praeventie vereischt allereerst de wezenlijke be-
voegdheid van dengene die het gebruikt; die der Staten-Generaal
was en bleef tot heden twijfelachtig; wel is waar, er ontbrak
slechts het weinige aan, dat men niet goed wist, in welke zaken
en over welke personen zij te oordeelen hadden, maar velen (en daar-
onder de Hollandsche Staten) ontkenden ten sterkste die bevoegdheid
in zake van Oldenbarneveld, en nu wil de heer van der Kemp
een - ook volgens hem - weêrsproken regt ten grondslag nemen,
om de feitelijke uitoefening, van een uitsluitend regt te verant-
woorden; hij wil daarmeê goed maken, dat personen van *bestredene*
regtsmagt zich, met voorbijgaan der *erkende* geregtshoven, als *alleen*
bevoegden hebben doen gelden? Hoe vreemd zij ook schijne, wij
kunnen de voorstelling van ZEd. niet anders begrijpen. Het wordt
niet beter, wanneer hij ons in dezelfde alinea voorhoudt: "Het

[1]) Ook de Groot, Hoogerbeets, en Ledenberg waren gevat.

„ was hier de beleedigde partij zelve, de Staten Generaal, die zich „ recht verschafte." — De uitdrukking is niet juist en moest eigenlijk luiden: „ eene der partijen, die zich wederkeerig beleedigd „ achtten, verschafte zich voldoening door het regt van den sterkste. „ Doch is het niet de regtmatigheid van een proces volkomen opgeven, als men zelf in den regter de beleedigde partij aanwijst? Zoo ergens dan had de Generaliteit *hier* het *jus praeventionis* moeten *afstaan*, waar zij als beleedigde partij den regterstoel moest bekleeden! We gelooven niet, dat de Staten Generaal den schrijver voor zulk eene verdediging zouden bedankt hebben!

Maar welligt heeft de Generaliteit in hare plaats onzijdige personen ter vierschaar afgezonden? Het tegendeel is van stonden af krachtig volgehouden. De familie des gevangenen had reeds bij rekest verzocht, om aan drie der regters alle bemoeijing in die zaak te doen ontzeggen. Frans van Aerssen namelijk, Hugo Muis van Holy, en Reinier Paeuw. „ Aerssen (zoo dienden zij in) „ hadt sedert eenige jaeren herwaerts „ sijn quaede genegentheit en doodelyke vyandschap tegens hem, „ en die van sijnen huise, opentlyk getoont en ten laetste met ge- „ drukte libellen alomme bekendt gemaekt. Schout Muis en Burger- „ meester Paeuw moesten, verstonden se, noodtsaekelyk voor aen- „ klaegers en beschuldigers, en mitsdien voor formele partyen van „ den gemelden gevangen, gehouden worden: na dien sy hunne „ partyschap door veele quaede getuighenissen en rapporten. doch „ t'onrecht, van sijn persoon en actien, soo ter vergaderinge van „ hunne Edele Grootmogenden, als buiten de selve, by alle en een „ ieder doorgaens hadden betoont. Behalven dat de voorschreve „ persoonen by al de weerelt geacht en gehouden wierden voor „ medeautheurs van sijne gevangkenisse, en van de stricte en harde „ proceduren tot noch toe tegens hem gehouden " [1]).

„ De Gecommitteerde Rechters, zegt de Groot [2]), (weinig vroomen „ niet te naegesproken, die met hun advys, redenen en remon- „ strantien den vastgestelden cours van d'anderen niet konden be- „ letten en alleen dienden om d'actie een luister te geven) waeren

---

[1]) Brandt, *Hist. v. d. Rechtspl.* bl. 42.

[2]) Ald. bl 52—53.

„ten meesten deele partydig, soo ten aensien van (al)gemeene als „personeele partydigheit"... Sommigen waren door de verandering in het bestuur tot hooge posten gekomen, en „oversulks geinteresseert „om die verandering staende te houden, waertoe de condemnatie „der Gevangenen kon dienen. Verscheide hadden geen ervaerentheit „in saeken van regeering, en konden derhalve niet bequaem sijn om „te oordeelen van de deelen en teikenen van Souverainiteit, waer „op de questie aenkwam, en welke punten by d'allerkloekste „Rechtsgeleerden en Polityken worden gehouden seer swaer te „sijn, en van seer diepsinnige ondersocking." Oldenbarneveld zeî dan ook, tegen het einde van het proces, tot zijn getrouwen bediende: „Het is bitter volk, ik heb er niets goeds van te ver„wachten" [1]).

Ook de heer van der Kemp wil het „geensins betwisten, dat „er sommigen onder de rechters geweest zijn, die sterke partijen „van Oldenbarneveld waren; *misschien* (gaat hij voort) had de „partijschap er wel *eenig* deel in, dat men de zoodanigen be„noemde, van welke men zich verzekerd hield, dat zij geene „oogluiking gebruiken zouden." [Een fraaije reden voorwaar om over iemands leven door zijne persoonlijke vijanden te laten beslissen!] „Maar het gansche land was ten dezen in twee partijen „verdeeld: en ten zij men de rechters uit de Oldenbarneveldsche „partij had willen kiezen, (hetgeen de ongerijmdheid zelve zoude „geweest zijn), kon de keuze onmogelijk anders vallen dan op „hen, die zich reeds meer of min van eenen tegenovergestelden „zin betoond hadden." — En daaruit zou, meenen we, zonneklaar *de ongerijmdheid volgen van het gansche proces*! Of was het eene mindere ongerijmdheid — de zamenstelling eener vierschaar uit de andere partij? die der beschuldigers? De benoeming van dezulken die zich „in tegenovergestelden zin betoond hadden", hetgeen wil zeggen, die vóór alle regtspraak, den Advokaat reeds veroordeelden? De schrijver laat geene derde keus over en dwingt ons derhalve, zeker onwillekeurig, tot de algeheele verwerping van het proces.

---

[1]) Ald. bl. 130.

Dat Oldenbarneveld het over hem geslagen vonnis verdiende, beslist de heer van der Kemp volgenderwijze (bl. 120 en 122):

„Aan de waarheid der ten laste gelegde feiten is niet te twijfelen; „alle geschil valt alleenlijk over derzelver waardering." — Het eerste laten we doorgaan, het tweede beamen we volkomen; doch van die waardering hangt ook alles hier af. „Wanneer men nu, „*gelijk het behoort*, alles bijeenvoegt en te samen beschouwt en „tevens let op Oldenbarneveld's gantsche handelwijze vooral sedert „1600, dan is het naauwelijks mogelijk zijne booze bedoeling in „twijfel te trekken, om namelijk, met beroering, zelfs met om„verwerping van Kerk en Staat, alles beide in Kerk en Staat aan „zijnen eigenen onbepaalden heerschzuchtigen wil te onderwerpen." Ondanks de verzekering van den schrijver, is het echter zeer mogelijk, die booze bedoeling in twijfel te trekken; velen hebben ook in de te zamen beschouwde handelingen des Advokaats, niets gezien dan lofwaardige pogingen, tot 's lands welzijn aangewend; doch al waren ook dergelijke bedoelingen blijkbaar, dan zou nog de vraag beantwoord moeten worden, of de in dien geest gepleegde daden tegen eene bestaande en erkende wetgeving streden [1]; waar dit gedeelte der schuld ontbreekt, kunnen verkeerde nevenbedoelingen, als ze overigens onmiskenbaar zijn, de hoogste afkeuring van ieder die het aangaat verdienen, maar er komt dan geen sprake van een regterlijk vonnis; en vooral niet van doodstraf; de inzigten nu van den Advokaat daargelaten, waren volgens zijne talrijke verdedigers de ten processe erkende feiten niet alleen geene schending van bestaand landsregt, maar meerendeels pligtmatige, uit het regt der provincie voortspruitende, dat regt beschermende handelingen; en het doet niets ter zake, dat de bovendrijvende partij ze volgens *hare* meening waardeerde, ze in de

---

[1]) Dat gevoelde ook de Stadhouder van Vriesland, Willem Lodewijk, die de inhechtenisneming had aangeraden, doch aan Maurits schreef: „alles behoort bewezen te werden so klaar als den dagh, om dat het „geheele Landt gedeelt is in partijschap, en de diverse zaaken met „apparentie van wetlijkheit van beyde sijden gesustineert connen werden, „die men *mettertijdt richten ende wechnemen kan.*" Bij Kluit, *Hist. d. Holl. Staatsreg.*, en anderen.

vierschaar veroordeelde als aanvallen op een gezag, welks bestaan immers juist in geschil en de grond van het geschil was; zoolang in één woord niet bewezen wordt, dat Oldenbarneveld zich jegens eene gevestigde en erkende wet des lands vergrepen had, blijft, naar onze meening, én zijne veroordeeling, én de verdediging zijner Sententie eene onophoudelijke *petitio principii* [1], noemen wij hem een slagtoffer der partijzucht [2], en zijne onthoofding een geregtelijken moord [3]. „Afschuwelijker nog, zegt Prof. „Vreede [4], dan de onthalzing zelve is de bekladding van den „Advokaat, dat hij met den vijand (Spanje) zoude geheuld hebben." Niets daarvan was ten processe gebleken, en de sententie zweeg

---

[1]) Iets dergelijks begaat ook de heer Groen van Prinsterer, *Arch.*, IIe Ser. Tom. II. CX:

„A moins de nier la suprématie des États-Généraux, à moins de „prétendre que l'indépendance complète des provinces, qui triompha plus „tard, étoit de droit public déjà à cette époque, à moins de poser „en principe, que pour la faire valoir, tous les moyens contre la con„fédération étoient licites, à moins de se placer au point de vue de „l'accusé, lui-même, on ne sauroit disconvenir qu'il n'y eut lieu à „poursuivre judiciairement les promoteurs des mesures violentes en „matière de religion, de la levée des waertgelders, et des exhortations „à résister par les armes aux ordres de la Généralité; d'actes abou„tissant au déchirement de l'Union et à la guerre civile, afin d'im„poser à l'Église Reformée des opinions contraires à sa doctrine et „au principe vital de sa foi."

Immers al de punten, door ZEd. hier als axiomen ondersteld, zijn op den huidigen dag zoovele problemen.

[2]) De heer Tydeman, insgelijks een tegenstander van den Advokaat, bekent echter zeer eerlijk het volgende: „Men kon van weerszijde ter „goeder trouw in opinie verschillen. De zaak was noch door de Unie „van Utrecht of latere Verdragen, noch door genoegzaam blijkbare en „bestendige praktijk uitgemaakt. Maar de ééne partij tastte door en „besliste, *voor thans*, de zaak, *facto*. En nu werden de hoofden der „onderliggende partij getrokken voor eene rechtbank, *ex post facto* „gekozen uit lieden van het tegenstrijdige systema, en werden beschuldigd „van misdaan te hebben tegen een Staatsrecht, waarin *die Rechters* „geloofden, doch hetwelk de beschuldigden niet erkenden en 'twelk ook „in de daad nu eerst tot Staatsrecht wierd, doch later voor het tegen„strijdige plaats moest maken... In zóó verr' stierf dus Barneveld als „Martelaar van Staat." (In de Aant. op *Bilderd^k.s Gesch.* D. VIII, bl. 283.)

[3]) Aldus ook de Heer Fruin, *Konst- en Letterb.* t. a. p.

[4]) *Inl. tot eene Gesch. der Ned. Diplomatie*, Deel II, bl. 443.

volkomen van dit punt, het eenige, dat, bewezen zijnde, bij ieder zonder onderscheid hem tot schuld zou gerekend wezen, en het hatelijke der teregtstelling volkomen zou hebben weggenomen. Wel begonnen de regters en de Staten-Generaal na 's mans dood te mompelen van indicien, van semi-preuve's en dergelijke, maar nimmer is dat vermoeden in het minst bevestigd, ja het naauwgezetste onderzoek der bekwaamste latere geschiedschrijvers (o. a. Groen van Prinsterer) heeft hem voortaan van die blaam genoegzaam ontheven. De heer van der Kemp daarentegen niet tevreden, met Oldenbarneveld's schuldigheid te stellen in de „booze bedoeling om alles in Kerk en Staat aan zijnen eigenen onbepaalden heerschzuchtigen wil te onderwerpen", laat er op volgen: „of hij nog „wijdere uitzichten gehad heeft, is thands niet met zekerheid te „bepalen.... Het valt niet te ontkennen, dat er voor het vermoeden „van Oldebarneveld's pogingen tot landverraderij geen alleszins „onaannemelijke blijken bestaan hebben", enz. (bl. 120 en 122). En nu vragen we toch, hoe beide die beschuldigingen vereenigd vol te houden? Onderwerping van Kerk en Staat aan eigen heerschzucht en — poging om het Protestantsche land te verraden aan de heerschappij van het Katholieke Spanje?

De heer Groen van Prinsterer noemde Van der Kemp's monografie: „un travail remarquable" [1]); ongetwijfeld heeft het werk zijne verdienste, maar onder het opzigt der zoo noodige onpartijdigheid achten we het, krachtens het boven besprokene, voor alles behalve opmerkelijk.

Verplaatsen we onzen geest in de aloude Cederzaal van het Binnenhof te 's Gravenhage. Het is de 21 Augustus 1651. De Groote-Vergadering, op Holland's verzoek uit de Zeven Vereenigde Gewesten bijeengeroepen, heeft hare gewigtige en moeitevolle taak, na zeven maanden overleggens, voleindigd, en staat op het scheiden. De grondslagen van het telkens waggelend Staatsgebouw waren onderzocht, en - zoo men geloofde - ook verbeterd; veel was er op het stuk der „Unie, Religie ende Militie" geregeld, nog veel

[1]) *Arch.*, IIe Ser. Tom. I, pag. VIII.

meer besproken [1]), geklaagd en vergeven, zeer veel aan den eendragtigen zin der Bondgenooten en de goede voornemens van Holland overgelaten, kortom eene wezenlijke revolutie was tot stand gekomen, op de minzaamste, bedaardste en meest diplomatische manier, die men bedenken kan. Nog ééne bijeenkomst en de hulk van den Staat zou met beslagen kiel en nieuw opgetuigd want de helling verlaten en de ruime zee weder gaan kiezen. De achtbare schaar der Hoogmogenden, een driehonderdtal Vorsten en Vaderen des lands, komt deftiglijk ter zale, en zetelt weldra ter weêrszij van den wand, op de in groen bekleede troonen der veelhoofdige heerschappij, neven en boven elkander, overvlagd en overwimpeld door een tal van banieren, zoovele praalteekens der verwinningen, behaald in den tachtigjarigen strijd. Te midden der statelijkheid en indrukwekkende stilte

> Verheft zich daar een man, een man, die in zijn leven
> Van ik en weet niet wat, heeft bijster veel geschreven.
> Maar des al niet te min, wat dient er meer gezeid,
> 't Is ridder Jacob Cats, die iets te zeggen heit.

Zullen we in die afscheidsrede alleen den dichter-Pensionaris of ook zijne tijdgenooten hooren spreken?

Hooge Mogende Heeren!

Dat alle dingen haren tijdt hebben, is lange voor onsen tijdt by den wijsten coningh van alle tijden aen alle Menschen wijsselijck gewaerschouwt. Des is te letten dat in alle Wereltsche saecken een tijdt is van by een te comen ende wederom een tijt om van den anderen te gaen.

Noyt en cander soo lieven en aengenamen Geselschap by den anderen versamelen, of het moet ten lesten met een scheyden worden geeyndicht...

Men siet dat dese doorluchtige vergaderinge uyt een seer groot ghetal van Persoonen is bestaende, maer dat onder alle deselve geen twee en connen bevonden worden, die malkander in de Lineamenten van 't Aengesicht, gestalte van de uytterlijcke Leden ofte gewoonelijcke manieren van beweginge sijn gelijckende, en met het inwendige ist even alsoo gestelt. Sulcx dat soo grooten getal van Menschen by

[1]) Het weren der »Paepsche afgoderye« niet uitgezonderd.

den anderen comende, (boven de natuerlijcke verscheydentheyt dickmaels daer onder spelende bysondere insichten uyt eygen ofte particuliere Interesten), het een wonder boven wonder moet ghereeckent worden, soo wanneer soodanige groote Vergaderinge met een eenparich besluyt comt te werden geeyndicht.

Noyt Maeltijdt is soo wel gegeten,
Daer niemant qualijck heeft geseten.

Gelijck het spreeckwoort seydt.

De Menschen hebben in 't ghemeen den aert van 't Zee-water, het welck in een kleyn Vat zijnde gegooten blijft onbewogen ende stille staen. Maer in de ruyme Zee swevende wordt met de minste windt gaende gemaeckt, ende werpt Baren en Golven uyt, huysen hoogh. Menschen in haer eygen huys, staet, Provintie, konnen misschien in stilte blyven ofte gehouden worden, maer hoe de Vergaderinge grooter is, hoe de onderlinge tegenstrevinge meerder wordt bevonden....

Ende als soodanige groote Vergaderinge Vreedtsamelyck ende met eenparigheyt komen uyt te vallen, soo moet het selve alleenlijck werden toegereeckent den genadigen Zegen van den goedertieren Godt. Men heeft alhier (na de tegenwoordige constitutie van saecken) verhandel veel sware ende verscheyde dingen, bestaende sonderlinge in drie Hooftstucken, te weten, Religie, Unie, ende Militie....

Om nu alle de saecken aenmerckens waerdich die in dese Illustre Vergaderinge sijn gepasseert in versscher gedachten te houden, Soo is van ondts aengemerckt dat daer toe sonderlinge can dienen de situatie ende ghelegentheyt van de tegenwoordige Plaetse.

. . . . . .

want van buyten komende, ende naerderende den inganck van de tegenwoordige Groote Zale; soo sal men aan d'eene zyde vinden een Godts Huis, dat is een Kercke [1]) daer in Godts Woort dagelycx wort gelcert, d'inbeeldinge van welck ghesichte sal aen een yeder oock verre van hier zijnde) in de gedachten brengen, wat hier ten goede van *de Ware Gereformeerde Religie* by U Ho. Mog. is verhandelt ende beslooten.

In de voorsz. Zale getreden zijnde soo wert aan d'eene zijde bevonden een opganck tot de Plaetse daer de Vergaderinge van de Heeren

---

[1]) De Waalsche, nu Hofkerk.

Staten Generael gewoonlijck is gehouden te worden, ende sulcx sal yeder sijn ghedachten cunnen vernieuwen, wat hier ten goede van *d'Unie*, ende alle saecken den Staet der Geunieerde Provintien raec kende, is verhandelt.

Aen d'ander zijde wordt bevonden de Trap ende toeganck tot de Plaetse, daer het Hof Provintiael ghewoonlijck is te sijn functie in 't stuck van Justitie te oeffenen, waer door onse Sinnen indachtich can werden gemaect, wat bij dese Vergaderinge tot vorderinge van goede *Justitie en hanthavinge* van de selve is geresolveert en goedgevonden.

Aen d'andere zijde wordende bevonden den inganck van de Camer van Reeckeninge ende Leen-Camer can daer uyt de Memorie worden ververscht wat ten aensien van de *Finantien*, ende gehoorsaemheyt van de Vasallen ende andere Ondersaten van desen Staet, hier ter Vergaderinge is uytgewrocht.

De Vaendelen, Wimpels, Vlaggen ende Cornetten boven onse Hoofden swevende, alle Zege-teeckenen van de Victorien, by Godt Almachtich aen desen Staet verleent, konnen yeder een, oock verre van hier zijnde, indachtich maecken wat ten aensien van de *Militie*, *Militaire functien*, en 't gunt dat daer ontrent is, hier ter Vergaderinge met groote sorghvuldicheyt is beslooten, ende goedgevonden; can oock yeder verwecken tot rechte Danckbaerheyt, die men van wegen den Staet aen Godt Almachtich schuldich is, over soo menichvuldige weldaden van tijdt tot tijdt van den selven genooten. De oogen om hoogh slaende tot in het verheven dack van dese aensienelycke plaetse, soo wordt bevonden dat *aen alle de Balcken, ribben, latten ende ander hout daer ontrent, niet een Webbe van Spinne-Koppen en wordt bevonden*, zijnde al het opgemelte werck suyver van soodanige Vuylicheden, De Spinne-Kop is een ghedierte dick van Buyck en met lange Krauwels. gewoon sijn netten over al uyt te setten om yet te vangen. U. Ho. Mog. hebben notabel Resolutien genomen tegen alle *Vuylicheden en Corruptien*, *die soo in 't stuck van Politie als Justitie* souden mogen werden gepleeght, waer van de gedachtenisse uyt de reynicheit van de tegenwoordige plaetse de Memorie alomme can werden vernieuwt.

Dit dan alsoo door Godts genadigen Zegen zijnde ghepasseert, soo grooten werck tot eenparich besluyt wesende gebracht. Soo ist, dat haer Ed. Groot Mo. Mijn Heeren de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, dese geheele Illustre Vergaderinge, en yeder Lidt van de selve, gantsch Officieuselijck ende gedienstelijk sijn bedanckende, van dat de selve ten versoecke ende Vriendelijcke aenmaninge van welge-

melte haer Ed. Groot Mog. ten goede van 't ghemeene Vaderlandt alhier ter plaetse haer hebben laten vinden, ende tot heden toe, soo menichvuldige ghewichtige beraedslagingen hebben believen by te woonen Versoeckende de selve haer Ed. Groot Mog. gantsch ernstelijck tot besluyt van alles, dat alle ende yeder Lidt van de tegenwoordige Vergaderinge met soodanige goede intentie van hier mach scheyden, ende nae Huis mach keeren, als haer Ed. Groot Mog. met een goet insicht ende voornemen het voorsz. werck hebben aengenomen.

Danckende eyndelijck den alleen goeden ende barmhertigen Godt van sijn genadigen Zegen, over het geheele Werck deser Vergaderinge overvloedelijck uitgestort, verwachtende dat de selve danckseggingе breeder by D. Streso, Bedienaer van Godes Woordt alhier in 's Graven-Hage, noch desen tegenwoordigen dach hier ter plaetse en in alle de Provintien ten gesetten dage in 't ghemeen zal worden gedaen. "

Na deze "heerlijcke rede" [1]) gaat, onder klokgebom en het daveren van 't geschut, de Groote Vergadering uiteen.

STATISTIEK VAN MISDADEN IN FRANKRIJK EN PRUISSEN.

De *Kerkelijke Courant* ontleent aan de *Civiltà cattolica* eenige statistische opgaven van misdaden in beide genoemde rijken, welke, met elkaâr vergeleken, geheel ten voordeele van Frankrijk uitvallen. We nemen er, ten genoegzamen bewijze, — voor zooverre altoos als dergelijke statistieken kracht van bewijs hebben, — deze bijzonderheden uit over.

In Pruissen zijn op eene bevolking van *bijna zeventien millioenen* in 1850 volgens de statistiek 57,367 kinderen buiten een wettig huwelijk geboren, waarbij nog 3,034 doodgeboren onechte kinderen te voegen zijn; in 1851 bedroeg dit getal 56,913 levend-, en 3,115

---

[1]) Aitzema, *Hist.*, VII, 445—449.

doodgeboren onechte kinderen; terwijl in Frankrijk op *ruim vijf en dertig millioen inwoners* in 1854 het getal onwettige kinderen het cijfer van 75,170 bereikte. In dat enorm getal ligt ongetwijfeld een niet gering verwijt van zedeloosheid; maar we hebben hier op het feit te wijzen, dat Pruissen, alhoewel het nog niet eens de helft der bevolking van Frankrijk heeft, niettemin slechts een vijfde minder onechte geboorten telt dan laatstgenoemd rijk. En men durft evenwel de hooge beschaving en verlichting van Pruissen roemen, in welks hoofdstad, Berlijn, in 1853 niet minder dan 856 echtscheidingen zijn uitgesproken; zoo is er de heilige huwelijksband in eere!

De waakzaamheid der Fransche politie is algemeen bekend. Men weet, hoe zij niet rust, voordat zij den misdadiger op het spoor is en in handen heeft. Welnu, volgens het rapport door den minister van Justitie, in Augustus 1858 den keizer der Franschen over het jaar 1856 aangeboden, stonden er in geheel Frankrijk gedurende dat jaar 4,535 beschuldigden voor de *cour d'assises* teregt, waarvan er 46 ter dood veroordeeld en 4,232 door de jury schuldig verklaard werden, onder welk getal echter door de gezworenen bij 2,495 aangeklaagden verzachtende omstandigheden werden aangenomen. De criminele statistiek van Berlijn geeft voor 1855 het getal beschuldigden op als bedragende 6,772; van dat getal zijn er 49 tot de doodstraf, en 4,271 tot tuchthuisstraf van meer dan vijf jaren verwezen. Op eene bevolking dus van 16,923,721 inwoners in Pruissen, en van 35,781,628 in Frankrijk, vinden wij:

in Pruissen één beschuldigde op ongeveer elke 2,500 inwoners;

in Frankrijk één beschuldigde op ongeveer elke 7,800 inwoners;

in Pruissen één ter dood veroordeelde op ongeveer elke 345,380 inwoners;

in Frankrijk één ter dood veroordeelde op ongeveer elke 777,860 inwoners;

in Pruissen één tot zware straf veroordeelde op ongeveer elke 3,960 inwoners;

in Frankrijk één tot zware straf veroordeelde op ongeveer elke 8,450 inwoners;

een resultaat, dat waarlijk niet voor Pruissen pleit, vooral niet, zoo wij daarbij en het karakter der Franschen en den invloed in

aanmerking nemen, dien de gebeurtenissen der laatste tien jaren op den geest van dat volk noodzakelijk hebben uitgeoefend.

Volgens authentieke en officiële stukken deelt Descurets in zijne *Médecine des passions* mede, dat er in Frankrijk gedurende een tijdsverloop van vijftien jaren (van 1827 tot 1842) 33,234 zelfmoorden waren geschied, welk cijfer voor elk jaar gemiddeld 2,215 zelfmoorden geeft. In Pruissen nu telde men in 1852 niet minder dan 2,075 zelfmoorden, zoodat ook hierin de verhouding allerongunstigst is voor dit rijk. En wat nog sterker is, dezelfde Descurets geeft de lijst der zelfmoorden, in de verschillende hoofdsteden van Europa begaan; welke stad staat daar aan 't hoofd? Niet Parijs, gelijk menigeen al dadelijk zou denken, maar die eerste plaats komt aan Berlijn toe, waar jaarlijks één op de 750 inwoners de handen aan zijn eigen leven slaat, terwijl te Parijs op 2,700 inwoners slechts één zelfmoord wordt gepleegd.

Als een staaltje van de verregaande zedeloosheid in Duitschland voegen we er, uit dezelfde bron, nog dit bij: In Mecklenburg zijn, naar het *Volksblatt von Halle* den 16 Februarij 1853 verhaalt, 469 gemeenten, waar de onwettig geboren kinderen een derde, ja zelfs de helft der totale geboorten uitmaken. En 't is er sedert niet op verbeterd; immers de *Bien publique* van den 9 October jl. meldde, dat er in Mecklenburg 200 dorpen gevonden worden, waar een derde der geboorten onwettig is, en 72 andere, waar — het schijnt hier ongelooflijk — enkel onwettige kinderen geboren waren!

HET PROTESTANTISME IN FRANKRIJK.

Naar hetgeen de *Lien* uit den Protestantschen *Annuaire* voor 1859 mededeelt en de *Ami de la religion* er uit overneemt, heeft de Hervormde kerk in Frankrijk 105 consistoriën, 617 dienstdoende predikanten, 1,045 plaatsen waar men godsdienstoefeningen houdt, waarvan slechts 826 kerken of bedehuizen zijn, en 1,139 scholen.

De Luthersche kerk heeft 44 consistoriën, 281 predikanten, 403 plaatsen voor godsdienstoefeningen, waarvan 344 kerken of bedehuizen; hieronder zijn er 95 aan het *simultaneum* onderworpen, — dat is (naar de verklaring van den *Lien* of den *Annuaire*) zijn er zooveel voormalige Protestantsche tempels, welke tevens door de Katholieken voor hunne eeredienst worden gebruikt, en 609 scholen.

De verschillende afgescheiden kerken hebben omstreeks 120 predikanten en 300 plaatsen voor kerkdienst. De Anglikaansche kerken, als schier uitsluitend uit vreemdelingen bestaande, komen in deze opgave niet voor.

De *Ami de la Religion* wijst in dit verslag met alle reden eene uitdrukking te regt, welke men elders ook even verkeerd hoort bezigen. De makers dezer statistiek - merkt hij aan - of de redacteurs van den *Lien* leggen ons daar eene tamelijk vreemde bewering voor, met te zeggen, dat de 95 gemengde kerken voormalige Protestantsche tempels zijn, maar welke tevens voor de Katholieken dienen. Naar ónze meening, zou men zich met de allereerste beginselen van geschiedkunde verpligt voelen te verklaren, dat die zoogenaamde voormalige Protestantsche tempels meerendeels niet anders zijn dan Katholieke heiligdommen, welke door der Protestanten oproer en afval aan hunne eigenlijke bestemming onttrokken, en sedert, gedeeltelijk althans, aan hun oorspronkelijk gebruik teruggegeven zijn.

Het is nuttig, dat er op die traditionele spraakverwarring, gevolg van verduistering der geschiedenis, nu en dan worde gewezen.

HANDBOEKJE VOOR DE ZAKEN DER ROOMSCH KATHOLIJKE EEREDIENST [1]).

Voor de dertiende maal verschijnt onder dezen aanspraakloozen titel een inderdaad hoogst belangrijke arbeid, een blijvende vraag-

[1]) 440 bl. 12°, te 's Gravenhage, bij Gebr. J. en H. van Langenhuysen. 1858.

baak, reeds daarom onmisbaar voor geestelijken, wijl zij hier wat zij van 's lands wetgeving, hunnen werkkring van verre of van meer nabij betreffende, hebben te weten, met authentieke naauwkeurigheid verzameld vinden. Het *Handboekje* bevat evenwel meer dan de Legislatie of Staats-verordeningen, in verband staande tot Kerkelijke Zaken. Het geeft behalve een „*Algemeenen* Staat van het Roomsch Katholijk Kerkwezen in het Koningrijk der Nederlanden", ook een „*Bijzonderen* Staat der Nederlandsche Bisdommen", alsmede onzer overzeesche bezittingen; waarbij dit jaar, behalve de namen en standplaatsen, tijd van benoeming, ook de rijks-jaarwedden der geestelijkheid opgegeven zijn.

Het geeft vervolgens „Statistieke, Finantiële en andere bijzonderheden, betreffende Kerkelijke Zaken". Deze hoofdrubriek is onderdeeld in *Bevolking*, *Eeredienslen*, *Onderwijs*, *Armwezen*, *Gevangenissen*, over welke onderwerpen verschillende Staten worden voorgelegd. — Daarop volgen, met verwijzing op de vroegere mededeelingen: een kort overzigt van den toestand der Hollandsche Zending, bij den aanvang der achttiende eeuw, en van de veranderingen, sedert dien tijd voorgevallen in de vestiging en bediening der *Statiën* of *Roomsch Katholijke kerkgemeenten*, in dat gedeelte der Nederlanden, waaruit in 1853 de tegenwoordige diocesen van Utrecht en Haarlem zijn gevormd; — verder de toestand der Hollandsche Zending in den jare 1701, en de Veranderingen in de vestiging en bediening der Statiën van die Zending sedert 1701. — Hierachter komt eene uitvoerige, op zich zelve staande opgave van de Regerende vorsten der onderscheidene Staten van Europa, met den dag hunner geboorte en troonsbeklimming, met vermelding der godsdienst die zij belijden, of zij ongehuwd zijn, of gehuwd, het getal van dezer kinderen, het getal hunner onderdanen in Europa, Katholijken en Onkatholijken, alles met naauwkeurige recapitulatiën.

We geven een paar voorbeelden dier zamenvattingen tot proeve.

Het getal der onderdanen [1]) van de opgenoemde (47 in Europa

---

[1]) Ook het zielental dier landen is meêgerekend, welke door sommige der opgenoemde Vorsten buiten de Staten waarnaar zij gewoonlijk hun titel voeren, *in Europa* geregeerd worden.

regerende) *Vorsten*, berekend naar de jongst bekende statistieke opgaven der bevolking van de verschillende Staten of Landen in Europa, onder de regering dier Vorsten staande, bedraagt te zamen 274.528.000 zielen, en verdeelt zich in duizendtallen als volgt.

	Duizendtallen.		
Staande onder de regering van:	Kathol.	Onkathol.	Totaal.
den Paus	3,200	10	3,210
de 4 Keizers	78,200	75,900	154,100
" 15 Koningen	59,969	48,357	108,326
" 7 Groot-Hertogen . . .	3,009	2,210	5,219
" 9 Hertogen	1,327	1,103	2,430
" 11 andere Prinsen . . .	179	1,064	1,243
Totaal. . . .	145,884	128,644	274,528

De bevolking in de 6 *Republieken* (Bremen, Frankfort, Hamburg, Lubeck, San Marino [1]), Zwitserland) bedraagt te zamen 3,058,000. Zij verdeelt zich in duizendtallen als volgt:

1,127 duizend *Katholijken* en 1,931 duizend *Onkatholijken*.

De geheele bevolking van Europa is alzoo zamengesteld uit:

147,011,000 *Katholijken*.
130,575,000 *Onkatholijken*.

Totaal 277,586,000 zielen.

Onder het zoo even vermeld getal *Katholijken* telt men ruim 5 millioenen, die de *Grieksche* of andere *Oostersche ritussen* volgen, doch niet te min, even als de *Latijnsche Katholijken*, onder de gehoorzaamheid van den Roomschen Paus staan.

De *Onkatholijken* in *Europa* verdeelen zich nagenoeg in:

60,092,000 Grieksche en andere Schismatieken.
17,000,000 Anglikanen.

[1]) Deze kleine republiek telt enkel Katholieken, 8000 in getal.

42,209,000 Protestanten.
3,304,000 Israelieten.
7,970,000 Mahomedanen.

Onder het voormeld getal Protestanten telt men nagenoeg:

18,034,000 Lutherschen.
7,346,000 Hervormden.
16 829,000 Evangelischen en andere Protestantsche secten [1]).

We voegen hier nog een uittreksel uit de Statistieken van ons vaderland bij [2]).

ZIELENTAL DER GODSDIENSTIGE GEZINDHEDEN IN HET KONINGRIJK DER NEDERLANDEN.

	Protestanten.	Roomsch Kathol.	Oud Biss. Klerezy.	Grieken.	Israëliten. Nederduits.	Israëliten. Portugesche	Ongenoemden.	Totaal generaal.
Totaal op 1 Jan. 1858.	1,993,276	1,224,198	5,427	41	61,227	3,449	1,283	3,288,901
Totaal op 1 Jan. 1850.	1,827,168	1,164,142	5,427	40	55,333	3,185	1,372	3,056,667
Verschil:								
Vermeerd.	166,108	60,056	"	1	5,894	264	"	232,234
Vermind.	"	"	"	"	"	"	89	"

Bij de berekening van het zielental voor 1858 is de *wettige bevolking* op 31 December 1857, tellende 3,281,848 zielen, ten grondslag genomen, uitgezonderd voor Limburg, alwaar de *feitelijke bevolking* is opgegeven. Hierdoor ontstaat een verschil van 7,053

[1]) bl., 312, 315 en 316. [2]) bl. 196 — 201.

zielen, als bedragende de *wettige bevolking* van dat gewest slechts 208,033 zielen.

De *feitelijke bevolking* bedroeg op 1 Januarij 1858 in het geheele rijk 3,328,795 zielen. De Roomsch Katholijken, naar de *feitelijke bevolking* berekend, telden nagenoeg, 1,238,500 zielen.

De betrekkelijke verhouding der godsdienstige gezindheden op de 1000 zielen der geheele bevolking was:

	Op 1 *Jan.* 1850.	*Op* 1 *Jan.* 1858.
Hervormden	549	556
Anglikaansch Episcopalen	0	8
Lutherschen	20	20
Doopsgezinden	13	13
Remonstranten	1	1
Hernhutters	0	0
Christelijk Afgescheidenen	14	16
Totaal Protestanten	597	606
Roomsch Katholijken	381	372
Oud-Bisschoppelijke Klerezy	2	2
Israëlieten	19	20
Ongenoemden	1	0

Volgens *dezen* staat zijn, gelijk men ziet, alleen de *Katholijken* (zoo men de weinige *ongenoemden* niet mederekent) in de laatste acht jaren naar evenredigheid verminderd. We hebben meermalen de waarheid van dit verschijnsel hooren betwijfelen, en redenen hooren aanvoeren, waardoor het *officiële* getal Katholijken van het *werkelijke* verschillen kan. We zijn niet in staat, ons door een stellig onderzoek van het al of niet gegronde dier meening te vergewissen, en onthouden ons van alle oordeel. Dat echter die vermindering niet (zooals in Ierland) in *landverhuizing* ligt, bewijst de Staat daaromtrent, bl. 190 en 191 van het *Handboekje* te vinden.

Van onze overzeesche bezittingen staat bl. 179 vermeld, dat de Roomsch Katholijke bevolking, volgens de jongste opgave, aldaar was:

Op Batavia			17,000
" Curaçao	Curaçao	15,076	
	Aruba.	2,780	
	Bonaire	2,384	
	St. Eustatius	260	
	St. Martin	158	
	Saba	130	
		——	20,788
" Suriname			9,000
	Totaal . .		46,788 zielen.

Uit het gegeven kort verslag van den inhoud en het hier bij uittreksel medegedeelde, kan men eenigzins opmaken, hoeveel belangrijks dit *Handboekje* bevat, en met hoeveel zorg het bewerkt is.

EEN VERDACHT "ZENDELINGSHUIS".

"Die tijden beleeft als de onze, — zegt de regtzinnige predikant van Hemmen [1]). Ds. O. G. Heldring — waarin alles schier tot eene Babylonische spraakverwarring gekomen is in overgeloof en ongeloof, gevoelt dagelijks meer de behoefte aan vaste belijdenisschriften. Het bestendig voortgaan van inprovisaties van nieuwe leerbegrippen wordt hem eene groote dwaasheid. Hij begeert zich neêr te leggen bij het eenmaal erkende, en wijkt daarvan niet af." Maar "niet alzoo" — gaat de orthodoxe leeraar klagend voort — "het opkomende geslacht: doorgaans niet weinig ingenomen met alle nieuwigheden der leere, heeft het bijzondere vreugde in hetgeen afwijkt, schaarsch in hetgeen wat eeuwig waar, oud en eerwaardig is. Van daar dat de lust groot is naar alle vrijzinnigheden. Het is het grijpen naar de verboden vrucht."

[1]) In *de Vereeniging*: *Christelijke Stemmen* van Januarij jl., waarvan hij hoofdredacteur is.

't Is daarom zoo noodzakelijk — vervolgt hij — dat er voor het hooge onderwijs en de opleiding van *zendelingen*, mannen van wetenschap gevonden worden, die de naar waarheid dorstende jeugd „de heiligdommen in onze formulieren en belijdenisschriften bewaard," leeren kennen, en hen bevestigen in den wil, om die eenmaal gekende waarheden later te verkondigen en „daardoor de kerk op te bouwen".

De „mannen van regering en bestuur" toonen, naar het Ds. Heldring voorkomt, weinig genegenheid, „deze van de Gemeente zoo vurig gewenschte zaak aan haar te geven". Het betaamt daarom „een iegelijk te doen wat de hand vindt om te doen". Om die reden dan is hij een warm voorstander van het „Schotsch Seminarium" (te Rotterdam), hetwelk — verklaart hij, opdat niemand er zich aan stoote — dien naam draagt, „niet om in eenigerlei opzigt af te wijken van de Hervormde leer, niet om hier eene Schotsche Kerk in te voeren, verre van daar; maar omdat het bestuur in Schotland van de vrije Hervormde Kerk aldaar zich met het bestuur alhier trouw en opregt vereenigt om *eene echt Hervormde leerschool voor Evangelisten en Zendelingen* daar te stellen"; waar dus, naar der Orthodoxen wensch, mannen gekweekt worden, die zich, wat leerbegrip men ook improvisere, onwrikbaar aan de oude formulieren en belijdenisschriften houden.

Maar wat wil nu het ongeluk met die „echt Hervormde leerschool"? Die oude papieren gezagsforumlieren en menschelijke belijdenisschriften, waarvoor men in zijne verblindheid een zich als goddelijk bewijzend gezag en eene eeuwen-oude, onveranderde en onveranderlijke leer miskend en verworpen heeft, schijnen intusschen niet bij magte geweest te zijn, om de „nieuwigheden der leere", „den grooten lust naar alle vrijzinnigheden", de dwaze gedurige „improvisaties van nieuwe leerbegrippen" uit het Rotterdamsche zendelingshuis te weren. Althans Ds. Heldring, die onmiddellijk te voren nog verklaarde, een warm voorstander van gezegd Schotsch Seminarium te zijn, „wel wetende, dat dáár de vastheid der leer niet aan velerlei nieuwigheden prijs en buit is gegeven, maar de mannen die het onderwijs geven de waarheden der Hervormde kerk toegedaan zijn", — laat er, niet weinig ontstemd, dadelijk

op volgen, hoe zelfs dat *palladium* der Orthodoxe leer onder de vreeselijke verdenking ligt van vrijgeesterij, van Christus-verloochening! en wat hij dientengevolge aan zich zelven heeft gevraagd en geantwoord.

„Toen mij onlangs - zegt hij - van eene *hoogstgeachte* zijde uit Duitschland. *na een bezoek in Rotterdam*, werd medegedeeld, dat *op verre na niet de kleinste helft der jongelingen in het Zendelingshuis aldaar opgenomen in de GODHEID van onzen Heer en Heiland geloofde* — toen bragt mij dit tot de vraag: zoo dit waar is, kunt gij dan langer lid van het bestuur zijn? het antwoord was, neen! — want nog in een ander ligchaam [?], buiten de kerk [!?] waarin ik geboren ben, en waarin ik blijven zal, zoo lang ik geen betere kerk ken [och of hij oogen had om te zien!], werkzaam te zijn met degenen die een ander geloof [?! - Christus-verloochening! geloof?] vasthouden dan hetgene mijn troost in leven en sterven is, acht ik onnoodig, ja schadelijk; te meer, omdat ik niet wil zoodanige leeringen voortplanten, die in strijd zijn met de waarheden door mij aangenomen, en het allerminst genegen ben om deze aan Heidenen te laten verkondigen, die alsdan door mijn toedoen in dezelfde dwaling zouden opgevoed worden. Wie dat wil, doe het buiten mij. Het is noch mijne roeping, noch mijn lust.„

Zoo is het antwoord, zegt Ds. Heldring, dat hij zich zelven geven moest: en hij voegt er nog goedhartig bij, hoe bij hem de overtuiging vast staat, „dat het geloof in de Godheid van Christus voor den zendeling onontbeerlijk is„; zonder dat „predikt hij niet Christus den gekruisigde„: ..... „zonder een vast en onomstootbaar geloof in de God- en menschheid van Christus blijft er van het Christendom een schaduw, verdwijnt het wezen der waarheid.„

Ongetwijfeld brengen we alle hulde aan dusdanige gevoelens, en hoe meer wij met Ds. Heldring aan dat vast en onomstootbaar geloof in de waarachtige Godheid en menschheid van Christus hechten, en een zendelingschap zonder dat geloof een gruwel heeten: des te minder begrijpen we, dat de orthodoxe predikant, die tot het *bestuur* van het zoo verdachte Schotsche seminarie behoort, geene ernstiger maatregelen neemt, om zich van de orthodoxie dier inrigting te vergewissen. Een „hoogstgeacht„ persoon

heeft, schoon vreemdeling, bij een bloot bezoek in dat huis, zoo dadelijk kunnen en moeten opmerken, dat „op verre na niet de kleinste helft der jongelingen aldaar opgenomen in de Godheid van onzen Heer en Heiland geloofde". — dit wil zeggen, dat verreweg de meeste aspirant-zendelingen Christus' Godheid loochenden! En wat doet nu de medebestuurder op dat hem „van eene hoogstgeachte zijde" uit Duitschland toegekomen, huiveringwekkend berigt? op het berigt van een, door hem medebestuurd, huis, meer dan halfvol met *jongelingen*, toekomstige Evangelisten, die nu reeds volslagen Christus-loochenaars zijn? .... Doodbedaard schrijft hij:

„Maar het is nog slechts als een gerucht tot mij gekomen." Hoe, een gerucht! dat berigt van eene „hoogstgeachte zijde"! opzettelijk, na een bezoek ter plaatse zelve, uit Duitschland aan Ds. Heldring, lid van het bestuur, toegezonden!... Doch gesteld, dat het inderdaad voor Ds. Heldring niet meer is dan een bloot *gerucht*, met welk geweten durft men dan zoo ligtvaardig de verdenking van zulk eene goddelooze gezindheid op jongelingen werpen, die toch ook in het oog diens predikants voor een gewigtig werk bestemd zijn, dat aan geen Christus-verzakers is toe te vertrouwen? En wat slag van moreel, wat onzedelijke praktijk huldigt de Hemmensche leeraar in hetgeen hij er op laat volgen: „Maar het is nog slechts als een gerucht tot mij gekomen: *daarom deel ik het mede, opdat het tegengesproken worde*". Mag men dan op een bloot *gerucht*, met welken ligten naam de predikant nu weder zijn van eene „hoogstgeachte" zijde ontvangen berigt bestempelt, mag men dan op een bloot gerucht in een tijdschrift zulk eene openlijke schandvlek op een tamelijk openbaar gesticht werpen, enkel en alleen met het doel: „opdat het tegengesproken worde"! Het doel wettigt dan de middelen! is dit niet immoreel? Wiens goede faam blijft veilig, indien men in geweten zulk eene praktijk mag doorvoeren? En 't wordt er waarlijk niet beter mede, als de predikant er aan toevoegt: „Zoo dit niet geschiedt (zoo het gerucht niet tegengesproken wordt), zal althans voor mij het woord daad moeten worden" (hij alle deelneming opzeggen)! — Te regt nogtans verklaart hij verder: „Is het eenmaal [echter niet door zulk een middel, maar is het eenmaal] be-

vestigd, dat in het Zendelingshuis kunnen opgeleid worden degenen, die de Godheid van onzen Heer en Zaligmaker loochenen en aannemen, welnu, dat dan ook de gewetensvraag haar regt ontvange, en men beslisse of het nog langer mogelijk is telijkertijd op te bouwen en af te breken."

Dit is nu naar behooren gesproken; maar hoe rijmt hiermede weder wat dezelfde Ds. Heldring allerstelligst tot lof van de Rotterdamsche inrigting getuigt? hij die zoo duidelijk te kennen gaf, dat het gerucht wel eens waarheid kon wezen? Openlijk, dus luidt nu zijne verklaring, treedt hij als een waar en opregt voorstander van het Schotsch seminarium op: "Ik weet, zegt hij, beide van de leerlingen en de leeraren, dat zij van ganscher harte zijn toegedaan de belijdenis der Hervormde Kerk." — Hij verheugt zich in het bestaan dier inrigting, hij verheugt zich, dat "vrije gaven" de waardering dier leerschool beginnen te getuigen; want zijn er vele jongelingen voor eigen rekening, daar zijn er ook die door kringen van orthodoxe vrienden er onderhouden worden; "maar hoe zoude het alles opwassen, bloeijen en gedijen, zoo wij ons te zamen als één man schaarden rondom deze inrigting, die voor de taak van de uitbreiding van het rijk Gods reeds zoo veel gedaan heeft, en nog grootere roeping te vervullen heeft."

Wij kunnen 't niet helpen, maar 't is de schuld van Ds. Heldring, zoo bij ons, in spijt van deze lofspraak, nog altoos, zoolang zijn berigt niet wordt tegengesproken, de verdenking blijft kleven, dat het Rotterdamsche zendelingshuis voor verre de grootste helft ongeloovig is, en door zijne Evangelisten en Zendelingen wel niet de kennis van Christus, en dien gekruist, maar, gelijk alle prediking van het Protestantisme, slechts de "Babylonische spraakverwarring" zal helpen vermeerderen. Hoe Babelsch zou het reeds luiden, ook voor "de vrienden", dat het ongeloof door de regtzinnigheid wierd bekostigd en voortgeplant!

DE WELEERWAARDE HEER

P. J. HESSEVELD.

Het diocees van Haarlem heeft een uitstekend sieraad, de priesterschap een door allen beminden medebroeder, de arme verlaten jeugd met de gestichten die haar opnamen, een zorgzamen vader en bestuurder, tal van behoeftigen een trouwen weldoener en trooster verloren; — op den 7 Februarij ontviel aan zooveler liefde de hooggeschatte rector en regent van het Aloysius-gesticht en hoofdbestuurder van het Huis der Voorzienigheid te Amsterdam: Petrus Joannes Hesseveld, in den ouderdom van nog geen 53 jaren.

Zoo geen pligt van erkentelijkheid voor zooveel goeds als de overledene stichtte, het van ons vorderde, onze hulde aan zijne veelvuldige verdiensten te brengen, zou het nog eene behoefte zijn voor het hart van den schrijver dezer regelen, dit uit dankbaarheid voor een geliefden

leermeester te doen. Doch sedert men wist, dat onze Hoogw. Bisschop, die den ontslapen priester zoo hoog waardeerde, het verwachtte, dat *de Katholiek* eene gepaste nekrologie aan zijne nagedachtenis zou wijden, ware die hoogvereerende aanmoediging alleen genoeg geweest, om zich door geen bezwaar van uitvoering te laten afschrikken. Zelfs is die taak, door 'tgeen de bisschop in het gevoel zijns harten schrijft, eenigzins vergemakkelijkt, wijl er het oogpunt in aangegeven is, waaronder zijne vele verdiensten het beste worden zamengevat. Na zijne groote droefheid te hebben betuigd, dat de Eerw. heer Hesseveld aan het liefdewerk voor de verwaarloosde jeugd en aan veel andere goede werken ontvallen is - zegt de bisschop: „de liefderijke man, de geduldige lijder, de „*homo pacificus*, de door en door brave priester is op„geroepen om gekroond te worden"; en na de herdenking, hoe de Heer de barmhartigen, de vreedzamen en hen die weenen zalig spreekt, voegt hij er aan toe: „in „Gods Kerk was hij een uitstekend priester, door zijn „werken en lijden ver boven het enkel pligtbetrachten „verheven." Met het oog dan op dien hoogen geest van liefde, opofferende liefde, welke veel meer doet dan strikte pligt vordert, welke lijdzaam, goedig, zich zelve niet zoekt maar geeft, en tegen geene moeijelijkheden opziende, naar het woord des apostels alles hoopt, zullen wij de hoofdpunten van zijn liefderijk leven herdenken, nogmaals vooraf ons onvermogen verklarende, om, hoe we ook soms in 't gemeenzame leven zullen afdalen, den beminnelijken weldoener en vader zóó te schetsen, als hij in werkelijkheid is geweest. Wie toch kan de vindingrijke werkdadigheid eener liefde achterhalen, welke naar het woord des Heeren: „Geef, en u zal gegeven worden"

de eenvoudige en vertrouwelijke stoutheid heeft, van alles om God te geven, om alles van God weder te ontvangen. Eene zoo edelmoedige, vrije liefde is in hare werking, gelijk in haren oorsprong, diep en innig; is als het godsdienstig beginsel, waaruit zij voortschiet, veel- ja alomvattend; is als de Kerk, die haar kweekt, Katholiek of algemeen; zij wil, evenals haar beginsel en grond, evenals hare beweegreden en haar doel, *blijvend* zijn en voortbestaan, en om al die redenen zoekt zij van nature op te bouwen, te *stichten* in alle beteekenissen van het woord!

Tot hoeverre dusdanig eene liefde in het hart van den ontslapen priester woonde, moge eenigzins uit deze levensschets blijken, waarin nogtans zoo over hem zelven als over zijne verwanten en vrienden, die hem later in zijne liefdewerken getrouw ondersteunden, veel moest ter zijde worden gelaten wat de bescheidenheid nog niet gedoogt te vermelden.

De Eerw. heer Hesseveld werd den 18 Junij 1806 te Amsterdam geboren. Vroegtijdig reeds deed hij zijn verlangen blijken naar den geestelijken stand, waarmede zijne bijzondere liefde voor 't gebed, zijne stille en inschikkelijke geaardheid wel in overeenkomst waren. Men was echter wegens de zwakte van zijn gestel beducht, hem ter studie te zenden. De pastoor van het ouderlijk huis, de aartspriester Cramer, gaf den raad, hem ter proefneming op het seminarie *Hageveld* te plaatsen, waar destijds de onvergetelijke stichter, de Eerw. heer van Bommel, later de beroemde bisschop van Luik, aan het hoofd dier opbloeijende inrigting stond. Tot hunne groote blijdschap kon de president welhaast de verzekering geven.

dat „het met Petrus' gezondheid wel beteren zoude", gelijk het ook werkelijk is geschied. Meermalen is aan den stichter en eersten bestuurder van het seminarie *Hageveld*, de hooge en welverdiende lof toegebragt, dat hij, zelf door uitstekende Fransche priesters gevormd, de moeijelijke kunst van de vorming en opvoeding der jeugd uitnemend verstond; dat hij de jonge harten in eene edele geestdrift wist te ontsteken, en tevens hen door eene verstandige godsvrucht, gelijk hij zelf bezat, de hooggestemde strevingen wijselijk leerde temperen en vestigen op den grondslag der ootmoedigheid. Hij zocht hen door eene in zeker opzigt vrije en toch strenge orde te stemmen tot die hoogere deugd, welke zich niet bij het bloote, zij het ook stipte, pligtbetrachten bepaalt, maar uit edelmoedige liefde daarboven uitgaat en altoos gereed gevonden wordt voor elke opoffering: den eigenlijken toets, het keurbewijs der ware godsvrucht.

Op een meêgaand, goedig gemoed als van den jeugdigen Hesseveld, moest die opleiding als van zelf een magtigen invloed hebben; althans een beminnelijke geest van eenvoudigheid met eene gulhartige, dienstvaardige liefde is hem altoos eigen gebleven; en wat hij zich hier, welligt onbewust, van de kennis en leiding der harten eigen maakte, is hem, die later zoo vele harten te doorgronden en te vormen had, uitnemend te stade gekomen. Schuilt de vrucht in de kiem, en in het begin het later leven: men zag dit ook in den Eerw. Hesseveld. In die voortreffelijke kweekschool leefde hij schier onopgemerkt heen, onder de menigte als verloren, door zijne goedhartigheid bij allen bemind; in een aanhoudenden geest van ijver en gebed, zette hij met goed gevolg en dáár en later te Warmond zijne studiën geregeld voort. Na 't ontvangen

echter van het subdiakonaat te Munster den 17 November 1827, had hij gedurende eenigen tijd eene zwakkere gezondheid, zoodat hij zich de getijden door zijnen broeder hardop deed voorlezen. Hij ontving niettemin den 3 December van het volgende jaar het diakonaat uit handen van denzelfden bisschop Caspar Maximiliaan, en werd door Zijne Hoogw. Joannes Franciscus van de Velde te Gend (met veertien dagen dispensatie in de jaren) den 5 Junij 1830 priester gewijd. — Bij het noemen dier vreemde bisschoppen, kunnen we de opmerking niet weêrhouden, wat al veranderingen hier onder ons in betrekkelijk weinig tijds zijn voorgevallen. Voor ruim vijf en twintig jaren moesten onze aanstaande priesters nog buiten 's lands, waar zij slechts het beste konden, hunne wijdingen gaan vragen. En nu is de sedert eeuwen onderbroken kerkelijke hiërarchie in ons Vaderland hersteld, heeft de bisschop van Haarlem de verschillende wijdingen in zijn kathedraal verrigt, zijn kapittel ingesteld, en juist op den dag, dat deze regels worden geschreven, op 's Konings blij-gevierd 42ste verjaarfeest, wordt de eerste kapittelheer, weleer medeleerling en medeleeraar van den overledene in het seminarie Hageveld, door Zijne Majesteit goedgunstig wegens bijkans 30-jarig professoraat met de ridderorde van den Nederlandschen Leeuw vereerd [1]). We maken dan eene tweede, hier behoorende, opmerking, hoe namelijk de wijding van den jongen priester viel in een tijdperk, dat, ook ingevolge vroegeren druk, het Katholieke leven zich hier als elders verhief, en weldra menig

---

1) Mgr. C. Broere. ere-kamerheer van Z. H. Paus Pius IX, Hoogleeraar aan het bisschoppelijk seminarie te Warmond, bij aanschrijving van Zijne Excellentie den minister van R. K. Eeredienst, J H. van Romunde.

goed werk slechts op de stoute hand der liefde zou wachten, die 't wagen zoude het te ondernemen.

Niet lang na zijne wijding, den 30 Junij deszelfden jaars, werd de jeugdige priester als leeraar naar het seminarie Hageveld gezonden. Wegens den beruchten maatregel van het Leuvensche *Collegium philosophicum* gedurende vijf jaren gesloten, was Hageveld dat jaar juist weder geopend. Nog vol van den geest en de overleveringen van het eerste of oude Hageveld, gelijk wij het noemden, had hij, behalve door zijn klaar, aangenaam en degelijk onderwijs, — zijne voortreffelijke lessen bijv. in de Bijbelsche geschiedenis is nog niemand onzer vergeten — ook door zijn liefderijk, inderdaad vaderlijk hart en verkeer een magtigen invloed op de vorming der jongelingschap, die er met ieder jaar in getal toenam, maar niettemin op zijne, naar de verschillende behoeften zich altoos uitbreidende, hulpvaardige liefde rekenen kon. Dat dit voorbeeld van gedurige opoffering, te zwaarder wijl hij spoedig en aanhoudend in meerdere of mindere mate door pijn of benaauwdheid op de borst werd gekweld; — dat zijne vaderlijke woorden en minzaam verkeer zeer diepe indrukken nalieten, getuigen niet enkel zij die het geluk hadden van priester te worden, maar ook diegenen welke, na rijpe zelfbeproeving, eenigen staat in de wereld omhelsden, en thans nog dankbaar van „mijnheer Hesseveld", gelijk men hem plag te noemen, met ons weten te spreken. — Eene gedurige opoffering inderdaad was, vooral in den beginne, het leeraarschap te Hageveld: de Eerw. heeren hadden bij veel arbeids eene bekrompen huizing, sobere bezoldiging, eene kleine, doodarme kapel, en wat al niet meer. Aan zich zelven dachten zij niet, maar aan hunne kweekelingen en dezer behoeften.

Voor de ledige kapel, waartoe aanvankelijk de vestibule diende, werden de eerste offers door hen zelven gebragt, of door den Eerw. heer Hesseveld van vriend en maag gevraagd. Wat werd zij ons dierbaar en lief, die kleine kapel! met dat eenvoudig altaar, waar Maria en Josef ter wederzijde beschermend op ons nederzagen; met die donkere grafspelonk van voren, door een onzer leermeesters geschilderd. Wat is de herinnering aan dien tijd ons nog zoet! zoet die Meimaand, als het beeld onzer Moeder in eene nis stond van het eerste teedere lentegroen! Maar zoet bovenal die enkele hooge feesten, als we het geluk hadden, het Allerheiligste bij ons te bezitten; dan werd uit eene der kerken van het naburige Haarlem een klein Remonstrans geleend; dan kwam „mijnheer Hesseveld", wien de zorg voor alle aangelegenheden van feestvieringen, kollekten, en dergelijke was opgedragen, ons tot zoodanig feest stemmen, opwekken tot een trouw bezoek, en dat zóó ingekleed, met zulke gepaste voorbeelden en gezegden van Heiligen doormengd, zoo innig en eenvoudig, dat woord voor woord diep in aller zielen zonk, en hij van zijn jeugdig gehoor, altoos blij als hij tot ons kwam, altoos vertrouwelijk digt om de katheder geschaard vanwaar hij sprak, altoos aan zijne lippen hangend, al verkreeg wat hij verlangde. Zoo was het met de feestgetijden, zoo bij elke gelegenheid, bijv. met zijn aanraden, van ook nu en dan, als Ons Heer niet in de kapel rustte, daar eenige oogenblikken aan gebed en overweging te wijden; zoo met het aanprijzen van kleine verstervingen, vooral op zekere dagen; zoo met het aanbevelen van sommige godvruchtige werkjes, bijzonder van den H. Liguorio; zoo met kollekten voor armen of andere vrome doeleinden, zoo kortom was het

met alles. Buitendien voor ieder toegankelijk, was hij veler hulp en troost, deelde mede wat hij bezat, of wist te verwerven door aanbeveling en voorspraak wat hij zelf niet konde geven. Achtte zich soms iemand onzer door een medebroeder verongelijkt, of had men een hetzij ingebeeld of werkelijk verdriet, was men neêrslagtig, moedeloos: men ging tot hem om troost; dan sprak zijn mond, met dien hem eigen goedhartigen glimlach: „dat zijn nu kleine „kruisjes! daar moet gij nu juist een offertje van maken!" En had men met hem gesproken, opgeruimd, voldaan kwam men terug. Hij had inderdaad door zijn altoos inschikkelijk en liefderijk hart eene gansch eigenaardige manier van opbeuren, bemoedigen, bevredigen, zoodanig dat men er niet aan konde wederstaan. Evenwel spaarde hij ons volstrekt niet, als er iets verkeerds onder het oog te brengen en te bestraffen was. Eens, wij herinneren 't ons nog levendig, hadden wij, zeker niet met opzet, maar toch in zijn oog merkelijk tegen de orde misdaan. „Mijnheer Hesseveld" komt en toont zich „boos"; het was de eerste maal dat we hem aldus zagen; wat waren we allen verslagen, bedroefd, en hoe spoedig zochten we het verzuimde met allen ijver te herstellen. Na eene vaderlijke vermaning ontplooide het strenge gelaat, en een kinderlijk gejuich van blijdschap ging dankbaar rondom den besten vader op! En het scheen ons, dat we hem nog meer beminden dan te voren.

In die dagen werden de naam- of de verjaarfeesten der nog niet talrijke „Heeren" algemeen gevierd: er werd dan door een der leerlingen een feestlied gedicht en dit door allen aan den eenigzins beter dan anders voorzienen disch gezongen. We hebben toevallig nog een dier liederen, en deelen er eenige strofen uit mede, ten blijke, hoe de

Hageveldsche jeugd den feesteling beschouwde en schier zijne verdere toekomst als voorspelde. Het was in een tijd, dat hij wegens zijne verzwakte gezondheid zich niet dan uit pligt buiten vertoonde, en men bij zijn eng kamertje ligtelijk aan eene kleine kluis mogt denken, in het hoog en digt geboomte van Oud-Hageveld verscholen. In dat lied werd dan een oude goede kluizenaar beschreven, waarvan de beteekenis duidelijk genoeg doorschemerde. Nadat er vermeld was, hoe hij in zijne afzondering met God verkeerde, hoe hij voor het kruishout van zijn klein altaar gedurig tot Hem bad en vaak van liefde schreide, of in stil gepeins *aan den dood* en den hemel dacht, wordt er van des grijsaards teederhartige en allen omvattende liefde gewaagd. Immers:

. . . . . .
. . . . . .
De droeve had aan zijne zijde
Zijn smart geklaagd en was verligt;
Die hooploos was verliet hem blijde,
Met dankb're tranen in 't gezigt.

Zijn kluisje was de troost der braven,
Het dolend weesje schepte er moed;
De matte pelgrim kwam zich laven
En vond er spijze in overvloed;
En de armen leerde hij betrouwen
Op God, die 't veldgebloemte kleedt,
En wie op Hem zijn hoop blijft bouwen
In zijne nooden niet vergeet.

Ook hij, die onder 't wigt gebogen
Der schuld ligt, die zijn ziel verscheurt,
Hij vindt een teeder mededoogen,
Dat mét hem om zijn schulden treurt;

Hem reikt hij zijne stramme handen,
Hem beurt hij op met vadermin,
Hem troost hij, breekt zijn zondebanden,
Stort liefde en vrede en vreugd hem in.

Wie telt ze, o broeders! die zijn goedheid
Ontrukt heeft aan den eeuw'gen dood?
Wie, die hij spijsde met de zoetheid
Van 't zaligende Hemelbrood?
En wie, wie maalt, hoe dierbaar 't leven
Hun is van d'ouden kluizenaar,
Wat zuchten naar den hemel zweven,
Dat God hem zegen', hem bewaar'!...

Na de uitstortingen van den vurigsten dank, volgt de heilbede, welke aldus sluit:

Geen onheil moog' zijn woud genaken,
Waar de Eng'lenwiek door 't lommer suist,
Blijf Gij, o Heer! blijf om Hem waken,
Bezoek hem, waar hij eenzaam huist.

't Is waarlijk of het kinderlijk gemoed des leerlings, die deze regelen dichtte, ook de toekomst des geliefden leermeesters had vooruitgevoeld. Het zou eens weder een kluisje wezen, waar hij eenzaam ging verblijven; — en daar dan gelijk aanvankelijk reeds hier, zou zijne stille werking reiken tot diep in het leven der maatschappij, tot verre over de zeeën; bij monde zou hij spreken tot velen, en in geschrifte tot nog grooter aantal zielen; — onder de hand van dien eenzamen, zwakken kluisbewoner zouden stichtingen verrijzen, die, naar we vertrouwen, door eeuwen zullen voortduren!

Meer dan zestien jaren wijdde hij te Hageveld zijne beste krachten aan het onderwijzen en vormen van jongelingen, die zich daar voor den geestelijken staat beproef-

den en bekwaamden; reeds die allergewigtigste arbeid strekte zich ongetwijfeld tot eene verre toekomst uit.

Onderwijl echter bleef zijne werkzaamheid zich niet tot de enge grenzen van het seminarie beperken. Hageveld, als onder de bescherming der H. Moedermaagd gesteld, had natuurlijk eene bijzondere godsvrucht jegens zijne vermogende Patrones, en bad dagelijks haar ter eer een gedeelte van den Rozekrans. Reeds een aantal kweekelingen waren priester geworden en breidden van zelf die godsvrucht onder de hun toevertrouwden uit. De Eerw. heer Hesseveld, die van kind af aan eene teedere liefde jegens de H. Moeder Gods had getoond en een groot vertrouwen op hare voorspraak stelde, die, met alle ongeluk begaan, vooral deernis had met zooveel dolende zielen, had naauwelijks een pas verschenen Fransch werkje over de broederschap van den *Levenden Rozekrans* in handen gekregen, of hij dacht er over na, en raadpleegde, of die heilrijke gebedsoefening ook niet in het seminarie en daarbuiten in te voeren was. Zeker voorzag hij toen nog niet, welk eene uitbreiding dit werk in korten tijd zoude verkrijgen, en hoeveel zorg en arbeids hij op zich nam met het opperbestuur dier broederschap te aanvaarden. Hij ontving op zijn schrijven, in 1842 van Z. Hoogw. Monseigneur Franc. Capaccini, destijds Vice-Superior der Hollandsche Zending, goedkeuring en volmagt, om gezegde broederschap in het seminarie Hageveld te vestigen, met vergunning om ook leden buiten het seminarie op te nemen. Bij een schrijven van den 16 Januarij 1843 bekrachtigde Mgr. Ferrieri de vergunning van Zijnen Doorluchtigen Voorganger en voegde er de betuiging bij, dat het zijn verlangen was, deze broederschap te beschermen en uit te breiden. Met welk een ijver de

Opperbestuurder zich aan deze zaak heeft gewijd, is genoegzaam bekend; dat zijne vreedzame gemoedsaard, zijne offervaardige liefde hem daarbij meermalen te stade kwamen, behoeft niet vermeld; dat zijn van liefde brandend hart zich gaarne alle moeijelijkheden getroostte, wijl hij er reeds de schoone vruchten van aanschouwde, is onnoodig te zeggen. Want in waarheid die vruchten waren groot. Wat Paus Gregorius XVI, welke deze broederschap in 1832 kerkelijk goedkeurde, instelde en boven den gewonen Rozekrans nog met nieuwe en bijzondere aflaten begunstigde, daarmede beoogde, is ook in 'ons midden er door bereikt: deze broederschap heeft vrij algemeen het zoo zin- en heilrijk gebed van den Rozekrans doen herleven en veel algemeener gemaakt. Duizenden die te voren den Rozekrans in 't geheel niet baden en 't voor de onwetenden overlieten, bidden dagelijks trouw hun „tientje", en menigeen die met een „tientje" begon, is geëindigd met dagelijks een Rozehoedje, zoo niet meer, te bidden. Daarbij — het doel van dat vereenigd gebed is vooreerst: door *voortdurende* smeekingen den hemel te verzoenen en een heilig geweld aan te doen; eenparig, bij het overwegen van 's Heeren en Maria's leven en lijden, onder inroeping van de Moeder des Verlossers, God te bidden voor het behoud van ons heilig geloof, - een gebed, wel noodig in deze dagen van zooveel verleiding en gevaar; voor den vooruitgang en de volmaking der regtvaardigen; voor de verheffing van Jesus' Bruid, onze heilige Moeder de Kerk; om licht en kracht voor haar zigtbaar Hoofd, onzen Heiligen Vader; om lafenis voor de afgestorvenen, en inzonderheid voor de bekeering der ongeloovigen en zondaren. Ten andere heeft deze broederschap nog dit bijzonder doel: de

ongelukkigen in onze overzeesche gewesten, door onze gebeden en liefdeoffers te hulp, den ijverigen zendelingen aldaar eenigermate te gemoet te komen, en hen allen aan de Moeder der Barmhartigheid aan te bevelen [1]). Later bij de meerdere uitbreiding dezer broederschap, zijn er nog ander vrome doeleinden door de geestelijke overheid aan toegevoegd, o. a. het verspreiden van goede boeken, welke ook ter bemoediging van tijd tot tijd aan eenige zeer werkzame betrekkingen der broederschap geschonken worden. We durven gerustelijk beweren, dat de Levende Rozekrans een merkelijken invloed op de godvruchtige rigting der laatste jaren uitgeoefend en zeer veel goeds gedaan heeft. Daarvan komt de eer grootendeels aan den Hoofdbestuurder toe; want, hoe ook bijgestaan door medebestuurders, of sekretarissen, hij was de spil, het middenpunt, hij vooral de verantwoordelijke persoon bij het hoofdbestuur en de geestelijke overheid. Maar wat moet het hem ook eene vertroosting en bemoediging geweest zijn, als hij zoo denken mogt: Nu bidden wij met zooveel duizenden te zamen, en onze lieve Moeder bidt met ons mede: zulk een gebed kan toch niet onverhoord blijven. Heeft Christus niet gezegd: Waar er twee of drie in mijnen naam vergaderd zijn, daar ben Ik in hun midden - en zie, hier zijn er voortdurend duizenden in zijnen naam vergaderd, die met zijne Moeder Hem danken en bidden.

Geen toenemende arbeid bij altoos afnemende gezondheid schrikte hem af; het eene liefdewerk riep van zelf weder een ander voort, en zijne hulpvaardige liefde kon

---

1) Zie *Handleiding* der Broederschap van den Levenden of Voortdurenden Rozekrans.

er zich niet aan onttrekken. Lieten zwakte of tijdsgebrek hem somwijlen niet toe, eenigen arbeid zelf te ondernemen, of te eindigen, dan werd het gedeeltelijk door anderen onder zijne leiding en toezigt gedaan. Door de broederschap die hij bestuurde, voelde hij te meer de behoefte aan gepaste geestelijke werkjes; immers vóór 16, 17 jaren was er de voorraad niet van thans; het zich ontwikkelend geestelijk leven werkte zeer natuurlijk ook daarop terug, en een goed deel dier nieuwere literatuur is meer of minder onmiddellijk aan de broederschap van den Levenden Rozekrans te danken. Voor den vromen schrijver echter, waren er, gelijk we straks zullen zien, nog bijkomende redenen, die hem tot zoodanige werkzaamheden drongen.

Intusschen was zijne nooit sterke gezondheid, ook ingevolge doorgestane ziekte, merkelijk nog verzwakt; door zijne gevoelige borst en het vele hoesten kon hij in een werkkring, waarin zoovéél moest worden gesproken, niet langer blijven. Tot aller overgroote droefheid verliet hij, na bijkans 17 jaren zijns levens aan de opleiding der studerende jeugd ten offer te hebben gebragt, met de Paaschvacantie van 1847 het hem zoo dierbare Hageveld, maar met die stille berusting, zooals alleen de ziel heeft, welke, om God tot alles bereid, zich ook geheel aan zijnen heiligen wil overgeeft. Het was hem, den werkzamen priester, die de jeugd zoo beminde, zeker een offer, een zwaar offer: hij bragt het in die kalme stemming, waarmede hij zijne ziekelijkheid en herhaalde aanvallen van benaauwdheden reeds jaren lang had leeren verduren.

Na eene niet lange rust ten zijnent, belastte hij zich met de op zich zelf niet zware geestelijke bediening in het oude-mannen-gesticht van Brentano te Amsterdam, alwaar

hij omstreeks Mei van hetzelfde jaar zijnen intrek nam. Slechts kort was zijn verblijf aldaar; evenwel lang genoeg om te toonen, dat hij voor den ouderdom had willen zijn, wat hij voor de jeugd was geweest. De Voorzienigheid had onderwijl eene andere plaats bereid, waar de Eerw. Hesseveld niet een trouw-verzorgden ouderdom zou leeren wél te sterven, maar eene onverzorgde, verwaarloosde jeugd zou leeren goed te leven; eene plaats, waar hij al die grootmoedige liefde, hem eigen, zou behoeven, om onder den dubbelen last zoowel van tijdelijke als van geestelijke zorg niet te bezwijken: waar hij al de kennis van het menschelijke hart, in eene reeks van jaren door hem opgedaan, konde gebruiken, om nu niet door priesters die hij hielp vormen, maar van onder op, door opleiding der meest verlaten armen, op verbetering der maatschappij te werken; eene plaats, waar hij middelen moest scheppen, eerst blijvende stichtingen in het leven roepen, om met goed en duurzaam gevolg het begonnen werk te kunnen voortzetten en bestendigen. Het scheen of God in hem wilde doen zien, hoe veel en veelzijdig nut een eenvoudig, altoos ziekelijk priester, maar vol liefde en hoop, kan uitwerken, hoe zijne kracht zich juist in zwakte ten volkomenste openbaart. Wat al gezegende werkzaamheden toch in dien éénen zwakken persoon vereenigd! Door woord en voorbeeld had hij eene lange reeks van jaren een heilzamen invloed uitgeoefend op de aanstaande priesterschap, die zelve weder op vele anderen die indrukken zoude overdragen; als opperbestuurder van den Levenden Rozekrans bragt hij veel bij tot de verheffing en veralgemeening der godsvrucht, inzonderheid jegens de H. Moedermaagd; vooral door zijn toedoen ging er in weinige jaren ook hier een voortdurend gebed tot God op

voor heel de Kerk, voor zondaars en regtvaardigen, reikte zijn ijver tot over de zeeën in onze koloniën [1]). Laatstgenoemde bemoeijingen bleef hij tot zijnen dood toe behouden. Hij wist hierbij nog eene bijzondere vereeniging te vormen, welke bepaaldelijk hare offers bragt voor het schoolonderwijs op Curaçao; hij bevorderde daarenboven zooveel hij kon de werken van godsvrucht en liefde ook van anderen, zooals het onderling gebed van den H. Kruisweg, de broederschap voor de Geloovige Zielen, voor welke hij altoos veel bad en bidden deed; hij gaf naar gelang hij bezat, ook aan vele bijzondere personen, en was het soms niet veel, dan sprak hij glimlagchend: „Als „de eene arme den andere helpt, dan verblijden zich de „engelen in den hemel!" Evenzeer, en altoos met eenig liefdadig inzigt er bij, ging hij voort, met godvruchtige werkjes zamen te stellen en uit te geven; — en bij dit alles, met zijne altoos wankele gezondheid, nam hij eene taak op zich, zoo uiterst moeijelijk als verdienstelijk, waarin hij toonen kon, welk eene liefde zijn vaderhart vervulde; die liefde namelijk, welke niet in het minste zich zelve zoekt, maar lijdzaam en offervaardig, alles hoopt, doch daartoe ook alles en heel zich zelve geeft en nog eens geeft tot heil van den naaste.

Door den welbekenden ijver van den Eerw. pater A. Frentrop, gesteund door de hulp van de Heeren-Vereeniging tot liefdadigheid, was het begin gelegd eener inrigting ter opneming van onverzorgde jongens, welke,

---

[1]) Sedert het herstel der Kerkelijke hiërarchie bepaalde zich zijne werkzaamheid tot het diocees van Haarlem alleen. De *Levende Rozekrans* bleef in het aartsbisdom, maar onder een eigen bestuur; ook de offers hebben daar niet meer hetzelfde oorspronkelijke doel.

als te jong, of om andere redenen, niet in het R. K. jongens-weeshuis konde opgenomen worden, en bij al de ellenden des ligchaams, in hunne verlatenheid groot gevaar liepen voor hunne ziel.

Een grootmoedig weldoener, wiens onbekrompen liefdadigheid zich tot alle Katholieke belangen uitstrekte [1]), had in de Elandstraat bij de Baangracht een paar gebouwtjes met belendende afbraak eener suikerraffinaderij voor een weldadig doel aangekocht, en stond ze tot dat einde ten gebruike en later in eigendom af: „twee bekrompen „oude huisjes", - zegt een Verslag der genoemde Heeren-Vereeniging - „uiterlijk en innerlijk van armoedig aan-„zien, waar de wind door de reten gierde, en de sneeuw-„vlokken door de gebroken vensters binnenstoven. Er „was gebrek aan zelfs het noodigste: geen ligging, geen „bedekking, geen behoorlijke bediening en verzorging „der arme kinderen"; — en toch er was zulk eene dringende reden om dadelijk vijf kinderen op te nemen, dat het bestuur der Heeren-Vereeniging, hoe erbarmelijk de toestand ook was, er wel toe over moest gaan, om hun den 16 December 1846 zoo goed doenlijk huisvesting te verleenen. Een beperkt getal weldadige personen deed aanvankelijk de inrigting bestaan. Het mededoogen nam spoedig meer verlatene kinderen aan dan men onderhouden kon. Welhaast had men 14 kinderen, 3 broeders van Maria-Onbevlekte Ontvangenis uit Maastricht, welke de kinderen verzorgden, en eenen leermeester te onderhouden, en men had gemeenlijk eene onbeduidende som of wel niets in kas! De zaak was niet genoeg bekend, vond weinig medewerking, zelfs van eenige zijden tegenkan-

[1]) Wijlen de WelEd. heer P. van Cranenburgh.

ting. In den loop van het jaar 1849 werd de Eerw. heer Hesseveld uitgenoodigd, zich met de geestelijke zorg van dit gesticht te belasten en het bestaan er van te helpen verzekeren. Hij bad en dacht er rijpelijk over na, raadpleegde eenige vrienden, van welke enkelen de zaak, als voor hem niet doenlijk, volstrekt afraadden; anderen op zijne vindingrijke liefde vertrouwend, en op de zoo goed als zekere hulp van God in zulk eene onderneming rekenend, hem wel het zwaarwigtige der taak niet ontveinsden, maar hem er toe aanmoedigden, met toezegging van de hun mogelijke hulp. Na nog eens, gelijk hij altoos gewoon was te doen, zijne „lieve Moeder" te hebben aangeroepen, voelde hij zich gedrongen, aan de uitnoodiging gevolg te geven. En toen er nog waren die het eene onbegonnen zaak noemden, was zijn vraag - zoo verhaalt hij zelf -: „of hij dan geen goed werk deed, „met zich aan die arme kinderen toe te wijden. Op het „antwoord: Ja! besloot hij, hoe arm dit gesticht ook was, „die eerst wordende inrigting te helpen in stand houden" — en zich voor die verlaten kinderen op te offeren.

In den toestand waarin het arm gebouwtje zich bevond, was het onmogelijk te betrekken; fondsen waren er niet, inkomsten geene andere dan die de Heeren-Vereeniging bij hare overige liefdewerken voor dat doel konde afstaan, en de onzekere bijdragen van eenige weinigen; men leefde er overigens bij den dag. Pastoor Hesseveld begon, onder goedvinden altoos der betrokken personen, met voor eigen kosten door medehulp van bloedverwanten en vrienden, welke op den duur van hun weldadigen zin jegens het gesticht deden blijken, het huisje eenigzins doelmatiger in te rigten; en hij had weldra eene kleine zoogenaamde kapel, met school en woonkamer.

In November 1849 betrok pastoor Hesseveld dit altoos nog allerarmst verblijf, dat den naam droeg van Aloysius-gesticht. Wie hun ouden professor of zielzorger of vriend in die eerste tijden hebben bezocht, weten zich genoeg te herinneren, in wat weinig uitlokkelijke huizing en omstandigheden zij hem aantroffen; maar ook hoe opgeruimd, hoe vol vertrouwen hij was, en wat plannen hij reeds voor de toekomst vormde. Zijne hoop is niet te leur gesteld. Zonder vast vooruitzigt was menig kind dat gevaar liep, in 't vertrouwen op Gods voorzienigheid opgenomen; het gestichtje moest noodzakelijk uitgebreid worden; in 1850 waren er reeds 25 kinderen. Hoe arm intusschen de toestand was, laat zich uit een paar voorbeelden afmeten. Op zekeren morgen was er bij lange geen voorraad genoeg voor den middag, en mede geen geld hoegenaamd ter beschikking; ook des pastoors eigen beurs was, gelijk wel meer gebeurde, geheel ledig. De arme koopvrouw schelt en biedt de noodige grove veldgroenten, maar moest natuurlijk dadelijk betaald. De pastoor bedenkt zich een oogenblik en roept de jongens bijeen, zegt hun 't geval, en vraagt, zoo zij te middag willen eten, bij te dragen wat ze mogten bezitten, „te „leen, wel te verstaan, en met intrest terug te geven". De zorgelooze jeugd stond wonder op te zien, en had er welligt nooit aan gedacht, dat het zooveel moeite kostte, haar te voeden en te onderhouden: zij hielden het verzoek aanvankelijk voor scherts, maar haast bemerkend, dat het wel degelijk ernst was, bragten zij allen heel bereidvaardig en gulhartig al zamen wat zij bezaten, en aan koper- en een enkel stukje zilvergeld zooveel bijeen, dat het hoognoodige voor dien middag kon voldaan worden. Kort hierop echter zorgde de Voorzienig-

heid alweder: eene onverwachte gift stelde den pastoor in staat, het geleende terug te geven. Dat hij een goeden interest met een gepast lesje er bij voegde, behoeft niet gezegd. Het geval zelf was voor hen eene treffende leering geweest.

Het andere bewijs gedenken wij ook daarom, wijl er niets minder dan eene nieuwe stichting mede verbonden is.

Tot dusverre waren de genoemde Maastrichtsche broeders met de verpleging dier verlaten jeugd belast geweest en kweten zich met allen ijver van die zware taak. Doch het gesticht bleef zoo afhankelijk van onzekere giften, was met een woord zóó arm, dat zij niet behoorlijk naar hunnen regel konden leven, en diensvolgens, bij den verstreken tijd der overeenkomst, hun liefdewerk niet mogten voortzetten. Pater A. Frentrop, de ijverige directeur der meergenoemde Heeren-Vereening, tot wier liefdewerken de ondersteuning van 't Aloysius-gesticht behoorde, en pastoor Hesseveld bragten nu, wat ze reeds eenigen tijd in de gedachte hadden, tot een begin van uitvoering: zelven namelijk beproefden zij, eene congregatie tot stand te brengen, aan welke het liefdewerk der vorige broeders zou worden opgedragen. Dezen en genen geschikten persoon had men reeds in 't oog; de pastoor schreef er over aan den toenmaligen Vice-Superior, Mgr. Belgrado, die zijne goedkeuring aan het plan hechtte en hem magtigde, met enkele broeders bij wijze van proefneming te beginnen. Eenige regels werden opgesteld, de zaak andermaal overlegd en besproken, en den 20 September 1851 werden na behoorlijke voorbereiding de eerste broeders der nieuwe congregatie ingekleed, welke op verlangen des pastoors den naam ontving van Congregatie der broeders van Onze Lieve Vrouw der Zeven

Smarten. Deze congregatie heeft ten doel: tot meerdere eer en glorie van God zich met de hulp der goddelijke genade op het verkrijgen der Christelijke volmaaktheid toe te leggen, inzonderheid door de vereering, aanroeping en navolging van de H. Moeder der Smarten, en door het verrigten van werken der naastenliefde, vooral het opvoeden en onderwijzen van arme en bijzonder van verlaten kinderen

Gods zegen rustte op het gesticht, en op de congregatie; hare sinds eenigen tijd in oefening gebragte regels werden door den Vice-Superior ter verdere proefneming goedgekeurd, en den 15 October 1853 vier broeders geprofest.

Middelerwijl - tijdens al die bemoeijingen - was de Heeren-Vereeniging, met pater Frentrop aan 't hoofd en in overleg met pastoor Hesseveld, op het denkbeeld gekomen eene landbouwkolonie te stichten, waaraan zij meer en meer ondervonden behoefte te hebben. Vele jongens toch waren voor geen ambacht of stadsleven, wel voor buitenbedrijf geschikt. Hoe menig verlaten kind ook op plaatsen waar geen godshuis of onderkomen voor dezulken was, kon daar in alle opzigten goed worden opgeleid. Doch er waren geen fondsen, geen gelden! Juist komt er een zeer geschikt landgoed, grootendeels heidegrond, in Limburg bij Roermond te koop; in overleg met Mgr. Belgrado, met Mgr. Paredis, bisschop van Roermond en Mgr. van Hooydonk, bisschop van Breda, wordt het aangekocht; en den 2 Julij 1852 gingen de eerste, twee der oudste broeders der nieuwe congregatie naar de Aloysius-kolonie, de *Heibloem* geheeten — een wel prognostieke naam, — heeft men opgemerkt, die door den onvermoeiden arbeid der broeders en jongelingen meer en meer bewaarheid wordt. Die dorre heide kweekt thans ook menige schoone

bloem, die hopen we, eens zal geuren, in den hemelschen hof. Hoe de eerste broeders zich daar in de uiterste armoede, in een hoogst bekrompen lokaal, op een uur afstands van de kerk bij zeer slechten weg moesten behelpen, wat al zorg dit alles veroorzaakte, laat zich in geen bijzonderheden beschrijven.

Veel heeft de *Heibloem* aan den WelEerw. heer Janssen van Son, pastoor van Roggel, te danken, die door zijne gastvrijheid voor de broeders, door zijne medewerking in alle opzigten de stoute onderneming krachtdadig ondersteunde. Door de zorg der Heeren-Vereeniging, door vrijwillige giften, door jaarlijksche bijdragen, waartoe zich eenige Katholieken te Amsterdam en elders verbonden, door toegestane kollekten, als anderzins werd voor het oogenblik in de eerste uitgaven voorzien; doch er moest gebouwd, altoos meer gebouwd worden, zoowel op de *Heibloem*, en dáár onder de bezwarendste omstandigheden, als te Amsterdam! De zorg kwam grootendeels op één persoon, altoos zwak, dikwerf ziek, thans neder. Sedert het vertrek van pater Frentrop uit Amsterdam in Julij 1852, was pastoor Hesseveld, hoe onvermoeid ook bijgestaan, toch het groote middenpunt, waar zich alles omheen bewoog; van dat klein vertrekje waar hij huisde, ging de werking naar alle zijden uit; daar weder kwamen alle vragen, vorderingen, klagten, kortom alles, lief en leed bijeen. — En niet alleen werd hij bij die zorgen nooit neerslagtig, maar was altoos vol vertrouwen, ja — 't is schier ongelooflijk! — had hij zelfs den moed gehad, al spoedig, terwijl én Aloysiusgesticht én Heibloem nog werden en groeiden, aan de oprigting van een gelijk toevlugtsoord voor verlaten meisjes te denken.

Maar hoe het aangelegd? — verhaalt hij zelf — „ziedaar „een grooter vraag!... Na tot dat einde God gebeden te „hebben, sprak hij met een der regenten van 't Aloysius- „gesticht, en meende, dat, wanneer 14 vrienden ieder „wekelijks *f* 1 gaven, er een klein huisje konde gehuurd „en eenigen van de arme en verlaten meisjes konden op- „genomen worden. Men beraamde een plan, noodigde „reeds eenige pieuse jufvrouwen tot dit liefdewerk uit, „sprak met de geestelijke overheid Mgr. Belgrado, die „het goedkeurde en dadelijk de eerste gift daartoe ver- „strekte. De veertien personen waren spoedig gevonden, „men huurde een huisje op de Lauriergracht bij de „Baangracht, en ziedaar! het eerste begin was gemaakt. „Dit was in Augustus 1852." — Het nieuwe godsgesticht was geopend, liefde en mededoogen namen al spoedig meer kinderen op dan de toegezegde bijdragen konden bestrijden.

En ziedaar wel het „Huisje der Voorzienigheid", dat, ofschoon onder het bestuur der Heeren-Vereeniging, niet ten haren geldelijken laste was, gansch op zich zelf stond, dadelijk geheel op pastoor Hesseveld rustte, en waar men een geruimen tijd letterlijk met elken dag van Gods genadige voorzienigheid wachtte, hoe langer te wonen, hoe te eten en te leven. Aan uitgaven voor verzorgsters dier kinderen viel niet te denken: vele pogingen om die zonder veel bezwaar te verkrijgen, waren vruchteloos. Wat gevestigde congregatie durfde zoo iets ondernemen. Slechts eene schier overmoedige liefde en opoffering konden hier helpen, in zulk een huisje, in die uiterste armoede, in die volslagen onzekerheid omtrent de toekomst. Na tallooze teleurstellingen die de onder- neming bijkans deden opgeven, werd eindelijk de eerste

moeder, die nog aan het hoofd staat, met hare heldhaftige gezellinnen ook door de Voorzienigheid aangewezen; — in Augustus 1852 was het gestichtje, hoe dan ook, begonnen; in Maart 1853 kwam de van God toebeschikte moeder van het „Huisje der Voorzienigheid" aan, en in Julij 1853 werd de eerste grondslag gelegd voor eene nieuwe zusters-vereeniging, welke later den naam ontving van Congregatie der Arme Zusters van het Goddelijk Kind.

Deze congregatie, welke het beschouwendè met het werkzame leven vereenigt en eigen heiliging ook door de heiliging van anderen beoogt, volgt over 't geheel den haar door den bisschop gegeven regel van den H. Augustinus, maar heeft ten middenpunt van haar beschouwend leven het Woord dat vleesch geworden is, zigtbaar onder de menschen heeft gewoond, en nog onzigtbaar in het H. Sakrament onder ons verblijft. Door eene volkomen afzondering voor de wereld verborgen, stellen zij zich Christus' verborgen leven te Nazareth, en Christus' verborgen leven in het H. Sakrament gedurig voor oogen. Van dat middenpunt, dat brandpunt der goddelijke liefde moeten bij haar de werken der liefde uitgaan, en voegen haar daarom de nederigste en minst geachte het meest, zooals het verplegen en opvoeden van arme, bij voorkeur van verlaten en verwaarloosde meisjes, welke geen ander gesticht kan opnemen en zij ter liefde van het goddelijk Kind als nieuwe moeders of zusters verzorgen en opleiden, terwijl zij Hem, bij haar verborgen wonend in het H. Sakrament, eene voortdurende verheerlijking pogen te brengen. „*Al om 't Al*" is hare schoone kloosterspreuk: alles, alles ter liefde Gods geven, ten einde het Al in God zelven weder te verwerven. In dat ééne woord herkent men den geest des stichters.

Toen op den 12 September 1856 de Eerw. heer Hesseveld, door den Bisschop daartoe gevolmagtigd, in het bijzijn van den WelEerw. heer H. Hoek, regent van het gesticht, en nog een derden priester, aan de eerste negen Zusters den kloostersluijer gaf, kwamen schrijver dezer regelen vele gedachten voor den geest en menige traan ontvloeide aan zijn oog. Met den dag zag hij de Katholieke liefdewerken toenemen. En daar werd dan in het herstelde diocees van Haarlem — welk een oogenblik! en wat lag er tusschenbeiden! — de eerste Vrouwencongregatie na de Hervorming onder ons gevestigd, in dat arme, bekrompen, nog weinig gekende liefdegesticht. Ik wist, wat het aan die heldinnen der liefde gekost had, en wat offer zij zich verder zouden te getroosten hebben - en neen! zulk een vreugde als zij toen smaakten, zij scheen als van deze aarde niet, het kamertje, dat kapel heette, scheen haar een hemel toe. Wat al verheffende omstandigheden, eenige van te vertrouwelijken aard om ze hier te gedenken. Maar die vestiging geschiedde te Amsterdam, in de hoofdstad, met haren *Heiligen Weg*, groot geworden en beroemd door het H. Sakrament van Mirakel; - en die zusters zouden eens onzen Verlosser in dat Liefdegeheim voortdurend aanbidden. - Dat hemelsblaauw aan haar kloostergewaad: aan koord, hoofdwijle en bruidsmantel, moest haar, als de eerst-opgerigte maagdencongregatie in Nederland na het groote wereldfeit te Rome van den 8 December 1854 - de ten leerstuk verklaring van Maria's Onbevlekte Ontvangenis - aan die glorie harer Moeder herinneren, en voortdurend de reine kloosterdeugden, die zij te beoefenen hadden, prediken. - Het stille, verborgen, echt-Christelijke huiselijke leven neemt helaas! af: zoo vele verwaarloosde kinderen zijn ten be-

wijze van 't vervallend huisgezin: die zusters, die kinderen zullen het Heilig huisgezin ten gedurig toonbeeld nemen, het vereeren en inroepen, het pogen weder te geven, door woord, voorbeeld, offer en gebed van zelf ook op anderen werken, en in stille afzondering de pogingen der zich uitbreidende broederschap van de H. Familie ondersteunen. Hetzelfde geschiedt door dienzelfden priester niet verre van hier - ook voor jongelingen; en daar rees een vijftal jaren vroeger in ons midden, ook in Amsterdam, de eerste broeder-congregatie na de Hervorming op, die van Onze Lieve Vrouwe der Zeven Smarten; toen, zoo kort geleden, was het nog Hollandsche Zending - nu bezitten we een bisschoppelijk bestuur. En hij die daar den Bisschop vertegenwoordigd, hij ook van deze goede stad, die daar met zooveel waardigheid en hem eigen vaderlijkheid sprak, hij zoo zwak, zoo eenvoudig, is in Gods hand het werktuig van zooveel heil, is waarlijk „de man der Voorzienigheid" [1])! en het beeld van een H. Vincentius, door een krans van arme kinderen en dezer nieuwe moeders omgeven, zweefde voor mijn oog: - ontroerd, beschaamd, verzuchtte ik: „God! wat vermag de eenvoudige, de alles hopende liefde toch niet!" En dat enge, lage, duistere kamertje breidde zich voor mij uit, straalde mij van liefelijk licht; - was 't van den hemel, of was het van de aarde? maar een onuitsprekelijk teeder gezang klonk mij toe: „Mijne ziel verheft den Heer, en mijn geest juicht in God mijn heil!... — Nederigen heeft Hij verheven, hongerigen met goederen verzadigd!..." — het waren de nieuwe bruiden en de arme weesjes, welke

---

1) Een woord zijner Geestelijke Overheid.

Maria's lofzang aanhieven, ten dank voor het op aarde en in den hemel gevierde liefdefeest.

We volgen de verdere ontwikkeling dier gestichten en kloostervereenigingen niet op den voet. Beide congregatiën bloeijen, en breiden zich uit. Wat al zorg, kommer, teleurstelling, onaangenaamheden, miskenning zelfs, hiermede gepaard gingen, begrijpt ieder die bedenkt, dat, het werk Gods de vuurproef der loutering moet doorstaan. Na de invoering der kerkelijke hiërarchie in ons vaderland (in het jaar 1853) werden die inrigtingen allen achtervolgens op vasten voet gebragt, de betrekkingen van Heeren-Vereeniging, Aloysius-gesticht, Heibloem, het Huis der Voorzienigheid, geregeld en bepaald. Den 25 Mei van het jaar 1854 werd de broeder-congregatie door den bisschop van Haarlem naar de van hem ontvangen constitutiën bekrachtigd, en de WelEerw. heer Hesseveld uitsluitend met het bestuur er van belast, gelijk hij ook daarna in zijne verdere betrekkingen tot de beide congregatiën en gestichten werd bevestigd. Om te begrijpen wat pastoor Hesseveld deed, zij het genoeg te herinneren, dat er op dit oogenblik in het Aloysius-gesticht en op de Heibloem [1]) zamen *derdehalf honderd* jongens gehuisvest zijn, die in alles naar gelang van aanleg, neiging, gestel onderrigt ontvangen; reeds zijn er van daar tusschen de dertig en veertig jongelingen geplaatst die met eere hun eigen brood verdienen. In het Huis der Voorzienigheid, dat zoo klein en arm begon, worden thans in een geschikt

---

1) De Heibloem, door liefdegiften uit alle diocesen ondersteunt, neemt ook jongelingen uit alle diocesen op, en verre alzoo kan zich hare heilzame werking uitstrekken.

gebouw in de Elandstraat [1]) een *honderdtal* anders verlaten meisjes door de Arme Zusters van het Goddelijk Kind met moederlijke liefde verzorgd en in het haar noodige onderwezen. Zoo was vader Hesseveld dan het zorgzaam hoofd eens gezins van *vierdehalf honderd* kinderen!... en grondvester en bestuurder der beide congregatiën die hen verzorgen! Tot zijne groote vreugde ontving de Zustercongregatie in December 1857 tijdens het verblijf van onzen Bisschop te Rome, den Pauselijken zegen en daarenboven bestendige voorregten.

Als wij, die van dit alles en van zeer nabij getuigen zijn geweest, in stilte herdenken, wat er in zoo weinig jaren ter eere Gods en tot heil der meest behoeftigen en verlatenen gedaan is, dan verdringt het eene opwellend gevoel het ander: we zouden ons hart in een lofzang willen uitstorten voor den God der liefde, die aldus het werk der liefde zegent en in de zwakte zijne kracht doet uitschijnen; we weten geen woorden om ons gevoel uit te drukken jegens den priester, wien de Heer tot zulk een werk heeft geroepen en ondersteund; we zouden hem onzen dank willen naroepen in den hemel, waar liefde liefde loont; we zouden de kinderen willen gelukwenschen met zulk een gunstbetoon des hemels, met de nieuwe vaders en moeders hun geschonken; we zouden dien godgewijden broeders en zusters geen lof toebrengen, want dien zoeken, dien verlangen zij niet, maar zeggen, dat wij voor hen en haar zullen blijven bidden, dat God hen altoos versterke; maar wij zouden ook ons diep gevoel van dank niet kunnen weêrhouden voor de werkdadige liefde der Katholieken van Amsterdam, die, in wat be-

[1]) Vroeger de *Fransche Tuin* geheeten, waar nog iets van de belendende perceelen bij gekomen is.

trekking of op wat wijze ook, zulk een groot deel hebben in de oprigting en instandhouding vooral van het Huis der Voorzienigheid en al dier godsgestichten, waartoe toch op den duur hunne milde liefdegiften noodig waren en het nog zijn. Zoo dan voeden zij eenige honderden anders meerendeels verstooten kinderen, en behouden ze voor de maatschappij en voor den hemel! Dat de barmhartige Heer, die een teug koud water, in zijnen naam gegeven, niet onbeloond laat, het aan hen en hunne gezinnen vergelde, en hier en eens eeuwig, wat zij te zijner liefde aan de minsten der zijnen hebben gedaan! Zoo dan hebben we hier ook een sprekend bewijs onder velen, wat de Katholieke liefdadigheid doet, hoe er door haar vrij wat meer geschiedt dan plegtige statistieken ons weten te vermelden.

Doch de hoofdbestierder dier gestichten, wij moeten het er bijvoegen, ging hen ijverig voor, en deed al wat in zijn vermogen was, om den aanvankelijk zoo weinig geweten en toch zoo dringenden nood te doen kennen, en om er zelf in te helpen voorzien. Wat al middelen hij wist uit te denken, is van genoegzame openbaarheid. Op één echter hebben we reden, bijzonder te wijzen, wijl hij hiermede zoowel in geestelijke als in tijdelijke behoeften poogde te voorzien, en daarin, bij al de inspanning die het hem wegens zijn broos gestel altoos kostte, voor zijn liefderijk hart een dubbele voldoening en vertroosting vond. We bedoelen de reeks der door hem uitgegeven geestelijke geschriften. Lof neen, zocht hij er niet mede, hoewel ze, zoo om inhoud als vorm, wel deugdelijk lof verdienen. Maar eigen stichting en het heil van den naaste, maar de glorie onzes Zaligmakers, en de eer der Onbevlekt-Ontvangen Moedermagd, en der Heiligen te verbreiden;

maar zielen te bemoedigen en te leiden in haren geestelijken strijd; zieken en lijdenden (gelijk hij zelf altoos was) te troosten en op te beuren, dat was zijn vurig verlangen, en hij zag het voldaan. Dat zijne boekjes welkom waren, bewijst de aftrek dien zij vonden. Na de noodige handboekjes voor den Levenden Rozekrans, gaf hij in 1845, met het vijfde eeuwfeest van 't H. Sakrament van Mirakel te Amsterdam, zijne *Overwegingen bij het H. Sakrament des Altaars*, geschikt voor de uren van aanbidding. Het volgende jaar verscheen van hem een veel uitgebreider werk, getiteld: *Overwegingen over de liefde van Jesus in onze Verlossing*; — in 1848: *Oefeningen voor de Biecht, Communie en de H. Mis*, gedeeltelijk uit laatstgenoemde *Overwegingen* genomen; — in 1850: *Troost voor zieken en lijdenden* - „ten voordeele van het gesticht van Weldadigheid in de Elandstraat"; in 1852: *De geestelijke strijd, of de Christelijke volmaaktheid ter beoefening voor alle standen*; naar Pater Scupoli bewerkt: „ten voordeele van het Aloysius-Gesticht"; hetzelfde jaar nog een kleiner werkje: *De Zeven Smarten of Droefheden der H. Maagd Maria.* Terwijl hij onder de hand nog boekjes van minder omvang vertaald uitgaf, zooals *Mijne uren met Jesus*, zette hij vervolgens de *Levens van Gods Lieve Heiligen* voort, door zijnen helaas! ook te vroeg aan zooveel liefdewerken ontvallen vriend H. J. C. van Nouhuys begonnen, waarvan het derde deel in 1856, en het vierde en laatste in 1858 in 't licht is verschenen, ook ten voordeele van 't Aloysius-Gesticht. Bij de door hem gegeven andere redenen, ondernam hij — schrijft de Eerw. Hesseveld in het voorberigt — dien arbeid „ook - ik „mag het niet verbergen - om de opgerezen hoop, dat „ik, bij de algemeene verspreiding van dit werk, welligt

„ eenige liefdegaven van meergegoeden vergaderen mogt „ voor de arme ouderlooze en verlaten kinderen in het „ Aloysius-Gesticht, te dezer stede, aan mijne zorgen toe- „ vertrouwd, welke kinderen ik de vrijheid neem aan de „ Christelijke milddadigheid aan te bevelen." Eene dergelijke maar uitvoeriger en dringender aanbeveling vindt men in den *Troost voor zieken en lijdenden* in 1850. Och, zegt hij daar, na de armoede van het gesticht te hebben getoond, als „ deze inrigting algemeen bekend en ondersteund werd, „ hoe vele ongelukkige kinderen zouden er dan opge- „ nomen, hoe vele jongelingen van den afgrond des ver- „ derfs kunnen gered worden." Uit dit alles ziet men de onverpoosde inspanning zijner liefde, om geestelijker- en tijdelijker-wijze te helpen waar en zooveel hij slechts helpen kon. Hoe hij in het geestelijke leven ervaren en hier door en door heel zijnen geest van opoffering bijzonder geschikt was ter leiding der verschillende aan hem toevertrouwde zielen, ook van religieusen, kunnen zijne godvruchtige geschriften bewijzen, zoo hij, door den uitstekenden geest van Mgr. van Bommel gevormd, dit niet bijkans 17 jaren lang in het seminarie Hageveld aan tal van jongelingen had getoond. Te midden van dien letterarbeid en van al die vereenigde zorgen en werkzaamheden: voor twee congregatiën, voor het Aloysius-Gesticht, voor de Aloysius-Kolonie (*de Heibloem*), voor het Huis der Voorzienigheid, voor de school-aangelegenheden te Curaçao, als Opperbestuurder van den Levenden Rozekrans, sleepte hij zijn kwijnend leven allergeduldigst voort, meermalen door bijkomende ziekte aan den rand des grafs gebragt. Eens zelfs hield men zijn toestand voor hopeloos — en als door een heilig magtgeweld des gebeds scheen toen behouden te zijn. Niet lang daarna den 5 Junij 1855

vierde hij, in alle eenvoud en hartelijkheid, zijn 25-jarig priesterschap [1]). Evenwel bleef hij veel op den dood denken, en had hij zijne bijzondere godvruchtige oefeningen voor een zalig sterfuur. Toen hij zelf aan zijnen vader en aan zijne moeder de H. Teerspijze op hun sterfbed had gebragt en getuige was van hunnen zachten dood: „Och", zeide hij mij, „mogt ik als 't mijne beurt is, ook zoo rustig „en gemakkelijk sterven!" — Ofschoon zijne ondernemingen door God gezegend waren en voor goed gevestigd schenen, verwachtte hij nogtans als iemand die de wegen des Heeren kende, de loutering der beproeving, en teekende met eigen hand, om de zijnen tegen dat oogenblik te wapenen, den eersten armen, onaanzienlijken oorsprong der beide congregatiën op. Treffend zijn bijv. deze regelen, waarin wij al den eenvoud zijns harten als voelen: „Wij „schrijven deze regelen neder tot eer van God en tot „bemoediging der Zusters. Er kan misschien over vele „jaren een tijd komen van tegenspoed en kruisen; leest „dan, lieve Zusters! den oorsprong van uw bestaan; ziet „hoe nietig en gering het in den beginne was, welke „tegenkantingen het te verduren had; en gij zult moed „houden; want God zal weder uit het zwakke en geringe „u weten op te heffen, Hij, die niemand noodig heeft,

---

1) Als bijzonderheid mag hier vermeld, dat te dezer gelegenheid eene hartelijke feestrede werd gehouden door denzelfden priester, die namens den aartspriester Cramer, bij wien hij destijds in het Maagdenhuis kapellaan was, aan de ouders van den feesteling den raad gaf, hunnen zoon op het seminarie Hageveld te plaatsen: — namelijk door den HoogEerw. heer kanunnik J. Brinkman, oud-professor van het seminarie Warmond, tijdens die feestviering en nog pastoor in hetzelfde Maagdenhuis. Naar men mij herinnert, was die geestelijke bediening in der tijd aan den Eerw. heer Hesseveld toegedacht, in geval pastoor Brinkman haar niet had aanvaard.

„kan, wanneer het zijn welbehagen is, u weder oprigten „en nieuwe zegeningen schenken." Na die inleiding begint het kort verhaal aldus: „Een eenvoudig priester, zonder „groote talenten, zonder geld, en zonder gezondheid, „voelde zich geroepen, de arme jongelingen in 't Aloysius-„gesticht te helpen verzorgen en besturen." En dan volgen de enkele bijzonderheden die we meerendeels hebben gegeven. Daarvan vooral zocht hij beide congregatiën gedurig te doordringen, dat zij zich als de minste, als de geringste aller congregatiën moesten beschouwen, gelijk zij het inderdaad, zeide hij, ook waren. Nederigheid was de grond, armoede de kracht, liefde het leven, zuiverheid de bloei, gehoorzaamheid de duur eener congregatie: zóó moest het zijn, sprak hij, zóó blijven, dan was en bleef God met haar. Doordat hij op den duur zwak en van tijd tot tijd ernstiger ziek was, bleef hij den dood altoos levend voor oogen houden, en bereidde hij er zich gedurig en al nader toe voor; hetwelk hij nog inzonderheid deed, als zijne gezondheid hem slechts eenigzins toeliet, de jaarlijksche afzondering met de geestelijkheid mede te houden. Zelf reeds had hij opgeteekend, wat men na zijnen dood op zijn bidprentje zoude zetten; het waren deze eenvoudige beden: „Ontfermt u mijner, ontfermt u mijner, ten minste gij, mijne vrienden! want de hand des Heeren heeft mij geraakt." „*Pie Jesu Domine, dona ei requiem.*" (Goedertierene Heer Jesus, geef hem de (eeuwige) rust.) „*Sancta Maria, ora pro eo.*" (Heilige Maria, bid voor hem.) Hij hoopte en bad er veel voor, dat hij toch „geen hard sterfuur" mogt hebben. En ook dat gebed is verhoord. Na weinige dagen van ongesteldheid, door eene ernstige koorts aangetast, voelde hij welhaast, dat zijn uur daar was, en ontving met diepe godsvrucht de laatste heilige

Sakramenten. Treffende vermaningen gaf hij toen nog aan de hem omgevende verwanten, vrienden, aan de broeders, zijne pleegkinderen en anderen, hen allen tot trouwe liefde jegens God en de naasten opwekkend, aan eenigen nog bijzondere personen aanbevelend; zoo zocht hij op velerlei wijze ook na zijnen dood nog zijne voor allen bezorgde liefde te doen voortduren. Weinige uren vóór zijn verscheiden zeide hij tot iemand: „Bid voor mij om geduld, nu is het nog niets, maar als „straks de doodstrijd komt!" Tot eenige anderen: „Bidt „voor mij! morgen hoop ik het in den hemel voor u te „doen." In kalme rust ging hij verder de eeuwigheid te gemoet, na aan allen die hij liefhad zijn vaderlijken zegen te hebben gegeven. Van den dood heeft hij weinig gevoeld. „Het scheen ons toe - getuigt een der omstanders - dat „eene ligte sluimering zijne brekende oogen gesloten hield; „het was een stil en rustig oogenblik, wij moesten den „adem inhouden, om te weten, of de zijne ontvloden was „En als wij waanden, dat de laatste strijd zou beginnen, „was reeds zijn ziel in vrede opgegaan tot haren God." — „Hij stierf als een patriarch te midden zijner kinderen" [1]) — Zijn sterven had, behalve den dag, ook in vaderlijke waardigheid en kalmte veel overeenkomst met het schoone verscheiden van den opleider zijner jeugd, Mgr. van Bommel, die zeven jaren vroeger in 1852 op denzelfden 7 Februarij zijnen geliefden leerling was voorgegaan.

De deelneming in dit voor velen zoo smartelijk verlies was groot en algemeen; en veel te troosten had de zelf zoo diep bedroefde opvolger [2]), die in de verschillende

---

[1]) Zie *de Tijd* van 14 Februarij jl.

[2]) De WelEerw. heer J. H. Bekker.

liefdewerken reeds sedert eenige maanden door den overledene zelven was ingeleid. Na zulk een leven en zulk een sterven mogt te regt „een boezemvriend zijner jeugd" aan alle bedroefden toeroepen [1]):

„Dan, o! ook daar omhoog blijft hij u nog beminnen."

Den 12 Februarij werd zijn ligchaam naar het familiegraf op het R. K. kerkhof te Diemerburg vervoerd, door verwanten, vrienden, bestuurderen en regenten [2]) der gestichten, een twaalftal der broeder-congregatie, en een 70-tal kinderen gevolgd [3]). Daar herdacht een der Eerw. bestuurders van de Heeren-Vereeniging [4]) in eene dieptreffende rede de vele en groote verdiensten van den priester dien zij naar zijne laatste rustplaats begeleidden. Den 23 Februarij geschiedde er in de Catharina-kerk te Amsterdam voor den overledene eene plegtige uitvaart [5]), onder welke zijn vroegere medeleerling en medeleeraar in

---

1) *Treurdicht* enz. Amsterdam. J. Beerendonk.

2) Bij den dood van pastoor Hesseveld behoorden uit de Heeren-Vereeniging met hem tot het bestuur van 't Aloysius-gesticht: de WelEerw. heeren H. Hoek, G. Kok, en de WelEd. heeren Dr. J. G. H. Rombouts, G. C. Klooters, A. H. Walter, F. J. H. Haerten; deze heer en de genoemde heeren pastoors waren met den overledene ook regenten van dat gesticht. — De goede God zal het hun en aan de hier niet genoemde, vroegere medehelpers vergelden, wat zij met zooveel ijver en opoffering voor de verlaten jeugd hebben gedaan.

3) Onderweg wilde een Onkatholiek dwars door den lijkstoet der arme kinderen heenbreken. „Dat niet! - sprak een ander die er bij stond - of gij hebt met mij te doen; ik ben niet van zijn geloof, maar eerbied voor zulk een menschenvriend!" — Eere aan dat regtschapen gemoed!

4) De WelEerw. heer G. Kok. De president dier Vereeniging, de HoogEerw. heer kanunnik H. Hoek, was ongesteld.

5) Door de vriendschappelijke zorg van den WelEerw. heer H. van Luenen, waarvoor alle leerlingen en vrienden van den dierbaren overledene hem dank zeggen.

het seminarie Hageveld [1]) in eene zinrijke rede voor een talrijk gehoor het beeld van den man der Voorzienigheid in al zijnen stillen luister deed uitkomen. Wel is het waar, wat de welsprekende vriend van zijneu tot God geganen vriend aan diens vrienden en leerlingen zeide: „Op den naam - het zij mij vergund, van den een- „voudige eenvoudig te spreken - op den naam van „mijn- „heer Hesseveld" verrijst eene geheele wereld van om- „standigheden; wereld, waarin slechts van die droefheden „waren welke geene droefheden zijn, maar waarin vreugde, „waarachtige vreugde stroomde, die nog duurt, nog welt „in het hart; die - ik overdrijf niet - de kiem bevat „van 's hemels onsterfelijk geluk."

Laat ons eindigen, gelijk we begonnen, met de woorden zijner geestelijke overheid - aan welke hij altoos een onbegrensde liefde en eerbied toedroeg: - „een uitstekend „priester, door zijn werken en lijden ver boven het enkel „pligtbetrachten verheven, is opgeroepen om gekroond te „worden: Zalig de barmhartigen, want zij zullen barm- „hartigheid verwerven; zalig de vreedzamen, want zij „zullen Gods kinderen worden genoemd; zalig zij die „weenen, want zij zullen getroost worden."

Moge zijn geest van opofferende liefde met hare veelvuldige vruchten in zijne stichtingen blijven voortleven, en zijn vaderlijk voorbeeld ons allen tot kinderlijke navolging wekken!

---

[1]) De HoogEerw. heer kanunnik Mgr. C. Broere.

BERENGARIUS VAN TOURS.

IV.

Hoe noodig de veroordeeling was door het kerkelijk gezag tegen de nieuw ontstane ketterij uitgesproken, bleek uit de pogingen, welke Berengarius in den zomer van het jaar 1050 in het werk stelde, om haar zooveel mogelijk te verbreiden, en vooral zoodanige personen voor haar te winnen, wier invloed hem een grooten aanhang bezorgen en tevens van een magtigen steun verzekeren kon. De reis, die hij met dit inzigt ondernam, gaan wij thans verhalen volgens het berigt ons door Durandus van Troarn gegeven.

In het jaar onzes Heeren 1053, zegt deze schrijver, reisde Berengarius naar Normandië en kwam er in het klooster van Préaux. De abt van dit klooster, Ansfried genaamd, ontving zijnen gast zeer vriendelijk. Al spoedig echter verraadde Berengarius zijne onkatholieke gevoelens; dit trok de opmerkzaamheid van Ansfried, die hem nu met groote scherpzinnigheid daarover onderzocht en bevond, dat hij in vele punten eene verwerpelijke leer aankleefde. Ansfried kwam dit alles slechts korten tijd daarna aan Durandus van Troarn verhalen, en beklaagde zich toen sterk over de goddeloosheid van Berengarius.

Van Préaux ging deze laatste naar den hertog van Normandië, dien hij op listige wijze voor zijne ketterij zocht in te nemen. De hertog, die later den troon van Engeland besteeg, en in de geschiedenis bekend is als

Willem de Veroveraar, was destijds de jongelingsjaren nog niet ontwassen [1]). Hij liet zich echter door Berengarius niet misleiden; integendeel als trouw aanhanger van het Katholiek geloof, deed hij een aantal geleerden uit Normandië te Brionne bijeenkomen, wist Berengarius zoo lang bij zich op te houden tot zij ter bestemde plaatse vergaderd waren, en ging toen zelf in persoon derwaarts. Den volgenden dag reeds verscheen Berengarius in de vergadering, vergezeld van eenen anderen geestelijke, op wiens welsprekendheid hij een groot vertrouwen vestigde; maar zij werden beiden zoo geheel verslagen, en de redenen tegen hen aangevoerd waren zoo overtuigend, dat zij tot zwijgen gebragt en zelfs genoodzaakt werden, de waarheid der Katholieke leer te erkennen [2]). Durandus verhaalt vervolgens, hoe Berengarius beschaamd Normandië verliet en naar Chartres trok; en voegt er dan ten laatste bij, dat dit alles plaats had nog vóór het concilie van Vercelli.

Maar eer wij verder gaan en Berengarius naar Chartres vergezellen, moeten wij eenige oogenblikken bij bovenstaand verhaal van Durandus verwijlen. Dat er eene

---

[1]) Hoe oud de hertog destijds was, laat zich moeijelijk met zekerheid bepalen. Cossart (bij Labbe, Tom. IX, pag. 1055) zegt, dat hij 23 jaren oud moet geweest zijn, daar hij volgens Ordericus Vitalis op achtjarigen leeftijd in het jaar 1035 zijnen vader opvolgde. Maar dezelfde Ordericus Vitalis legt hem kort vóór zijnen dood (1087) eene aanspraak in den mond, waarin hij verklaart 64 jaren geleefd te hebben; diensvolgens zou hij in 1050 reeds 27 jaren oud geweest zijn. Volgens Wilhelmus Gemmeticensis daarentegen had hij bij zijn overlijden nog geen 60 jaren en dus in 1050 zijn 23ste jaar nog niet bereikt.

[2]) Durandus Troarnensis, *de corpore et sanguine Christi contra Berengarium*, Pars IX; bij d'Achery, in appendice ad *Opera B. Lanfranci*, pag. 106, en bij Labbe, Tom. IX, pag. 1054, 1055.

fout is ingeslopen en het jaartal onjuist is, is zeker. Teregt wordt het bezoek van Berengarius te Préaux en te Chartres gesteld vóór het concilie van Vercelli, want zulks wordt bevestigd in eenen brief door Berengarius aan den abt Ansfried geschreven; maar het concilie van Vercelli werd in het jaar 1050 gehouden [1]), en derhalve kan de reis van Berengarius, die dat concilie voorafging, niet in 1053, maar moet in 1050 gesteld worden. Deze geringe onnaauwkeurigheid geeft evenwel geene genoegzame reden, om het verhaal van Durandus ook in andere opzigten te wantrouwen; het kan eene loutere schrijffout zijn; het kan ook wezen, dat het geheugen van Durandus hier gefaald heeft; zelfs is het nog niet zeker, dat die fout bepaaldelijk aan hem moet geweten worden. Want hoe oud ook het handschrift is, waarin volgens Mabillon dit verkeerd jaartal gevonden wordt, het blijft niettegenstaande die oudheid nog altijd mogelijk, dat het niet eigenhandig door Durandus geschreven en slechts het werk eens overschrijvers is. Hoe menigwerf vindt men dergelijke onnaauwkeurigheden bij schrijvers dier tijden, zonder dat men daarom hunne geloofwaardigheid in andere punten verdenkt.

Een der door Sudendorf [2]) medegedeelde brieven (de vijfde uit zijne verzameling) is geschreven door B. aan den abt A.; dat Berengarius de schrijver is, en dat hij dien brief eenigen tijd na zijn bezoek in het klooster van Préaux aan Ansfried geschreven heeft, durven wij met Sudendorf [3]) als vrij zeker vaststellen. Uit dien brief

---

[1]) Zulks hebben wij bewezen in ons vorig artikel: *de Katholiek*, December 1858.

[2]) Sudendorf, S. 208—210. [3]) Sudendorf, S. 103.

nu meenen wij te kunnen afleiden, dat het gesprek te Préaux tusschen Berengarius en Ansfried op de volgende wijze gehouden is:

Berengarius begon zijn gevoelen over de H. Eucharistie uiteen te zetten en beriep zich tot staving daarvan op sommige teksten van kerkvaders. Ansfried vermoeide zich niet met al die teksten in Katholieken zin te verklaren, maar bragt het gesprek op een ander terrein over: hij verwees namelijk Berengarius naar de eenvoudige en duidelijke uitspraken der Evangelisten en Apostelen en raadde hem aan, liever daarop zijne aandacht te vestigen. Zeer verschillende redenen kunnen den abt daartoe bewogen hebben. Welligt bezat hij de werken dier kerkvaders niet en konde hij bij gevolg de opgeworpene teksten niet in hunnen zamenhang vergelijken; het klooster van Préaux, welks eerste abt hij was, bezat waarschijnlijk nog geene groote bibliotheek en de werken der kerkvaders waren destijds zoo gemakkelijk niet te verkrijgen [1]). Misschien durfde hij zich niet wagen in een strijd over de teksten der kerkvaders: de opwerpingen toch daaraan ontleend moesten voor hem nieuwigheden zijn, welker beantwoording eenige voorbereiding vorderde, vooral tegenover iemand, die sedert geruimen tijd al zijne aandacht daaraan geschonken had. Mogelijk was het wel eene behendigheid van den abt, die bemerkende, hoe Berengarius zijne kracht uitsluitend zocht in de werken der kerkvaders, door aan hunne woorden eene valsche

---

1) Zoo moest bijv. een werk van den H. Augustinus, waaraan Berengarius behoefte had, hem uit Metz worden toegezonden Cf. *Epistola P(aulini) ad Berengarium*, bij Martene, *Thesaurus novus anecdotorum*, Tom. I, pag. 196.

uitlegging te geven, hem van zijne zwakke zijde aantastte, toen hij hem naar de H. Schrift verwees.

De laatste veronderstelling is niet de onwaarschijnlijkste; zeker althans is het, dat Berengarius door deze verwijzing naar de H. Schrift uit het veld werd geslagen. „Ik stond „uiterst verbaasd", zoo schrijft hij zelf aan den abt, „want ik durfde mij niet inbeelden de woorden der „Evangelisten en Apostelen beter te verstaan, of ze met „meer zorg overwogen te hebben dan uwe geleerdheid." Levendig bleven dan ook die woorden van den abt hem voor den geest, te meer nog, toen kort daarna de geestelijken van Chartres zich daarop tegen hem beriepen. Hij gevoelde zich gedwongen de woorden der H. Schrift eens goed te overwegen; „ik verzocht", schrijft hij, „het „evangelie van den H. Joannes, las herhaalde malen „en met de meest mogelijke oplettendheid wat daarin „over de zaak geschreven stond, maar vroeg na die „lezing vol verbazing mij zelven af, hoe een redelijk „mensch bij zoodanig licht nog blind kon blijven." Eene magtspreuk, die hij aan het slot van zijnen brief onder een anderen vorm nogmaals herhaalt.

De zamenspraak van Ansfried had derhalve geenszins het gevolg, dat Berengarius er van verwacht of gewenscht had; zijn toeleg toch was geweest, Ansfried voor zijne leer te winnen. Dit schrikte hem echter niet af; hij beproefde eene nieuwe poging door eenigen tijd later aan den abt voormelden brief te zenden. Daarin laat hij het voorkomen, alsof Ansfried zich *uit vrees* niet openlijk voor hem dorst verklaren; herinnert hem aan het *Wee* in het Evangelie uitgesproken tegen hen, die de waarheid konden maar niet wilden kennen, en aan het woord des Heeren: „*die zich over mij zal geschaamd hebben, over*

„*hem zal ook Ik mij schamen*"; maar laat het tevens aan vleijerij niet ontbreken. Al mijne bemoeijingen, schrijft hij, „zullen vruchteloos wezen, en welke heerlijke en „goddelijke leer ik ook verkondig, het zal vergeefs zijn, „indien gij, die in zoo hooge betrekking geplaatst „zijt, door uw gezag mij daarbij niet ondersteunt". Maar ook deze poging stuitte af op het Katholiek geloof van Ansfried, die, zooals wij reeds zagen, zich bij Durandus van Troarn beklaagde over de goddeloosheid van Berengarius, en aan wien dezelfde Durandus later zijn werk opdroeg, door hem opzettelijk tegen Berengarius en diens ketterij vervaardigd.

Ter loops stippen wij nog aan, dat Berengarius in dezen brief melding maakt van eenen *abt van St. Juliaan*, „dien blinde", zoo noemt hij hem, „die u verslag deed van „het concilie van Rome". Wij gelooven met Sudendorf [1]), dat hier Richerius bedoeld is, die te Tours het klooster van St. Juliaan bestuurde en in het jaar 1050 het concilie van Rome bijwoonde.

Over het bezoek bij den jongen hertog van Normandië en de bijeenkomst van Brionne kunnen wij geene verdere bijzonderheden mededeelen, want Durandus van Troarn is de eenige schrijver, die er van spreekt; ten minste zoo de briefwisseling tusschen Berengarius en Ascelinus daarop geene betrekking heeft, dat wel door velen beweerd is, maar niet zonder reden betwijfeld kan worden. Doch Sudendorf wil, dat Durandus zich hier ten tweeden male in den tijd vergist; volgens hem zouden het bezoek bij den hertog en de zamenspraak van Brionne niet in 1050, maar in het volgende jaar plaats hebben gehad.

---

[1]) Sudendorf, S. 103, 104.

Een dubbel belang is hieraan verbonden. Vooreerst de geloofwaardigheid van Durandus, die juist om zulke onnaauwkeurigheden door vele Protestanten is verdacht geworden; Lessing ging zelfs zoover, dat hij geheel het concilie van Parijs, welks akten alleen Durandus ons bewaard heeft, voor eene fabel verklaarde. Ten andere zouden, zoo de bewering van Sudendorf juist was, de brieven van Berengarius en Ascelinus onmogelijk op de bijeenkomst van Brionne kunnen doelen.

Sudendorf [1]) beroept zich op de volgende reden. Ook Berengarius gewaagt in zijn geschrift tegen Lanfrank [2]) met een enkel woord van de bijeenkomst van Brionne zeggende, dat Lanfrank er tegenwoordig was en aan sommigen verhaalde, waarom Paus Leo het boek van Scotus veroordeeld had. Zij kan dus niet gehouden zijn *vóór* het concilie van Rome, waarin de Paus die veroordeeling uitsprak; evenmin kan zij gehouden zijn in den tijd, die tusschen de kerkvergaderingen van Rome en Vercelli verliep, want Lanfrank - wij weten zulks uit zijne eigene woorden [3]) - verbleef gedurende dien tijd bij den Paus in Italië; bijgevolg moet zij gehouden zijn *na* het concilie van Vercelli, en Durandus verwart de tijdsorde der gebeurtenissen, door haar *vóór* dat concilie te plaatsen. Om evenwel deze vergissing zoo gering mogelijk te maken, stelt Sudendorf de zamenspraak van Brionne slechts korten tijd na het concilie van Vercelli, in het begin van 1051.

Hoe aannemelijk zijne redenering ook schijnt, wij vereenigen er ons niet mede. De opregtheid van Beren-

---

[1]) Sudendorf, S. 29, 30.

[2]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 38.

[3]) Lanfrancus, *de Eucharistiae Sacramento*, cap. 4.

garius is te dezer zake niet boven alle verdenking verheven. „De reden", aldus luiden zijne woorden aan Lanfrank, waarop Sudendorf zich grondt, „om welke „Joannes (Scotus) veroordeeld is, heb ik u aan sommigen „hooren verklaren (*te ipsum quibusdam narrantem causam „conscissionis audivi*)..... maar zoo hij werkelijk daarom „veroordeeld is, gelijk gij te Brionne waar gij aanwezig „waart aan sommigen gezegd hebt (*sicut apud Brionnum, „ubi aderas tu, narrasti quibusdam*)." Is het niet vreemd, dat hij aan Lanfrank schrijft: *waar gij aanwezig waart?* men zou zeggen: het tegenwoordig zijn van Lanfrank schijnt bevestiging noodig gehad te hebben. Is het niet vreemder nog, dat Lanfrank de reden, waarom het concilie van Rome Scotus veroordeelde, *aan sommigen* zou hebben blootgelegd, en niet aan Berengarius, die het slechts bij toeval schijnt gehoord te hebben? Ja wat meer is, heeft Berengarius dit wel uit den mond van Lanfrank gehoord? Men zou zulks besluiten uit de aangehaalde woorden; maar als men vijf bladzijden voortleest, waar hij op de veroordeeling van Scotus terugkomt, dan zou men veeleer het tegenovergestelde gelooven. Hij schrijft daar: „ik heb u reeds geantwoord, dat gij „zelf aan sommigen verhaald hebt, *terwijl ik het hoorde*, „dat dat boek veroordeeld werd, omdat" enz. (*te ipsum narrasse quibusdam audiente me*); doch de woorden: „*terwijl ik het hoorde: audiente me*" zijn in het handschrift weder uitgeschrapt [1]). Als men nu daarbij voegt, dat ook op de eerste plaats enkele woorden zijn uitgevallen

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 43. Uit dergelijke doorschrappingen of veranderingen, meermalen in het handschrift voorkomende, besloot Stäudlin, dat het eigenhandig door Berengarius geschreven was.

(*in ipso codice verba evanuisse*, zeggen de heeren Vischer), dan komt men tot het besluit, dat deze passages met eene weifelende hand geschreven zijn en bijgevolg weinig vertrouwen inboezemen.

Men stuit daarenboven nog op eene andere moeijelijkheid. Heeft Lanfrank de groote vergadering bijgewoond, door Hertog Willem te Brionne bijeengeroepen, dan is hij, de uitstekende en in gansch Normandië hooggeachte geleerde, daar zeker niet als rustig aanschouwer of toehoorder verschenen, maar hij zal een zeer werkzaam aandeel aan het dispuut genomen hebben; nogtans vindt men hiervan nergens iets gemeld, en Lanfrank zelf maakt in zijn geschrift niet het minste gewag van de vergadering van Brionne. Dit argument, hetwelk wij in het onlangs verschenen werk van Dr. C. Will [1]) aangevoerd zagen, kan nog sterker worden aangedrongen. In het eerste hoofdstuk van zijn werk (dat zeker eerst na het jaar, 1062 geschreven is) betuigt Lanfrank, dat hij gaarne een openbaren redetwist met Berengarius zou willen houden; want hij hoopte alsdan door Gods genade of Berengarius zelven, of ten minste diens aanhangers tot betere gedachten te brengen, maar dat Berengarius liever in geheime bijeenkomsten over zijne leer sprak met onbedrevene personen: „daarom", voert hij hem tegen, „ont„vlugt gij mij, daarom ontvlugt gij hen, die in staat zijn „om over uwe en mijne woorden te oordeelen." Ligt hierin niet duidelijk het bewijs opgesloten, dat Lanfrank geen openbaar dispuut over de H. Eucharistie met Berengarius gehouden heeft?

---

1) Dr. C. Will. *Die Anfänge der Restauration der Kirche im elften Jahrhundert.* Marburg. 1859. S. 67.

Doch al zoude ook de geloofwaardigheid van Berengarius hier buiten verdenking zijn, ook dan nog vereenigen wij ons niet met het gevoelen van Sudendorf. Hij brengt de woorden van Berengarius: „*gelijk gij „te Brionne, waar gij aanwezig waart, aan sommigen „gezegd hebt*" in verband met de bijeenkomst van Brionne, waarvan Durandus van Troarn spreekt. Is dit noodzakelijk? Is het niet zeer mogelijk dat Berengarius twee malen Brionne bezocht: de eerste maal vóór het concilie van Vercelli, toen er in bijzijn van den hertog het gesprek over de H. Eucharistie plaats had; eene tweede maal na dat concilie, toen hij er, op welke wijze dan ook, in eenige aanraking met Lanfrank kwam? Tot deze vraag zijn wij te meer geregtigd, daar Sudendorf zelf van oordeel is, dat Berengarius twee malen Brionne bezocht, én *vóór* én *na* genoemd concilie. „Berengarius", zegt hij, „kon het moeijelijk vermijden te Brionne „te komen, toen hij in den zomer van 1050 van het „klooster te Préaux naar Chartres reisde." Als wij derhalve bij Durandus lezen, dat Berengarius Brionne bezocht, alvorens te Chartres te komen, dan moeten wij hem gelooven, want dit was natuurlijk, ja bijna onvermijdelijk; maar waarom zouden wij hem dan niet gelooven, wanneer hij ons uitdrukkelijk verzekert, dat Berengarius bij die gelegenheid met de geestelijkheid van Normandië eene zamenspraak hield? Met welk regt beweert Sudendorf, tegen het stellig berigt van Durandus in, dat het slechts eene *toevallige doorreis* door Brionne was, waarmede men dus de bijeenkomst van Brionne niet in verband behoeft te brengen? Met vrij wat meer regt gelooven wij te mogen zeggen: het tweede bezoek van Berengarius te Brionne (in de veronderstelling, dat dit plaats vond), waarbij hij

met Lanfrank in aanraking kwam, behoeft met de groote bijeenkomst van Brionne niet in verband gebragt te worden; want wij hebben daarbij geen enkelen schrijver tegen te spreken, terwijl Sudendorf het verhaal van eenen tijdgenoot verwerpen moet, die daarenboven in Normandië, waar de gebeurtenissen die hij ons verhaalt voorvielen, woonachtig was [1]). Men houde in het oog, dat Berengarius bepaaldelijk in Normandië vrienden en aanhangers had, die vroeger door hem onderwezen waren [2]), en dat hij daarin reden genoeg kon vinden, om dat gewest tweeen meermalen te bezoeken.

Op het verhaal zelf van Durandus betrekkelijk de bijeenkomst van Brionne maakt Sudendorf de volgende losse aanmerkingen. *Berengarius kwam vergezeld van een anderen geestelijke in de vergadering van Brionne*, zegt Durandus; „die geestelijke wordt niet genoemd in den „brief aan Ansfried, noch ook in dien aan Ascelinus, en „vergezelde dus Berengarius niet te Préaux of te Chartres, „maar alleen te Brionne: als het niet een boosaardig „verzinsel van zijne hoogwaardigheid den abt is." *Berengarius stelde zijn vertrouwen op de welsprekendheid diens geestelijken*; „hoe weet abt Durandus toch alles! zelfs „op een afstand kent hij de gedachten!" *De overtuigendste*

---

1) Sudendorf (S. 114) voert nog eene andere reden aan, waaraan hij echter zelf weinig gewigt schijnt te hechten. In zijnen brief aan den abt Ansfried schrijft Berengarius, dat hij van Préaux naar Chartres vertrokken is, en maakt daar niet het minste gewag van zijn oponthoud te Brionne. Wij antwoorden er kort op: Berengarius had reden om Ansfried te schrijven over het gesprek van Chartres, want zijne tegenstanders aldaar hadden zich op Ansfried beroepen; maar hij had evenzeer reden om van het gesprek van Brionne te zwijgen, dat voor hem met zooveel schande geëindigd was.

2) Durandus Troarnensis, Pars IX; bij d'Achery, l. c.

redenen werden in die vergadering tegen Berengarius aangevoerd; „van welken aard die redenen waren, kan men „opmaken uit het gesprek van Chartres en de donderende „orakeltaal waarmede Lanfrank alles uitmaakte" (der donnernden Abfertigungsweise Lanfranc's). *Men bragt er hem en zijnen vriend tot zwijgen*; „men gedenke aan de beest„achtige domheid en de fanatieke woede, waarvan Drogo „wist te spreken" [1]). — Het is onnoodig daar iets bij te voegen.

Geheel anders handelt de gevierde Protestant Neander. Veertig bladzijden zijner kerkelijke geschiedenis wijdt hij aan Berengarius, maar over de bijeenkomst van Brionne, waar deze zoo geheel verslagen werd, bewaart hij eenvoudig het stilzwijgen [2])!

Zetten wij ons verhaal voort. — „Beschaamd", zegt Durandus [3]), „verliet Berengarius Normandië en toog „naar Chartres. De geestelijken dier stad ondervroegen „hem over zijne leer; hij antwoordde hun echter daarop „niet, maar beloofde zulks later, als hij daartoe beter „in de gelegenheid zou zijn, te zullen doen. Werkelijk „schreef hij dan ook niet lang daarna een brief, dien ik „zelf gelezen heb, waarin hij allerlei tegen het Katholiek „geloof aandruischende ongerijmdheden opeenstapelde; „onder anderen verstoutte hij zich de Roomsche Kerk, „het hoofd der gansche Christenheid, van ketterij te „beschuldigen; haren bestuurder, den om zijne regtzin„nigheid, wijsheid en ijver algemeen geachten Paus Leo „durfde hij eveneens lasteren; en hij gaf te kennen, dat

---

1) Sudendorf, S. 114, 115.

2) Dr. A. Neander, *Allgemeine Geschichte der christlichen Religion.* Vierter Band. Hamburg. 1836. S. 329—369.

3) Durandus Troarnensis, Pars IX; bij d'Achery, l. c.

„hij juist daarom te Chartres gezwegen had, dewijl hij op „weg was om zijne leer te Vercelli te verdedigen: want „de dag was toen nabij, waarop aldaar een concilie zou „gehouden worden. Dezen brief nu, vol zuivere waarheid, „zoo hij meende, maar inderdaad vol ijdelheid zond hij „naar Chartres aan hen, die hem daar ondervraagd hadden."

De brief, welken Durandus zegt met eigene oogen gelezen te hebben, is wel verloren gegaan; maar de hartstogtelijke toon, die er in geheerscht moet hebben, wordt ook aangetroffen in de nog bestaande geschriften van Berengarius. Zeer vreemd vonden wij daarom de volgende uitspraak van Sudendorf, waarover men zich waarlijk vrolijk kan maken: „men ZIET", schrijft hij, „de abt Durandus heeft dien *niet meer voorhanden zijnden* brief door den bril der boosheid gelezen" [1]; want de zonderlinge bril, welken Sudendorf hier zich zelven op den neus zet, strekt hem geenszins tot sieraad.

Berengarius vult het berigt van Durandus eenigzins aan in zijnen brief aan Ansfried, abt van Préaux [2]. Ook daarin zegt hij, te Chartres gekomen te zijn met het vaste voornemen, om zich in geen geschil over de H. Eucharistie in te laten, en wel om de twee volgende redenen. Vooreerst, omdat hij op weg was naar de bisschoppen, voor wie hij zich wilde verdedigen; konde hij toch bij hen zijne zaak winnen, dan was het onnoodig zich verder in eenen strijd te wikkelen. Ten andere, omdat hij de geestelijkheid van Chartres kende (hij had er zijne opleiding onder Fulbertus genoten) en wist dat bijna niemand hunner waardig was, hem over deze zaak te hooren (welk een lof voor Fulbertus, zijn beroemden

---

[1]) Sudendorf, S. 113.

[2]) Sudendorf S. 208—210.

meester!) mogten er onder hen eenige weinigen zijn, met wie hij daarover zou hebben willen spreken, hun had hij gedurende zijn kortstondig verblijf toch alles niet genoeg kunnen uiteenzetten. Maar zijn voornemen werd, gedeeltelijk althans, verijdeld. „Daar verscheen", zegt hij, „die „blinde, die leidsman der blinden. Waar was het sieraad „der Kerk, waar de zon der geregtigheid, toen die „eerlooze, die allergemeenste hansworst, die groote boos„wicht, die volstrekt geen geloof verdient, dien men zelfs „bij wereldsche regtbanken zou afwijzen, in eene kerkelijke „zaak als vaandrager door de bisschoppen zelven werd „toegelaten? Hij verscheen, zeg ik, met eene schaar van „ongeletterden, als het ware met zwaarden en stokken, „en het was mij onmogelijk geheel te zwijgen; nogtans „zorgde ik zooveel mogelijk het heilige niet voor de „honden te werpen; en ik heb hun niets toegegeven, „hoewel zij gemeend hebben, dat ik het gedaan had" [1]).

Wie de persoon is, tegen wien Berengarius zoo hevig uitvaart, weten wij niet. Wel spreekt hij verder in zijnen brief van eenen Arnulf [2]), die zich tegenover hem op het gezag van Ansfried beriep; maar daarin vinden wij

---

1) Venit autem caecus ille, dux caecorum. Ubi decus ecclesiae, ubi sol ille justitiae, cum admittitur in negotia religionis signifer etiam ab ipsis episcopis infamis persona, vilissimus scurra, homo flagitiosissimus, nullius auctoritatis, quem secularia etiam judicia non admitterent? Venit, inquam, ad me cum turba ineruditorum, quasi cum gladiis et fustibus, et necesse habui non silere ad illos usque quaque, supersedi autem propter supradictas causas, quantum potui, sanctum dare canibus, neque quicquid illis concessi, etsi sibi concessum aliquid putaverunt.

2) Deze Arnulf was waarschijnlijk kanunnik van Chartres. In eene akte van het jaar 1040 (bij Labbe, Tom. IX, pag. 939) wordt hij aartsdiaken en praecentor genoemd. In eene latere akte van het jaar 1060 (bij Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 689) heet hij eenvoudig aartsdiaken.

geen genoegzamen grond, om met Sudendorf 1) de gissing te wagen, dat Berengarius dezen Arnulf op het oog gehad zou hebben. Intusschen wie ook die persoon moge geweest zijn, de scheldwoorden, die wij zoo even vernomen hebben, boezemen ons geen wantrouwen in tegen hem, wien de bisschoppen hun vertrouwen schonken; zij bewijzen alleen de verbittering van Berengarius en dat deze in hem een lastigen bestrijder vond, die hem tot erkentenissen dwong, waarover zijne tegenstanders zich later beroemen konden; want al verzekert hij ook: „ik heb „hun niets toegegeven, hoewel zij meenden, dat ik zulks „deed", wij vinden eene dergelijke verzekering in zijnen brief aan Ascelinus, wiens antwoord ons toont, hoe weinig geloof zulke verzekeringen verdienen.

Aan die briefwisseling tusschen hem en Ascelinus moeten wij thans eene plaats inruimen. Het onderwerp daarvan is een dispuut over het H. Sakrament, eenigen tijd te voren tusschen Berengarius van de eene - en Ascelinus, Wilhelmus en Arnulf van de andere zijde gehouden. Zonder vooraf te onderzoeken, wie Ascelinus was, en of hij te Brionne of te Chartres Berengarius ontmoette en sprak, gaan wij dadelijk tot de mededeeling der brieven over, omdat de oplossing van deze en meer dergelijke vragen voor het grootste gedeelte in de brieven zelven moet gezocht worden.

„Berengarius aan broeder Ascelinus.

„Ware het mij mogelijk, ik zoude u op eene geheel „andere wijze schrijven; maar daar zulks het geval niet „is, meende ik u toch, hoe dan ook, te moeten schrijven.

1) Sudendorf, S. 106

„Toen ik op mijne reis door de plaats uwer inwoning „kwam, had ik mij stellig voorgenomen, volstrekt met „niemand over de Eucharistie te spreken, zoolang ik „mij uit de schriften der evangelisten en apostelen niet „verantwoord had voor de bisschoppen, naar wier ver- „gadering ik op reis was. Daarom keurde ik niets af, „maar stemde ook niets toe in die zamenspraak, waaraan „gij (om van de overigen niet te spreken) op zoo on- „waardige wijze hebt deel genomen. Daarom zweeg ik „toen Wilhelmus de verdoemelijke en heiligschendende „stelling uitte: dat ieder mensch met Paschen tot 's Heeren „tafel naderen moet.

„Maar ter zake. Wilhelmus, naar ik verneem, gaat er „thans groot op, dat ik Joannes Scotus niet heb kunnen „vrijpleiten van ketterij. Ik beroep mij tegen hem op uwe „getuigenis (ten minste zoo gij u mijne woorden nog „goed herinneren kunt), hoewel ook gij Joannes Scotus „voor ketter houdt; mogt gij spoedig erkennen, hoe „onverstandig en goddeloos zulks is en uw priesterlijk „ambt geheel onwaardig, opdat het woord van den Apostel „in u vervuld worde: „*maar ook zoo gij iets anders ge-* „*voelt, ook dit zal God u openbaren*"! Want zoo gij met „Paschasius meent, wat hij alleen zich inbeeldt, dat de „zelfstandigheid van brood geheel afwezig is in het Sakra- „ment van 's Heeren ligchaam, dan hebt gij een gevoelen, „dat in strijd is met alle wetten der natuur en met de „evangelische en apostolische uitspraken.

„Van Joannes (Scotus) zeide ik: dat ik alles wat hij ge- „schreven heeft nog niet gelezen had, wat ik ook nog „op dit oogenblik zeggen moet; dat ik echter, wat ik „over deze zaak in zijn boek gelezen had, ook konde „toonen in de schriften van hen, die, gelijk ik aan

„Lanfrank schreef, voor ketters moeten gehouden worden, „indien men dezen Joannes voor ketter houdt; dat ik „overigens, zoo ik werkelijk bij hem eenige onnaauw- „keurigheid aantrof, bereid was die in hem af te keuren. „Ziedaar wat ik naar waarheid gezegd heb; maar met „verdere onderzoekingen wilde ik mij, om bovengemelde „reden, bij mijn kort oponthoud niet inlaten.

„Zooals gij weet, de goede man (Wilhelmus) bragt „slechts twee punten ter spraak, die men hem als *mijne* „stellingen had voorgedragen: de woorden zelf, die inge- „steld zijn om het brood te konsakreren, toonen aan, „dat de zelfstandigheid van brood in het Sakrament blijft „bestaan (*non decedere Sacramento panis materiam*); en „de bisschopsstaf is de zorg der zielen niet. Het eerste, „zooals gij u herinneren kunt, heb ik bevestigd: en dit „is dan ook zoo duidelijk, dat een schoolknaap, die slechts „eenigzins in de konstruktie der woorden bedreven is, „het gevoelen en bewijzen kan; maar ten opzigte van „het tweede heb ik integendeel gezegd en ik zeg het „nogmaals, dat de bisschopsstaf wel degelijk de zorg „der zielen is.

„Konde het zonder gevaar geschieden, gaarne zoude „ik (wat ik bij de bisschoppen meende te doen) mij in „bijzijn van wie ook bij u komen verantwoorden. Maar „het is mij onmogelijk. Wil intusschen, ik bezweer het „u bij den naam des Heeren, toch niet valschelijk ge- „tuigen, dat ik Joannes (Scotus) veroordeeld heb. Vrees „voor dat *Wee* in het Evangelie uitgesproken tegen hen, „die den sleutel der wetenschap bezitten en toch niet „binnengaan, ja zelfs aan anderen het binnentreden „beletten. Gedenk ook het woord van den profeet: „*het volk tart mij tot gramschap, en de kinderen zijn*

„*leugenachtig, die tot de zienden zeggen: wilt niet zien,*
„*en tot de aanschouwenden: toont ons de waarheid niet*".
„Zoo immers sprak Arnulf, toen hij mij in onze zamen-
„spraak zeide, dat ik ulieden in het geloof moest laten voort-
„leven, waarin gij opgevoed zijt, hoewel het toch waarlijk
„mijn eenige toeleg is, te verhinderen, dat iemand verder
„ga. dan de vaders, de evangelist, de apostel, Ambrosius,
„Augustinus, Hieronymus. Kom ik in de gelegenheid
„van u te spreken, dan zult gij u hiervan ten klaarste
„kunnen overtuigen. In afwachting daarvan heb ik u dit
„volgens mijn vermogen willen schrijven. Vaarwel."

D'Achery [1]) heeft in zijne uitgave der werken van Lanfrank dezen brief voor de eerste maal in het licht gegeven, te gelijk met het volgende antwoord van Ascelinus:

„Broeder Ascelinus aan Heere Berengarius.

„Verheugd ontving ik onlangs uwe letteren, hopende
„dat gij ons daarin verblijden zoudt met het berigt, van
„tot betere gedachten gekomen te zijn; maar mijne vreugde
„werd bij het lezen in droefheid veranderd, daar gij in
„uwe dwaling nog blijft volharden. O God! waar is die
„levendigheid van geest, die scherpzinnigheid, die voor-
„zigtigheid, die gij in zoo groote mate bezeten hebt?
„Want, om van grootere zaken niet te gewagen, zelfs
„wat er in onze zamenspraak gezegd werd, zijt gij ver-
„geten, ten minste zoo gij niet onopregt te werk gaat;
„immers gij beweert, dat Wilhelmus zou gezegd hebben:

---

1) D'Achery, *in notis ad vitam B. Lanfranci*, pag 24, 25. — Beide Brieven zijn daaruit overgenomen door Labbe. Tom. IX, pag. 1056—1059

„ ieder mensch moet met Paschen tot 's Heeren tafel naderen.
„ Waarlijk het zou een verfoeijelijk gezegde zijn, indien
„ hij het op deze wijze geuit had: maar er zijn personen
„ genoeg, die het tegendeel kunnen getuigen. Hij zeide
„ namelijk, dat ieder Christen met Paschen aan 's Heeren
„ tafel moest communiceren, die daarvan uithoofde van een
„ of ander misdrijf niet was uitgesloten; en dat zelfs zoo-
„ danig iemand zich alleen op bevel zijns biechtvaders
„ daarvan onthouden moest, wijl anders de sleutelmagt
„ der Kerk niets meer te beteekenen zou hebben.

„ Wat mij betreft ik geloof, na alles wel overwogen te
„ hebben, dat ik in genoemde zamenspraak mij niet op eene
„ onwaardige wijze gedragen heb. Ik kwam daar met de
„ overtuiging, die ik zoolang ik leef, met Gods genade
„ vast en onwrikbaar in mijn hart hoop te bewaren,
„ namelijk: dat het brood en de wijn op het altaar het
„ waarachtig ligchaam en het waarachtig bloed van
„ Christus worden door de kracht van den H. Geest en
„ de bediening des priesters; de woorden der Schrift be-
„ wijzen het duidelijk, zoo men ze door eene verkeerde
„ uitlegging niet ontheiligt.

„ Joannes Scotus beoordeel ik niet op eene onbedacht-
„ zame, goddelooze, of mijn priesterschap onwaardige
„ wijze; want ik zie hem zich met alle kracht en uit al
„ zijn vermogen alleen daarop toeleggen, om mij te over-
„ tuigen, dat wat op het altaar gekonsakreerd wordt
„ noch het waarachtig ligchaam van Christus noch zijn
„ waarachtig bloed is, en hij tracht dit te bewijzen uit
„ de werken der H. Vaders, die hij verkeerd uitlegt.
„ Laat mij als voorbeeld daarvan dit gebed van den H.
„ Gregorius aanhalen: *wij bidden u, Heer! dat uwe Sakra-*
„ menten in ons voltrekken wat zij bevatten, opdat, wat

„*wij nu onder eene verborgenheid doen, wij dat in waarheid*
„*in ons bezit verkrijgen*" [1]).

„Bij de uitlegging nu van dit gebed zegt de genoemde Joannes (Scotus): „*deze dingen worden in schijn gedaan,* „*niet in waarheid.*" Gij weet, dat dit geene Katholieke uit- „drukking is, en toen ik u in onze zamenspraak dit gebed uit „het boek van Joannes voorlas, tegelijk met zijne uitlegging „hebt gij dit niet ontkend; maar evenals gij nu nog „doet, zoo hebt gij ons ook toen geantwoord, dat gij zijn „boek nog niet ten einde toe gelezen hadt. Juist dit „echter verwondert ons ten hoogste, dat gij, een man „van zoo groote voorzigtigheid, zoo grootelijks prijst „wat gij niet kent en wat gij niet zoudt prijzen, zoo „gij het kendet. Gij zijt toch te verstandig om niet te „weten, dat men zich voor de woorden der ketters „wachten moet, als voor de bekers van giftmengers, die „eerst wel door hun zoeten smaak behagen, maar later „den dood veroorzaken.

„Overigens deel ik niet alleen het gevoelen van Paschasius „en der andere Katholieken, maar ik eerbiedig en omhels „het van ganscher harte, namelijk: dat het waarachtig „ligchaam en het waarachtig bloed van Christus door de „geloovigen aan het altaar genuttigd worden onder de „gedaante van brood en wijn. En daardoor handel ik niet „in strijd, gelijk gij zeidet, met de wetten der natuur,

---

1) Dit gebed wordt op den quatertemper-zaturdag van September in de H. Mis gebeden: Perficiant in nobis tua, Domine, quae sumus, sacramenta quae continent: ut quae nunc specie gerimus, rerum veritate capiamus. De woorden: *quae nunc specie gerimus*, hebben betrekking op het geheimvolle der H. Eucharistie, waar Christus verborgen onder de gedaante of schijn van brood en wijn tegenwoordig is. Scotus wilde er uit afleiden, dat Christus er niet wezenlijk, maar slechts in schijn tegenwoordig was.

„want de natuur is voor mij niets anders dan de wil van „God. Een waarlijk verstandig mensch zal toch de natuur „de oorzaak der dingen niet noemen, maar veeleer be„lijden, dat de wil Gods de oorzaak is van elke natuur en „van iedere zaak, die uit eene natuur van hare soort „voortkomt. De wil Gods nu is zoo krachtig en alver„mogend, dat zijn willen alleen reeds het worden is; „dat wanneer hij iets heeft gewild, hij het ook gemaakt „heeft, „*want al, wat de Heer gewild heeft, heeft Hij „gemaakt.*" Hij heeft gewild, dat het brood en de wijn „op het altaar door de konsekratie van den H. Geest „en de bediening des priesters bewerkt, waarachtig in „zijn vleesch en bloed op magtige wijze zouden herscha„pen en door die herschepping dagelijks op geheimzin„nige wijze zouden opgeofferd worden. Dit gaf Hij duidelijk „te kennen bij de instelling van dit Sakrament, door „aan zijne leerlingen te zeggen: „*neemt en eet, dit is „mijn ligchaam.*" En opdat zij die woorden niet in een „anderen en verkeerden zin van zijn ligchaam zouden „verstaan (immers ook de geloovigen worden ledematen „van Christus en bijgevolg zijn ligchaam genoemd) voegde „Hij er duidelijkheidshalve bij: *dat voor u zal worden over„geleverd*"; en zoo ook van den kelk: „*die voor u ver„goten zal worden.*" Ziedaar, hoe onze Verlosser ons „onderrigt; ziedaar, hoe duidelijk Hij ons zegt en ver„klaart, welk ligchaam en welk bloed Hij ons aanbeveelt; „met vleeschelijke oogen zagen de leerlingen brood en „wijn, en van de Waarheid hoorden zij: *dit is mijn lig„chaam dat voor u overgeleverd, dit is mijn bloed dat „voor velen vergoten zal worden.*" Kon Hij klaarder, kon „Hij duidelijker, kon Hij zoeter taal spreken? Is het niet „verstandig dat te gelooven? Is het niet gevaarvol dat

„te willen weêrspreken, wat de waarheid verzekert? Dat „getuigen de Evangelisten; dat prediken de Apostelen; „dat verkondigen de heilige leeraars, zoo men hunne „woorden goed verstaat; wil iemand hunne zoo goed „gesprokene woorden verkeerd uitleggen, hij oordeele „zelf, welk ongelijk hij hun aandoet.

„Wij mogen ook niet twijfelen of God magtig genoeg „is, om te maken, dat, wat op het altaar gekonsakreerd „wordt, door de kracht van den H. Geest en de bedie- „ning des priesters vereenigd worde met het ligchaam, „dat onze Verlosser uit de Maagd Maria heeft aange- „nomen; immers het een zoowel als het andere is eene „ligchamelijke zelfstandigheid, is zigtbaar; bedenken wij „slechts, hoe wij zelven uit eene ligchamelijke en eene „onligchamelijke, uit eene sterfelijke en eene onsterfelijke „zelfstandigheid zijn zamengesteld: hoe wij ook vastelijk „gelooven, dat de goddelijke en menschelijke natuur in „den éénen persoon [van Christus] vereenigd zijn. Laat „het nietige schepsel mij eerst deze beide laatste zaken „verklaren en dan eerst moge het meenen in staat te „zijn om over het eerste te redeneren. „*Wie kent den „zin des Heeren, of wie is zijn raadsman geweest?*" Ziedaar „wat ik in het kort meende te moeten antwoorden, om „u te toonen, dat ik met Paschasius eene leer belijd, „welke niet in strijd is met de wetten der natuur, noch „ook met de uitspraken der Evangelisten en Apostelen.

„Gij bezweert mij vervolgens bij den naam des Heeren, „niet valschelijk te willen getuigen, dat gij Joannes „(Scotus) met ons veroordeeld hebt. Wees verzekerd, dat „ik mij daarvan onthouden zal; nogtans moet ik naar „waarheid getuigen, dat gij, omdat de waarheid u er toe „noodzaakte, de bovengemelde uitlegging welke hij gaf

„ van het gebed van Gregorius met ons hebt afgekeurd.
„ Ten slotte eindelijk vrees ik, dat het *wee* van het
„ Evangelie, waarvoor gij mij waarschuwt, op uw hoofd,
„ hetgeen God verhoede, zal nederkomen; want terwijl
„ gij den sleutel der wetenschap in handen hebt, schijnt
„ gij zelf niet binnen te gaan, daar gij van gevoelen
„ verschilt van heel de Kerk: en gij sluit daarenboven
„ den toegang af voor hen, aan wie gij dat gevoelen op-
„ dringt. Goed en verstandig was de raad welken de Cantor
„ Arnulf, hoewel in korte woorden, u nogtans tot uw
„ heil gegeven heeft, om ons te laten volharden bij de
„ leer, waarin wij opgevoed zijn. Hij trachtte u daardoor
„ uwe poging te ontraden, om ons of door u zelven alleen
„ of door uwe aanhangers, zoo gij er hebt, af te voeren
„ van den weg, welken onze heilige, wijze en Katholieke
„ leeraren ons hebben aangewezen als den weg, die zoo
„ regt, zoo afgebakend, zoo betreden is, dat niemand,
„ die hem bewandelt, dwalen kan, maar daarentegen
„ ieder, die dien weg niet houdt, noodzakelijk dwalen
„ moet. Maar genoeg hierover. Vriendelijk bid ik u dan,
„ laat toch uw verkeerd voornemen varen; dring ons
„ geene ongehoorde en ijdele leeringen op: en vertrouw
„ niet zoo vermetel op u zelven. Maak geene zwarigheid,
„ om u nederig onder de vleugelen der evangelische henne
„ neder te vleijen en door haar gevoed te worden, opdat
„ het uitmuntend verstand, u door God geschonken, niet
„ krachteloos en daarom buitengeworpen en door een ieder
„ vertreden worde." [Toespeling op Matth. V, 13: Si sal evanuerit... ad nihilum valet ultra nisi ut mittatur foras et conculcetur ab hominibus.] „ Laat de schaamte u weêr-
„ houden, om langer een boek voor te staan, dat zooals
„ wij gehoord hebben, in de algemeene vergadering van

„Vercelli, veroordeeld is, en om hetwelk thans ook aan „uwen naam de vlek van ketterij kleeft. Keer dan terug, „bid ik u, tot de Katholieke en Apostolische over- „levering, opdat ook in u het woord van den Apostel, „dat gij tot mij gerigt hebt, vervuld worde: „*maar ook „„zoo gij iets anders gevoelt, ook dit zal God u open- „„baren*"" [1].

De vergelijking dezer brieven en de beoordeeling der schrijvers, voor zooverre hunne karakters zich daarin openbaren, strekt niet ten voordeele van Berengarius. Hoe hoog is wederom de toon, dien hij aanslaat! Uw gevoelen, schrijft hij, is in strijd met alle wetten der natuur, met het Evangelie en de Apostelen: een kind, dat nog ter school gaat, kan het gemakkelijk uit de woorden der instelling bewijzen; — maar zelf levert hij niet het minste bewijs. Wel is waar hij betuigt niet in staat te zijn (waarom, zegt hij niet), om voor het oogenblik op eene andere wijze te schrijven; maar zoo dit waar was, had hij zich dan niet van dergelijke beleedigende en onbewezene grootspraak moeten onthouden? Hoe geheel anders handelt Ascelinus! hij verklaart wat hij gelooft, doch stelt zich met die verklaring alleen niet tevreden; hij toont, dat men in deze zaak niet vragen moet naar de wetten der natuur, maar naar den wil van God, die almagtig en waarvan de natuur afhankelijk is: dat men dien wil kennen kan uit de woorden van Christus, welke hij uiteenzet: eindelijk, dat de wijze waarop Christus tegenwoordig is, een geheim is, maar dat er meer geheimen zijn, dien men toch gelooft. — Reeds de aanhef

1) Met andere woorden: hebt gij tot hiertoe een ander en verkeerd gevoelen, God zal u verlichten en u tot de kennis der waarheid brengen.

van zijnen brief en vooral het slot, waar hij Berengarius liefderijk en gemoedelijk aanspoort, om zijnen dwaalweg te verlaten en tot het Katholiek geloof terug te keeren, nemen ons voor Ascelinus in; maar zelfs daar, waar hij Berengarius wederlegt, hem van onopregtheid beschuldigt, blijft zijne taal nog zacht en vol verschooning. Berengarius daarentegen doet hem allerlei verwijtingen: dat hij op eene onwaardige wijze deel heeft genomen aan het gehouden gesprek, dat zijn oordeel over Scotus onverstandig en goddeloos is en hem als priester niet betaamt. — Vervolgens welke ligtzinnigheid legt Berengarius aan den dag! teregt betuigt Ascelinus zijne verwondering er over, dat hij, die zoo grootelijks met het boek van Scotus was ingenomen, dat boek nog niet ten einde toe gelezen had. — Eindelijk wij zien hier Berengarius zich meermalen aan onopregtheid schuldig maken. Het gezegde van Wilhelmus, dat ieder Christen met Paschen tot 's Heeren tafel naderen moet, stelt hij gebrekkig en valsch voor, om het dan eene verdoemelijke en heiligschendige stelling te kunnen noemen. Hij verzekert, in het gehouden gesprek *niets* te hebben toegestemd en vooral Scotus niet te hebben veroordeeld: hij herhaalt daarom al hetgeen hij over Scotus zou gezegd hebben; intusschen had hij daar werkelijk toegegeven, dat de uitlegging van Scotus op een gebed van Gregorius afkeuring verdiende, hetwelk hij geheel en al verzwijgt. Hij spreekt van de Katholieke leer als van een gevoelen, dat *alleen* Paschasius belijdt: hij die gewoon was het *de domheid* en de *dwaasheid van het volk* te noemen, omdat allen met Paschasius de Katholieke leer geloofden.

Die algemeenheid van het Katholiek geloof blijkt weder uit den brief van Ascelinus, wiens woorden ten duide-

lijkste getuigen, hoe nieuw en ongehoord de leer, het gevoelen, de voorstelling van Berengarius was. „Gij ver-„schilt in gevoelen van heel de Kerk" (*universali Ecclesiae dissentis*), dit kan hij Berengarius tegenvoeren; „dring ons geene ongehoorde en ijdele leeringen op" (*ne nobis inauditas, vanasque credulitates ingeras*); „teregt „vroeg Arnulf u, dat gij ons zoudt laten volharden bij „de leer, waarin wij opgevoed zijn" (*ut permitteres nos, sicut instituti essemus, sentire*); „gij tracht ons af te voeren „van den goeden weg, ons door de Vaders aangewezen, „hetzij door u zelven, hetzij, zoo gij er hebt, door uwe „aanhangers" (*per te solum, vel si qui sunt, per tuos socios*). Niemand, die den brief van Ascelinus leest, kan redelijkerwijze loochenen, dat Berengarius eene nieuwigheid wilde invoeren.

Maar was Ascelinus zelf wel Katholiek? zonderlinge vraag, die wij echter stellen moeten, omdat Sudendorf er ontkennend op antwoordt. „Aan het einde van zijnen „brief", zegt deze schrijver, „ontwikkelt Ascelinus zijn „gevoelen over het avondmaal (het H. Sakrament), dat „volgens zijne meening met de leer der Kerk overeenstemt, „maar inderdaad er verre van afwijkt. De vraag, of de „zelfstandigheid van brood en wijn blijft bestaan, onder-„zoekt hij niet, maar vergenoegt zich met te zeggen: „het is het ware ligchaam en het ware bloed"; iets wat „ook Berengarius in zijn gevoelen niet loochenen kon" [1]). En op eene andere plaats [2]) roept hij uit: „Arme Be-„rengarius! Een zijner bestrijders, Ascelinus, wil tegen hem „eene leer doen gelden, welke alles behalve Katholiek is!"

Wij bewonderen het vindingrijk vernuft van Sudendorf.

---

1) Sudendorf, S. 112, 113. 2) Sudendorf, S. 127.

De Katholieke schrijvers zagen tot hiertoe in Ascelinus eenen geloofsgenoot; het was eene grove dwaling; den opmerkzamen blik van Sudendorf ontging het niet, hoe onkatholiek het gevoelen is, dat Ascelinus *aan het einde* van zijnen brief ontwikkelt. Jammer echter is het, wel te verstaan voor Sudendorf, dat Ascelinus *in het begin* van zijnen brief zijn Katholiek geloof zoo duidelijk uitspreekt; te meer nog, omdat Ascelinus daar uitdrukkelijk en vormelijk verklaart, wat hij eigenlijk omtrent het H. Sakrament gelooft, terwijl hij in de laatste helft van zijn schrijven slechts wil aantoonen, dat zijn geloof niet onredelijk is; want men begrijpt terstond, dat men, om het gevoelen van Ascelinus te kennen, vooral het eerste gedeelte zal moeten raadplegen. Wat nu schrijft Ascelinus in het begin van zijnen brief? „Ik kwam daar (in onze zamenkomst) „met de overtuiging, die ik, zoolang ik leef, „met Gods genade vast en onwrikbaar in mijn hart hoop te „bewaren, namelijk: dat het brood en de wijn op het altaar „door de kracht van den H. Geest en de bediening des „priesters het waarachtig ligchaam en het waarachtig bloed „van Christus worden" [1]). En een weinig verder drukt hij zich nog bepaalder uit: „ik deel niet alleen het gevoelen „van Paschasius en der andere Katholieken, maar ik „eerbiedig en omhels het van ganscher harte, namelijk: „dat het waarachtig ligchaam en het waarachtig bloed „van Christus door de geloovigen aan het altaar genuttigd „worden ONDER DE GEDAANTE van brood en wijn: SUB

1) Attuli enim mecum, quod quamdiu vixero, adjuvante divina virtute, certum, indubitabile, nullisque eventibus violabile in sacrario cordis retinebo: panem scilicet et vinum in altari, Spiritus sancti virtute, per sacerdotis ministerium, verum corpus, verumque sanguinem Christi effici.

„SPECIE panis et vini" [1]). Men ziet wel, dat hij hier eene geloofsbelijdenis aflegt; kon hij, wij durven het vragen, ze duidelijker en Katholieker uitspreken? Het brood en de wijn *worden* het ligchaam en bloed van Christus door de konsekratie; zij worden het op *zoodanige* wijze, dat na de konsekratie geen brood of wijn meer aanwezig zijn, want bij de nuttiging ontvangen de geloovigen het ligchaam en bloed van Christus onder den SCHIJN, de GEDAANTE van brood en wijn. Men denke niet, dat wij hier te veel *aan de woorden* hechten; immers uitdrukkelijk zegt hij, het gevoelen te deelen van Paschasius, NB. van Paschasius, volgens sommige Protestanten den *uitvinder* (!) der Katholieke Transsubstantiatie-leer.

Waar heeft nu Ascelinus de leer verkondigd, welke, om de woorden van Sudendorf te gebruiken, „*ver van de leer der Kerk afwijkt*", en derhalve met deze geloofsbelijdenis in strijd is. Sudendorf antwoordt: „*aan het einde van zijnen brief*". Aan het eigenlijke „einde" rigt hij eene hartelijke vermaning tot Berengarius, om tot de Katholieke leer terug te keeren; die vermaning kan door Sudendorf natuurlijk niet bedoeld zijn. Wij herhalen dus onze vraag: door welk woord, in welke zinsnede wijkt Ascelinus af van de Katholieke leer? en welke onkatholieke leer heeft hij verkondigd? Te vergeefs; Sudendorf vergenoegt zich met zonder verdere inlichting of nadere aanwijzing zijne beschuldiging uit te brengen. Wel zegt hij: „Ascelinus *onderzoekt niet* of de zelfstandigheid van brood en wijn blijft bestaan", en schijnt dus het Katholiek geloof van Ascelinus betrekkelijk dit punt te ver-

[1]) Cum Paschasio aliisque Catholicis non solum sapio, sed etiam veneror et amplector, verum corpus verumque sanguinem Christi a fidelibus in altari sumi sub specie panis et vini.

denken; maar wij zijn daarmede weinig gebaat, daar wij juist wenschten te vernemen, wat Ascelinus *wel onderzocht*, wat hij *wel gezegd* heeft. Hetzij nu deze handelwijze van Sudendorf is toe te schrijven aan de kracht zijner overtuiging, hetzij ze integendeel voortspruit uit de overtuiging zijner onmagt om zijne beschuldiging te staven, zij noopt ons om het verder gedeelte van den brief in overweging te nemen, in hetwelk Ascelinus, na zijn Katholiek geloof te hebben uitgesproken, wil aantoonen, dat het geenszins onredelijk is.

Hij vangt aan met een beroep op den wil en de almagt Gods. Al schijnt ook, zoo is zijne bewijsvoering, de Eucharistie in strijd met de orde der natuur, inderdaad is zij er niet mede in strijd, want wat God wil kan niet onnatuurlijk, kan niet tegen de natuur zijn; de vraag derhalve: wat zijn de wetten der natuur? moet hier niet gesteld worden; maar men moet vragen: wat heeft God gewild? — Waarlijk wel eene Katholieke redenering.

Op deze vraag nu antwoordt hij: „God heeft gewild, „dat het brood en de wijn, op het altaar door de kon„sekratie van den H. Geest en de bediening des priesters „bewerkt, waarachtig in zijn vleesch en bloed op magtige „wijze zouden herschapen worden" [1]). Wilde men het laatste woord bevitten, men zou er de *overdrijving* van het Katholieke dogma in kunnen afkeuren; door de konsekratie wordt het ligchaam van Christus niet *op nieuw geschapen*, evenmin als Christus bij de H. Communie in onze harten *op nieuw wordt geboren*, hoewel ook deze

1) Voluit autem panem et vinum, quod in altari, sancti Spiritus consecratione, per ministerium sacerdotis conficitur, vere suam carnem et sanguinem potentialiter creari; creando vero, quotidie mystice immolari.

uitdrukking dikwerf gebezigd wordt; de eenvoudigste geloovige begrijpt echter dadelijk, in welken zin hij deze en dergelijke uitdrukkingen verstaan moet. Overigens ontleende Ascelinus dit antwoord (zelfs met inbegrip van het woord *creari* of *scheppen*) aan Paschasius Radbertus, aan wiens orthodoxie niet valt te twijfelen [1]).

Vervolgens wordt die wil van God bewezen uit de woorden der instelling van het H. Sakrament, waarbij Ascelinus uitroept: „ziedaar hoe onze Verlosser ons onder„rigt, zie hoe duidelijk Hij ons zegt en verklaart, welk „ligchaam en welk bloed Hij ons aanbeveelt; met vleesche„lijke oogen zagen de leerlingen brood en wijn, en van „de Waarheid hoorden zij: *dit is mijn ligchaam, dat voor „u overgeleverd, dit is mijn bloed, dat voor velen ver„goten zal worden*" [2]). — Hoe Katholiek is wederom deze tegenstelling!

In de laatste zinsnede eindelijk, die hier in aanmerking kan komen, bespreekt Ascelinus de almagt Gods, waardoor dit H. geheim wordt uitgewerkt. „Wij mogen ook „niet twijfelen, of God magtig genoeg is om te maken „dat wat op het altaar gekonsakreerd wordt, door de „kracht van den H. Geest en de bediening des priesters „vereenigd worde met het ligchaam, dat onze Verlosser „uit de maagd Maria heeft aangenomen; immers het „een zoowel als het andere is eene ligchamelijke zelf„standigheid, is zigtbaar; bedenken wij slechts, hoe wij

---

1) Paschasius Radbertus, *de corpore et sanguine Domini*, cap. 4.

2) Ecce quomodo nos instruit Redemptor noster: ecce quomodo aperit et exprimit quod corpus, quem sanguinem nobis commendet: panem et vinum discipuli carnalibus intuebantur oculis, et audiebant a Veritate: „hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur" et: „hic sanguis meus, qui pro multis fundetur".

„zelven uit eene ligchamelijke en eene onligchame-
„lijke, uit eene sterfelijke en eene onsterfelijke zelf-
„standigheid zijn zamengesteld; hoe wij ook vast geloo-
„ven, dat de goddelijke en menschelijke natuur in den
„éénen persoon [van Christus] vereenigd zijn. Laat het
„nietige schepsel mij eerst deze beide zaken verklaren, en
„dan eerst moge het meenen in staat te zijn om over het
eerste te redeneren" [1]). Met andere woorden: aan Gods magt kan niet getwijfeld worden: Hij heeft meer geheimen uitgewerkt, die wij gelooven zonder ze te kunnen doorgronden.

Doch zoude soms het woord: *vereenigen* de opmerkzaamheid van Sudendorf getrokken hebben? dacht hij wellig, dat Ascelinus daardoor als zijne meening te kennen gaf, dat het brood ook na de konsekratie en tegelijk met Christus' ligchaam blijft voortbestaan? — Men gevoelt echter terstond, dat Ascelinus, die even te voren van de verandering, of — om zijne veel sterkere uitdrukking te bezigen — de *herschepping* van het brood in Christus' ligchaam sprak (*panem et vinum corpus et sanguinem creari*), op deze plaats niets anders wilde zeggen, dan wat op het altaar gekonsakreerd wordt, gaat over of wordt veranderd in het ligchaam van Christus. Dat hij het woord *vereenigen* gebruikt, laat zich gemakkelijk ver-

---

[1]) Neque vero mirari vel diffidere debemus, Deum facere posse, ut hoc quod in altari consecratur, virtute Spiritus sancti, et ministerio sacerdotis, uniatur corpori illi, quod ex Maria virgine Redemptor noster assumpsit: quippe utrumque substantia corporea, utrumque visibile; si reminiscimur, nos ipsos ex corporea et incorporea, ex mortali et immortali substantia esse compactos; si denique firmiter credimus divinam humanamque naturam convenisse personam. Edisserat mihi cinis et pulvis secundi vel tertii rationem; et tunc se sufficere credat ad primi expeditionem.

klaren. Immers de zelfstandigheid van brood wordt door de konsekratie *niet vernietigd* [1]); maar *zij gaat over*, *zij wordt veranderd* in (*wordt één met*) de zelfstandigheid van het ligchaam van Christus.

Of zou misschien Sudendorf het oog hebben gehad op de vereeniging tusschen ziel en ligchaam in den mensch, en tusschen de goddelijke en menschelijke natuur in Christus, waarvan Ascelinus spreekt? Maar Ascelinus sprak er slechts van om te toonen, dat de Eucharistie een geheim van Gods almagt is, hetwelk wij evenmin kunnen doorgronden als het geheim onzer eigene natuur en dat der menschwording van Christus. Vandaar zijn uitroep: laat het nietige schepsel mij eerst deze beide zaken „verklaren, en dan eerst moge het meenen in staat te „zijn, om over het eerste te redeneren". Waarlijk, wat hij zeide van de Eucharistie, zoude hij niet van het geheim der menschwording gezegd hebben: de menschelijke natuur werd in de goddelijke „*herschapen*"; duidelijk blijk, dat hij zich in de Eucharistie geene vereeniging dacht gelijk aan die, welke God in het geheim der menschwording heeft uitgewerkt.

Om echter allen twijfel over dit punt onmogelijk te maken, voeren wij nog het volgende argument aan, dat alleen reeds voldoende zou geweest zijn.

Sudendorf zegt: „de vraag of de zelfstandigheid van „brood en wijn blijft bestaan, *onderzoekt Ascelinus niet.*" Intusschen Ascelinus heeft die vraag *niet alleen onderzocht*, maar ze duidelijk *ontkennend beantwoord* en het tegendeel uitdrukkelijk *eene dwaling* genoemd. Want hij

---

[1]) S. Thomas, *Summa*, Parte III, quaest. 75, art. 3. *Non annihilatur*; de zelfstandigheid van brood houdt op te bestaan, niet door eene vernietiging, maar door eene verandering.

schreef aan Berengarius: „bij het lezen van uwen brief „werd mijne vreugde in droefheid veranderd, *daar gij bij uwe dwaling nog blijft volharden.*" Slechts ÉÉNE LEERSTELLING had Berengarius in zijnen brief uitgesproken, die derhalve in het oog van Ascelinus eene ketterij of dwaling was. Hoe nu luidde die leerstelling? „*dat in „het Sakrament van 's Heeren ligchaam de zelfstandigheid „van brood* NIET GEHEEL AFWEZIG WAS." Hij verweet Ascelinus, dat deze, door met Paschasius *het tegendeel* te gelooven, een gevoelen had dat in strijd was met alle wetten der natuur en met de Evangelische en Apostolische uitspraken. Ascelinus antwoordt hem op zijne beurt: neen, gij zijt in dwaling; en hij besluit dan ook zijne redeneringen over het H. Sakrament met de woorden: ziedaar wat ik u in het kort wilde antwoorden, om u te „toonen, dat ik met Paschasius eene leer belijd, welke „niet in strijd is met de wetten der natuur noch ook met „de uitspraken der Evangelisten en Apostelen."

Wat na dit alles te denken van den meêwarigen uitroep van Sudendorf: „Arme Berengarius! Ascelinus wil tegen „hem eene leer doen gelden, die alles behalve Katholiek „is"? — Arme Protestanten! zeggen wij, die dus bedrogen worden.

Met minder zekerheid kunnen wij de volgende vraag beantwoorden: wie was Ascelinus, en waar werd het gesprek tusschen hem en Berengarius gehouden, dat aanleiding tot hunne briefwisseling gaf? Volgens Mabillon [1]), Fleury [2]), Staudenmajer [3]) en Rohrbacher [4]) behoorden

---

[1]) Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 470, 571.

[2]) Fleury, liv. 59, n. 70.

[3]) Staudenmajer, in het *Kirchen-Lexicon* von Wetzer und Welte. Erster Band, S. 822.

[4]) Rohrbacher, Tom. 13, pag. 477.

Ascelinus en Wilhelmus tot het klooster van Bec (dat door Lanfrank als prior bestuurd werd), en verschenen zij in de vergadering van Brionne, een stadje in Normandië, slechts ééne mijl van Bec verwijderd. Uitdrukkelijk zegt ook Will [1]), dat de zamenspraak van Brionne in de brieven bedoeld is, tot welk gevoelen Pagi [2]) en Cossart [3]) duidelijk overhellen; wie echter Ascelinus was, zeggen of onderzoeken deze schrijvers niet. Natalis Alexander [4]) en Dupin [5]) maken van Ascelinus een monnik van St. Evroul, een klooster in Normandië; dit schijnt ook aan Stäudlin [6]) aannemelijk, terwijl eindelijk Neander [7]) er niets anders van zegt, dan dat Ascelinus een monnik in Normandië was; men ziet wel, dat ook deze schrijvers, hoewel zij hun gevoelen niet uitspreken, de brieven van Berengarius en Ascelinus in verband brengen met de bijeenkomst van Brionne. Een geheel tegenovergesteld gevoelen wordt door Sudendorf [8]) voorgesteld: volgens hem waren Ascelinus, Wilhelmus en Arnulf kanunniken van Chartres en doelden de voormelde brieven op de zamenspraak, die Berengarius met de geestelijken dezer stad gehouden heeft. Zoo kort mogelijk zullen wij zijne redenen aangeven.

Blijkens verschillende akten waren er onder de kanunniken van Chartres destijds werkelijk personen, die deze namen droegen; men vindt eenen Ascelinus, eenvoudig als kanunnik uit Bretanje, eenen Wilhelmus als praepositus

---

1) Will, l. c. S. 67. 2) Pagi, in Baronium, ann. 1050, N. 12.
3) Cossart, bij Labbe, Tom. IX, pag. 1057.
4) Natalis Alexander, *in hist. eccl.* saeculi XI dissert. 1, art. 9.
5) Dupin, *Nouv. Bibl.* onzième siècle, pag. 8.
6) Stäudlin, in praefatione ad Berengarium, *de sacra coena*, pag. 5.
7) Neander, l. c. S. 340. 8) Sudendorf, S. 11—17.

of proost, eenen Arnulf als aartsdiaken en praecentor van Chartres [1]); het laatste komt te meer in aanmerking, daar Arnulf ook in den brief van Ascelinus *cantor* genoemd wordt. — Ten andere, sprekende over de geestelijken van Chartres in zijnen brief aan Richardus, roept Berengarius uit: „wee de profeten, die zeggen: dit zegt de „Heer, hoewel de Heer niet gesproken heeft", en voegt er dan onmiddellijk achter: „ik zeg dit om Ascelinus: „*propter Ascelinum dico*" [2]). Men mag vermoeden, en d'Achery, de uitgever van den brief, stelt het zelfs vast, dat daar dezelfde Ascelinus bedoeld is, over wien wij hier spreken; neemt men dit eenmaal aan, dan behoorde ook Ascelinus tot de geestelijkheid van Chartres. — Vervolgens de zamenspraak van Brionne kon hier moeijelijk bedoeld zijn Want Berengarius schrijft aan Ascelinus, „ik had „mij stellig voorgenomen, toen ik op mijne reis door de „plaats uwer inwoning kwam, met niemand over de Eucha- „ristie te handelen, zoolang ik mij niet verantwoord had „voor de bisschoppen, naar wie ik op reis was", — terwijl hij naar Brionne ging juist met het doel om over de Eucharistie te redetwisten en zelfs eenen geestelijke met zich nam, in wiens welsprekendheid hij een groot vertrouwen stelde. Veel beter laten zijne woorden zich verstaan van het gesprek te Chartres. Berengarius antwoordde daar niet, verhaalt Durandus van Troarn, en schreef later, daarom niet geantwoord te hebben, wijl hij zich te Vercelli wilde verdedigen; - insgelijks in zijnen brief aan Ansfried zegt Berengarius, *zoo min mogelijk* te

---

1) Men zie bijv. de akte vermeld bij Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 689; en eene andere bij Labbe, Tom. IX, pag. 939.

2) *Epistola ad Richardum*; bij d'Achery, *Spicilegium*, nova editio, Tom. III, pag. 400.

Chartres te hebben geantwoord, omdat hij op reis was naar de bisschoppen. — Wij kunnen er eindelijk nog bijvoegen, dat hij zich in laatstgenoemden brief beklaagt over de handelwijze der geestelijken van Chartres, die van hem verhaalden, dat hij hun had toegegeven: eene dergelijke klagt vinden wij in den brief aan Ascelinus [1]).

Er bestaan evenwel ook moeijelijkheden tegen dit gevoelen. Ascelinus moet in naauwe betrekking tot Lanfrank gestaan hebben, want Berengarius schrijft hem: „*gelijk ik in mijnen brief aan Lanfrank zeide*"; eene reden, om hem het klooster van Bec te doen bewonen; — waarbij nog in aanmerking komt, dat in het klooster van Bec zich een Wilhelmus bevond, die grootelijks het vertrouwen van Lanfrank genoot [2]). — Ook doet het opschrift van beide brieven ons in Ascelinus eerder een monnik dan een kanunnik vermoeden: „Berengarius aan *broeder* „Ascelinus; *Broeder* Ascelinus aan *heer* Berengarius". — Na zijn vertrek uit Chartres schreef Berengarius aan de geestelijken dier stad een brief vol lasteringen tegen de Kerk en tegen Paus Leo: iets wat wij niet vinden in zijnen brief aan Ascelinus. Is derhalve het gevoelen van Sudendorf waar, dan zou hij twee brieven van zeer verschillenden geest aan zijne bestrijders te Chartres gezonden hebben, wat moeijelijk is aan te nemen. Wij zagen ook, hoe hevig hij zich in zijnen brief aan Ansfried uitliet over de onstuimige handelwijze, die hij van de geestelijken van Chartres ondervonden had; maar in dezen brief

---

1) Sudendorf beroept zich ook daarop, dat de bijeenkomst van Brionne in het jaar 1051 gehouden werd; maar wij hebben dit boven genoegzaam wederlegd.

2) Milo Crispinus, *Vita B. Lanfranci*, cap. 1; bij de Bollandisten op den 28 Mei.

schrijft hij, hoewel niet zonder verwijtingen, toch met zeker vertrouwen aan Ascelinus, terwijl hij Wilhelmus noemt „den besten man: *vir optimus*": en beiden, dit is duidelijk, waren de voorname woordvoerders in den redetwist, dien zij met Berengarius hielden.

Wij durven in deze zaak niet beslissen; wij hebben bedenkingen tegen het eene gevoelen, zoowel als tegen het andere. Maar dit bragt ons tot de volgende vraag: moeten wij noodzakelijk eene keuze doen tusschen Brionne en Chartres? kan Berengarius geene andere zamenspraken gehouden hebben [1]), en is het niet zeer mogelijk, dat zijn brief aan Ascelinus op eene ons overigens onbekende bijeenkomst doelt? De vraag, die wij hier stellen, schijnt ook Cossart voor den geest te zijn gekomen: en wij hellen er wel toe over, om haar bevestigend te beantwoorden.

Nog één punt hebben wij hier te onderzoeken: welke vergadering van bisschoppen bedoelde Berengarius, toen hij aan Ascelinus schreef: „ik was op reis naar de „bisschoppen, bij wie ik mij wilde verantwoorden"? Vrij algemeen zagen de vroegere schrijvers daarin niet de synode van Vercelli den 1 September 1050, maar die van Parijs op last des konings den 16 Oktober (gelijk zij meenden, van hetzelfde jaar) gehouden. Dit was zeer natuurlijk; moeijelijk toch konden zij denken, dat de reis van Berengarius van Tours of Angers naar Normandië en Chartres (naar het noorden) in verband stond met eene reis naar het in Italië gelegen Vercelli. 't Verwondert ons evenwel, dat in lateren tijd Neander [2]) zich uit-

---

1) Zoo bijv. gewaagt Berengarius (*in epistola ad Richardum*, l. c.) van eene zamenspraak te Poitiers: hoewel ook deze in onze brieven waarschijnlijk niet bedoeld is.

2) Neander, l. c. S. 340.

drukkelijk met dat gevoelen vereenigd heeft. Hij geeft daarvoor voornamelijk de twee volgende redenen aan. De omweg door Normandië past beter voor eene reis naar Parijs dan naar Vercelli; en had Berengarius Vercelli bedoeld, hij zou niet geschreven hebben: „ik was op „reis naar de bisschoppen", maar hij zou ook melding hebben gemaakt van den Paus, die in het concilie van Vercelli tegenwoordig was.

't Verwondert ons, zeiden wij, want onzes inziens hebben wij hier zonder den minsten twijfel aan het concilie van Vercelli te denken. In zijnen brief toch aan de geestelijken van Chartres schreef hij, hun niet te hebben geantwoord, omdat hij zich te Vercelli wilde verdedigen. Hetzelfde geeft hij te kennen in zijnen brief aan Ansfried, waar hij ook, zonder den Paus te noemen, zegt: „ik „ging mij bij de *bisschoppen* verdedigen", en waar hij evenwel blijkens de onmiddellijk volgende woorden op het concilie van Vercelli doelt: „want had ik *het hoofd* „*overwonnen*, dan behoefte ik mij verder in geenen strijd „te wikkelen: *expugnato capite nihil superesset de cetero laborandum*". Wanneer hij derhalve insgelijks aan Ascelinus schrijft, gezwegen te hebben, omdat hij zich *bij de bisschoppen* wilde verantwoorden, dan komt men als van zelfs op het denkbeeld, dat hij het oog heeft op het concilie van Vercelli. Alleen blijft de omweg door Normandië eenige moeijelijkheid baren. Maar deze wordt uit den weg geruimd door hetgeen hij in zijn antwoord aan Lanfrank meldt; hij berigt ook daar, dat het zijn plan was zich naar Vercelli te begeven, maar voegt er bij, dat hij, om zulks in veiligheid te kunnen doen, *eerst naar den koning van Frankrijk gereisd was* [1]). Met dat

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 41, 42. Ego ob reverentiam

inzigt derhalve begaf hij zich op weg naar den koning en maakte bij die gelegenheid eenen omweg door Normandië, om er zijne vrienden en vroegere leerlingen te bezoeken en tevens zijne dwaling te verbreiden; of — wat misschien wel zoo aannemelijk is — hij vernam tijdens zijn verblijf bij den abt Ansfried in het klooster van Préaux zijne veroordeeling te Rome en zijne dagvaarding naar Vercelli, hetwelk hem deed besluiten eene toevlugt te zoeken eerst bij den hertog van Normandië, en toen dit mislukte, bij den koning van Frankrijk [1]).

Nog een ander bewijs vonden wij bij Sudendorf [2]). Ascelinus schreef zijnen brief korten tijd na het concilie van Vercelli, en dus op het einde van het jaar 1050. Derhalve kon Berengarius, toen hij nog vóór dien tijd met Ascelinus in aanraking kwam, niet op weg zijn naar het concilie van Parijs; want deze vergadering werd niet op den 16 Oktober 1050, gelijk men ten onregte gemeend heeft, maar op den 16 Oktober van het volgende jaar gehouden.

pontificatus Romani multo *Romam* iter labore susceperam, et, ut irem securius, ad regem Franciae, ecclesiae cujus eram clericus abbatem, accesseram. — Men stoote zich niet aan het woord *Romam*, want uit den zamenhang blijkt, dat dit eene schrijffout is voor *Vercellas*.

[1]) Op dit vermoeden kwamen wij, omdat Ansfried zelf omstreeks dien tijd kennis schijnt gekregen te hebben van de uitspraak van het concilie van Rome. Noveram, schrijft Berengarius hem, te grande offendiculum posuisse coram caeco illo, *qui tibi retulit de Romano concilio*, dictu satis est non indignum, abbatem loquor sancti Juliani.

[2]) Sudendorf, S. 30, 31.

SPROKKELING.

BEDRIJVIGHEID DER PROTESTANTSCHE PERS IN DE VEREENIGDE STATEN. — Aangaande de bedrijvigheid der godsdienstige pers in de Vereenigde Staten ten behoeve van het Protestantisme vinden we in het October-nummer der *Vereeniging* deze bijzonderheden opgeteekend. De totale som welke „de Presbyterianen van de oude school" voor de uitgave van godsdienstige werken ontvangen, beloopt jaarlijks tusschen de ƒ300,000 en ƒ350,000, en meer dan 800,000 exemplaren van hunne onderscheidene geschriften worden elk jaar verspreid, grootendeels door middel van meer dan 200 kolporteurs. De Methodistische boekhandel van het noorden alleen heeft dit jaar ƒ850,000 voor de uitgave van godsdienstige boeken en tijdschriften besteed; de winst heeft bedragen ruim ƒ80,000. De Baptisten van het noorden geven jaarlijks 1626 verschillende werken uit, waarvan meer dan de helft lijvige boekdeelen zijn. Het Episkopaalsche genootschap tot verspreiding van Evangelische kennis ontvangt elk jaar ƒ 55 à 65,000 voor hetzelfde doel. De raad der Congregationalisten van Boston is ijverig bezig met nieuwe uitgaven van de voortreffelijkste werken der theologanten van Nieuw-Engeland; daarbij geeft hij vele andere boeken en traktaatjes uit. De Swedenborgianen en Unitarissen leggen ook veel bedrijvigheid in dat punt aan den dag en hebben reeds een goed aantal boekwerken uitgegeven. De Presbyterianen „van de nieuwe school" hebben dit jaar ƒ18,500 voor uitgave van boeken besteed. En de Hollandsche Gereformeerde Kerk heeft ook ruim het hare daartoe bijgedragen.

BERENGARIUS VAN TOURS.

V.

Berengarius had weinig reden om zich over hetgeen hem op zijne reis door Normandie wedervoer, te verheugen. Te Préaux wilde hij den abt van het klooster, Ansfried, tot zijn gevoelen overhalen: eene eenvoudige verwijzing naar de H. Schrift was voldoende om hem tot zwijgen te brengen en zijne poging te doen mislukken. Hij trachtte vervolgens den hertog van Normandië zijne leer op te dringen: in bijzijn van den hertog zag hij zich door de geleerden van dat gewest te Brionne geheel verslagen. Hij ging naar Chartres met het vast besluit, zoo wij hem gelooven mogen, om zich daar in geenen strijd over de H. Eucharistie te wikkelen: tegen zijn wil werd hij er tot een strijd gedwongen, op welks uitslag zijne tegenstanders zich verhieven als op eene overwinning.

Eindelijk zoo zijn gesprek met Ascelinus en diens vrienden niet te Brionne of te Chartres, maar — wat ons niet onaannemelijk toeschijnt — op eene andere plaats gehouden is, dan trof hem daar nog een vierde tegenspoed, wijl hij ook door Ascelinus in het naauw gebragt en tot bekentenissen gedwongen werd, welke zijnen hoogmoed diep moesten vernederen. Het grootste onheil echter zoude hem treffen op het einde zijner reis.

De dag naderde waarop de bisschoppen te Vercelli zouden vergaderen, voor wier regtbank hij zich op 's Pausen bevel moest verantwoorden. Hij wilde gehoorzamen en naar Vercelli gaan; maar bevreesd voor de gevaren, waaraan hij op die reis naar Italië blootstond, begaf hij zich eerst naar den koning van Frankrijk, Hendrik I, (tot wien hij als kanunnik der St. Martinuskerk van Tours, waarvan de koning abt was, nog in eene bijzondere betrekking stond), bepaaldelijk met het doel om diens bescherming in te roepen, ten einde in veiligheid naar Vercelli te kunnen reizen. Maar in plaats van die bescherming viel hem een groote rampspoed te beurt, welken wij met zijne eigene woorden willen verhalen; het is een feit, waarover al zijne tijdgenooten zwijgen, en dat dus ook onbekend bleef, totdat zijn werk *De sacra coena* door Lessing ontdekt werd [1]).

---

1) De vraag kwam bij ons op, of Berengarius ook een ander doel bij die reis had. Wij zagen reeds, dat hij, hoewel vruchteloos, beproefde den hertog van Normandië voor zijne leer te winnen; den graaf van Anjou schijnt hij werkelijk gunstig voor zich gestemd te hebben; zou hij misschien ook, dachten wij, eene poging hebben willen aanwenden op den koning van Frankrijk, ten einde bij dien vorst eenigen steun te vinden tegenover het vonnis, dat hem te Rome reeds getroffen had en dat hij op nieuw te Vercelli verwachten kon? Wij moeten het echter bij deze vraag laten;

Sprekende over het concilie van Vercelli, had Lanfrank tot Berengarius gezegd: „waar gij gedagvaard waart, „maar niet verschenen zijt": *ad quam vocatus non venisti.* Door deze weinige woorden werd Berengarius in hooge mate vertoornd; hij zag er een verwijt in, dat hij niet onbeantwoord mogt laten. „Gij schrijft mij", zoo luidt zijn antwoord, „dat ik naar dat concilie gedagvaard was, maar er niet verscheen; op nieuw toont gij daardoor uwe zucht tot lasteren, en hoe het u vooral te doen is, om allen die uw geschrift lezen tot haat tegen mij op te wekken; terwijl men nogtans vooral in deze zaak het diepste medelijden met mij hebben moest, terwijl men zich ten hoogste verontwaardigd moest gevoelen tegen dien Paus, die mij zulk een hevigen afkeer betoonde en mij waarlijk niet als een Christelijk en Apostoliesch Vader behandelde. Ik had namelijk vernomen dat die Leo mij geboden had — hoewel ik in dit opzigt geene gehoorzaamheid aan den Paus verschuldigd was — om voor het concilie van Vercelli te verschijnen. Het was mij afge-

---

want hij is de eenige, die spreekt van zijne reis naar den koning en hij zegt, dat het doel daarvan was „om in veiligheid naar „Vercelli te kunnen gaan": *ut irem securius.* Neander en Sudendorf schrijven hem eene andere bedoeling toe: „hij vroeg", zegt Neander (l. c. S. 336), „den koning, patroon der abdij van Mar„tinus te Tours, verlof voor deze reis". Op zijne beurt zegt Sudendorf (S. 105): „het schijnt, dat hij den koning zijnen abt verlof „wilde vragen, om zich gedurende den voor zijne zaken noodigen „tijd uit het klooster te mogen verwijderen". Maar hunne veronderstelling komt niet overeen met de woorden van Berengarius en is daarenboven in zich onhoudbaar; want, gelijk wij vroeger bewezen hebben, Berengarius behoorde niet tot de *kloosterlingen* van Marmoutier, maar tot de *saeculiere kanunniken* der St. Martinus-kerk van Tours: en niet de koning, maar Albertus was destijds abt van het klooster Marmoutier.

raden door geestelijken (*personae ecclesiasticae*), afgeraden door mijne vrienden, en zij herinnerden mij, dat volgens het kerkelijk regt niemand genoodzaakt kan worden, om zich voor eene regtbank buiten zijne provincie te gaan verantwoorden; nogtans ondernam ik uit eerbied voor den Paus van Rome de voor mij moeijelijke reis naar Rome [naar Vercelli]. Evenwel om veiliger te kunnen reizen, ging ik eerst naar den koning van Frankrijk, den abt der kerk, tot wier geestelijkheid ik behoorde; ik duchtte niets kwaads van hem, die als mijn abt mij vaderlijk behandelen moest en dacht volstrekt niet van Jerusalem naar Jericho, maar omgekeerd van Jericho naar Jerusalem te gaan, toen hij mij door zeker persoon in de gevangenis liet werpen en mij van al wat ik had liet beroovèn.

„Dat vernam die Leo te Vercelli, maar hij werd niet bewogen door zijne Apostolische waardigheid, noch door eenig vaderlijk gevoel, noch zelfs door menschelijk medelijden. Zoo niet mijne eer, dan toch had hij de eer van den Apostolischen stoel moeten ophouden; wilde hij het niet doen in mijn belang, dan had hij zich toch ter wille zijner Apostolische waardigheid uit al zijn vermogen moeten verheffen tegen hem, die mij in de gevangenis geworpen en van mijne goederen beroofd had, juist terwijl ik op reis was om aan zijn bevel te gehoorzamen. Hij had tegen hem gebruik moeten maken van zijn Christelijk strafzwaard; maar in plaats van dit te doen, verkoos hij liever met heiligschendende tong (want hij sprak, God zij dank, geene waarheid: en de woorden eens priesters zijn volgens de schrift of waarachtig, of wel heiligschendend) mij in die bijeenkomst van Vercelli tot ketter te verklaren; en noch de godsdienst, noch mijn rampspoed bewoog hem tot medelijden.

„Het is tegen mijn wil, dat ik hier zoo lang bij blijf stilstaan, maar de valschheid van uw schrijven dwingt er mij toe. Want gij hebt geschreven: „waar gij gedagvaard waart, maar niet verschenen zijt"; — doch volgens kerkelijk regt mogt men mij niet dagvaarden, uit eerbied voor de Roomsche Kerk weigerde ik niet te verschijnen en ben er inderdaad, voor zoover het in mijne magt was, gekomen; en dewijl geheel deze zaak zelfs aan de verst verwijderde personen niet onbekend bleef, zoudt gij niet geschreven hebben: „*waar gij gedagvaard waart, maar „niet verschenen zijt*", zoo gij mij niet valschelijk hadt willen lasteren" [1]).

Zonder hier stil te staan bij zijne klagt over 's Pausen hardvochtigheid, die op niet minder meêwarigen toon door Sudendorf herhaald wordt, stellen wij dadelijk de vraag, die hier het eerst voor den geest komt: wat spoorde den koning aan tot deze handeling? waarom deed hij Berengarius gevangen nemen?

„Men mag hier niet denken aan eene straf, welke de „koning hem zou hebben opgelegd voor eene of andere „nalatigheid in het vervullen zijner kloosterpligten"; van ganscher harte stemmen wij dit aan Sudendorf toe [2]), om de eenvoudige, maar ook afdoende reden, dat Berengarius geen monnik was en bij gevolg geene kloosterpligten te vervullen had. Eene andere vraag is het, of wij welligt de aanleiding tot deze gebeurtenis in zijne ketterij te zoeken hebben. Het is door sommigen beweerd, onder anderen door Professor Royaards [3]). Maar tegen dit gevoelen

---

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 41, 42.

2) Sudendorf, S. 107.

3) H. J. Royaards, *Compendium historiae Ecclesiae Christianae*, pag. 189. Hij zegt daar: Berengarius Turonensis, propterea, quod

staat eene gewigtige bedenking. De gevangenschap van Berengarius was slechts van korten duur; onbegrijpelijk is het, dat de koning hem zoo spoedig wederom ontslagen heeft, indien hij hem uithoofde zijner ketterij had doen gevangen zetten; en dit wordt nog veel onbegrijpelijker, als men bedenkt, dat de koning eenigen tijd na de in vrijheid stelling van Berengarius tegen hem juist om die ketterij een concilie te Parijs liet vergaderen.

Neander [1]) vereenigt zich evenwel gedeeltelijk met dit gevoelen. „De koning", zegt hij, „maakte zich de ver-„oordeeling te Rome tegen Berengarius uitgesproken ten „nutte, liet hem in de gevangenis werpen en op zijne „goederen beslag leggen": maar voegt er dan in eene noot bij: „volgens Berengarius was de ketterij slechts een „voorwendsel dat de Koning gebruikte, om ten voordeele „van een onwaardigen gunsteling geld van Berengarius „af te persen". Inderdaad zegt Berengarius eenige bladzijden verder iets, dat hier mede schijnt overeen te stemmen: „de koning had mij door een zijner luiden in den kerker „laten werpen om van mij eene som gelds af te persen, „zoo groot als ik nimmer bezeten had: *cum me carcerandum dedissit cuidam adolescentulo suo, ad exigendam a me quantam ego nunquam pecuniam noveram* [2]). Het moet echter opgemerkt worden, dat Neander hier eene dubbele onnaauwkeurigheid begaat; de eerste bestaat hierin, dat de koning dezen maatregel zou genomen hebben ten voordeele van eenen *onwaardigen gunsteling*, hetwelk eene

---

panem immutatum negaret, carceri traditus: eene andere gevangenschap van Berengarius dan die, waarover wij hier spreken, is niet bekend.

1) Neander, l. c. pag. 336.

2) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 47.

bloote vinding van Neander is; de andere begaat hij door te schrijven, dat *volgens Berengarius* de ketterij slechts het voorwendsel zou geweest zijn. Berengarius geeft nergens met het minste woord te kennen, dat hij om zijne leer werd gevangen gezet, hij schrijft den koning nergens eenen *godsdienstigen* grond, zelfs als voorwendsel, voor dezen maatregel toe; en juist daarin vinden wij met Sudendorf eene afdoende reden, om deze veronderstelling geheel te verwerpen. Had zijne leer hem in den kerker gebragt, hij zou zulks niet verzwegen, maar integendeel zoo luid mogelijk verkondigd hebben.

Eene geheel andere en wel zeer zonderlinge uitlegging vindt men bij Gfrörer. De staatkunde, meent deze schrijver, zou een groot aandeel aan de ketterij van Berengarius gehad hebben. De Duitsche keizer oefende destijds eenen grooten invloed te Rome uit en deed alles om het Pausdom onder zijne magt te brengen. Om nu zelf niet onder den invloed des keizers te geraken, zou de koning van Frankrijk zich van Rome en den Paus hebben willen afscheiden en den persoon van Berengarius gebruikt hebben om door het voordragen eener nieuwe leer over de Eucharistie deze scheiding te bevorderen; groote sommen gelds zoude hij hem tot dat einde hebben verschaft, waarmede hij zich aanhangers koopen moest. Toen echter de koning van zijn hoofdplan had afgezien, zou hij het overgeblevene geld van Berengarius hebben teruggevorderd [1]).

De voorstelling van Gfrörer rust niet op geschiedkundige gronden; zij rust, zegt Sudendorf teregt, op vele

---

1) Gfrörer, *Allgem. Kirchengeschichte*, IV Bd., I Abthlg. — Dit gevoelen van Gfrörer is ons bekend uit Staudenmaier (*Kirchen-Lexicon* von Wetzer und Welte), die er grootelijks mede ingenomen is en uit Sudendorf, die het geheel verwerpt.

veronderstellingen, waarvoor men niets ter bevestiging vindt in eenig chronicon of bij éénen schrijver dier tijden. Wat het oogmerk des konings betreft om zich van Rome en den Paus af te scheiden, men zoude misschien daarmede in verband kunnen brengen wat wij vroeger verhaalden omtrent de inwijding der kloosterkerk van Reims in October 1049 en het concilie aldaar bij die gelegenheid door Paus Leo gehouden. Sommige personen, zeiden wij, die met reden bevreesd waren voor het houden van dit concilie, hielden den koning voor, dat alle luister van zijne regering zou worden weggenomen, zoo hij toeliet dat de Paus eenig gezag in zijn koningrijk kwam uitoefenen en dat niemand zijner voorzaten zoo iets had toegestaan; de koning liet zich door hen bewegen, deed daarom den Paus weten, dat hij met zijne bisschoppen en abten ten strijde moest trekken en verzocht hem liever op een anderen tijd Frankrijk te bezoeken. Maar men ziet wel, dat dit nog veel verschilt van eene openlijke breuk met Rome; waarbij ook nog in aanmerking komt, dat de koning op het Pinksterfeest van 1049 beloofd had, bij de plegtige inwijding der kerk van Reims, welke de Paus persoonlijk verrigten zou, tegenwoordig te zullen zijn en hij eerst *na* dien tijd aan de ingevingen zijner hovelingen gehoor gaf, terwijl Berengarius reeds *vóór* dien tijd bezig was met het verspreiden zijner ketterij.

Evenmin wordt de innige betrekking tusschen den koning en Berengarius, welke Gfrörer veronderstelt, door de geschiedenis gestaafd. Slechts vijf malen wordt de koning in deze zaak genoemd: door Berengarius, die verhaalt, dat de koning hem in den kerker liet werpen en van zijne goederen berooven; door Theoduinus, bisschop van Luik, die aan den koning schrijft over de synode, welke op last

van den vorst te Parijs tegen Berengarius zou gehouden worden; door Durandus van Troarn in zijn verslag van de handelingen van genoemd concilie; in den brief aan Richardus, waarin Berengarius zich beklaagt over een onregt, eene schade hem door den koning aangedaan en de herstelling daarvan door tusschenkomst van Richardus verzoekt; en eindelijk in den brief van Frollantus van Senlis, waarin deze bisschop aan Berengarius schrijft, dat hij voor hem bij den koning gesproken en hem 's vorsten gunst verworven heeft. De vier eerste berigten doen waarlijk niet aan een geheimen bond tusschen den koning en Berengarius denken; en het vijfde, dat in de tijdsorde het laatste en na het concilie van Parijs (misschien zelfs na dat van Tours, waarin Berengarius schijnbaar althans zijne dwaling herriep) geschreven is, kan hier evenmin in aanmerking komen. — Men wijst ons nog op de aanstelling van Berengarius tot kanunnik van Angers en de benoeming van Eusebius Bruno tot bisschop dier stad; maar behalve dat de deelneming van den bisschop aan de ketterij van Berengarius nog zou moeten bewezen worden, gelooven wij bij deze benoemingen veeleer aan den invloed van den magtigen graaf van Anjou dan aan den invloed des konings te mogen denken. — Eindelijk zeggen Lanfrank, Guitmundus en Willem van Malmesbury, dat Berengarius vele personen, vooral arme studenten, door geldelijke ondersteuning tot zijne dwaalleer heeft overgehaald; maar wij begrijpen niet, hoe men daaruit de gevolgtrekking kan maken, dat dit geld van den koning afkomstig was.

Dewijl dus ook deze verklaring van Gfrörer niet voldoet, blijft er niet anders over, dan eenvoudig met Sudendorf[1]

[1] Sudendorf, S. 108.

's konings handeling aan die reden toe te schrijven, welke Berengarius zelf schijnt aan te duiden en te zeggen, dat geldzucht alleen den vorst tot deze verregaande onregtvaardigheid vervoerde.

Nogtans ook dit heeft zijne bezwaren. Wel is waar, menigeen veroorloofde zich in die woeste tijden allerlei uitspattingen, menigeen maakte zich schuldig aan het grofste onregt; maar gaat het toch niet te ver, eenen koning van Frankrijk te verdenken, dat hij zich zou hebben verlaagd, om een reiziger, die nog wel zijne bescherming kwam inroepen, uit te plunderen? Konde men een onbepaald vertrouwen aan Berengarius schenken, men zoude dit feit, dat hij ons mededeelt niettegenstaande die onwaarschijnlijkheid op zijn gezag moeten aannemen; maar dit is geenszins het geval, daar hij zich herhaaldelijk aan onopregtheid schuldig maakt. Voegt men nu bij dit alles nog, dat buiten hem niemand zelfs van verre aan deze gebeurtenis doet denken — hetgeen wel wonder zijn zou, indien zijne gevangenneming van zoo algemeene bekendheid was als hij voorgeeft: *historia haec etiam remotiores non latebat*; — dan zal het niemand buitengewoon bevreemden, dat door sommigen het feit zelf in twijfel is getrokken, en dat zij er slechts een verzinsel in zagen door Berengarius uitgedacht, om zijn niet verschijnen op de synode van Vercelli te verschoonen. „Deze veront„schuldiging", zoo lazen wij nog onlangs, „maakt hem „belagchelijk en geeft aan zijn verhaal eene sterke kleur „van onwaarheid; men zou moeten denken, dat de koning „van den armen godgeleerde niets minder verwacht had, „dan dat hij even als Midias in de fabel van Ovidius, door „zijne aanraking alleen, alles in goud kon veranderen" [1]).

1) Will, *Die Anfänge*, S. 74.

Met de uitspraak van Dr. Will mogten wij ons niet tevreden stellen. Bedaard en onpartijdig hebben wij over alles nagedacht en nemen in deze zaak de partij voor Berengarius op. Want vooreerst is zijn verhaal hier te uitvoerig, te nadrukkelijk, tot tweewerf toe spreekt hij over het feit in zijn antwoord aan Lanfrank; hij brengt er het verschijnen van een zijner medekanunniken op het concilie van Vercelli mede in verband, die, zooals wij aanstonds zien zullen, daar werkelijk ter zijner verdediging gekomen is; hij beroept zich op de algemeene bekendheid van zijn ongeval; zou hij zulke onwaarheid, die terstond aan ieder, aan vriend en vijand in het oog moest vallen, hebben durven verdichten? Ten andere spreekt hij niet alleen twee malen in zijn antwoord aan Lanfrank over deze gebeurtenis, hij spreekt er ook van in zijnen brief aan Ansfried, abt van Préaux: „na Chartres „verlaten te hebben", dus luiden zijne woorden, „en „eindelijk, zooals het in Gods raadsbesluiten was vast- „gesteld, in den kerker geworpen te zijn", *inde progressus atque tandem sicut divina dispositio continebat carcere clausus*; waarbij vooral in aanmerking komt, dat het hem in dien brief volstrekt niet te doen was om de reden bloot te leggen, waarom hij niet te Vercelli verscheen. Allerwaarschijnlijkst staat daarenboven ook zijn schrijven aan Richardus met zijne gevangenschap in verband; in dien brief verzoekt hij de vermogende tusschenkomst van Richardus om vergoeding te erlangen voor de schade hem door den koning op onregtvaardige en de koninklijke majesteit alleronwaardigste wijze toegebragt: *injustissime ac regia majestate indignissime*. De schrijvers van vroegeren tijd waren met *die schade* verlegen, doch gaven er evenwel de volgende verklaring van. Toen het concilie van Parijs,

zeiden zij, Berengarius veroordeeld had, maakte de koning gebruik van het regt, dat hem als abt der kerk van Tours toekwam, ontzette Berengarius als kanunnik dier kerk en beroofde hem van de inkomsten aan die betrekking verbonden; dat was de schade, waarvoor Berengarius door tusschenkomst van Richardus vergoeding vroeg; — wel was het eene loutere veronderstelling, die door geenen tijdgenoot bevestigd werd, dat de koning Berengarius van zijne waardigheid en hare tijdelijke voordeelen beroofd zou hebben; 't was ook wel vreemd, dat Berengarius deze handelwijze *de koninklijke majesteit alleronwaardigst* noemde; maar men kon geene betere verklaring vinden: welk ander onregt, vraagt Labbe (of Cossart) [1]), kon Berengarius bedoeld hebben? Die vraag, dunkt ons, vindt in de gevangenschap van Berengarius eene zeer gemakkelijke oplossing. — Eindelijk slechts ééne reden kon Berengarius tot de verdichting van dit feit bewogen hebben: om namelijk daardoor de verdenking van zich af te weren, dat hij niet zou hebben willen of durven verschijnen op de synode van Vercelli. Maar tot drie malen toe sprak hij van zijn stellig en bepaald voornemen, om zich te Vercelli te gaan verantwoorden, hij deed zulks én in zijn brief aan Ascelinus én in zijn brief aan Ansfried én in zijn brief aan de geestelijken van Chartres. Hij schijnt dus wel zeker dat plan gehad te hebben en echter verscheen hij niet te Vercelli; doet ook dit niet denken, dat hij in de uitvoering van zijn plan verhinderd werd door eene niet van hem afhangende omstandigheid?

Kortom al zijne woorden en berigten hangen zoo te

---

[1]) Labbe, Tom. IX, pag. 1062.

zamen, dat wij geen oogenblik aarzelen, hem in deze zaak geloof te schenken. Wij nemen derhalve het feit aan, dat hij ons mededeelt, maar voegen er bij, dat over de oorzaken en omstandigheden daarvan nog altijd een geheimzinnig duister zweeft, hetwelk zonder nieuwe ontdekkingen wel moeijelijk zal worden opgeheven.

Korter kunnen wij zijn over zijne bewering, dat Paus Leo het kerkelijk regt schond met hem naar Vercelli te ontbieden, „daar niemand genoodzaakt kon worden om „zich voor eene regtbank buiten zijne provincie te gaan „verantwoorden." De kerkelijke regtsbepaling, welke hij inroept, wij zeggen het met Dr. Will [1]), is een loutere hersenschim. Om er zich van te overtuigen, lette men slechts op de behendige wending, welke Neander aan deze woorden geeft. „Men ziet hier", zegt deze, „den „geest van het vrijere kerkelijk regt, die in Frankrijk, „ten minste bij *ééne* partij, altijd bewaard bleef. De ver- „dedigers van deszelfs bepalingen rieden Berengarius aan, „geen gehoor te geven aan 's Pausen oproeping, wijl „volgens het oud kerkelijk regt zijne zaak eerst in „Frankrijk onderzocht moest worden en de Paus haar „dan eerst voor *zijnen* regterstoel brengen mogt, als men „zich op hem beroepen had" [2]). Derhalve volgens Neander

---

1) Will, l. c. S. 74.

2) Neander, l. c. S. 336. Over dat „oud kerkelijk regt", waarmede Neander zoo vertrouwd schijnt, veroorloven wij ons hier eene korte uitweiding. Hincmar, aartsbisschop van Reims, was volgens Neander (S. 122) de voornaamste en krachtvolle verdediger van het oud kerkregt tegen Paus Nikolaas I, die het nieuw kerkregt zou ingevoerd hebben. Deze Hincmar nu kent uitdrukkelijk den Paus het regt toe, om zelfs de bisschoppen naar Rome te ontbieden: „dignum est ut quemcumque episcopum Romanus Pontifex „ad se Romam venire mandaverit, si infirmitas, vel gravior quaecum- „que necessitas, vel impossibilitas (*sicut sacri praefigunt canones*) eum

beriep Berengarius zich op het *oud* kerkelijk regt, dat wil zeggen, *op eene verouderde en geen kracht van wet meer hebbende regtsbepaling*! Of zou zij wetskracht behouden hebben, omdat ÉÉNE PARTIJ den geest van dat oud regt bewaard had?

Het concilie van Vercelli werd gehouden in het jaar 1050 (zooals vroeger bewezen is), op den eersten September [1]). Paus Leo bekleedde in persoon het voorzitterschap. De vergadering was zeer talrijk, zoo zelfs dat Ascelinus haar „eene algemeene vergadering: *synodus plenaria*" noemt, en de leer van Berengarius werd door haar op nieuw onderzocht en als kettersch verworpen: waarschijnlijk omdat men in het vonnis te Rome geveld slechts een voorloopigen maatregel zag, waaraan wij het ook toeschrijven, dat Guitmundus, zonder zelfs te gewagen van het concilie van Rome, deze synode van Vercelli noemt als de eerste, welke Berengarius veroordeelde [2]). Zooveel te meer is het te betreuren, dat wij zoo weinig bescheiden omtrent dit concilie bezitten [3]). Lanfrank geeft ons

---

„non detinuerit, ad illud [judicium] venire studeat". En Natalis Alexander, die alles behalve Ultramontaansch was, besluit dan ook uit deze en meer dergelijke getuigenissen: 1. dat de Paus ook de Fransche bisschoppen zoowel als de overigen met volle regt naar Rome kon ontbieden; 2. dat die bisschoppen hem daarin moesten gehoorzamen, maar eerst verlof aan den koning moesten vragen; 3. dat de vorst dat verlof in den regel niet weigeren mogt. Cf dissert. IV. *in hist. eccl. saec.* IX et X, § 22.

1) Hermannus Contractus zegt in zijn Chronicon: *in den herfst*; Lanfrank: *in September*; Paus Leo geeft den eersten dag dier maand als datum aan in zijn schrijven aan de vorsten van Bretanje, bij Martene, *Veterum scriptorum nova collectio*, Tom. I, P. I, pag. 55 en bij Labbe, Tom. IX, pag. 994.

2) Guitmundus, lib. I, in *Bibl. PP.*, Parisiis, 1624, Tom. VI, pag. 217.

3) Ter naauwernood zijn ons eenige personen bekend, die het

slechts een zeer kort berigt, hetwelk nog daarenboven als onwaar door Berengarius hevig bestreden wordt. Het verslag van Bernoldus (anonymus Chiffletianus), hoewel in dezelfde eeuw geschreven, kan tusschen hen beiden niet beslissen, daar het blijkbaar uit Lanfrank's geschrift is opgesteld. Wij zullen ons dus bij de keuze tusschen de voorstelling van Lanfrank en die van Berengarius alleen op innerlijke redenen kunnen gronden.

Na de veroordeeling van Berengarius verhaald te hebben, gaat Lanfrank aldus voort: „Vervolgens werd het houden eener synode te Vercelli vastgesteld, die onder voorzitterschap van Paus Leo in de maand September van hetzelfde jaar te Vercelli vergaderde: waar gij gedagvaard waart, maar niet verschenen zijt; ik daarentegen ben gedurende dien tijd op verlangen en bevel van den Paus bij hem gebleven. Ten aanhoore van allen, die daar uit verschillende gewesten waren bijeengekomen, werd het boek van Joannes Scotus over de Eucharistie voorgelezen en gedoemd: uw gevoelen werd uiteengezet en veroordeeld; en het geloof der heilige Kerk dat ik belijd en verdedig, werd voorgesteld en door allen eenparig beleden. Twee geestelijken, die zeiden uwe gezanten te

---

concilie bijwoonden. Behalve Paus Leo en Lanfrank noemt Berengarius ons als zoodanig: Petrus, diaken der Roomsche Kerk, eenen kanunnik van Tours en zekeren Stephanus, welke beide laatsten er ter verdediging van Berengarius gekomen waren. Uit de *Chronica S. Benigni Divionensis* (bij d'Achery, *Spicilegium*, nova editio, Tom. II, pag. 393) blijkt, dat Halynardus, aartsbisschop van Lyon, er tegenwoordig was; Fulco, abt van Corbeia, getuigt in zijnen brief aan Paus Alexander II, het concilie te hebben bijgewoond (Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 571); en hetzelfde verzekert Mabillon (ibid. pag. 453) van Petrus, abt van het klooster van den H. Victor te Marseille.

zijn, wilden u verdedigen, maar zij bezweken reeds bij den aanvang en werden gevangen gezet" [1]).

Bijna ieder woord zou eene onwaarheid bevatten, als men Berengarius gelooven moest. Hij ontkent ten eerste, dat het boek van Scotus op de vergadering werd voorgelezen. „Daarover heb ik u reeds geschreven", antwoordde hij, „hoe gij zelf verhaald hebt - [*terwijl ik het hoorde*: *audiente me*; zoo stond er eerst in het handschrift, maar deze woorden zijn later doorgehaald] - dat dat boek veroordeeld is, wijl daarin gezegd werd, dat de Sakramenten des altaars de gelijkenis, de figuur en het onderpand van het ligchaam en bloed des Heeren zijn; terwijl het juist daarom volgens de geloofwaardige schriften had moeten worden goedgekeurd. Ook heb ik vernomen van hen, die dat dwaze concilie bijwoonden (*concilium vanitatis*), met welke zorg men dat boek [gelezen en] veroordeeld heeft; hoe er slechts ééne plaats uit werd aangehaald, waarop de veroordeeling dadelijk volgde, terwijl nogtans de Heer zegt: *onderzoekt de schriften*, en terwijl het woord van den dichter: *haec decies repetita placebit*, als een woord van ware wijsheid beschouwd moet worden; — hoe Petrus, diaken der Roomsche Kerk, uw ongerijmd gevoelen bekrachtigde en het vonnis verhaastte door den uitroep: zoo wij nu nog in de figuur zijn, wanneer zullen wij dan de zaak bezitten" [2]).

Lanfrank was persoonlijk te Vercelli tegenwoordig; Berengarius, die er niet verscheen, kon de handelingen van het concilie slechts door anderen kennen: en wat

---

[1]) Lanfrancus, *de Eucharistiae Sacramento*, cap. 4.

[2]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 43: „attestante ineptiae „tuae Petro, Romanae ecclesiae diacono, et praecipitante sen„tentiam, ut diceret: si adhuc in figura sumus, quando rem „tenebimus."

hij er van wist, vernam hij hoogst waarschijnlijk van den kanunnik van Tours, die op het concilie zijne verdediging beproefde, zeer spoedig uit de vergadering verwijderd en gevangen gezet werd, en juist daarom buiten staat was om hem volledig in te lichten. Lanfrank wilde toonen, hoe de gansche Kerk zich tegen Berengarius verzette; zijn doel was niet te bewijzen, dat het concilie met groote zorgvuldigheid het boek van Scotus gelezen had: hij verhaalt dit meer toevalliger wijze en geeft daardoor minder aanleiding, om hem hier van eene leugen te verdenken; — Berengarius daarentegen had er belang bij, ja het was bepaaldelijk zijn doel, het vermoeden van onbedachtzame overijling tegen de synode van Vercelli op te wekken. Het verhaal van Lanfrank is kalm en bedaard, terwijl dat van Berengarius alles behalve eene kalme gemoedsstemming verraadt. Al deze redenen pleiten voor Lanfrank en tegen Berengarius. Niettemin schrijft Sudendorf zonder eenig wantrouwen en als eene uitgemaakte zaak: „niet „geheel het boek van Scotus, slechts ééne plaats daaruit „werd op het concilie voorgelezen, namelijk die waar hij „zegt: het brood en de wijn des avondmaals zijn slechts „een beeld, een teeken, een pand van Christus' ligchaam „en bloed" [1]; — en evenzoo Neander [2]: „eene plaats „welke uit dat boek voorgelezen werd, over het brood „en den wijn des avondmaals als het beeld van Christus' „ligchaam en bloed was voldoende om de woede [!] der „ijveraars van het concilie op te wekken, en een hunner „riep de karakteristieke woorden uit: zoo wij nu nog in de „figuur zijn, wanneer zullen wij dan de zaak bezitten?"

---

1) Sudendorf, S. 109. 2) Neander, S. 336.

Beiden spreken geen woord over het berigt van Lanfrank!

Ter loops willen wij hier even opmerken, hoe deerlijk Sudendorf zich, met Lessing, vergist, als hij in dien Petrus, die gemelde woorden zou hebben uitgeroepen, Petrus Damiani ziet; door dezelfde vergissing had hij Petrus Damiani reeds een jaar te voren op het concilie van Reims gezien [1]). De beroemde en heilige kardinaal Petrus Damiani, zeer zeker door Sudendorf bedoeld, zat destijds rustig in zijn klooster van Font-Avellane, bekleedde althans nog geene waardigheid in de Kerk van Rome. Petrus, van wien Berengarius hier spreekt, was diaken, kanselier en bibliothekaris der Roomsche Kerk, die de synode van Reims bijwoonde als *promotor concilii*, die ook nu Paus Leo naar Frankrijk vergezelde en op dien togt korten tijd na het concilie van Vercelli te Langres overleed [2]).

---

1) Sudendorf, S. 97. — Lessing, S. 128.

2) De H. Petrus Damiani verliet zijn klooster eerst onder de pauselijke regering van Stephanus IX (den opvolger van Leo IX en Victor II), die hem tot kardinaal en bisschop van Ostia benoemde, maar om hem tot de aanneming dier waardigheid te bewegen zelfs met den kerkelijken ban moest bedreigen. Men zie zijn leven bij de Bollandisten op den 23 Februarij. — Petrus, van wien Berengarius hier spreekt, vindt men vermeld als *diaconus S. Sedis Apostolicae Bibliothecarius et Cancellarius*, onder Paus Leo IX en diens voorgangers Gregorius VI en Clemens II, bij Ciaconius (*Vitae Pontificum Romanorum*. Romae, 1677, Tom. I. pag. 784 et 805). In de Synode van Reims (1049) was hij de promotor concilii, want in de handelingen van den eersten dag van het concilie wordt hij wel eenvoudig genoemd: *„Petrus, diaken der H. Roomsche Kerk"*; maar in die van den tweeden dag: *„Kanselier"*. Vele akten van Paus Leo vindt men door hem onderteekend als *„diaken, bibliothekaris en kanselier der H. Roomsche Kerk"*. Cf. Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 325, 463, 470, 675; d'Achery, *Spicilegium*, Tom. II, pag. 505; Labbe, Tom. IX, pag. 996, 998, 999; Dronke, *Codex diplomaticus Fuldensis* (Cassel, 1850), pag. 360. Onder dezelfde benamingen wordt hij genoemd als lid van het concilie van

Een tweede protest legt Berengarius in tegen de verzekering van Lanfrank, dat er te Vercelli personen uit *verschillende* gewesten vergaderd waren. „Ook het herdoopen", zegt hij, „dat thans door de gansche Kerk als ongeoorloofd beschouwd wordt, was nogtans ten tijde van Agrippinus van Carthago, ten tijde van Cypriaans in vele conciliën verordend, door veel geleerder en godsdienstiger personen dan de bisschoppen van onzen tijd, die insgelijks uit verschillende gewesten waren bijeengekomen. Uwe woorden bevatten bovendien nog eene grove onwaarheid, want de leden van dat tumult van Vercelli waren uit één land en van dezelfde spraak: *cum de ejusdem regionis et linguae ad Vercellicum tumultum illum convenerint*" [1]).

Zonder blikken of blozen herhaalt Sudendorf: „de per„sonen, die het concilie bezochten, waren bijna allen van „dezelfde spraak en uit hetzelfde land, namelijk uit Frank„rijk" [2]). Wat Lanfrank zeide, kon natuurlijk niet in aanmerking komen, hoewel dit nog al bevestigd scheen door Ascelinus, die het concilie van Vercelli eene synodus *plenaria* noemt, ja, hoewel Sudendorf zelf te Vercelli personen uit verschillende landen scheen opgemerkt te hebben en daarom schreef (niet, gelijk Berengarius te

---

Rome, waar Berengarius voor de eerste maal veroordeeld werd: zie de akte bij Mabillon, l. c. pag. 678. In dat zelfde jaar nog hield Paus Leo het concilie van Vercelli, ging van Vercelli naar Frankrijk en kwam te Langres: *ibique obiit Petrus Diaconus ejus*, zegt Clarius in de kronijk van S. Pierre le Vif (d'Achery, *Spicilegium*, Tom. II, pag. 475). Allerwaarschijnlijkst dus woonde hij ook de synode van Vercelli bij als promotor concilii en moeten de woorden van Berengarius van hem verstaan worden.

[1]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 44.

[2]) Sudendorf, S. 109.

kennen gaf, *allen*, maar) *bijna* allen; want de opregtheid van Berengarius was boven allen twijfel verheven! — De zaak heeft echter hier ook hare kluchtige zijde: het concilie bestond volgens Sudendorf bijna alleen *uit Franschen*. Uit den aard der zaak verwacht men te Vercelli in Italië geen concilie, dat bijna uitsluitend uit Franschen bestaat: en dewijl deze bijzonderheid ook door Berengarius niet wordt verhaald, hebben wij hier te denken aan eene Sudendorf te beurt gevallene inspiratie. Maar 't was wel eene gelukkige inspiratie! want zij stelt ons in staat om een dieperen blik te werpen in de gemoedsaandoeningen der te Vercelli vereenigde vaderen. „Deze omstandigheid", vervolgt Sudendorf, „was niet gunstig voor Berengarius, „want de haat [!] en woede [!] tegen hem waren bij „zijne tegenstanders in Frankrijk reeds zeer groot ge„worden: en genoegzaam alleen zoodanige personen be„zochten het concilie. Onpartijdiger [!] en regtvaardiger [!] „zouden geestelijken van andere landen geoordeeld hebben, „dewijl zij zonder zulke hartstogtelijkheid [!] op het con„cilie zouden verschenen zijn." Zoo laat zich dus ook het vonnis verklaren, dat vier maanden vroeger te Rome tegen Berengarius geveld was; immers van de drie en vijftig bisschoppen en aartsbisschoppen, die in het concilie van Rome Berengarius veroordeelden, waren er drie en veertig NIET UIT FRANKRIJK!

Lanfrank had geschreven: „uw gevoelen werd [te Vercelli] uiteengezet en veroordeeld", maar krijgt daarop het volgende antwoord: „Ik verklaar naar waarheid en volgens getuigenis van mijn geweten: niemand heeft toen mijn gevoelen uiteengezet, want zelfs voor mij was het destijds nog zoo klaar en zeker niet, want ik had toen voor de waarheid nog zooveel niet geleden, met zoo groote

opmerkzaamheid de schriften nog niet geraadpleegd. Maar al hadt gij ook waarheid gesproken, al had ook iemand op die vergadering mijn gevoelen uiteengezet, dan nog streed het tegen het kerkelijk regt, een' afwezige zonder voorafgaande aanmaning te veroordeelen; daaruit alleen, om van andere punten te zwijgen, kan genoegzaam blijken, met hoe weinig zorg het concilie van Vercelli is te werk gegaan. Nogmaals herhaal ik het: er was niemand op die vergadering aanwezig, die mijn gevoelen over de Eucharistie goed kende, dat nogtans volgens u te Vercelli uiteengezet en veroordeeld werd" [1]).

Berengarius beschuldigt hier én zich zelven én het concilie van ligtzinnigheid; zich zelven, van zonder genoegzame kennis eene nieuwe leer te hebben verkondigd; het concilie, van insgelijks zonder genoegzame kennis zijne leer veroordeeld te hebben, want evenmin als hij zelf, was iemand anders destijds in staat zijne leer uiteen te zetten. 't Is een onbeschaamde leugen; men kende zijne leer en wist dat ze in strijd was met het Katholiek geloof; om slechts één bewijs aan te halen: had hij niet in zijne zamenspraak met Ascelinus vóór het concilie van Vercelli de volgende stelling als de zijne erkend en verdedigd: *de zelfstandigheid van brood blijft in het Sakrament bestaan*?

Zonder aarzelen schrijft niettemin Stäudlin: het boek „van Scotus werd veroordeeld, te gelijk met de leer „van Berengarius, welke aan niemand der aanwezigen „bekend was" [2]); — en Sudendorf, die bijna niet dan Franschen, dan hartstogtelijke bestrijders van Berengarius op het concilie zag: „niemand kon destijds het gevoelen

---

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 44.

2) Berengarius, *de sacra coena*; in praefatione, pag. 4.

„van Berengarius over het avondmaal duidelijk bepalen „en uiteenzetten... ofschoon dus niemand op het concilie „tegenwoordig was, die de leer van Berengarius over „het avondmaal kende" [1]). — Arme geschiedenis!

Eene vierde onwaarheid vindt Berengarius in de woorden van Lanfrank: „Twee geestelijken, die zeiden uwe gezanten te zijn, wilden u verdedigen; doch zij bezweken reeds bij den aanvang en werden gevangen gezet"; maar men staat verbaasd over de heftigheid en hartstogtelijkheid, met welke hij hier te werk gaat. „Gij hebt geschreven", zoo luidt zijn antwoord, „dat twee mijner geestelijken te Vercelli waren; het zou minder verwondering wekken, indien een ander, minder geleerd dan gij, zich door haat en nijd tot zulke schromelijke leugentaal liet vervoeren. Gij hebt mij lasterlijk verweten, dat ik niet let op hetgeen ik zeg, als ik uwen Humbertus [2]) maar hatelijk kan maken; maar met regt kan ik dat op u toepassen en u zeggen: geneesheer, genees u zelven; gij die mij daarover berispt, hoewel door Gods genade ten onregte en lasterlijk, gij hadt u moeten wachten, mij door zulke leugentaal bij uwe hoorders [lezers] gehaat te maken. Want *zij waren toch mijne geestelijken niet en zij hebben volstrekt niet beproefd mij te verdedigen.* De eerste was een mijner medekanunniken van de St. Martinus-Kerk, de huisvriend en leerling van Gazo, bisschop van Luik, roemrijker gedachtenis, een jong, geleerd, deugdzaam en achtbaar persoon. Toen de koning van Frankrijk, zijne koninklijke waar-

---

[1]) Sudendorf, S. 109, 110.

[2]) De kardinaal Humbertus, als opsteller van het geloofs-formulier, hetwelk Berengarius in het concilie van het jaar 1059 moest aannemen, uit dien hoofde later door Berengarius hevig aangevallen.

digheid niet indachtig, mij zijnen kanunnik door een zijner luiden in den kerker had laten werpen, om - ik schaam mij het te schrijven - eene som gelds van mij af te persen, zoo groot als ik nimmer gezien had; toen was genoemde persoon door de geestelijkheid der Martinus-Kerk met algemeene stemmen naar Vercelli afgevaardigd, om zoo mogelijk te bewerken, dat Paus Leo uit medelijden over mijn ongeluk eene poging ten mijnen voordeele zou beproeven. Als hij nu in de vergadering van Vercelli tegenwoordig was en een lid dier vergadering door den Paus ondervraagd, zijn gevoelen te kennen gaf, meende hij te verstaan (gelijk hij mij persoonlijk verhaald heeft), dat er geantwoord werd, dat ik een ketter was; hierdoor hevig ontroerd, riep hij met zoo luid mogelijke stem, zonder te weten tot wien hij sprak: *bij God almagtig, gij liegt!* De andere was een landgenoot van u, Stephanus genaamd, en niet onbekend aan den afgezant der St. Martinus-kerk. Toen deze zag, hoe op uwen wenk en uw goeddunken het boek van Joannes Scotus veroordeeld werd, werd hij door edele drift ontstoken en riep uit, dat, als men met dusdanige overijling en zonder een voorafgaand redelijk onderzoek mogt handelen, men even goed een werk van den H. Augustinus kon veroordeelen. Leo gebood dan, hen beiden gevangen te nemen, nogtans, zooals hij later verklaarde en ook bleek uit de uitkomst, niet opdat hun eenige last of onregt zou worden aangedaan, maar opdat het volk zich aan hen niet vergreep. Gij hebt derhalve in uw geschrift, dat uwer geleerdheid zoo onwaardig is, een groote leugen begaan, door te zeggen: „twee uwer geestelijken wilden u verdedigen, maar bezweken reeds bij de eerste poging". Niemand is met hen, ten minste op betamelijke wijze in geschil getreden, en zij

hebben niet beproefd mijne zaak uiteen te zetten of te verdedigen; zij zijn gevangen genomen, dit geef ik u toe, maar ook Christus, maar ook de Apostel Petrus, het hoofd der Roomsche Kerk, is gevangen genomen" [1]).

Sudendorf, voor wien het: *Berengarius dixit* elk verder onderzoek overbodig schijnt te maken, vergast ons weder op al deze bijzonderheden [2]). Spaarzamer is Neander, die — wij zouden het met meer erkentelijkheid opmerken, zoo hij zich niet te gelijkertijd eene hatelijkheid veroorloofde — zich meer aan Lanfrank dan aan Berengarius aansluit. „Twee geestelijken", schrijft hij, „waren daarheen ge„komen, om als zijne verdedigers op te treden; doch „zoodra zij begonnen te spreken, werden zij door de „woede der menigte onderbroken, en de Paus moest hen „in het belang hunner veiligheid doen gevangen zetten" [3]). Waarom spreekt Neander niet van de grofheden, welke de verdedigers van Berengarius zich veroorloofden en die aanleiding gaven tot hunne gevangenneming? en waar heeft hij gelezen, dat de woede [!] der menigte hun het spreken verhinderde?

Doch letten wij liever op Berengarius en zien wij vooreerst, hoe hij, die hier ter plaatse herhaaldelijk Lanfrank het verwijt van leugen, valschheid en laster naar het hoofd werpt, zelf zich schuldig maakt aan eene vervalsching van Lanfrank's woorden en juist daarvan gebruik maakt om zoo hevig tegen hem uit te varen. De woorden van Lanfrank luidden: *twee geestelijken, die zeiden uwe gezanten te zijn, wilden u verdedigen, maar bezweken reeds bij de eerste poging* (duo clerici, qui se legatos tuos esse

---

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 46—48.
2) Sudendorf, S. 108—110. 3) Neander, S. 337.

dixerunt, volentes te defendere, in primo aditu defecerunt); Berengarius vervalscht ze aldus: *gij hebt geschreven, dat twee mijner geestelijken te Vercelli waren* (duos clericos meos Vercellis affuisse scripsisti). Met het oog op de beschuldiging tegen Lanfrank ingebragt, gevoelt men dadelijk, welk verschil er bestaat tusschen deze twee uitdrukkingen: „twee geestelijken, die *zeiden* uwe gezanten te zijn" en: „twee *uwer* geestelijken". — Vervolgens hoorden wij Berengarius verzekeren, dat die twee personen zijne geestelijken (zijne gezanten) niet waren: *clerici enim illi mei revera non fuerunt*; maar de wijze, waarop hij zijn woord tracht te staven, boezemt ons geen vertrouwen in, wij zouden bijna zeggen, overtuigt ons van het tegendeel. De eerste, zegt hij, was zijn *medekanunnik*; was werkelijk naar het concilie *gezonden*; gezonden als afgevaardigde *van het kapittel der St. Martinus-kerk*, tot hetwelk Berengarius zelf behoorde; hij was met Stephanus, den andere dier twee geestelijken, *niet onbekend*; genoemde Stephanus scheen ook *niet onbekend met Berengarius zelven*, wiens gewoon argument: „men kan Scotus evenmin veroordeelen als den H. Augustinus" wij in zijnen mond terugvinden; hoe die Stephanus op het concilie kwam, wordt *niet gezegd*; de kanunnik had bepaaldelijk in last, om te spreken ten gunste van den *gevangenen* Berengarius (die waarschijnlijk — wij mogen het ten minste gissen — op het zenden van een gezantschap had *aangedrongen*, toen hij het berigt zijner gevangenschap naar Tours gezonden had): intusschen hooren wij hem op het concilie niet spreken over de gevangenschap, maar *ten gunste der leer* van Berengarius; eindelijk hij en Stephanus zijn *de eenigen*, die dit ondernemen en volgens getuigenis van Lanfrank, die persoonlijk het concilie bijwoonde, verklaarden zij, *ge-*

zanten van Berengarius te zijn. Waarlijk al deze omstandigheden doen ons gelooven, dat gemelde twee personen op *verlangen* van Berengarius naar Vercelli waren gezonden, om, daar hij, beroofd als hij was van zijne vrijheid, zijnen wensch van zich persoonlijk te verantwoorden niet kon voldoen, (*welken wensch hij in drie zijner brieven te kennen geeft*) in zijnen naam de verdediging zijner ketterij te beproeven; dat echter Berengarius het aandeel dat hij aan hunne zending had, om haren ongunstigen afloop trachtte te ontveinzen.

Niet weinig worden wij in dit gevoelen versterkt door zijne verklaring, dat die twee geestelijken „zijne verdediging in 't minst niet beproefden", *me defendere minime susceperunt.* Klaarblijkelijk toch is dit eene onwaarheid, die hij zelf tegenspreekt; want hij zegt niet alleen: „niemand is met hen, *ten minste op betamelijke wijze* in geschil getreden", *nullus cum eis saltem forensi modestia rationem posuit*, waarbij hij ons toch *eenig* geschil doet vermoeden; maar hij geeft ook eenige woorden aan, welke zij ter zijner verdediging spraken; en dat zijn berigt daar zeer onvolledig is, is zonneklaar. Wie toch kan gelooven, wat hij van den kanunnik van Tours verhaalt, dat deze alleen zou geroepen hebben: „bij God almagtig, gij liegt!", en dat dit woord hem zou ontvallen zijn in zijne *ontroering*, zoodat hij niet wist, tot wien hij sprak, omdat hij *meende*, dat iemand tot den Paus zeî: „Berengarius is een ketter"?

---

1) Ziehier zijn verhaal: Huic, cum esset in conventu illo Vercellensi, et quidam interrogatus a papa responderet ad interrogata, quod respondendum putavit, visum illi est, sicut mihi ipse narravit, dare illum sententiam, quod essem haereticus: quo viso perturbatissimus, ad quem nesciebat, inclamavit, quantum potuit: per Deum omnipotentem mentiris!

Neander wijkt hier dan ook af van Berengarius en zegt, dat deze geestelijken reeds zijne verdediging begonnen hadden, maar daarin dadelijk verhinderd werden. Deze onwaarheid nu, waartoe moest ze anders dienen, dan om alle verantwoordelijkheid voor het gedrag dier personen van zich af te schuiven?

Intusschen kan de geschiedenis met zijn verhaal haar voordeel doen. Niet slechts bevat het eene bijdrage voor de kennis van zijn karakter, het verklaart ons ook — wat in het verhaal van Lanfrank eene duisterheid bleef — de aanleidende oorzaak, waarom Paus Leo die twee geestelijken te Vercelli gevangen deed zetten: om de grofheden namelijk, welke zij zich veroorloofden; terwijl wij tevens de bekende goedaardigheid van den Paus weder opmerken, die *alleen uit zorg voor hunne veiligheid* dezen maatregel nam.

Zoo werd dan ten tweeden male een plegtig vonnis tegen Berengarius en diens leer uitgesproken, en de eenstemmigheid, waarmede dit plaats had, mogen wij niet onopgemerkt laten. De Paus vroeg (blijkens het verhaal van Berengarius) de leden der vergadering hunne meening; en allen, zegt Lanfrank, beleden eenparig het geloof der H. Kerk: *fides sanctae Ecclesiae audita et concordi omnium assensu confirmata.* Berengarius durft die eenstemmigheid dan ook niet ontkennen: de kuische Susanna, dit is al wat hij antwoordt, werd ook met eenparigheid van stemmen ter dood verwezen, zelfs door Daniël [!], die evenwel later hare onschuld aan den dag bragt; zoo werd insgelijks Cecilianus [1]) in Afrika meermalen ver-

1) Men zal zich herinneren, dat de scheuring der Donatisten begon met de afzetting van dezen Cecilianus als bisschop van Carthago, in wiens plaats zij Majorinus aanstelden.

oordeeld, zonder dat de menigte er zich tegen verzette, en niettemin later door Paus Melchiades, alsook te Milaan door keizer Constantinus onschuldig verklaard [1]). Hij erkent derhalve de eenstemmigheid en verzet zich slechts tegen de gevolgtrekking welke er ten zijnen nadeele uit gemaakt kon worden.

Maar was de synode van Vercelli in haar regt, toen zij Berengarius, zonder hem gehoord te hebben, veroordeelde? Berengarius, gelijk wij zagen, ontzegt haar dit regt; daar wij echter vroeger, toen wij het concilie van Rome bespraken, deze vraag breedvoerig beantwoord hebben, is het onnoodig dit alles nogmaals te herhalen. Ééne omstandigheid evenwel verdient hier bijzondere opmerking: te Vercelli verschenen twee personen in naam en ter verdediging van Berengarius. In hunne tegenwoordigheid werd zijne zaak behandeld en zijne leer uiteengezet. Wat was nu daarbij hunne taak? Niet *die leer* te verdedigen: het concilie kon hun zulks toestaan, ten einde ook door wederlegging hunner redenen hen tot betere gedachten te brengen, zoo zij slechts den eerbied in acht namen aan de vergadering verschuldigd; maar het concilie behoefde dit niet toe te staan, want de Paus en de bisschoppen hadden niet noodig, door Berengarius of de zijnen onderrigt te worden over de ware leer der Kerk. Maar zij moesten *zijnen persoon* verdedigen door te verklaren, óf wel, dat hij de met het Katholiek geloof strijdige leer nimmer beleden had en men hem daarvan valschelijk beschuldigde, óf ten minste, dat hij bereid was, zich aan de uitspraak van het concilie te onderwerpen en de waarheid der Katholieke leer te erkennen; daardoor alleen

---

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 46.

konden zij zijne veroordeeling voorkomen. Maar zij deden geen van beiden; zij verdedigden zijne leer op eene wijze, welke noch de Paus noch het concilie mogt gedoogen, en toonden daardoor tevens, dat Berengarius werkelijk de leer beleed, welke men als de zijne had voorgedragen en hij bij die leer wilde volharden. Het concilie kon dus niet anders dan hem veroordeelen.

Eer wij dit artikel eindigen, moeten wij nog eene korte melding maken van den aanval dien Berengarius zich op de leer van het concilie van Vercelli veroorlooft. De woorden van Lanfrank: „het geloof der heilige „Kerk werd uiteengezet: *fides sanctae Ecclesiae audita*", beantwoordt hij aldus: „Gij spreekt van het geloof der Kerk en ontziet u niet de scharen der dwazen (*inepto-rum turbas*) de Kerk te noemen. Daartegen kan ik mij beroepen op het hoog gezag van Hem, die zegt: „laat „hen begaan, zij zijn blinden en leidslieden van blinden": en op het gezag des apostels, die uitroept: „zoo ik, „ja zoo een Engel uit den hemel u iets anders moge „verkondigd hebben, hij zij gevloekt". De apostel Paulus nu verkondigt (behalve nog vele andere zaken op onderscheidene plaatsen) de onlijdelijkheid van Christus' ligchaam daar, waar hij zegt: „zoo wij Christus volgens „het vleesch gekend hebben, nu kennen wij Hem niet". Uwe vergadering van Vercelli daarentegen wil doen gelooven, dat dat ligchaam met de vingers en de tanden gebroken wordt, niet voor zoover dit het Sakrament, maar voor zoover het de zaak des Sakraments zou betreffen" [1]).

---

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 44, 45. Contra tuus ille Vercellensis conventus persuadet ejusdem corporis per manus frac-

Uit deze woorden, dunkt ons, zou men ten onregte afleiden, dat er in het concilie van Vercelli een kanon gemaakt, of een formulier vastgesteld is, waarin de Katholieke leer vervat was. Bij geen enkelen schrijver vindt men daarvan iets vermeld; en Berengarius heeft hier blijkbaar de geloofsbelijdenis op het oog, door hem in het tweede concilie van Rome (1059) afgelegd, maar spoedig daarna weder herroepen en hevig bestreden. Dat hij deze in verband brengt met de synode van Vercelli, moet ons niet verwonderen, want de Kerk had te Vercelli in 1050 geene andere leer, dan die welke zij negen jaren later te Rome beleed. Zijne opwerping kunnen wij derhalve op deze plaats stilzwijgend voorbijgaan. Dit evenwel willen wij voorloopig reeds hier te kennen geven, dat hij aan de Kerk eene leer toedicht, welke nimmer de hare geweest is. Nimmer leerde, nimmer geloofde zij, noch in het concilie van Vercelli, noch in het tweede concilie van Rome, *dat het ligchaam van Christus nu nog lijdelijk is, nu nog gebroken kan worden.*

Omstreeks den tijd van het concilie van Vercelli schreef Berengarius zijne beide brieven aan Ansfried, abt van Préaux, en aan Ascelinus; het antwoord van den laatste volgde na genoemde kerkvergadering, gelijk ook hoogst waarschijnlijk het schrijven van Berengarius aan de geestelijken van Chartres, hetwelk verloren geraakt, en alleen bekend gebleven is door het werk van Durandus van Troarn.

---

tionem, per dentes attritionem, et non quod ad Sacramentum, sed quod ad rem Sacramenti pertineat.

ENGELANDS HEREENIGING

MET DE

KATHOLIEKE KERK.

(*Vervolg en slot van bladz.* 27.)

We zouden in een laatst artikel nagaan, door welke middelen de vervolgde Katholieken van Engeland na Elisabeth's regering ondersteund zijn gebleven, en ten slotte met een enkel woord op de verwachtingen wijzen eener tweede en duurzamer hereeniging van Engeland met de Katholieke Kerk, dan het met de eerste onder koningin Maria het geval is geweest.

Een magtige steun voor de Kerk in Engeland waren van koningin Elisabeth af tot de Fransche omwenteling toe, de Engelsche seminariën op het vasteland, zonder welke men, naar sommiger oordeel, waarschijnlijk van geen Katholieke Kerk in Engeland meer weten zou, wijl het Britsche volk te nationaal, te uitsluitend is, om zich lang, laat staan op den duur enkel door vreemde priesters te laten geleiden. Wat hiervan zij, grooten dank zeker is Engeland en heel de Katholieke Christenheid verschuldigd aan den edelen Dr. W. Allen, later kardinaal, die juist in het hagchelijk tijdperk toen de oude priesters, of, gelijk men hen ook noemde, de priesters van koningin Maria op het punt waren van uit te sterven, het plan

opvatte van een seminarie voor Engelschen op te rigten en het ook gelukkig ten uitvoer bragt. Met Dr. Lewis stichtte die edelmoedige, voor het geloof verbannen priester het seminarie te Douay in België [1]). Die inrigting moest regelmatig aan het bedrukte vaderland eigen priesters verschaffen, welk doel ook bereikt werd, en wel vooral door de krachtdadige ondersteuning der Pausen, die, altoos met het lot van alle vervolgde Kerken begaan, voortdurend jegens Engeland nog eene bijzondere vaderlijke belangstelling hebben getoond.

Kort daarna rigtte Gregorius XIII het Engelsche collegie te Rome op, hetwelk nog bestaat. Kardinaal Wiseman heeft in zijne *Herinneringen aan de vier laatste Pausen* weder de aandacht der Katholieke wereld op die inrigting gevestigd [2]).

Ook de Katholieke koning deed het verdrukte volk zijne hulp niet ontbreken. Behalve de aalmoezen welke hij aan het collegie van Douay schonk [3]), stichtte hij in 1589 het Engelsche collegie te Valladolid, om aldus aan de kweekelingen des heiligdoms eene in alle opzigten veilige schuilplaats te verzekeren. Dit schoone voorbeeld des Katholieken konings bragt rijke vruchten voort. Te Sevilla vond het weldra navolging, waar burgerij en geestelijkheid zich vereenigden en uit eigen middelen insgelijks een Engelsch collegie of seminarie stichtten, hetwelk in 1593 op het octaaf van den H. Thomas van

---

1) Sanderus, *de schism. angl.*, lib. 3. — Lingard, *Histoire d'Angleterre*, Tom. VIII, ch. 3, pag. 152.

2) *Recollections of the last four Popes and of Rome in their times.* Londen: Hurst and Blackett, 1858. — We denken eerlang op dit werk terug te komen.

3) Sanderus, lib. 4, p. 102. Ed. Colon. 1610.

Kantelberg, in tegenwoordigheid van den kardinaal-aartsbisschop, de geestelijkheid, den adel, den magistraat en vele aanzienlijke burgers geopend werd. Bij de genoemde inrigtingen kwam nog het collegie van St. Omer, tegelijk een opvoedingsgesticht voor jonge Engelschen, welke zich niet aan den geestelijken stand toewijdden [1]).

De Engelsche collegies op het vasteland behooren ongetwijfeld tot de beroemdste gestichten voor geestelijken waarvan de kerkelijke geschiedenis gewaagt. Ze zijn als de kroon der seminariën, door de kerkvergadering van Trente [2]) in het leven geroepen; want het waren in waarheid als zoovele *scholen van Martelaren*! Wanneer men in het beroemde werk van den Hoogw. bisschop Challoner over de vervolgingen dier dagen [3]), de namen optelt der priesters, die uit het collegie van Douay voortgekomen en voor het geloof gemarteld zijn, komt men alleen in het eerste deel tot het getal van 118! Het is treffend niet enkel voor elk Katholiek gemoed, maar zelfs voor ieder onpartijdig lezer, bij het doorloopen van genoemd werk telkens het verslag der *martelaars van Douay* te ontmoeten, hetwelk inderdaad een belangrijk gedeelte van dat geschiedboek uitmaakt. Wat gevoel moest het niet in den jongeling wekken die zulk een martelaars-seminarie

---

1) Vgl. *Mémoires* pour servir à l'histoire ecclésiastique, pendant le dix-huitième siècle. Paris, Le Clerc. 1815. Tom. I. Introduction, pag. CLXXXVII.

2) Sess. XXIII, cap. XVIII.

3) *Memoirs of Missionary Priests and other Catholics* etc., gedeeltelijk vertaald in de *Uitspannings-lectuur* (uitgegeven door J. Witz, te Arnhem), onder den titel van *Geschiedverhaal der geloofsvervolging en marteling in Engeland*. door priesters en leeken van beide kunne, sedert 1577 tot 1684, ondergaan. Door Dr. Richard Challoner, bisschop van Debra, enz.

binnentrad, om zich daar tot het priesterschap en, naar alle waarschijnlijkheid, tot het bloedig martelaarschap voor te bereiden! En van welk een eerbied moeten niet de geloovige harten in Engeland jegens een priesterschap vervuld zijn geweest, hetwelk zulk een geruimen tijd de school en de weg was van den wreedsten marteldood.

Die steun uit de seminariën was zigtbaar en werkte zoo krachtig voor het behoud van het Katholiek geloof in Engeland, dat de vijanden der Kerk er niet weinig over verbitterd werden, en de fanatieke Engelschen, met de kwaadaardige Elisabeth aan het hoofd, alles in het werk stelden om de seminariën op het vasteland te verdelgen Dadelijk na het ontstaan van het eerste Engelsche collegie te Douay, hetwelk om de onlusten in de Nederlanden voor eenigen tijd naar Reims verplaatst werd, hield zij bij den koning van Frankrijk er op aan, dat hij het uit zijn rijk verbannen of zelfs geheel verwoesten zou. Daar dit verzoek zonder gevolg bleef, vaardigde zij de bloedigste edikten tegen alle priesters dier seminariën uit: aan alle havens des koningrijks werd jagt op hen gemaakt, om hen bij hunne landing gevangen te nemen; en al wie zoo iemand herbergde moest de doodstraf ondergaan. Zulk een priester, die na eene eerste verbanning in het rijk terugkeerde, moest den dood der verraders sterven, dat wil zeggen: hij werd opgehangen, halfdood afgesneden, en dan — 't is meer dan barbaarsch! — dan werden hem, nog levend, hart en ingewanden uit het ligchaam gerukt!...

Eene andere, schoon minder in het oog vallende kracht voor het Katholieke leven in Engeland waren de naar het vasteland geweken Engelsche kloostervereenigingen, welke daar, alhoewel met herhaalde verandering van ver-

blijf, meerendeels tot op onze tijden bleven bestaan. De Karthuizers, onder Henderik VIII door het martelbloed hunner priors boven de andere Engelsche orden geadeld, gingen naar Brugge; van daar om de oproerigheden door de Hugenoten veroorzaakt, naar Douay, en eindelijk naar Nieuwpoort. De Brigittinessen trokken naar Zeeland, van daar naar Antwerpen, ten laatste naar Lissabon [1]). De leden der overige orden werden in de reeds bestaande huizen ingelijfd, doch slechts voor een tijd. Na verloop van jaren werden hunne leden talrijker, en zij vormden eigen provinciën onder Engelsche provincialen — altoos echter op vreemden bodem. De eersten waren de Benedictijnen. In het jaar 1603 vroeg deze beroemde orde aan Paus Clemens VIII vergunning, om eene Engelsche missie van Engelsche kloosterleden te vormen; de Paus bewilligde hun verzoek, en er werd een missiehuis te Douay, een ander te Dieulewart in Lotharingen gesticht. Nu dacht men aan de oprigting der oude Engelsche Benedictijnen-congregatie, welke na lange onderhandelingen in 1632 gevestigd, en bij breve van Paus Paulus V van den 24 December goedgekeurd werd. Voor de Benedictinessen ontstond een huis te Brussel, een ander te Kamerijk, een derde te Gend. De Augustinessen stichtten in 1609 een huis te Leuven. De vrome Maria Ward vormde hare orde van Engelsche kloostervrouwen, voor de opvoeding van meisjes bestemd, omstreeks het jaar 1608 te St. Omer. Engelsche Clarissen vestigden zich omstreeks

---

1) Zie hierover en omtrent het volgende Busz, *Geschichte der Bedrückung der katholischen Kirche in England und die Wiederherstellung der bischöflichen Hierarchie in ihr.* Schaffhausen, Hurter. 1851. S. 53, 54.

1606 te Gravelines, in 1620 te Brussel; de Teresianen of hervormde Carmelitessen in 1619 te Antwerpen [1]). Omtrent dienzelfden tijd werd de Engelsche provincie der Franciskanen door toedoen van pater Genings weder hersteld [2]). Hij ontving ten dien einde volmagt, om de Engelsche kloosterlingen, waar zij zich ook bevonden, op te roepen. Een der eerste Franciskaner kloosters hetwelk enkel uit Engelschen bestond, was dat van Douay; en een der eerste bewoners er van was pater Arthur Bell, die later, nadat hij als eerste provinciaal de Schotsche ordes-provincie had helpen vormen, in zijn vaderland terugkeerde en daar op den 11 December 1643 den marteldood ontving [3]). Met hem verheerlijkte pater Heath als een der eerste leden de herstelde orde: hij stierf in hetzelfde jaar (den 17 April), evenals pater Bell, een glorierijken marteldood.

In dezelfde zeventiende eeuw kwamen er te Parijs verscheidene Engelsche vrouwenkloosters tot stand. De Benedictinessen van Kamerijk bragten daar in 1651 een huis harer orde over. Ofschoon er destijds vele Katholieken naar Frankrijk gevlugt waren, konden zij, ballingen als zij waren, de nieuwe stichting niet krachtdadig genoeg ondersteunen, en de kloosterlingen zagen zich meermalen genoodzaakt, uit armoede van verblijf te veranderen. Eens (in 1664) zich in uitersten nood bevindende, wendden zij zich tot een Fransch geestelijke, wiens weldadigheid zij meermalen ondervonden hadden. Deze geestelijke, welke enkel met de eerste letter van zijn naam als „abbé S." wordt aangegeven, vernam diep bewogen den

---

1) Challoner, *Memoirs*, II, 230. 2) Aldaar, bl. 218.
3) Vgl. Challoner, II, 230.

hoogen nood dezer arme kloostermaagden, betaalde voor haar de huur en vermaande haar tot vertrouwen op de goddelijke Voorzienigheid. Eenige dagen daarna werden zij in een rijtuig afgehaald en in een afgelegen huis gebragt, waar zij, met haren geestelijken beschermer, een' edelman, een' notaris, een' bouwmeester en ten arbeid gereed staande werklieden vonden. Men liet haar het geheele huis zien, en op de verzekering dat het haar beviel, werd het door den aanwezigen edelman gekocht, die tegelijk den werklieden de noodige veranderingen aanwees, om het voor een klooster in te rigten. De kloostermaagden, geheel buiten zich zelven over zulk eene onverwachte weldaad, dankten God en schreven die gunst aan de voorbede van den H. Gregorius den Groote toe, wiens gedachtenis men op dien dag (12 Maart) in Engeland gewoon was plegtig te vieren. De grootmoedige edelman, die zooveel voor haar deed, moet over de 50,000 livres ter volkomen inrigting van het huis uitgegeven hebben, terwijl hij de kloosterlingen nog voortdurend bleef ondersteunen. De geschiedschrijver heeft dien edelen menschenvriend enkel met de letters „Gr. van T." aangeduid. Vermoedelijk heeft hij zelf zijnen naam verborgen willen houden; want zoo deed men meer in die dagen, toen eene zedige naastenliefde hare weldaden evenzeer zocht te verbergen als uit te breiden. De Engelsche Benedictinessen hebben dit toevlugtsoord in de straat Champ-de-l'Allouette, in de voorstad St. Marcel, tot aan de uitbarsting der revolutie bewoond.

Reeds vroeger, omtrent 1633, had in dezelfde hoofdstad een godvruchtig Engelsch priester, Thomas Carr geheeten, een klooster voor Augustinessen gesticht, hetwelk insgelijks tot de Fransche omwenteling bleef bestaan. In de

voorstad St. Antoine bevond zich een ander vrouwenklooster, welks bewoonsters in 1670 onder den naam van zusters der Ontvangenis door den aartsbisschop van Parijs erkend werden. De Eerwaardige Vivier, dokter der Sorbonne, ondersteunde dat arm gesticht met uitnemende edelmoedigheid en vermaakte er een aanzienlijk vermogen aan Dergelijke toevlugtsoorden ontstonden voor de Engelsche Benedictinessen te Pontoise; voor de Clarissen, ook uit Engeland ontvlugt, te Rouaan, Duinkerken en te Aire.

Maar hoe — zal ligt iemand vragen — konden stichtingen als vrouwenkloosters in den vreemde, een merkelijken invloed hebben op het behoud van 't Katholieke geloof in Engeland? Dat kloosterorden van mannen, die zendelingen vormden, de Katholieke jeugd opvoedden, godsdienstige werken schreven en uitgaven, een heilrijken invloed uitoefenden, is ligtelijk in te zien: maar wat zouden zwakke vrouwen, voor heel haar leven naar den vreemde verbannen, voor altoos in de enge kloostercel opgesloten, voor dat groote doel vermogen?

Het antwoord ligt in hetgeen we reeds vroeger over de onzigtbare magt der maagdelijke voorbede opmerkten: die gewijde schuilplaatsen toch waren de *heiligdommen van een eeuwigdurend gebed voor Engeland*! Dat was, wijl haar geestelijk leven meer beschouwend dan werkdadig was, de hoofdtaak der Engelsche vrouwenkloosters op het vasteland.

Moesten die arme bruiden des Heeren, van haren geboortegrond verdreven, maar in een door het geloof bevriend en hierom zooveel te gelukkiger rijk opgenomen, niet gedurig hare blikken naar Babels stroomen wenden, waaraan nog een groot deel van haar volk treurend ne-

derzat; en moesten zij bij die herinnering niet het offer harer ballingschap, 'twelk zij zonder te klagen hadden gebragt, als een gedurig smeekgebed voor hare landgenooten aan God opdragen? In hunne plaats moesten zij klaagzangen aanheffen, en met het offer harer ballingschap, met het offer harer dagelijksche boeteplegingen, met het offer van een nooit onderbroken gebed, ook het algeheele offer van zich zelven voor de heilige altaren blijven aanbieden, opdat God de dagen der bezoeking mogte verkorten en Sion weder gedachtig wezen. Hoe zal die gewelddadige verwijdering uit haren geboortegrond, die volslagen scheiding van al de haren, nog der vervolging prijs gegeven, hoe hare eigene armoede, haar beschouwend leven, het gezigt van een gelukkiger kerkelijken toestand rondom haar henen en de herinnering daarbij van hetgeen hare geloofsgenooten te verduren hadden, hoe zal dit alles heel het hart dier reine bruiden des Heeren ontvlamd en de innigheid, den drang harer offergebeden gedurig verhoogd hebben!

Hoe verheven schijnt ons, ook van dien kant beschouwd, de Kerk toe, die over dusdanige middelen te beschikken heeft! Hoe duidelijk toont zij, met andere godsdienstgenootschappen welke den Christen naam dragen, vergeleken, dat zij het eigenlijke *rijk des geloofs* is, daar zij niet, gelijk al die anderen, enkel op zigt- en tastbare hulpmiddelen, maar bovenal op geestelijke, onzienlijke, zuiver hemelsche krachten steunt en betrouwt. Men vergelijke die verjaagde Katholieken met de Protestantsche ballingen onder Maria de Katholieke. Laatstgenoemden gaan naar Geneve en vormen daar oproerige zamenscholingen; de uit Boheme en de overige Duitsch-Oostenrijksche provinciën voortvlugtige Protestanten verspreiden zich in het

Protestantsche Duitschland. Die beide klassen van uitgewekenen zenden strijd- en brandschriften, zij zenden stokebranden naar hun vroeger vaderland uit! Maar dat zij eene *gebedsvereeniging* voor hunnen geboortegrond hebben gevormd, daarvan vindt men niet het minste spoor. Want alleen de Kerk is het rijk des *gebeds*, wijl ook zij alleen het rijk is des *geloofs*!

Maar dáárop dan ook zijn vooral die stille verwachtingen van Engelands toekomstigen terugkeer tot de Katholieke eenheid gegrond. Het gebed en de gebedsvereenigingen voor de bekeering van dat magtige rijk dagteekenen niet van den laatsten tijd alleen; zij hebben zich enkel verder en verder over de Katholieke wereld uitgebreid, maar bestaan hebben zij altoos. Er werd voor Engeland gebeden in de Engelsche missiën, in de seminariën, in de kloosters, in de kerkers, ja van de hoogte van het bloedig schavot. Toen pater Holland, een missionaris van de sociëteit, op de ladder stond, bad hij luide voor den koning, de koningin, voor het parlement en de gansche Engelsche natie, „voor wier welvaart en bekeering tot het Katholieke geloof, ik — zoo sprak hij — allerbereidvaardigst zoo vele levens, indien ik ze had, zou willen ten offer geven, als er haren zijn aan mijn hoofd, droppelen water in den oceaan, of sterren aan het firmament" [1]).

't Is daarom eene te oppervlakkige en eenzijdige wijze van zien, als men de Katholieke beweging der laatste tijden in Engeland voor het werk houdt van bedreven controversisten, schrijvers en redenaars; of voor een gelukkig gevolg der tegenwoordige staatsinrigting en meerdere vrijheid; of voor een resultaat, dat men door den grooteren

---

1) Challoner, II, 217.

ernst van het Britsch karakter moet verklaren: we willen van dit alles en van zoovele andere redenen in het Anglikanisme zelf met zijne Katholieke tradities, in de toenemende verwarring en verdeeldheid der Protestantsche sekten gelegen, niets afdingen; — maar, vragen we boven alles daarbij: hebben dan de Engelsche martelaars te vergeefs geleden en hun bloed gestort? hebben dan zoovele belijders te vergeefs jaren, ja dikwerf een half menschenleven lang in donkere kerkerholen versmacht? hebben de voor hunne beulen vlugtende missionarissen, die in schuren en in duistere schuilhoeken de heilige Geheimen vierden, preekten, biecht hoorden — hebben zij te vergeefs tot den bloede wederstaan? hebben zooveel Engelsche kloosters, die eeuwen lang op het vasteland bestonden, te vergeefs voor de bekeering van hun volk gebeden? zich te vergeefs aan God ten offer gewijd?

Als de groote Bossuet eerst eene meer menschelijke reden doet uitkomen, waarop hij zijne hoop op eene eindelijke bekeering der Engelsche natie grondt, vergeet hij ook het andere, het hoogere niet: „Eene natie zoo „verstandig als Engeland, zegt hij, zal niet lang in die „verbijstering blijven. De eerbied dien zij steeds voor de „Vaders bewaart, en hare weetgierige en aanhoudende „onderzoekingen over de oudheid, zullen haar tot de „leer der eerste eeuwen terugvoeren. De tijden van wraak „en van begoocheling zullen voorbijgaan, en — voegt „hij er dan nadrukkelijk bij — *God zal de verzuchtingen „zijner Heiligen verhooren*" [1]).

---

[1]) „...et Dieu écoutera les gémissements de ses Saints". *Hist. des Variations*, liv. VII aan het eind.

Neen! niet door bloot menschelijke middelen: door wetenschap, welsprekendheid, staatsregeling en dergelijke alleen wordt de bekeering der zielen uitgewerkt: dáártoe zijn hooger middelen, hooger krachten noodig, het offer allereerst, offer van boete, van martelaarschap en gebed - en zulk een geslacht van boetelingen, van martelaars en voorbidderen is er eeuwen lang voor Engeland geweest!

Als eene zaak door dezelfde middelen wordt onderhouden, waardoor zij is voortgebragt, moeten we hier vooral aan het *vereenigde gebed* denken. We sluiten de menschelijke omstandigheden, als welke ook onder hoogere leiding staan en aldus voor het geestelijk heil van Engeland door God beschikt zullen wezen, in het minst niet uit: maar het verdient alle erkenning, dat sedert in onzen leeftijd de gebedsvereenigingen voor Engelands bekeering zich verder en verder uitbreiden, ook de behoefte aan de Katholieke waarheid en eenheid daar meer en meer wordt gevoeld; en wel zoo dringend, dat er reeds duizenden in de verlaten Moederkerk bevrediging hebben gezocht en gevonden, en dat wel uit alle klassen der maatschappij, uit de aanzienlijkste en geleerdste standen niet het minst. Is 't niet reeds een verwonderlijk feit, dat ondanks alle vijandige bedreiging en tegenstand de kerkelijke hiërarchie er sedert weinige jaren (in 1850) voor goed is hersteld? dat weder, evenals ten tijde der eerste hereeniging, een kardinaal - en een kardinaal als Monseigneur Wiseman! - alom en over alle soort van onderwerpen zijne magtige stem doet hooren? De Katholieke Kerk wint er met den dag in uitbreiding, vastheid en bestand, terwijl de gevestigde Kerk inkrimpt, wankelt en uiteenscheurt. En 't is juist de kweekschool zelve

van het Anglikanisme, de universiteit van Oxford, welke zulk een aantal bekeerlingen geleverd heeft. Met den dag rijzen er prachtige Katholieke kerken, en allerwege allerlei godsdienstige gestichten als uit den grond op. Dat zijn vooral de vruchten van 't gebed; want „het gebed — dus schreef voor tien jaren een bekeerd Anglikaansch leeraar — is bij God alvermogend; maar dan moeten wij ook een kracht van gebeden in het werk stellen, geëvenredigd naar de grootheid der onderneming": „de bekeering van een rijk als Engeland!" En 't is tot dat einde en met die hoop, dat de hier bedoelde George Spencer (in 1832 te Rome priester gewijd en in het begin van 1847 Passionist geworden) voor meer dan het vierde eener eeuw het apostolaat des gebeds op zich genomen, en in 1849 ook ons vaderland bezocht heeft. In brieven of persoonlijk heeft hij zich tot het grootste gedeelte der Katholieke wereld gewend, en daarbij, behalve allereerst van de priesters, bepaaldelijk nog om de grootere eenparigheid en kracht de gebeden van de seminariën, religieuse vereenigingen, pensionaten en huisgezinnen gevraagd [1]). Reeds spoedig vond hij groote deelneming te Parijs, waar men buiten de gebeden welke de Aartsbroederschap van het H. en O. Hart van Maria voor Engeland stort, nog bijzonder den donderdag aan dat godvruchtig werk toewijdt, gelijk dit ook elders, en, naar we vertrouwen, mede door velen in ons eigen vaderland geschiedt.

De Passionisten, tot wier congregatie Lord Spencer onder den naam van Ignatius van St Paul behoort,

---

[1]) Zie *Gebeds-Vereeniging tot bekeering van Engeland.* Grave (thans Arnhem), bij J. Witz. 1849.

stellen het zich tot eene bijzondere taak, voor Engelands bekeering te bidden en te arbeiden. Het dierbaarste verlangen van hunnen stichter, den H. Paulus van het Kruis, was altoos, dat zij nog eens tot dat groote werk, hetwelk hem immer voor oogen zweefde, zouden geroepen worden. En het verdient alweder opmerking, dat zij er reeds enkele huizen hunner orde hebben, en dat de Eerw. pater Passionist Dominicus op de bekeering van Newman en andere uitstekende leeraars der universiteit van Oxford en der bekwaamste godgeleerden van Engeland een bijzonderen invloed heeft uitgeoefend.

Bijzonder treffend is hetgeen men onlangs in Frankrijk voor den terugkeer van Engeland begonnen is. Tegenover de kusten van dat rijk, te Boulogne-sur-mer, werd sedert eeuwen de Onbevlekt-Ontvangen Moedermaagd met eene heilige geestdrift vereerd. Vele pelgrims kwamen daar bij hare beeldtenis bidden, en menige genezing en bekeering is te dier plaatse verworven. Sedert eene halve eeuw waren de openbare bedevaarten naar het heiligdom der Moedermaagd onderbroken; voor weinige jaren echter zijn ze met nieuwen ijver hervat; van alle kanten, vooral gedurende het octaaf van Maria-Tenhemelopneming stroomen er duizenden pelgrims henen; vele bisschoppen, priesters komen er te zamen. Een ijverig Fransch zeeofficier trok het vorig jaar door België, en bezocht ook ons vaderland, om pelgrims voor Boulogne-sur-mer te werven — en met wat doel vooral? Om dáár, in dat sedert twaalf eeuwen zoo bevoorregte bedevaartsoord van Maria, zoo eenparig en openlijk, zoo plegtig en dringend mogelijk, met pelgrims van alle tongen en talen, een eenig smeekgebed in het aangezigt zelf van Engeland voor de bekeering van dat rijk tot den barmhartigen Verlosser,

door zijne Onbevlekt-Ontvangen Moeder te doen opgaan. En 't verdient alweder opmerking, dat honderden van Engelschen die feestplegtigheden hebben bijgewoond, en eenigen dáár ter plaatse zelve door de genade getroffen en tot de Kerk teruggekeerd zijn.

Evenals Bossuet heeft ook de Maistre zijn woord over Engelands toekomst geuit. Wanneer de emancipatie der Katholieken - zoo nagenoeg zeide hij - in Engeland wordt uitgesproken, hetgeen mogelijk en zelfs waarschijnlijk is, en de Katholieke godsdienst in Europa Fransch en Engelsch spreekt - herinner u wel wat ik u zeg: dan is er niets wat gij niet als mogelijk kunt denken, niets wat gij niet moogt verwachten; en indien men u zeide: dat men in den loop der eeuw in St. Pieter te Geneve, en in de Sophia-kerk te Constantinopel de Mis zal lezen, zou men moeten antwoorden: waarom niet?

Naast die wel wat stout-profetische woorden, laten we de diepe, kalme overtuiging en verwachting van eenige Engelschen hooren. Genoemde pater Passionist Ignatius van St. Paul, de groote ijveraar der Gebedsvereeniging, schreef in Augustus 1849: „Met elken dag zie ik duidelijker in, dat het alleen het gebed des Geloofs is, 'twelk wij behoeven, om de ware godsdienst in ons land te doen zegevieren; dat zonder dat gebed al onze pogingen ijdel zullen wezen; doch dat wij daarentegen door het krachtig gebed alles mogen hopen.... Ik smeek, dat de geloovigen met vertrouwen bidden en hopen, zonder andere drangreden dan de verzekering, welke onze Heer Jesus Christus ons zoo plegtig geeft: *Petite et accipietis*; *vraagt en gij zult verkrijgen*" [1]).

---

[1]) Zie genoemd boekske: *Gebeds-Vereeniging*, bl. 9 en 11.

De HoogEerw. kanunnik Flanagan drukt aan het einde zijner kerkelijke geschiedenis van Engeland [1]), na eerst een kort overzigt van den tegenwoordigen toestand te hebben gegeven, op gelijke wijze zijne kalme hoop uit. Kapittels, schrijft hij, zijn ingesteld, synoden te Oscott gehouden en andere kerkelijke zaken geregeld. — De vermenigvuldiging der missiën blijkt van zelf, gelijk ook de onbezweken ijver der priesters, van welke er verscheidenen bij aanstekelijke ziekten het offer werden hunner heldhaftige naastenliefde.

Van de drie seculiere collegies is Oscott nieuw, en Old Hall heeft zijne statige kerk op doen rijzen; en Ushaw zijne boekerij en andere inrigtingen, naast zijne kerk en hare overschoone belendende kapellen. De collegies van regulieren zijn in getal verdubbeld. Kloostervereenigingen bepaaldelijk van nonnen, die zich aan de armen toewijden, zijn letterlijk honderdvoudig vermeerderd. De kloostervereenigingen van mannen, ofschoon veel minder in getal, worden óf door de hoogere behoefte der bediening naar het schijnt verhinderd, volgens hunnen gewonen regel te leven, óf beoefenen werkelijk eenen regel, dien de omstandigheden slechts weinige jaren geleden, onmogelijk maakten, óf zij streven althans manmoedig om er toe terug te keeren. Weinig kloosters in Europa kunnen aan het hart van den H. Dominicus meer vreugde geven dan de vurige broederschaar te Woodchester. De Passionisten zijn de stichting van al wie hunne armoede en hun werken zien. De kinderen van den H. Bernardus zetten onder aan de piekige graniet-heuvelen van Charnwood Forest

---

[1]) *A History of the Church in England.* London: Ch. Dolman. 1857. Vol. II, p. 464—467.

hunnen boete-arbeid te midden van eene eeuwige stilte en beschouwing voort; en onder hen heeft menig wereldlijk priester zich eene schuilplaats gekozen. Dan zijn er de ijverige Redemptoristen en de Liefdebroeders, en in hunne lagere maar hoogst verdienstelijke werkzaamheden de Christelijke broeders, zich ten offer gevend om de jeugd tot Christus te brengen. Dezen — en zoo velen nog meer! — streven er naar, om voor zooverre de omstandigheden het veroorloven, den geest en de letter hunner instelling na te leven. En van hetgeen hier bij name vermeld is, was niets, althans niet in den tegenwoordigen vorm, in ons land ten tijde der emancipatie! Dan, onder het volk, wat pogingen worden er niet voor de opvoeding gedaan! wat tal van scholen, en zoovele andere bewijzen van liefde voor de kleinen des Heeren! En dan, is niet de ware Katholieke geest herleefd, en met eene frischheid als nooit te voren is gezien? Wat de H. Beda vóór meer dan duizend jaren Egbert, den aartsbisschop van York, aanzette te bewerken, dat is in onze dagen, en niet het minst door de pogingen van onzen tegenwoordigen aartsbisschop, vervuld: groote menigten scharen zich elke week om de Tafel des Heeren, en op de andere dagen wordt in grootere gemeenten zelden de Mis zonder communikanten gelezen. Verder, en door dezelfde pogingen, is het schoone vieren van de Meimaand ingevoerd en alom verbreid. Kortom, al wat de Bruid van Christus het meest bemint: van het Lijden, en het H. Sakrament, en het Heilig Hart, en van Maria, dat heeft wortel geschoten en bloeit en heeft zich uitgebreid in die hoogst vruchtbare vijf en twintig jaren. Dit is inderdaad wezenlijke vooruitgang, en een onderpand, mogen we hopen, van verderen en grooteren vooruitgang. — Nadat nu de

HoogEerwaardige schrijver omtrent de bezwaren, in armoede, vervolging en eigen zwakheden gelegen, bemoedigd en aangemaand heeft: „de dingen te zoeken die van boven, niet die op deze aarde zijn", besluit hij aldus: „Laat ons met den goeden uitslag en de feilen van het verledene ons voordeel doen voor het tegenwoordige: laat ons pogen ons doel te bereiken, niet door de wijsheid des vleesches, niet met geleerdheid alleen, niet ook, indien dat de weg van onzen pligt is, met politieke bekwaamheid alleen; maar door gebed, door verloochening van onzen eigen wil, en door eene liefde, welke nooit beginselen ten offer brengt, maar overigens weet, meêdoogend te zijn, te verdragen en den band des vredes te bewaren. Indien wij aldus aanhouden, „verbeidende de zalige hoop, en de komst der glorie van den grooten God onzen Zaligmaker", zullen wij zelven in 't eind de kroon winnen, en het kan schier niet anders, of haar ook aan anderen verzekeren. In dien geest werd de bekeering onzer Saksische voorvaderen vervuld. In dien geest ook zullen de plannen van Gods barmhartigheid jegens ons geslacht vervuld worden. De oogst is groot, doch de arbeiders zijn weinigen: „bidt daarom den Heer van den oogst, dat hij arbeiders in zijnen wijngaard zende."

Om in die hier betreurde groote behoefte aan priesters te helpen voorzien, heeft men, en nogmaals! ook dit verdient opmerking, weder als weleer zijne toevlugt tot het vasteland genomen. In November van het vorige jaar is de eindregeling van een Engelsch seminarie te Brugge door kardinaal Wiseman in persoon geschied, en heeft die nieuwe kweekschool van priesters voor Engeland haar volle beslag gekregen. Een woord van dien beroemden kardinaal behoort hier ter plaatse herinnerd.

Op sommiger bewering, dat het herstel der kerkelijke hiërarchie een zekeren stilstand in de Katholieke beweging had veroorzaakt, heeft hij openlijk verklaard, dat sedert dien tijd de bekeeringen altoos blijven toenemen, en niet het minste in de hoogere klassen. Hiermede stemt volkomen overeen, wat voor eenige jaren Lord Shaftesbury, een ijverig verdediger van het Protestantisme, openlijk in het parlement verzekerde, dat er namelijk bij de groote godsdienstige opwekking der geesten in de eerste helft der negentiende eeuw, méér personen, tot de hoogere klasse behoorende, tot het Katholicisme waren overgegaan, dan vroeger in drie eeuwen tijds. — En de heer Allies, lazen we onlangs, na gezegd te hebben, dat niets - geen kunst, geen uitvinding, geen wijsgeerig stelsel, geen staatsregeling of ontwikkeling, welke ook, - zoozeer de aandacht verdient als de Katholieke Kerk dezer dagen, voegt er aan toe: het heeft allen schijn, alsof het oud-geworden Angelsaksische geslacht zich thans eensklaps aan den tijd zijner schoone jeugd herinnert; want er gaat een diepe schok door alle gemoederen, en de klokken van vervallen burgten en kerken schijnen van zelve weder aan te slaan. Het ongenoegzame en koude der Protestantsche eeredienst, heeft de Puseyisten reeds voor de deur der Katholieke Kerk, voor het hun door alles benevelde en vergeten heiligdom gebragt; geen wonder, dat mannen van een diep godsdienstig gevoel, zooals Newman, Manning, Wilberforce en anderen, aan deze deur aanklopten en daar verzochten opgenomen te worden [1]). — En om ook eene stem der hoop uit ons vaderland te doen hooren: een auteur die zijne overtuiging onbewimpeld pleegt uit

1) Verg. *de Godsdienstvriend* van Februarij jl.

te spreken, schreef onlangs aan zijne lezers [1]): „het is ons als of er eerlang in het Westen nog groote dingen staan te gebeuren, en niet zonder blijde tranen, van de diepste aandoening kunnen wij aan Engelands naderende toekomst denken. Krachtig, edel volk, van het Heilig Eiland! God helpe u! 't Is aan ons, aan ons Katholieken van Nederland! die uit de handen uwer vaderen het Evangelie ontvingen, het levendigst belang te stellen in uwen terugkeer tot de Kerk van Egbert, Willibrord en Wilfried; het is aan ons om het vurigste te bidden, dat de stonde nadere, waarin wij ons broederlijk in dezelfde geloofsleer omhelzen zullen. De gemeenschap van het saxische bloed late zich ook hier niet onbetuigd!"

Wat de genoemde personen en velen met hen op verschillende wijzen openlijk te kennen gaven, is overigens de stille verwachting van ontelbare Katholieken [2]); het ligt op den bodem van hun hart, dat Engeland, „het eiland der Heiligen", eens tot de Katholieke eenheid zal terugkeeren. Of zij 't enkel zoo eenparig verwachten, wijl zij het zoo eenparig wenschen, moge nu de lezer zelf beslissen; maar beijveren we ons allen, om door trouwe deelneming in dat godgevallige liefdewerk, in die waarlijk verhevene gebedsvereeniging, de vervulling van die „zalige hoop en de komst der glorie van den grooten God en onzen Zaligmaker" te verhaasten.

1) Jos.-Alb. Alberdingk Thijm „Aan onze Lezers", in den *Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken* van dit jaar.

2) Verg. voor Duitschland *der Katholik* van Aug. jl.

VERSCHEIDENHEDEN.

VERBODEN BOEKEN.

Het *Giornale di Roma* geeft, in zijn N°. van 26 Januarij, een dekreet der Vergadering van den *Index*, gedagteekend van 20 Januarij, waarbij deze werken veroordeeld zijn:

L'Allemagne, par M. le Bas, maître de conférence à l'école normale, 2 vol. in-8 à deux colonnes avec gravures „ex collectaneis queis titulus".

Univers pittoresque. Histoire et description de tous les peuples, de leur religion, moeurs, coutumes, industrie.

Documenti relativi alla suppressione dei Gesuiti, accettati, e sempre vigenti in Toscana con una prammatica di Leopoldo I.

Opere inedite di Francesco Guicciardini, illustrate da Canestrini e pubblicate per cura dei conti Pietro e Luigi Guicciardini.

DE KARDINAAL WISEMAN IN IERLAND.

De *Revue britannique* (Aug. 1858) spreekt op zijn gewonen luchthartigen toon een enkel woord over de jongste reis van Zijne Eminentie den kardinaal Wiseman door Ierland. Die pelgrimaadje, zegt hij, loopt nu af, en heeft een zeer bijzonder karakter gehad. Vooreerst heeft de kardinaal, tot groote ergernis der ijverige Protestanten, den titel aangenomen van aartsbisschop van Westminster, een titel door de constitutionele godsdienst verboden [1]).

[1]) De kardinaal verklaart, dat de herstelling van de Katholieke hiërarchie in Engeland het eigen en uitsluitend werk van den tegen-

Het Katholieke Ierland heeft den grootwaardigheidsbekleeder der Roomsche Kerk met zulk eene geestdrift begroet, dat de echo's van het groene eiland geene zoodanige uitbarstingen van vervoering sedert O'Connell's dood meer hadden gehoord. De onderkoning heeft als een ambtenaar, die te gelijker tijd voor zijne populariteit en voor de ministeriële gunst wil zorgen, zijn misnoegen betoond, door de stille weigering van een banket bij te wonen, door den lord-maire van Dublin ter viering van het leggen des transatlantischen kabels gegeven. De kardinaal was de eenige redenaar van het feest. De gezondheid der koningin is daargelaten, en na op de gezondheid van den afwezigen onderkoning te hebben gedronken, had de lord-maire een toast voor den kardinaal. Deze bezit inderdaad de gave des woords. Zeer behendig onthield hij zich van alle politieke en godsdienstige toespeling in eene vergadering als deze, uit alle schakeringen van opinie en uit leden van al de Kerken zamengesteld. Maar met eene schitterende welsprekendheid wist hij te gewagen van die kleine elektrieke vonk, welke wij onder door de oceanen heen laten voortloopen; van dien weêrlichtstraal, die van het eene vasteland naar het andere gaat; van die boodschappende vlam, welke men (zoo die uitdrukking der gewijde bladen hier gebruikt kon worden) zou willen vergelijken bij dien brandenden band der liefde en broedermin, waarvan de schrift zegt, „dat hij door geen golven geblusscht, door geen afgrond verzwolgen kan worden". — Ja (sprak hij), laat de Amerikaansche adelaar nu de bliksems, welke men in zijne klaauwen afbeeldt, laten uitgaan: ze zullen ook den onderzeeschen

---

woordigen Paus is. — „Die groote onderneming - zeide hij in Ierland - hield jaren lang al mijne gedachten bezig; zij was het voorwerp van veelvuldige en vurige gebeden. Ten einde haar te bevorderen, kwam ik in Engeland met den titel van aartbisschop van Westminster terug. Aan dien roemruchtigen opperpriester hebt gij al de glorie te brengen van dat groote werk, dat onder de werken van de beroemdste pauselijke regeringen het grootste is. Toen ik eenmaal plegtig met dien pligt belast was, zou 't van mijne zijde eene dwaasheid geweest zijn, te aarzelen of de minste ongerustheid te toonen. Ik moet bekennen, dat ik niet de allergeringste vrees bij het ondernemen der mij toevertrouwde taak ondervonden heb; daarom maak ik volstrekt geen aanspraak op eenig betoon van moed."

weg doorschieten, niet om met donderend geluid uit te barsten, maar om woorden van zachtheid en van vrede te spreken". — Deze en dergelijke beelden hebben de Ierssche geesten verrukt: de kardinaal wordt vergeleken bij een anderen heiligen Joannes Guldemond, hetzij hij predikt in de kerken, of op openbare plaatsen redevoeringen houdt, of onder de gewelven der akademiegebouwen zijne geliefkoosde stof over het verbond van het geloof en de wetenschap ontwikkelt. Voor de kerken alleen bewaart hij zijne uitvallen tegen het Protestantisme, waarvan hij zich niet kon onthouden, wijl men ze van hem verwachtte. Hij heeft noch Knox, noch Laud, noch Hendrik VIII, noch Elisabeth aangevallen; maar geen bezwaar gemaakt, in de Apokalyps Luther zelven onder de gedaante van een der monsters in het gezigt van den H. Joannes te vinden, en hij wenschte Ierland geluk, dat het door alle vervolgingen heen aan het ware geloof was trouw gebleven.

De *Times* heeft verklaard, dat de kardinaal gerust zijn rooden hoed door Ierland kon omvoeren, en er zich schadeloos stellen voor de onverschilligheid, waarmeê men hem thans in het philosophieke Engeland ziet rondgaan. Voorts bleef hetzelfde blad, als om Luther zijdelings te wreken, niet in gebreke, een spotartikel te geven over de bijgeloovigheden van het Katholicisme, naar aanleiding der nieuwe mirakuleuse verschijning, welke onlangs in de Pyreneën heeft plaats gehad. Daags na dat fraaije artikel, hetwelk van Engeland het land der sterke geesten schijnt te maken, berigt ons hetzelfde blad, dat de boeren van een der graafschappen in 't middengedeelte nog heden een tooverkol gaan raadplegen, als hun vee ziek is. Die kol is eene oude vrouw, de grijze Hannah, die in regtstreeksch verkeer met den duivel staat. Zij wekt geen dood beest op, maar stuit de ziekte van die nog leven. Het spreekwoord — zoo voegt de *Revue britannique* er stekelig aan toe — zegt naar waarheid: de pot zal eeuwig den ketel verwijten, dat hij zwart is. Bijgeloof tegen bijgeloof, dan verkies ik boven de oude Hannah, waardige havelooze zuster van Macbeth's tooverkollen, de verschijning eener liefelijke Maagd, al ware zij ook niets anders dan een nevelbeeld, waaraan het arme meisje der Pyreneën de toovergestalte harer droomen leende. Ik

heb helaas! slechts het geloof van een dichter; een geloof, dat de latere wonderen alleen onder beneficie van inventaris aanvaardt.“

De vrolijke schrijver kan zich, wat die bedoelde verschijning betreft, gerust stellen: een aantal van de geleerdste en achtenswaardigste personen, is, gelijk gewoonlijk bij dergelijke gevallen geschiedt, van wege de hooge geestelijke overheid benoemd, om die zaak met alle naauwgezetheid te onderzoeken: zijn dichtersgeloof heeft derhalve alsnog geene proef door te staan, hij gelieve vooreerst op de kerkelijke beslissing te wachten.

IDA PFEIFFER OVER DE PROTESTANTSCHE ZENDELINGEN.

De voor eenige maanden te Weenen overleden bekende reizigster en schrijfster Ida Pfeiffer heeft op hare vele en verre togten ook vele zendelingen gezien. Wat aan de elf deelen beschrijvingen van hare eigen reizen eigenaardige waarde geeft, is volgens de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van Maart jl., de opregtheid, de trouwhartigheid, waarmede zij al het ondervondene mededeelt. We mogen dan ook geloof hechten aan hetgeen zij van de Protestantsche zendelingen meldt: 't is niet nieuw, maar eene bevestiging te meer van hetgeen reeds herhaaldelijk op dat stuk getuigd werd. We geven haar oordeel naar zoo even genoemd maandschrift.

In China — verhaalt zij — in de nabijheid van Canton, had zij het genoegen een riviertogt met een dier heeren (zendelingen) te doen. De zendeling was zoo vriendelijk van haar te vergezellen en nam deze gelegenheid te baat om onder de inboorlingen het goede zaad te strooijen. Hij had 500 tractaatjes bij zich, en zoo dikwijls als zij eene andere boot ontmoetten, reikte hij zoo ver mogelijk over boord met een half dozijn daarvan in de hand, en wenkte om nader bij te komen en ze aan te nemen. Wanneer zij dit niet deden, dan werd naar hen toegeroeid en de zendeling begiftigde hen met zijne tractaten bij dozijnen en vervolgde zijn

weg met vreugde over het goed, dat zij zonder twijfel stichten zouden. Maar wanneer zij aan een dorp kwamen, dan werden er nog vrij wat grooter zaken gedaan. Zijn bediende moest gansche pakken tractaten daarheen brengen, die in een oogenblik onder de nieuwsgierigen verdeeld werden, die zich in grooten getale om hem verzamelden.

„Ieder nam", zoo gaat ze voort, „wat hem geboden werd aan, daar het niets kost, en al kon hij ook niet lezen, — ofschoon de tractaten in het Chineesch waren, — dan had hij toch altijd zooveel papier. De zendeling keerde verheugd naar huis. Hij had zijne 500 exemplaren uitgedeeld. Wat schitterend nieuws voor het Zendelinggenootschap, en wat een fraai artikel voor de berigten die hij nu zonder twijfel naar Europa overzond!"

Evenzoo in Engelsch Indië. Ook daar — vervolgen de *Letteroefeningen* — verontwaardigt zij zich over het gemakkelijke en hoofsche leven dat de dienaren des woords leiden, zoo weinig geschikt om hun het vertrouwen der inlanders te verschaffen. Zij houden van tijd tot tijd lange preken en zenden dan hoogdravende berigten op over de groote massa's die onder hun gehoor gewees zijn, alsof die daarom reeds tot het Christendom bekeerd waren. „Maar wanneer eens Chinesche, Indiaansche of Perzische priesters in Europa kwamen preken in hun nationaal costuum, zouden zij niet evenzeer grooten toeloop hebben?"

Geheel anders echter is haar oordeel over de Hollandsche zendelingen, welke zij op Celebes, in de residentie Mahanassa zag. Hunne levenswijze - zegt zij - „scheen mij oneindig beter voor het doel geschikt, dan die van Amerikaansche en Engelsche zendelingen, die ik in Indië, Perzië en China heb gezien. Zij vestigen zich op éene plaats en vliegen niet het land door, soms 50 en meer uren ver om te preken voor lieden die geen voorafgaand onderrigt gehad hebben en dus weinig begrijpen van die lange redevoeringen. Als hun werkkring te uitgebreid wordt voor de krachten van één, dan verzoeken zij om een assistent en zoo gaat het werk stap voor stap voort. De Hollandsche zendelingen ontvangen een zeer matig inkomen van het Genootschap en leven zeer eenvoudig, zonder de weelde en grootheid der Amerikaansche en Engelsche verkondigers des Evangelies onder de heidenen. Maar

hunne kudde voelt zich veel meer door hen aangetrokken, daar er niet zulk een groot verschil in de uitwendige positie is. De inlanders kwamen den Heer Schwarz bezoeken brengen, en elk zendeling heeft eenige inlandsche jongelingen en meisjes bij zich aan huis, die voor schoolmeesters of voor andere doeleinden worden opgeleid. Zelfs achten zij het niet altijd beneden zich, om met beschaafde inlandsche meisjes te huwen. Mevr. Schwarz is niet van Europesche afkomst, maar zij volbrengt hare pligten zoo goed en beter dan de vrouwen van andere zendelingen; en noch zij noch hare kinderen vinden het noodig om reizen naar Europa te doen ter herstelling hunner gezondheid, — iets wat anders een belangrijk artikel onder de uitgaven der zendelinggenootschappen is. Na mijn bezoek hier begon ik vrij wat meer eerbied voor zendelingen te koesteren dan ik ooit te voren had gehad."

Met hetgeen Ida Pfeiffer van de Protestantsche zendelingen in China meldt, komt bijzonder wel overeen wat (naar de *Kerkelijke Courant* van 26 Maart jl.) de *Times* over hen zegt. Dat Engelsche blad stelt zich in een artikel hetwelk hij aan die zendelingen wijdt, de vraag, welke zendelingen naar dat land moeten gezonden worden. Het wil de domooren, de dronkaards en luijaards uitgesloten zien. De *Times* is alles behalve gesticht over het gedrag der zendelingen, wier getal sinds eenigen tijd te Hong-Kong en Shanghaï sterk vermeerdert. Volgens dat blad bewonen die heeren gemakkelijke huizen, doen togtjes te paard, reizen in draagstoelen, en geven het voorbeeld van een lui en lekker leven. Het wenscht derhalve, dat er naar China Protestantsche zendelingen worden gezonden, die met de Katholieke missionarissen, en bepaaldelijk met de Jesuïeten zouden kunnen wedijveren.

"Die wensch — voegt de *Kerkelijke Courant* er teregt aan toe — zal echter moeijelijk in vervulling geraken, want de ondervinding heeft geleerd, dat dezulken onder de Protestantsche zendelingen niet te vinden zijn. De brieven uit Indië en China geven er dagelijks het bewijs van."

DE KATHOLIEKE KERK IN NOORD-AMERIKA.

Naar den *Catholic Almanac* voor 1859, geeft de *Kerkelijke Courant* belangrijke statistische bijzonderheden over den staat der Katholieke Kerk in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Volgens de laatste opgaven telt men daar tegenwoordig: 45 diocesen, 2108 priesters, 2334 kerken en kapellen, 24 kerkelijke inrigtingen, 85 mannenkloosters, 141 vrouwenkloosters, 75 opvoedings-gestichten voor jongelingen, 170 voor meisjes, 158 wees- en ziekenhuizen, enz. De gehoudene missiën loopen, hoe groot ook de daaraan verbonden bezwaren mogen zijn, tot verscheidene honderden. De *Catholic Almanac* verklaart, niet te veel te zeggen met te beweren: dat de onvermoeide Missionaris P. Weninger alleen tweemaal zooveel missiën heeft gegeven, als er in het gezamenlijke Duitschland gedurende een geheel jaar gehouden worden. Het beste echter, zegt dat jaarboekje, zijn de buitengewone, naauwelijks geloofelijke vorderingen, welke de Katholieke godsdienst op dit gebied maakt, te beoordeelen, wanneer men het eindresultaat van drie tientallen jaren vergelijkt, zooals wij dit hier naar waarheid opgeven:

1839.		1849.		1859.	
Provinciën . . .	1	Provinciën . . .	3	Provinciën . . .	7
Diocesen	16	Diocesen	30	Diocesen	45
Vikariaten . . .	"	Vikariaten . . .	"	Vikariaten . . .	2
Bisschoppen . .	18	Bisschoppen . .	26	Bisschoppen . .	45
Priesters	478	Priesters	1000	Priesters	2108
Kerken	418	Kerken	966	Kerken	2334

NAÏEF VOORBEHOUD.

De Gids van Februarij jl. geeft in het "Bibliographisch Album" een kort verslag van een werk getiteld: *Reis van den Mississippi naar de kusten van den Grooten-Oceaan*, door B. Möllhausen. Met een voorberigt van Alexander von Humboldt. Uit het Hoogduitsch

door Dr. H. C. Michaëlis. Zutphen, A. E. C. van Someren, 1858. Daar lezen we (bl. 297) een waarlijk naïef voorbehoud omtrent den overigens wel gehuldigden ijver der Spaansche zendelingen van voor twee, drie eeuwen. Er staat aldus: „Intusschen waar (zooals te Anton Chico, eene grensstad van Nieuw-Mexico) „Señoritas" zijn, en „dranken sterker dan water," daar is ook zekere beschaving, die wèl beschouwd, te danken is aan de Spaansche zendelingen, die reeds voor twee, drie eeuwen in hunnen rusteloozen ijver en met ijzeren volharding, niet alleen tot hiertoe, maar tot aan den oever van den Stillen Oceaan doordrongen, om het Indiaansche element te vernietigen, en het Spaansche te doen zegevieren. Zonder hier in oordeelvellingen te treden *over hunne proselietenmakerij*, moet men billijk zijn, en den moed dier stoute Spaansche monniken bewonderen, die uit het Zuiden tot in het hart van Noord-Amerika wisten door te dringen, en aldaar kerken en steden stichtten drie eeuwen vóór dat de Europesche beschaving uit het Westen daar heen den weg kon vinden." — En toch treedt de schrijver in geene oordeelvellingen over zulk eene soort van *proselietenmakerij*! Dusdanig reuzenwerk, dat boven alle bloot *menschelijke* krachten uitgaat, de bekeering dáár van wilde Indianen tot beschaafde Christenen, bij zulk eene inspanning en opoffering heet nóg eene *proselietenmakerij*! eene proselietenmakerij, waarover evenwel de schrijver in geene oordeelvellingen treedt!! — 't is waarlijk naïef.

DRIE KATHOLIEKE ALMANAKKEN.

Onze aankondiging van dit drietal boekjes [1]) komt wel wat laat; bijkans hadden we het ditmaal bij de reeds in December

---

[1]) *Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken* in het jaar des Heeren 1859, samengesteld door Jos. Alb. Alberdingk Thijm. o. eq. S. G. M. — Te Amsterdam, bij C. L. van Langenhuysen. Achtste Jaargang.

geschiede vermelding hunner verschijning gelaten; doch dezelfde gedachte die ons vroeger tot de aanbeveling van dien arbeid dreef, kwam ons nu weder voor den geest staan: dat toch zooveler bestendige ijver, om elk naar de mate van zijn vermogen iets ten beste van zijnen naaste te doen, onze hulde, erkentelijkheid en aanmoediging verdient. En dit geldt zoowel hen welke de Almanakken deels verzamelen, deels zelven schrijven, als die allen welke er hunne bijdagen toe aanboden; al is het ook, voegen wij er dadelijk bij, dat de eersten in ons oog, met wat strenger in de schifting der stukken te zijn — we bedoelen hier minder het onderwerp dan wel vooral den vorm — hooger waarde aan hun werk zouden verzekeren; al is het ook dat sommigen der laatsten bij al hunne goedhartige bedoeling zich zelven wel eerst en meer mogten vragen: is mijn onderwerp gepast behandeld? is mijn werk der plaatsing wel waardig? breng ik de redactie of den redacteur niet in de onaangenaamheid van mijn opstel te moeten afwijzen? Blijkbaar zijn er onder het inzendend genoemd of ongenoemd, pseudoniem of kryptoniem personeel, die van de veelvuldige lasten des redacteurschaps niets hoegenaamd begrijpen en ze nog met elk hunner bijdragen komen vermeerderen.

Zeker! er zijn onbillijke regters, die zich in ouden wrevel of jeugdigen overmoed op hooge troonzetels plaatsen, en bij wie het even vast staat, alles af te keuren als zelven niets voort te brengen daar zijn er ook, die zich zulk een ideaal voorspiegelen, dat er, indien we hen zouden hooren, nooit iets in 't licht zou verschijnen; of ook die zoo vol zijn van zekere antipathiën, dat zij uit dien hoofde alleen ook het zeer verdienstelijke onder veel gebrekkigs voorbijzien of miskennen; en weder zijn er anderen, zoo weinig met het praktische leven vertrouwd, — waarop toch twee der drie Almanakken allereerst het oog hebben, — dat zij niet eens van verre vermoeden, met wát bedoeling juist nú dit of dat onderwerp uit het gewone leven geschreven of opgenomen werd.

Nieuwjaars-geschenk. Almanak voor het jaar 1859. Vierde Jaargang. Uitgegeven door de Vereeniging van den H. Vincentius van Paulo te Amsterdam. — Te Amsterdam bij B. Lenfring.

Katholijke Volks-Almanak, voor het jaar 1859. Twaalfde Jaargang. — Te Groningen, bij R. G. J. Sladoor

Schrijver dezes meent van zich zelven te mogen verklaren, dat hij onder geene dezer kategoriën valt. Hij kan aan den Groninger *« Volks-Almanak »*, den oudsten in jaren van het drietal, zeer veel toegeven om het nut wat hij deed en doet, alsmede om den bijval dien hij, inzonderheid wegens menig regt stichtelijk en treffend verhaal, voortdurend bij zijn publiek vindt. Maar wanneer Protestantsche beoordeelaars in *Tijdspiegel* of *Vaderlandsche Letteroefeningen* zich aan den stijl, aan de plaatjes en vooral aan de berijmde stukjes ergeren, kunnen we niet zeggen, dat zij onregtvaardig zijn, en hunne afkeuring ongegrond is, ofschoon we hun vonnis in die algemeenheid niet onderschrijven.

We begrijpen, waarom de dusgenoemde *« Vincentius-Almanak »*, de jongste van het drietal, tot huiselijkheden afdaalt en voorstellingen van het dagelijksche leven, welke voor een ander publiek dan hij in 't oog heeft, ligt iets stuitelijks kunnen hebben, maar keuren het daarom nog niet af, mits altoos de vormen gecerbiedigd blijven. Protestantsche beoordeelaars kennen over 't geheel dien Almanak in alle opzigten lof toe, behalve in één punt: dat hij wat al te Roomsch is, en bijv. levens van Heiligen opdischt, waarin wonderen, op hunne voorbede door God gewerkt, voorkomen; of wijl er aan Heiligen eer in wordt gegeven. Evenwel, zeggen zij, is ook hier vooruitgang; want — daarnaast wordt toch ook Christus verheerlijkt!! — Voor zooverre wij hebben gezien, is er niets in de vier verschenen jaargangen aan eenigen Heilige, ook niet aan aller Koningin, des Heeren Moeder, toegeschreven, hetzij van magt of van eer, wat in hen niet van Christus voortkomt en tot Christus terugkeert. Op dat punt zal eerst dán ongetwijfeld een *Katholieke* Almanak hun kunnen voldoen, als hij niet meer *Katholiek* is, maar zich bij een algemeen Christendom, met dergelijke zedeleer zal bepalen. Doch wij dan voor ons zagen het boekske met zijn 15,000 exemplaren liever op zijn vierde jaar omkomen, dan die aanbevolen rigting inslaan. Intusschen zeggen ons die 15,000, naar een berigt van den uitgever nu reeds geheel uitverkochte, exemplaren, hoe de *Vincentius-Almanak* zijn publiek voldoet. 'tIs waar: verre het grootste gedeelte wordt door de Vincentius-vereenigingen verspreid; maar we houden voor zeker, dat ook de duizenden exemplaren door den boekhandel geplaatst,

nog ligt door eenig duizendtal zouden vermeerderd worden, indien het bockje vooral ten platten lande voor leeken en bijzonder voor de Eerwaarde Geestelijken, die het gaarne onder de hunnen willen verspreiden, algemeener en gemakkelijker ten hunnent verkrijgbaar werd gesteld.

Maar nu voor den laatsten, niet den minsten, maar eersten van het drietal, voor den *« Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken »*, zijn we minder toegevend, hebben we hoogere eischen. Ten eerste, om zijn meer literairen of aesthetischen aard; ten tweede, om zijn veelal hooger publiek; ten derde, om wille van eenige tegenwoordige inzenders, die zich thans niet altijd op hunne plaats gevoelen; ten vierde, om de medearbeiders die, meenen we, bij strenger keuze zich zouden opdoen; ten vijfde, om de niet weinige en niet geringe begaafdheden des zamenstellers, van wien een aantal geschriften op den omslag van den Almanak vermeld staan. — We kunnen ons voorstellen, wat het den bestuurder en hoofdschrijver der *« Dietsche Warande »*, auteur van zooveel degelijke werken, den scherpzinnigen kunstregter, die ons in *de Tijd* op zoo menig artikel over literatuur vergast — we kunnen 't ons voorstellen, wat het hem gekost moet hebben, om sommige stukken of stukjes hetzij in rijm of onrijm, naast een aantal voortreffelijke bijdragen, waaronder die van zijne eigen hand gemeenlijk uitschitteren, eene plaats te verleenen welke ze verre zijn van te verdienen. We willen nu eens volstrekt in 't algemeene blijven, en geene bepaalde stukken of stukjes noemen noch zelfs aanduiden: maar overtuigd houden we ons, dat de zamensteller slechts door ons onbekende redenen tot de opneming van sommige bijdragen kan gebragt zijn. Zijn zeggen: « hij wenscht alleen gelezen — niet geprezen — te worden », heeft toch zeker dien zin niet, dat hij elke uiting, hoedanig ook, hem ter plaatsing aangeboden, zijnen lezeren wil voorleggen. Dat aan Protestantsche beoordeelaars zijn sterk uitgesproken Katholicisme hindert, is niet te verwonderen; maar des te meer waarde heeft dan ook hun lof, zelfs aan zoodanige stukken om den literairen vorm, en over 't geheel aan de correctie en andere verdiensten gebragt.

We wenschen intusschen van ganscher harte den drie Almanakken — ieder op zijnen weg — den meesten zegen van omhoog!

Geschiede hun, en inzonderheid den „verzamelaar" van den laatstbesproken Almanak, wat hij aan zijne lezers in dezer voege verzekert: „Het katholieke stelsel in het maatschappelijke, in het wijsgeerige, in letteren en kunst, begint zich met zulk eene verbazende kracht te ontwikkelen en te vertoonen in zijne gantsche volledigheid, dat men meer verlegen is, wat men *niet*, dan wat men *wel* in den „Almanak" schrijven zal."

AAN 'S HEEREN H. WONDEN. DOOR P. VAN DER PLOEG, PR. [1]).

Het lofgedicht, dat wij hier aankondigen, bevat twee hoofddeelen, waarvan het eerste aan de smartelijke, het tweede aan de verheerlijkte Wonden is toegewijd. Beiden zijn wederom in eenige afdeelingen gesplitst voor hen, die het bij gedeelten wenschen te overwegen of wel te zingen.

De schrijver stelde zich ten doel, gelijk zulks in de voorrede wordt opgemerkt, om daardoor vooral in den vastentijd en des vrijdags iets, naar hij hoopt, tot stichting van menige ziel bij te dragen.

Deze zoo teedere en tevens zoo zinrijke verzen, gelijk wij ze van den begaafden Schrijver verwachten konden, zijn voorzeker allergeschiktst, om bij allen die ze overwegen of zingen gevoelens van rouwmoedigheid, en van liefde voor den lijdenden en verheerlijkten Jesus op te wekken; en wij hopen daarom, dat het kleine boekje, dat zich ook door de nette uitvoering aanbeveelt, in veler handen kome.

---

[1]) Te Amsterdam, bij C. L. van Langenhuysen.

SPROKKELINGEN.

HET PROTESTANTISME IN BELGIE. — *Europa* (N° 2) meldt bladz. 17 der Boekbeoordeelingen en aankondigingen in eene noot:

„Terwijl in België ten jare 1830 slechts 4 Evangelische leeraars waren, telde de Synode aldaar reeds in 1857 zestien gemeenten met 9000 zielen en 21 scholen en had toen het in 1837 opgerigte Evangelische genootschap buitendien reeds dertien kerken met 3000 zielen en 17 predikanten, die op 40 of 50 plaatsen het Evangelie verkondigden. Hoezeer na 1857 het getal van hen is vermeerderd die aldaar Jezus erkennen als den éénigen Heer en volkomen Zaligmaker, weet ieder vriend en vijand van het Protestantisme.„

In 't *Handboekje* voor de zaken der R. K. Eeredienst, 13de jaargang, vinden we vermeld, dat op 1 Julij 1858 het getal aller Onkatholieken in België te zamen 10,000 zielen bedroeg.

BEVOLKING VAN ROME. — Het generaal vikariaat van Rome deelt over de bevolking dier stad in 1858 de volgende bijzonderheden meê. Er zijn daar 54 parochiën, 180,359 inwoners, onder welk getal 34 bisschoppen, 1,331 priesters, 2,404 monniken en ordes-geestelijken, 1,872 kloosterlingen, 854 seminaristen zijn. — De bevolking bedroeg het vorig jaar 179,952 zielen. De vermeerdering komt van daar, dat men de vorige jaren de Joden niet medetelde welke buiten het Ghetto wonen. De statistiek heeft het cijfer 854 onder de rubriek: ketters, Turken, ongeloovigen en Israëlieten. Buitendien zijn in het Ghetto 5,000 Joden, welke in deze opgave niet begrepen zijn.

WAT DE SYNODE DER NED. HERV. KERK GEVAAR LOOPT TE WORDEN. — Volgens *de Tijdspiegel* van Maart jl. (bl. 176) loopt de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk met hare „oneindige reglementenmakerij maar al te veel gevaar, om, tot schade van het geestelijk leven der gemeente, te worden wat menigeen gaarne wil dat ze zijn zal: een bloot administratief ligchaam, dat zich om vele dingen bekommert op gevaar af van het ééne noodige uit het oog te verliezen.„

BERIGT.

Onze Uitgevers hebben de *Levensschets* van den WelEerwaarden heer P. J. Hesseveld uit ons vorig nummer afzonderlijk afgedrukt en verkrijgbaar gesteld [1]), ten voordeele van het *Huis der Voorzienigheid* in de Elandstraat te Amsterdam; eene der stichtingen van genoemden helaas! te vroeg ontslapen priester. — Thans verschijnt de tweede druk, waarin ook eenig gebruik gemaakt is van de *„Hulde"*, welke *„een dankbare Leerling"* in een vrij uitgebreid, zachtgestemd gedicht aan de nagedachtenis van zijnen geliefden leermeester wijdt [2]).

Zoowel om de vele inderdaad belangrijke en zeer stichtelijke bijzonderheden, welke er in voorkomen als om het godvruchtige doel: ondersteuning namelijk van de verlaten meisjes, door de Arme Zusters van het Goddelijk Kind verpleegd, — bevelen we de verspreiding dier *Levensschets* als een werk van liefde bijzonder aan.

---

[1]) 40 bladz. gr. 8vo. - De prijs is 25 cents.

[2]) In de laatste (dubbele) aflevering der *Bibliotheek voor Katholijke huisgezinnen*, uitgegeven door J. H. Laarman, te Amsterdam.

DE HOOFDTYPEN

VAN HET

CHRISTELIJK GEZAG.

Gelijk we reeds meermalen in vorige jaren deden, zullen we ook nu eenig uittreksel van de conferentiën geven, welke pater Felix weder in Notre-Dame te Parijs voor een talrijk en uitgelezen gehoor gehouden heeft. We kiezen hiertoe het zoo tijdige onderwerp, door den welsprekenden Jesuïet in de derde conferentie behandeld: hoe Christus namelijk alle gezag tot heil der maatschappij heeft verhoogd en verheerlijkt. We laten hiervan den hoofdinhoud, met enkele meer opmerkelijke plaatsen in haar geheel volgen.

Nadat pater Felix in de eerste conferentie betoogd had, hoe noodzakelijk het gezag voor den maatschappelijken vooruitgang is, wees hij in de tweede den Godmensch als bron van alle gezag in het Christendom aan. Christus heeft - zeide hij - met zich in de Kerk ten blijvend gezag te stellen, alle gezag eene volslagen vervorming doen

ondergaan, zoodat met het gezag ook de gansche maatschappelijke orde verhoogd werd. Hij heeft het gezag genezen van drie gebreken, waardoor het heimelijk ondermijnd en belet werd, tegelijk met zich zelf de gehoorzaamheid der volken en den vooruitgang der maatschappij te verheffen. Het eerste gebrek was de afwezigheid van het goddelijke in 't gezag, het tweede de slavernij des gewetens door de heerschappij van den mensch; het derde de zelfzucht in de uitoefening der magt. Christus heeft het gezag van die drie diepe gebreken genezen: Hij legde het goddelijke er in, door zich zelven ten gezag te stellen; Hij maakte het menschelijk geweten vrij, door een koningschap der zielen te scheppen, dat alleen van Hem zijne magt ontleent; en voor de zelfzucht der magt stelde Hij den geest van opoffering in de plaats; met drie woorden: Hij schiep een gezag, dat goddelijk in zijn beginsel, geestelijk in zijn gebied, offervaardig in zijn doel is, en hierdoor heeft Hij alle gezag vervormd en de maatschappelijke orde verheven.

Dát heeft des Heeren in de Kerk gevestigde gezag voor den maatschappelijken vooruitgang gedaan. Wat nu deed de hedendaagsche maatschappij ten opzigte van dat gezag? De hedendaagsche maatschappij heeft tegenover dat gezag drie houdingen aangenomen, welke voor den maatschappelijken vooruitgang der Christelijke natiën op verschillende wijze verderfelijk zijn: de houding der onverschilligheid, de houding der mededinging en de houding van den haat. Christus als vreemdeling behandeld door de regeringen; Christus als mededinger behandeld door de regeerders: Christus als vijand behandeld door de onregeerbaren: dat noem ik drie maatschappelijke dwalingen, drie maatschappelijke rampen, welke onze

laatste rede verre van ons heeft willen verwijderen. Het besluit dezer rede is u niet kunnen ontgaan; dit besluit was: dat des Heeren in de Kerk gevestigde gezag door de hedendaagsche maatschappijen niet kan beschouwd worden als een vreemdeling, minder nog als een mededinger, veel minder als een vijand; en dat de algeheele maatschappelijke orde zich in en door Christus, het opperste gezag, moet staande houden, verheffen en verhoogen.

Tot hiertoe hebben wij Christus' gezag in de Kerk alleen onder een zeer algemeen oogpunt beschouwd, en zonder te denken aan de typen die het vertegenwoordigen. Doch het gezag heeft eerst dan zijne werking en vollen invloed, wanneer het zich verpersoonlijkt en zich aan ons in bepaalde typen vertoont. Daarom neem ik mij heden de voltooijing van dit onderwerp voor, met u op de hoofdtypen van het Christelijk gezag te wijzen, welke door Christus zoo tot verhooging van onzen eerbied als tot verheffing der maatschappelijke orde zijn te voorschijn geroepen. Het onderwerp is veelomvattend; ik zal, zegt de redenaar, alles bekorten.

I. — De eerste type van gezag, door Christus voor den maatschappelijken vooruitgang der volken geheiligd, is het vaderschap, of het Christelijk gezag in het huisgezin; onder welk woord wij, zegt de redenaar, den vader en de moeder verstaan, die in den huiselijken kring onder verschillenden vorm en in verschillende mate de eer van een zelfde gezag deelen. Het vaderschap ook slechts in die bloot menschelijke orde beschouwd, behoort ontegenzeggelijk tot het grootste en zoetste wat de menschheid aanbiedt; 't is verheven voor de gedachte, schoon voor de verbeelding, zoet aan 't hart, veelvermogend op

de ziel der menschen. De Heer echter heeft in het Christelijk gezin een vaderschap gevormd zooals de wereld nog niet had gezien, zelfs niet in die verre eeuwen, waarin het zich met een lichtglans aan ons voordoet, welke het nóg in onze oogen groot maakt als het koningschap. Maar hoe dan heeft Christus het vaderschap vervormd en aan diens oude majesteit nog eene nieuwe majesteit toegevoegd? Op drievoudige wijze. Christus heeft het met eene *goddelijke wijding* geteekend; Hij heeft er eene *goddelijke bediening* aan toevertrouwd; en tot dezer vervulling heeft Hij aan 't vaderschap wat er *meest goddelijks in den mensch is geschonken*; zoo gaf Hij aan die waardigheid een kroon van gezag gelijk het nog nooit had gedragen.

Dát dan moet ten eerste wél opgemerkt, hoe er aan 't punt van uitgang van alle Christelijk vaderschap iets is dat het boven de menschheid verheft; hoe daar door Christus zelven als eene wijding van het menschelijk vaderschap heeft plaats gehad; eene goddelijke wijding, welke tegelijk het zegel is zijner wettigheid, de waarborg zijner krachtdadigheid, maar bovenal het teeken zijner majesteit. De wispelturigheid van het schepsel had met Gods woorden tot onze eerste ouders gesproken: *Wast en vermenigvuldigt u, en vervult de aarde!* gespeeld en de driften hadden ze ontheiligd. Christus zal die wet der voortplanting noch aan de luimen van den mensch noch aan de begeerlijkheden van het vleesch overlaten: Hij zal er zich de magtiging, het beheer en de heiliging van voorbehouden; Hij zal er een afzonderlijk sakrament, het Christelijk huwelijk, voor instellen. Al wie in het Christendom naar de eer van een wettig vaderschap staat, moet er van Christus door de Kerk de goddelijke magtiging

toe ontvangen. Christus erkent geen ander wettig vaderschap, dan dat Hij met zijn gezag bekleed en geteekend, en zelf door de hand zijner Kerk tot die groote bediening gewijd heeft. Al wie vóór die wijding vader zoekt te wezen, zal in de oogen des Heeren niet de vader zijn, maar een overweldiger van het vaderschap.

Wat nu is bij dien eersten trek van grootheid, welken het Christelijk vaderschap bij zijn punt van uitgang door het Sakrament ontvangt, het einddoel dier magtiging en wijding? — Eene bediening even goddelijk als het punt van uitgang is: de bediening van: Christus te vormen in de kinderen. Dat is de eigen roeping en verpligting, dat de oorspronkelijke grootheid der Christen ouders, niet dat zij enkel den mensch voortbrengen, waartoe de Heer hun het regt verleent, maar dat zij Hem-zelven in den mensch helpen vormen.

En wat vraagt de Heer van hen ter bereiking van dat doel, en ter vervulling van die bediening? — Datgene waarin Hij zelf voorging, het hoogste wat er in ons is: offervaardigheid; niet die gewone, welke de natuur en de behoefte leeren; maar eene offervaardigheid Hém waardig, die hen tot eene bediening wijdt, waarvan Hij zelf begin en einde is; die voor die onvergelijkelijke eer: van Christus in een geslacht van Christenen te vormen, alles aanneemt, zelfs de overmaat van smarten, zelfs den heldenmoed der hoogste offerdaad.

Uit die heiliging, uit die bediening en offervaardigheid, moest wel eene nog ongeziene type van vaderlijk gezag ontstaan; een vaderschap, zooals men het bij diep-Christelijke volken vond, vol majesteit en minnelijkheid, vol zachtheid en kracht, welker kiesche mengeling de magt, de waardigheid en het geluk van het Christelijk

huisgezin was. Men zag er het koningschap der oude patriarchen in de nieuwe eeuwen overgeplant; doch zóó, dat het, door de zalving van Christus vervormd, met al de teederheid van den mensch iets had van de grootheid van God.

„O! bijaldien iemand onder u nog twijfelen kon aan „hetgeen het Christendom voor de verheffing van het „vaderschap heeft gedaan, ik zou hem zeggen: zie den „Christelijken vader, die te midden zijner kinderen, bij „zijn laatsten zucht vereenigd, gaat sterven; in de eene „hand houdt hij het beeld van Christus, die hem op den „dag zijns huwelijks in den echtelijken feestluister tot de „bediening des vaderschaps heeft gewijd; met de andere „hand laat hij in den naam van Jesus Christus over zijne „kinderen dien laatsten zegen nederdalen, die als de over- „levering van de gehoorzaamheid, den eerbied, de liefde, „en als de voortdurende wijding des gezags in het huis- „gezin over hen zal blijven."

Helaas! dat onder ons met dat verheven vaderschap ook zijn heilig gezag en de eerbied er voor vervalt, en hiermede het huisgezin, en dientengevolge de maatschappij ontaardt: „dat dan het Christelijk vaderschap met zijne „goddelijke wijding, bediening en opoffering ook den mag- „tigen luister van zijn gezag onder ons herneme; dat „met en door het vaderschap het huisgezin zich verheffe, „en met het huisgezin de maatschappij rijze door Jesus „Christus onzen Heer."

II. — Met het Christelijk vaderschap heeft het Christendom eene andere, nog hoogere en in de oogen des geloofs nog eerwaardiger type van gezag verwezenlijkt: het Christelijk *priesterschap*. Wanneer het kind, dat in het huisgezin de vereering van het vaderlijk gezag heeft

gekend en beoefend, den voet op den drempel van het huis des Heeren zet, ontvangt het daar de openbaring, en leert het de vereering van een ander gezag: daar ontmoet het den Katholieken priester; den priester, die een vaderschap is in het heiligdom, evenals het vaderschap gelijkt op een priesterschap in het huisgezin.

De priester als eene zigtbare vertegenwoordiging der Godheid op aarde, was bij alle volken en in alle eeuwen een gezag; wat in het heidendom slechts schijn was, is werkelijkheid in het Christendom: de Christen priester vertegenwoordigt den Godmensch Jesus Christus, die in en door hem alle goddelijke bedieningen tot heil der wereld en heiliging der zielen voortzet. De Katholieke priester is in 't oog des geloofs Christus die spreekt; hij is Christus die vergeeft; hij is Christus die offert; en overal, op den troon des woords, in den regterstoel der barmhartigheid en aan het altaar des offers, wordt hij door dezelfde majesteit omschenen, wijl hij met hetzelfde gezag is bekleed.

De redenaar toont dan eerst, hoe de priester op den stoel der waarheid, als Hém vertegenwoordigend die sprak: „*Alle magt is Mij gegeven in den hemel en op aarde: gaat dan en onderwijst alle volken*", daarom ook spreekt als magthebbende, *tamquam potestatem habens*; als gezant van Christus, als gezant van God, met zijne majesteit en zijn gezag tot de menschen afgevaardigd, om voor zijne goddelijke regten te ijveren: *pro Christo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos.* Dat geeft bij al zijn eigen onvermogen zooveel gezag aan zijn persoon, zooveel kracht aan zijn woord: dat diep bewustzijn en gevoel, dat hij de regten verdedigt van zijnen Soeverein, en dit doet op zijn gezag, en van zijne majesteit

omschenen: „wanneer de priester spreekt - was het geloovig woord van Donoso Cortès - zie ik God achter hem."

Daalt de priester van den troon, vanwaar het koningschap des woords de zielen met zijnen schepter raakt, dan plaatst hij zich op een anderen zetel, waar hij zich in een gezag laat zien, dat wel in voorkomen en bediening verschillend, maar in zijn wezen en grond hetzelfde is: ik bedoel, zegt de redenaar, het gezag van Christus dat u vergeving schenkt. Gij treedt den biechtstoel in, en ziet er onder de gedaante van een menschelijk vaderschap het gezag van God. Gij gelooft, dat Hij die tot de priesterschap sprak: *Gaat en onderwijst!* - dezelfde is als die zeide: *de zonden zijn vergeven aan wie gij ze zult vergeven hebben.* En vraagt men, als de priester in die regtbank van genade de vrijspraak verleent: Wie is die mensch die magt heeft om zelfs de zonden te vergeven? *Quis est ille qui etiam peccata dimittit?* — dan roept het geloof: 't is de plaatsbekleeder van Christus voor de menschen; 't is Christus zelf die mij vergeeft, gelijk Hij eens aan Magdalena vergaf, en die, om mij aan te moedigen, dat ik eene vergiffenis zou gaan vragen welke ik niet meer durfde hopen, de magt en het gezag van God met de zwakheid en het onvermogen van een mensch omsluijerd heeft.

Groot op den troon des woords en in den regterstoel der vergeving, schijnt de priester grooter nog aan het altaar des offers; en het gezag van den priester als prediker, en van den priester als biechtvader verheft en verhoogt zich nog in den priester als offeraar. Daar vervult zich in de schaduw des geloofs dat onvergelijkelijk geheim, waarbij de mensch die er het werktuig toe is, zich als vernietigd voelt onder 't gezag dat hij draagt. Daar beveelt

de mensch aan God en God gehoorzaamt aan den mensch; daar komt Christus zich op diens woord tegenwoordig stellen, zich ten offer geven; daar is 't vooral, dat de priester naar zijne menschheid als verdwijnt en aan God raakt; „en het Christen volk, het offer bijwonend, meent „door die gewijde flikkeringen heen welke de schoonheid „des heiligdoms zijn, in hem een hemelsch wezen te „zien; en het brengt aan den voet van hetzelfde altaar „tegelijk met de aanbidding van Jesus Christus zijnen „God, den eerbied voor dien mensch, welke tot zelfs „die eer verheven werd, dat hij zijnen mensch-geworden „God tegenwoordig stellen en ten slagtoffer op mag „dragen."

„Doet door uwe gedachte al de praal en al de pracht „van Salomons tempel herleven; roept u voor den geest, „hoe groot eenen eerbied de schitterende luister dier pleg- „tigheden, welke van dien tempel den voorhof des hemels „schenen te maken, in de ziel van het volk Gods moest „achterlaten: niets kan u een denkbeeld geven van de „eerwaardigheid welke het Katholieke volk in zijnen „priester ontdekt en begroet, op het oogenblik dat hij „in den glans zijner feestgewaden en in het plegtgeheim „der offerande uit de diepte des heiligdoms, van licht, „van geuren en wierook doorstroomd, boven die in liefde, „eerbied en aanbidding nedergezonken vergadering het „offer opheft voor het heil der wereld geslagt, terwijl het „orgel in maatgeluiden aan de harmoniën des hemels „ontleend, in het diepste der zielen beter nog dan onder „de gewelven des tempels zingt: *O salutaris hostia!....*"

Dat is de Katholieke priester, die op zijn voorhoofd de kroon draagt van een driedubbel gezag, hetwelk er slechts één uitmaakt: Christus' gezag in den priester, die

zijn woord voert, zijne vergeving schenkt, zijn offer voltrekt. Thans moge in groote steden die hooge type des gezags niet omstuwd zijn van die eerbiedbetooningen, aan zijn gewijden persoon, welke Christus vertegenwoordigt, om diens majesteit verschuldigd: wat niettemin zijne waardigheid deed en nog doet om het gezag op aarde te leeren huldigen, ga men in die nog diep-Christelijke gewesten zien, wanneer er de herder door zijn kerspel, de bisschop door zijn diocees trekt. „Gij hebt den vader gezien die „zijne kinderen zegende, ziet nu den priester die in den „naam van Christus zijne geloovigen zegent. Beschouwt „dien man, die daar te midden der verteederde schare „verschijnt, met den glimlach op de lippen, de majesteit „op zijn voorhoofd en de liefde in het hart. Is 't een „vader in zijn gezin? Is 't een monarch in zijn rijk? Gij „zoudt zeggen: het een en het ander, zóóveel zachtheid „en majesteit draagt hij op zijn gelaat, zóóveel eerbied „en liefde ontvangt hij op zijnen togt. De vaders en de „moeders, de grijsaards en de kinderen, de kinderen „vooral, door het gevoel van eene zelfde vereering aan„gegrepen, snellen dien man te gemoet, die de vader „van allen en voor allen het levend beeld van Jesus „Christus is. Zie dien vader, die zijn hart opent en zijne „hand uitbreidt, om in den naam van Christus heel die „zoo godsdienstig verteederde en met zoo hartelijke gene„genheid neêrgeknielde menigte te zegenen: en gij zult „begrijpen, wat in het Christendom het Christelijk pries„terschap doet, om in de zielen de vereering van 't gezag „te wekken en te ontwikkelen en die zielen met hare „eerbiedbetooningen op te heffen."

III. — Doch nog meer groote typen van gezag zijn door het Christendom voor den vooruitgang der wereld

voortgebragt. Verder dan het gezin, waar de kinderen het gezag van Christus in den vader leeren vereeren; verder dan de tempel, het kerspel en het diocees, waar de geloovigen het gezag van Christus in den priester leeren vereeren, is er het vaderland, het koningrijk, waar de burgers het gezag van Christus in den koning leeren vereeren: het Christelijk koningschap, derde type van gezag, door het Christendom voor den maatschappelijken vooruitgang gevormd, hetwelk met de vaderlijke zachtheid en de priesterlijke eerwaardigheid al de majesteit des vaderlands vereenigt. Door de hand der Kerk voor het geluk der volken gewijd, ontvangt het Christelijk koningschap van Christus met eene zalving die het eerwaardig maakt als het priesterschap, eene liefde die het offervaardig maakt als het vaderschap, eene zedelijke magt die het bekwaam maakt om de orde te scheppen en over het vaderland het schild eener kracht uit te breiden welke haar uit eigen bron ontspruit.

Pater Felix wil zich niet verdiepen in de oorzaken en gebeurtenissen, welke het koningschap onmiddellijk in de Christen volken hielpen vormen: hij treedt in geen stelsels of meeningen: hij heeft slechts in hoofdtrekken te toonen, hoe die waardigheid bij hare verchristelijking meer dan alle menschelijke magten voor den maatschappelijken vooruitgang heeft gedaan. Zij was dat verheffend element, wijl zij zich in den levenskring waarin zij zich ontwikkelde, met de drie kenmerken, vroeger door den redenaar in het gezag der Kerk zelve aangewezen, geteekend heeft. Het Christelijk koningschap heeft naast zich een waarachtig koningschap der zielen erkend; het heeft voor aller blikken, evenals het gezag der Kerk, het merkteeken van God gedragen; en het heeft van de Katho-

lieke Kerk, wier oudste dochter zij was, geleerd, zich even-als zijne moeder voor het heil der menschheid op te offeren. Daar het zijn waarachtig gebied, zijn waarachtig beginsel, en zijne waarachtige bestemming kende, was het Christelijk koningschap groot in gezag en vruchtbaar in eerbied, omdat het, evenals de Kerk, in den grond zijns bestaans van Christus' leven doordrongen was, en den weêrglans zijner grootheid op het voorhoofd droeg.

Wat allereerst het zedelijk gezag van 't Christelijk koningschap uitmaakte, was dat het op aarde iets boven zich, namelijk het door Christus gestelde geestelijk koningschap der zielen erkende, beminde en eerbiedigde; daardoor verhief het zich zelf en met zich de volken. Het ontwikkelde in de onderhoorige geslachten het den heidenen onbekende geheim van eene verhevene gehoorzaamheid en eene verhevene gelijkheid. Met zich in 't oog der volken voor een hooger koningschap neder te buigen, leerde het hun in een doorluchtig voorbeeld, dat de gehoorzaamheid groot genoeg is om zelfs koningen te ver eeren. En terwijl de volken aan de vorsten leerden gehoorzamen, met de vorsten zelven gehoorzaam aan Christus te zien, verhief zich in hen het gevoel der Christelijke gelijkheid, wanneer zij met die koningen aan de voeten van Jesus Christus in eene gelijke gehoorzaamheid en onderwerping, maar ook in eene gelijke grootheid en waardigheid kwamen nederknielen. Het Christelijk koningschap onder dit oogpunt is keizer Theodosius aan den ingang van des Heeren tempel tegengehouden door een priester, die Ambrosius heette; Theodosius, die met zijnen toorn te bedaren en zijnen hoogmoed te vernederen, toont, dat er voor hem iets grooters is dan aan volkeren te gebieden: te gehoorzamen namelijk aan het koning-

schap der zielen, 'twelk hem in den naam van Jesus Christus, Koning der volken en der keizers, gebood.

Wat het Christelijk koningschap nog grooter maakte in gezag en vruchtbaarder in eerbied, was dat het den geest en zin had van zijn goddelijk beginsel en er overal het onmiskenbaar teeken van droeg. Hoe ook dat koningschap ontstond, eenmaal erkend en gevestigd, daalde er iets goddelijks in neder; en op wat wijze Christus in dat koningschap ook kwam, hij kwam er en gaf er met het zegel zijner Godheid het echte teeken aan van zijn gezag. Zoo sprak daar ter plaatse voor twaalf jaren pater Lacordaire: „de groote zaak is niet de geboorte van de magt: „'t is hare wijding; wanneer dan uit den boezem eener „natie de magt als door eene natuurlijke uitbotting zal „voortgekomen zijn, gelijk de palmboom uit den Libanon „ontschiet, dan zal Ik, Jesus Christus, onder haar „lommer afdalen, Ik zal onder hare schors ingaan, Ik „zal haar bloed, haar leven, hare kracht, haar duur „wezen: gij zult haar gemaakt hebben, Ik zal haar „wijden." - - - De Kerk, de koning en het volk erkenden dat geheimzinnig uitvloeisel van het goddelijk gezag met een eenparig geloof en eene eenparige overtuiging. En voor het volk, dat zijne koningen en keizers te midden van den heiligsten feestluister door de Kerk gewijd zag, werd met dat onuitwischbaar beeld haar gezag nog verhoogd en de eerbied nog dieper in de zielen geprent. Het Christelijk koningschap is onder dit oogpunt Karel de Groote, die te Rome de wijding zijns gebieds gaat vragen, en zijne majesteit van keizer, door den zegen eens Opperpriesters verhoogd, in Gallië terugbrengt.

Het Christelijk koningschap eindelijk heeft ook in zijne bediening en doel een derde merkteeken, waardoor het

met den eerbied ook de liefde der volken heeft verworven: het werd aanvaard als eene openbare dienst en toewijding aan de menschheid De koningen legden bij het wijdingsfeest, 'twelk aan hun gezag het teeken van 't goddelijk regt verleende, den plegtigen eed af: dat zij dit van God gekomen koningschap aan de dienst der menschen zouden toewijden. Wie hunner het niet begrepen hebbe, of er ten deele van afgeweken zij: de roeping van het koningschap was: de uitoefening der goddelijke magt voor het geluk der volken; dat gaf bij zijn verhoogde majesteit dien stempel van vaderlijke zachtheid, welke van onze monarchen vaders meer nog dan koningen maakte.

„Ik zeide zooeven, vervolgt de redenaar: het Christelijk „koningschap is Theodosius, zich voor het woord van „Ambrosius aan de tempeldeur vernederend; het Christelijk „koningschap is Karel de Groote, van een opperpriester „het teeken van het goddelijk regt ontvangend; nu zeg „ik: het Christelijk koningschap is de heilige Lodewijk, „koning van Frankrijk, in de pracht zijner waardigheid „uit zijn paleis tredend, en waarom? om in het gasthuis „zijner goede stad Parijs zijn hart van vader met zijne „majesteit van koning aan de voeten der armen te gaan „nederbuigen.

„Zoodanig was het Christelijk koningschap: evenals „de Kerk het teeken dragend van het goddelijk regt; „der menschheid gewijd; boven zich als zijn eigen „schutsweer het koningschap der zielen erkennend. Het „lokte de vereering des gezags uit, zoowel door den „eerbied, de gehoorzaamheid en de liefde, welke het der „Kerk toedroeg, als door den eerbied, de gehoorzaamheid „en de liefde, die het zelf van de volken ontving; het „trok door de aan zijnen schepter onderworpen geslachten

„henen onder de heilwenschen en luide geestdrift van al het „volk, de onderdanen zegenend in het vaderland, gelijk „de priester de geloovigen, gelijk de vader zijne kinderen: „'t waren kinderlijk-eenvoudige triumftogten, waar de „godsdienst de zuiverste bekoorlijkheid van uitmaakte; „waarbij men de onderdanen, door eene ontroering aan- „gegrepen, in welke de liefde zich mengde met den eerbied „en de vroomheid met de verteedering, kon zien schreijen „van vreugde als hun Koning voorbijtrok, gelijk zij „zouden gedaan hebben bij 't voorbijgaan van God."

Zoo oefenden de drie verheven typen van het vaderlijk, van het priesterlijk en van het koninklijk gezag op de Christelijke geslachten het zacht en diep gebied der zedelijke magt uit, en bragten te zamen in de zielen schatten van eerbied, van gehoorzaamheid en liefde voort. Er blijft mij nog over, zegt de redenaar, dat we u in het gebouw des gezags, door Christus gesticht, zijne goddelijke bekrooning toonen.

IV. — Wij moeten, ter voltooijing van dit wonder, dat drievoudig gezag nog vereenigd en verhoogd zien in één enkel gezag; en dit heeft de Heer gedaan, toen Hij in de wereld dat bij geen ander te vergelijken gezag der *Pauselijke waardigheid* heeft voortgebragt: „het Pausschap, dat tegelijk en het hoogste vaderschap en het hoogste priesterschap en het hoogste koningschap is. Verbeeld u al wat er 't zachtste in het vaderschap, wat er eerwaardigst in het priesterschap, wat er verhevenst in het koningschap is; en dan, plaatst dat alles op het voorhoofd van één enkel mensch: al die minnelijkheid, al die eerwaardigheid, al die majesteit, verzaamd en ondermengd in eene harmonieuse eenheid, om door haar geheel de groote gestalte van het Pausschap te vormen, - en

misschien zult gij u dan iets van de gezagstype kunnen voorstellen, welke Christus onder den hemel als den volledigsten weêrglans van het zijne heeft getoond.

Ja, daar is op het Vatikaan een gezag, dat er onder verwisselende gedaante met eene onveranderde majesteit blijft als de volmaaktste verpersoonlijking van het gezag Gods op aarde; een gezag, dat van den eenen kant al de diepten der menschheid bereikt, en van den anderen kant door zijn toppunt raakt aan God. Een gezag, dat de gansche wereld heeft om zich uit te breiden, en wiens bevel regt heeft, zich van het eene tot het andere uiteinde van 't heelal uit te strekken, wijl het dat heelal voor zijn gebied ontving; een gezag, dat de eeuwen heeft voor zijn duur, en dat, op een eeuwig woord steunend, midden door de brijzelingen der rijkstroonen en de omwentelingen der tijden henengaat; een gezag, dat achter zich een verleden heeft van negentien eeuwen, en vóór zich eene toekomst die zich moet voortzetten van eeuw tot eeuw tot aan de eeuwigheid; een gezag, dat onder denzelfden schepter den wilde en den beschaafde, het voorhoofd des veehoeders en het voorhoofd des konings doet buigen, zonder dat iemand, hoe laag- of hooggeplaatst hij ook moge wezen, zich wettiglijk aan zijn gebied kan onttrekken; een gezag, dat zoowel ieder mensch als de gansche menschheid in al hare magten en al hare vermogens bereikt: het verstand, door de redelijke hulde, welke alle ware geloovige aan zijne onfeilbaarheid brengt; het hart, door de liefde, welke het van zijne kinderen voor zijn vaderschap vraagt: den wil, door de wetten, welke zijn goddelijk koningschap aan al zijne onderdanen oplegt; heel de ziel, door den eerbied, welken zijne onvergelijkelijke waardigheid van allen vordert; een gezag

eindelijk, dat alle ander gezag kort te zamenvat; wijl de mensch die het voert in den striktsten zin de algemeene vertegenwoordiger is van Hem die sprak: „Alle magt is Mij gegeven in den hemel en op aarde."

„Ja, die ongewapende grijsaard op het Vatikaan gezeten, draagt de driedubbele kroon van het vaderschap, van het priesterschap en van het koningschap. Katholiek priester, draagt hij de volheid van het priesterschap, en door hem ontvangt alle priester op aarde de zending van te spreken, van te vergeven en te offeren. Katholiek koning, gaat alle magt om de zielen in de Kerk van Christus te besturen, van hem uit, om tot hem weder op te klimmen. Katholiek vader, heeft hij overal kinderen, waar zijn vaderschap Christus' leven heeft doen groeijen; en uit de duisterste plaatsen der aarde, zoowel als van hare schitterendste kruinen, roepen twee millioen zielen hem toe: „Mijn Vader!" Priester en als zoodanig apostel en Katholiek leeraar, spreekt hij, en het Christen wereldal buigt voor zijn woord en zegt: *Ik geloof!* Katholiek koning, en als zoodanig met het regt van alle Christenen te regeren, bekleed, maakt hij wetten, beveelt hij, en het Christen wereldal kust zijnen schepter en zegt: *ik gehoorzaam!* Katholiek vader eindelijk, zegent hij al zijne kinderen over de gansche aarde verspreid, en het Katholiek wereldal, op zijne knieën vallend, roept hem uit éénen mond toe: *Ik bemin u!* Welk een gezag is dit! En kan er in een mensch iets goddelijkers worden uitgedacht?"

„Mijne Heeren, laat ons een wijle onze blikken laten „rusten op het zachtste en grootste schouwspel van gezag, „dat er op aarde gezien kan worden. Op de doorluch- „tigste plaats van de doorluchtigste der steden, te Rome,

„op het plein van Sint Pieter, éénig tooneel zulk een „schouwspel waardig, schijnt op zekere plegtige dagen „eene onmetelijke menigte als eene zee te golven, maar „als eene zee zonder stormen, slechts even door eene ligte „koelte bewogen. Daar zijn vertegenwoordigers van alle „volken der aarde, en men waant de afwezige bevolkingen „uit al de wereldoorden te zien opstaan, om van verre „te aanschouwen wat er op dit tooneel, waar heel de „menschheid toe genoodigd schijnt, gaat voltrokken wor- „den. De menigte, ingetogen en eerbiedig, is in ver- „wachting; zij verwacht in eene geheimzinnige stilte iets „wat over haar gaat nederdalen.... Op eens, daar aan den „voorgevel der groote basiliek, verschijnt er een mensch, „een priester, een koning, een vader, een grijsaard, „die op zijn voorhoofd al de majesteiten schijnt te dragen „welke God op het voorhoofd der menschen kan stellen; „zijn blik verheft zich ten hemel, als wilde hij God uit- „noodigen dit feest te aanschouwen; zijn hart ontsluit „zich in de uitbreiding zijner liefde, als om heel die „menigte waar ieder zijn kind is, te omhelzen; zijne „hand strekt zich uit om met haar heel de menschheid „vóór hem neêrgeknield, te zegenen. En terwijl duizend „menschen als één man op hunne knieën liggen; terwijl „het kanon van den Engelenburgt zijn plegtig gebulder „laat hooren en al de in beweging gebragte klokken hare „blijde toonen in volle vlugt over de eeuwige stad werpen, „zingt de stem van den Katholieken vader, en zijn hart „nog meer dan zijne stem: Dat de almagtige Heer God „u zegene, de Vader, de Zoon en de Heilige Geest: „zegen aan de stad, zegen aan 't heelal: *urbi et orbi!*"

Neen! gaat de redenaar voort, nooit was er onder den hemel een schouwspel van gezag als daar is te Rome te

midden der bouwvallen van zoovele tot stof verteerde magten en vergane majesteiten. Wie dat zag en er geen godsdienstigen indruk van eerbied door voelde, hij heeft alle gevoel van grootheid verloren. En wie dat wonder aanschouwde en niet begreep, wat een gezag dat welhaast twee duizend jaren lang zulk een eerbied inoogstte, voor de verheffing der menschelijke maatschappijen moet gedaan hebben - men zou hem slechts kunnen zeggen: gij verdient niet, dat gij oogen hebt om de zon te aanschouwen; gij zijt zelfs niet waardig, dat men onderneme u iets, wat ook, te betoogen.

Het Pausschap was van eeuw tot eeuw de hoek- en sluitsteen der maatschappelijke wereld; 't is het hechtste bolwerk, dat de orde tegen de ordeloosheid, de maatschappij tegen de omwenteling beschermt; 't is sedert negentien eeuwen de vorming, de beschaving en vooruitgang der Christen wereld.

„Ik aarzel dan ook niet luide te zeggen: alwie tegen „het Pausschap zamenspant, spant zamen tegen de „menschheid zelve; alwie haar aanrandt, randt u aan, „u die de maatschappij, de orde, de beschaving, den „vooruitgang wilt; en alle gezag op aarde, dat het Paus„schap poogt te verlagen of te vernietigen, vernietigt of „verlaagt niet anders dan zich zelf. Alle magthebber, „hoedanig ook, consul, koning of keizer, welke die groote „majesteit zal durven verkleinen om zich zelven te ver„grooten, zal, bij wrekende terugwerking, de weder„vergelding der goddelijke gramschap en der menschelijke „verachting op zijn voorhoofd voelen terugslaan. Daaren„tegen, alle magt die aan dat gezag met het schild harer „kracht en de toewijding haars harten, de eer harer hulde „en gehoorzaamheid zal schenken, zal met den magtigen

„luister van het grootste gezag de vereende zegeningen van „de aarde en den hemel over zich voelen nederdalen." - - -

„Mijne Heeren, zoo gij weten wilt, hoe de grootste „mannen onzer geschiedenis, en de doorluchtigste grond„vesters onzer vorstenhuizen die ongewapende majesteit „in de Christelijke eeuwen hebben bejegend, en wat zij „zelve in hare zwakheid voor de grootheid harer eeuw „en de glorie der toekomst heeft gedaan: laat mij dan „eindigen, met een voor altoos roemruchtig voorbeeld „aan te halen, dat op duizend jaren afstands nog niet „ontijdig is en ons altoos onderrigt.

„Op zekeren dag kwam Paus Leo III, door eenig oproer „gelijk er rondom dat onsterfelijk koningschap menigwerf „heeft plaats gehad, uit Rome verdreven, de hulp inroepen „van Karel den Groote, die zich toen te Paderborn be„vond. De groote koning zond hem eerst een' aarts„bisschop, vervolgens een' groote van zijn hof, toen „zijnen zoon Pepyn, destijds verwinnaar der Hunnen en „koning van Italië, te gemoet. Pepyn ging aan het hoofd „van honderdduizend man. Toen het leger den Opper„priester, slechts van enkele dienaren omgeven, bemerkte, „knielde het driewerf neder; hij, zegende het driemalen „en Pepyn plaatste zich vervolgens aan zijne zijde. Wel„haast kwam Karel de Groote, gewaarschuwd, uit „Paderborn, van de geestelijkheid met vaan en kruis „verzeld; hij neemt plaats te midden van een ander „leger, uit verschillende volken zamengesteld, die hij „in een onmetelijken cirkel, eene levende stad voorstellende, „rangschikt, in welker midden hij zelf blijft staan, met „het hoofd boven allen die hem omringen uitstekend. De „Paus, door Pepyn begeleid, verschijnt in den kring. „Op dat oogenblik valt het leger, het volk, de geestelijk-

„heid, heel de tallooze menigte op de knieën, en Karel „de Groote, de vader van Europa, bleef ter aarde ge„bogen voor Leo, den herder der wereld, die tot drie „keeren die neêrgeknielde legers en volken zegende. Ver„volgens naderen en omhelzen elkaâr die twee mannen, „over elkander heen weenende; en de Paus, zijne stem „verheffend, hief den lofzang der Engelen aan: *Gloria „in excelsis Deo!* — Karel de Groote en Pepyn voelden „zich niet te zeer vernederd door eene nederknieling welke „hen hooger verhief dan hunne overwinningen; die gods„dienstige grondvesters van het grootste koningsgeslacht „hadden geen berouw te gevoelen, dat zij eene dusdanige „eer aan den vertegenwoordiger van een nog grooter „vorstentroon bewezen."

Pater Felix herinnerde, gelijk meermalen in deze rede, nog eens in de volgende conferentie, dat hij in de behandeling van dit veelomvattend onderwerp veeleer wijde gezigtspunten heeft willen ontsluiten dan ze doorloopen; ik heb veel verkort, zeide hij, wat voor prachtiger ontwikkelingen vatbaar was; ik heb er bijkans spijt van; uwe zoo trouwe en meêgaande aandacht deed mij begrijpen wat ik niet durfde hopen: dat gij over hetzelfde onderwerp nog het wigt van verscheidene redevoeringen zoudt kunnen dragen. Maar wat gedaan is, blijft gedaan, en wij keeren tot het vorige niet terug. — Al heeft de redenaar het Christelijk vaderschap, naar hij zelf gevoelde, niet in zijne diepte, verhevenheid en omvang voor oogen gesteld; al had hij soms moeite, om zich op de hoogte van zijn onderwerp te houden: we blijven hem niettemin zeer dankbaar voor de treffende gezigtspunten die hij ontsloot,

en waarop velen zijner hoorders en lezers wel uit zich zelven niet zouden gekomen zijn. Overigens de herinnering alleen dezer groote maatschappelijke waarheden moet dáár, te Parijs, op dát gehoor, in deze dagen — gelijk ons ook van elders bevestigd wordt — een diepen en heilrijken indruk hebben gemaakt.

R. H. VAN SOMEREN

OVER

GRAAF WILLEM VAN DER MARK.

Daar zijn weinig mannen in onzen Spaanschen tijd beruchter geworden dan Willem Lumey, Graaf van der Mark; maar ook, als men Sonoy wil uitzonderen, is niemands karakter en bedrijf met grooter eenparigheid veroordeeld dan het zijne. Nog geen jaar verliep, sinds hij namens Oranje in Holland de krijgsvaan tegen Alva had opgeheven, of het nadrukkelijk uitgesproken oordeel zijner tijdgenooten verkondigde hem schier onfeilbaar dat der nakomelingschap. Om gelijke redenen bij de Katholieken verafschuwd, van de Protestantsche partij, die hij voorstaan wilde, verloochend en verworpen, door Oranje zelven van alle bewindvoering ontzet, boette welhaast de held van Brielle en Schoonhoven in de gevangenis te Gouda, dat hij zich kortelings een bezoedelden lauwer

had opgezet; en toen hij, als een verstootene de gewesten was uitgeweken, die alom van zijn geweld en wreedheid gewaagden, poogde hij later vergeefs in allerlei gewantrouwde hulpvaardigheid aan zijn voormalige partij te doen vergeten, hetgeen hij gaarne vergeten zag; maar van toen af stond in de geschiedbladeren zijn naam ook opgeteekend als van een priestermoorder, „die by wildernis en oeveldaadt groeyde, en met „zyn aaverechtsch voor-treden krysluyden aanfokte, „welke hunnen Ooverste in schand' en schelmerye ge„leeken" [1]). Met zulke, soms wat verzwakte, maar nimmer uitgewischte kentrekken geteekend, ging zijne beeldtenis over van geslacht tot geslacht, en wekte bij ieder, die ze gadesloeg, van wat partij of gezindheid ook, een onverborgen tegenzin, dikwerf een kreet van afgrijzen. Die luide stem van drie eeuwen tot zwijgen te brengen, met goed gevolg de opzettelijke verdediging van een Lumey te aanvaarden, was derhalve geene ligte onderneming. De verdienste, gehecht aan het beschamen van iederen geschiedkundigen laster, maar door het zwaarwigtige der taak in dit bijzonder geval niet weinig vermeerderd, had mogelijk reeds menigeen de handen doen slaan aan een werk, dat spoedig bleek boven hunne krachten te wezen. Maar wie zich ook liet afschrikken, niet alzoo de heer R. H. van Someren, in leven Burgemeester van Kralingen, Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw, Lid van meer dan dertien geleerde genootschappen, enz.

„De loffelijke zucht, zegt hij, beving mij om karakter „en daden van een te lang miskenden Vaderlandschen

---

[1]) Hooft, *Ned. Gesch.*, VI B. bl. 255.

„Held, ontdaan van den walm van vroegere partijdig-„heid in een gunstiger dag, dat is: in het licht der waar-„heid geplaatst te zien"; en zulks bewoog hem tot het opstellen eener afzonderlijke verhandeling, die hij in twee afdeelingen voordroeg ter Vergadering der Leidsche Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde. Het ontbrak hem niet aan toejuichers. Genoemde Maatschappij uitte na het aanhooren dier „*doorwrochte* verdediging den „wensch: het geëerd medelid mogt zich toch niet door „*vèrgezochte angstvallige* consideratiën laten weêrhouden, „om de geschiedkundige waarheid en de eer van zijn „vaderland te handhaven, en tevens zijn eigen roem te „vestigen, als niet minder naauwkeurig en ijverig geschied-„vorscher en schrijver, dan vurig en gelukkig dichter"[1]). Professor H. W. Tydeman „had het genoegen de voor-„dragt met veel *goedkeuring van bevoegde beoordeelaars* „bij te wonen"[2]). — Zij, die van dit genoegen verstoken bleven, bijv. de heer J. van Harderwijk, kregen onder 's hands de verzekering: „belangrijkheid en vernuft „kenmerkten deze proeve, en leverden de bewijzen, dat „van Someren een vlijtig beoefenaar onzer geschiedenis, „en een onvermoeid navorscher van vele harer bijzonder-„heden was. De Leidsche Maatschappij miste een *sieraad* „*harer werken*, omdat de redenaar tegen zijne belofte, „het stuk ter opname niet had afgestaan"[3]).

Toch kon de publieke meening zich ten gunste van Lumey niet genoegzaam hervormen, zoolang het pleit bij enkele voorlezing in afgesloten bijeenkomsten voldongen

---

1) *Handelingen der Maatsch. over* 1838, bl. 59.

2) *Vriend des Vaderl.* 1842, bl. 654.

3) J. van Harderwijk, in het Biographisch berigt vóór van Someren's *Nagelaten Dicht- en Proza-stukken*, bl. XIII en XIV.

werd. Maar niettegenstaande Professor Tydeman hem nog in 1842 had aangespoord, de gevierde redevoering „aan de Vaderlandsche Geschiedkunde niet langer te onthouden" [1]), heeft van Someren ze nimmer ter perse gebragt [2]). Nog na zijn dood hielden „overwigtige redenen" [3]) de uitgaaf tegen, tot eindelijk Dr. Wap zich met de zaak bemoeide, en aan het langgerekte uitzien voldeed, door een stevigen bundel verspreide en nagelaten stukken des overledenen, ook met deze nalatenschap te verrijken. — Spoedig daarna lazen we de nu eenmaal in het licht gebragte verhandeling, maar wel verre van daar al het voortreffelijke in te vinden, hetwelk aan „bevoegde beoordeelaars" zoo uitnemend voldaan had, zagen we ze al dadelijk zoodanig wemelen van allerlei grove gebreken, dat we ons niet konden verbeelden, het eigenlijk bedoelde opstel voor oogen te hebben. Over 't algemeen ontdekten we in het *gedrukte* bij rijkelijk veel stoutmoedigheid een overgroot gemis aan datgene, wat immers, meenden we, de waarde aan het *voorgelezene* had gegeven: vernuft, redeneerkracht, geschiedkunde en waarheidsliefde. Het aannemelijk gedeelte van den inhoud vonden we gering, haast versleten van bekendheid en met al het overige bedorven door eenen schrijftrant, gansch en al vreemd aan de meest noodige vereischten van een dragelijken stijl, terwijl er evenwel in het voorberigt sprake geweest was van „een sieraad „voor de werken eener letterkundige maatschappij". Wij legden met eenigen wrevel het boek voorloopig ter zij,

---

[1]) *Vriend des Vaderl.* t. a. p.

[2]) Gemakkelijker kon men eene voorlezing verkrijgen; immers volgens van Groningen, *Gesch. der Watergeuzen*, bl. 467, is de voordragt *hier en daar* geschied.

[3]) Harderwijk, t. a. p.

denkende: men zal den uitgever, Dr. Wap, misleid hebben, en wij hebben hier stellig met een ondergeschoven stuk te doen, dat, bij de verdwijning van het echte, een naam heeft gezocht om gelezen te worden. Ligt zal ten minste één der knapste toehoorderen van den redenaar, al was het maar uit erkentelijkheid, zich openlijk verzetten tegen de aanmatiging van een geschrift, dat, blijkbaar uit een der onbekwaamste handen voortgekomen, zich nu zoo stoutelijk aan wijlen van Someren heeft opgedrongen! Intusschen er geschiedde niets daarvan; daarentegen sinds raakten veel nieuwere geschiedwerken opgevuld met aanhalingen uit dezelfde redevoering, die we betaald hadden; en telkens stond ze in de kantnoten aan denzelfden van Someren toegeschreven, terwijl niemand hoegenaamd tegen eenige vervalsching waarschuwde, maar bij allen de echtheid als ontwijfelbaar scheen aangenomen. Er viel ons nog meer in 't oog en: — kortom, we zijn gedwongen tot het tegenovergestelde besluit gekomen: Ja dat is wel degelijk van Someren's meesterproeve!

Het oordeel over hare waarde verandert er echter niets mede; alleen hechten we nu eenig gewigt aan eene andere onderstelling, dat namelijk van Someren's uiterlijke voordragt bijzonder krachtig en wegslepend zal geweest zijn.

Indien na de uitgaaf, het stuk niet te ver boven de juiste hoogte geschat ware, we zouden, deels om wille van ieder, die tot de openbaarmaking heeft meêgewerkt, er vermoedelijk niemands aandacht op vestigen. Doch sommigen noemen nog altoos van Someren's werk met onderscheiding; anderen beginnen zich er op te beroepen met eene zoo volkomene gerustheid, alsof zijn beweringen geene bedenking meer lijden, en geëerbiedigd moeten

worden als de uitspraak van een naauwkeurig wetenschappelijk onderzoek. We konden dit verschijnsel (overigens in Nederland noch vreemd noch onverklaarbaar) niet buiten opmerking laten en stelden ons voor, in een paar nummers van dit tijdschrift zoo kort mogelijk aan te toonen, met hoe weinig regt jegens van Someren's arbeid dergelijke achting betoond en afgevergd wordt. Dr. Wap, een man van wetenschap en smaak, heeft het stuk niet beneden het letterkundig publiek geacht; en daar heeft hij ongetwijfeld zijn goede redenen voor gehad; maar schrijver dezes verzwijgt geenszins, dat redenen van godsdienstigen aard, *hem* als Katholiek bijzonderlijk hebben genoopt, om in onbewimpeld verzet te komen tegen van Someren's misgrepen op de nagedachtenis der gelukzalige Martelaars van Gorkum, en andere geloofshelden zijner Kerk. Hij zal dan het stuk achtereen doorloopen, en telkens, waar het van pas schijnt, de voornaamste zijner aanmerkingen meêdeelen; het volgen eener meer planmatige rangschikking scheen tot het bereiken van zijn oogmerk minder geschikt, het aanvoeren van nog meer feilen daartoe overbodig.

„Tijd noch moeite, zegt dan van Someren, ontzag ik „in het opsporen van vele oude en deels tot nu toe on„gebruikte bronnen" (bl. 203). Van de laatste soort heeft hij geen enkele opgenoemd of gebezigd; de overigen zijn niet buitengewoon veel, en met afzondering der Fransche editie van Baudart, — schier overal te raadplegen, zoodat de vergelijking van den schrijver met zijne bronnen ons weinig tijd en moeite gekost heeft.

In den aanvang, bestaande uit eene kritische (?) levensbeschrijving van zijnen held (bl. 204—228), ontwaart men dadelijk eene handgreep, die een aandachtig lezer be-

hoedzaam maakt. Over Lumey's jeugd namelijk vernemen we: „Met een medelijdend hart begaafd, was hij reeds „vroeg door afschuw aangedaan tegen Keizer Karel's woedende geloofsvervolging" (bl. 205). Deze bijzonderheid is natuurlijk met opzet vermeld en van merkbaren invloed op de beoordeeling van 's Graven karakter; maar ze heeft ook enkel haren oorsprong in de opsierende verbeelding van den lofredenaar. Immers zegt de vermaarde Wilhelmus Estius: „Lumme... hadde een stuer ende wreedt op-siecht „(uitzigt), wesende een teecken van eenen straffen ende „bloedt-gierighen moedt (aard, animus). Welcken aen- „gaende sal ick cortelijck verhalen wat hy.. noch over „sijn twaelf jaren niet oudt wesende.. bedreuen heeft „ghelijck my vertrocken is van eenen gheloof-weerdighen „man, die in 't selue landt, daer hy, gheboren was... „Ghevonden hebbende eenighe hey-maeyers, heeft er een „oft twee doen vast houde, als oft sy een groot misdaedt „bedreuen hadden, omdat sy in een ghemeyn plaetse, „gheleghen (soo hy seyde) onder sijn ghesagh, hadden „gheinaeyt. Ende hen ghevanghen hebbende (o afgrijse- „lijck ende schroomelijck feyt van een kindt voordt- „ghestelt) heeft-se aen sijn peerdt doen binden, ende „ghelijck als honden niet alleen langhs der aerden ghe- „sleypt maer oock deur d'midden van eenen watervijver „daer omtrent wesende met gheweldt ghetrocken. Ten „lesten de arme onschuldighe menschen, die niet soo vele „als inghesetenen en waren van het dorp daer hy sulck „vyandt af was, heeft hy soo grouwelijcken ghetracteert, „dat de sprake hier af alle d'landt daer rondts-om ghe- „loopen is: ende alle de ghene die al-sulcke tyrannighe „wreedheydt in soo jonghen kindt ghesien oft ghehoort „hadden, verschrikt sijnde seyden onder malckanderen:

„wat meyndt-dy dat dit veur een kindt sal wesen? want „uyt sulcken beginssel als een merkelijck teecke was „lichtelijck te veur sien, 't ghene dat hy naer-derhandt „in sijnen vollen ouderdom, heeft voordtghestelt" [1]). Wel is waar, doet een berigt van Estius, vermoeden we, bij sommigen niets af, omdat hij Katholiek en Spaansch-gezind was. Doch zou men niet allereerst moeten aantoonen, dat zulk een wel-onderrigt, naauwkeurig en deftig schrijver ergens uit partijzucht eenige onwaarheid geboekt had? Zijn geschrift is dat van een tijdgenoot, dus zooveel ouder dan van Someren, ja door dezen, naar hij voorgeeft, met vlijt geraadpleegd; waarom stelt *hij* dan in het bijzonder geen enkele redenering, geen enkel gezag tegen Estius? waarom stapt hij losweg over het gansche hoofdstuk van Estius heen, alsof niemand ooit de meêdoogendheid van den jongen Lumey had in twijfel getrokken? Dit betaamde vooral niet aan den heer van Someren, terwijl hij zich tot regel had gezet: „Wanneer „Estius, Opmeer, Hooft en Bor daadzaken vermelden, „waarvan de waarheid bij vergelijkend onderzoek onbe-„twistbaar is, dan volgen wij die, aan Lumey vijandige „schrijvers, evenzeer als hen, welke in zijn voordeel „geschreven hebben" (bl. 239). Nu is het verhaal van Estius zeer vereenigbaar met al hetgeen Opmeer, Hooft, Bor en honderd anderen over Lumey's geaardheid aanteekenden, en immers in volkomen tegenspraak met van Someren's losse bewering? We houden ons dan liever aan Estius, ook wanneer deze in hetzelfde hoofdstuk nog iets

---

[1]) Estius, *Historie van de Martelaers van Gorcom*, naar de vertaling van W. Spoelbergh, II B. Cap. V. — Met raadpleging van het oorspronkelijke, zullen we in dit artikel de Latijnsche teksten der schrijvers vertaald opgeven.

anders vermeldt, hetgeen beter dan gewaande teêrhartigheid Lumey's „vroegtijdigen afschuw verklaart tegen geloofsvervolging", maar wat ook op de ongunstige vorming van zijn karakter een zeer treurig licht verspreidt.

„Als kindt wesende.. was hy alsoo crijghel in 't kijuen „met sijns gelijcken, soo stout in 't vechten, soo hooghmoedigh in 't wreken, dat hy hen allen verre te bouen „ginghe" (t. a. p.). — En aan welke handen werd de hier zoo noodige opvoeding toevertrouwd? ...„hy wierdt „gheleert ende gheinstrueert van eenen Minder-broeder „apostaet sijnde, den welcken sijn moeder, wesende nochtans een Godtvruchtighe weduwe, ende (ghelijck ick ver„staen hebbe) seer nauw in 't onder-houden van de Catholijcke religie, *maer deur het bedrogh van dien hypocrijt „deerlijck uyt-gestreken*, aenghenomen hadde tot eenen „meester van haren sone, *om sijn jonghheydt wel te fat„soeneren*" (Estius, t. a. p.). We behoeven hier niets bij te voegen! Van Someren onderhoudt over die bijzonderheden, mogelijk juist om haar gewigt, een diep stilzwijgen en maakt er zich volgenderwijze af: „Eene buitengewone „*mate* van ziels- en ligchaamsgaven ontwikkelde zich in „Lumey even snel, als zijne opvoeding *evenredig* was „aan zijne geboorte en *bestemming.*" — Ons dunkt: deze laatste woorden zeggen meer waarheid dan ze bedoelen!

Er volgen een paar bladzijden met gemeenplaatsen over „brandstapels", den „bloeddorstigen Alva", „'slands vrijheid", enz. We ontmoeten er Lumey „vooraan in die „*statige bezending* [1]) van Edelen, bij de landvoogdes" ter

---

[1]) *Statig*, dat is, over de drie honderd Heeren gingen twee aan twee over straat, en zoo naar het hof, alwaar Brederode eene aanspraak hield. Men heeft hier de keuze tusschen het gevoelen van Hooft, dat namelijk Brederode zulks gedaan heeft, zich

overgaaf van het bekende verzoekschrift; daarna in Oranje's leger aan het hoofd van 1200 ruiters; daar geeft hij de „uitstekendste blijken van moed en bekwaamheid, „neemt Tongeren in, doet ook den Spanjaard alle mogelijke „afbreuk; de ongelukkige afloop dezes geheelen veldtogts, „is vooral niet aan hem te wijten" (bl. 206). Het laatste is nimmer beweerd, doch van Someren had die uitstekende moed en bekwaamheid, hem naar 't schijnt van nabij bekend, wel wat nader kunnen betoogen, omdat hij gelijk wil hebben tegen Hooft, die een later verworpen krijgsplan van Lumey aanmerkt als: „baldaadighe buyen van „eenen waaghals" [1]).

„De tegenspoed der krijgsfortuin ontmoedigde echter den dapperen oorlogsman niet" (t. a. p.), en reeds met enkele matte stralen bekranst, verschijnt ons nu de „Vaderlandsche held" op het schitterendst tooneel zijner wapenfeiten, de vloot der Watergeuzen van 1572. Dewijl we in het vervolg meermaals over deze heldenschaar moeten spreken, is het mogelijk niet ondienstig, hier aanstonds een juist denkbeeld te schetsen van hun waren oorsprong en geaardheid. En om allen zweem van partijdigheid in onze voorstelling te mijden, zullen we de volgende regels, wel met eenige uitlating, maar niettemin woordelijk ontleenen aan het bekende werk des Heeren A. P. van Groningen, predikant te Ridderkerk [2]).

„Misschien heeft er zelden zulk eene ongelijksoortige

„voorwaarts rigtende naar de landvoogdes", en de meening van Voet, volgens welke hij „met de eene knie op den grond heeft gelegen". De maaltijd der edelen na het bezoek ten hove, is om hare luidruchtigheid vermaard geworden.

1) *Ned. Hist.*, VI, B. 230.

2) *Gesch. der Watergeuzen*, bl. 21—23, 16, 17 en 54.

„vereeniging van menschen bestaan als die der Water-
„geuzen; indien men hun bijeenvloeijen als eene ver-
„eeniging mag aanmerken. De meesten waren zeker
„Nederlanders, vooral de Opperhoofden, doch er waren
„ook vreemdelingen onder hen. Lumey en Omal waren
„Luikenaars, de Baronnen van Montfalcon, Bourgondiërs.
„Onder de manschappen der vloot, zoowel zeevolk als
„krijgslieden, bevonden zich Oost-Friezen en Schotten,
„Engelschen, Franschen, Deenen, Luikerwalen, welke
„de zucht naar veiligheid, en de begeerte naar buit en
„wraak den Geuzen had toegevoegd. Edellieden van aan-
„zienlijken name vindt gij in hun getal, oorspronkelijk
„uit 's lands oudste geslachten,... nu uit have en erf ver-
„jaagd, arm en berooid omzwervende, tot niets in staat
„dan den krijg. Aan hunne zijde stonden er, wier vreed-
„zame hand nooit een krijgswapen gehanteerd had, maar
„die van den ploeg, of hun ambacht [1]), of uit het
„koopmanskantoor, als geroepen, liever uitgedreven
„waren, om voor de edelste zaak, die van Godsdienst
„en Vrijheid te strijden [2]); boeren en burgerkinderen,
„die naauwelijks een musket konden afschieten, onge-
„oefenden ten oorloge. Weinigen hunner konden gezegd
„worden krijgskundige bekwaamheden te bezitten, zijnde
„velen jongelieden, niet velen mannen van ondervinding,
„dan die ze mogten opgedaan hebben bij de nederlagen van

---

1) Inderdaad, naast de vertegenwoordigers der edele familiën Brederode, Duivenvoorde, van der Laan, Treslong, enz. is er gewag van een: Jan Broek, Dirk Duivel, Jan Joosten, Hendrik Laers. Maarten Houweel, Hans Onversaagd, Jan Kat, Ewoud Worst, enz. Belagchelijk is de misslag van van Wijn (op Wagenaar, VI, 87), die (N.B.) C. Musius er bij telt!

2) Men vergelijke dit gezegde met hetgeen er aanstonds zal volgen bl. 237 en 238.

„Tholouse, Villers, enz. Want tot de Watergeuzen waren „toegevloeid enkele overgeblevenen der Wilde Geuzen, „zelve het ellendig overschot der verslagenen te Oosterweel, Dalem, enz.; vooral de vlugtelingen van Brederodes „uiteengejaagde vendelen, enz. Allen waren zij bannelingen, „door Alva's vonnissen werkelijk gedoemd, of dezulken, „die het niet gewaagd hadden een vonnis af te wachten.... „Alle man die *benaauwd was* (zooals de schrift spreekt „van Davids medgezellen, (I Sam. 22. v. 2) en *alle „man die een schuldeischer had*, en wiens ziele bitterlijk „bedroefd was, vlugtte tot de schepen der Geuzen, „of, van het nog overgeblevene hunner bezittingen, „zich zelve schepen uitrustende, voegden zij zich „bij de vloot. Mannen die hunne dierbaarste aanverwanten, door zwaard, en galg, en brandstapels hadden „zien omkomen en zelve ter naauwernood die gevaren „ontsnapten, ziedende van wraakzucht; maar ook bezadigden en regtschapenen, die niets meer betreurden dan „tot zulk eene levenswijze gedwongen te zijn [1]); naast „de losbandigste en ruwste schepselen, door wraak en „wanhoop aangehitst; niets ontziende, zelfs hunne opperhoofden niet: dikwijls zonder eenige krijgstucht, „zorgeloos, vrienden noch bondgenooten, noch lastgevers „eerbiedigende, en vooral razende van woede tegen de „priesters. *Zij namen de wapens op, niet om het Vaderland „vrij te vechten*... dergelijke hoogdravende denkbeelden „konden in hen niet opkomen..... Zij plunderden kerken „en kloosters, rantsoeneerden monniken en priesters, vulden „slechts hunne eigene beurs, om zelve het leven te onder-

---

1) Althans mag men ter vertroosting aannemen, dat er meer dan één de Rijk onder geweest is; edoch ze vallen niet in 't oog.

„houden, hunne matrozen en soldaten te betalen, en met „het overige, bij het gedruisch hunner maaltijden, zich „de smarten der ballingschap en van hunne zwerftogten „te verzoeten....

„En wat eerst nooddrang scheen, werd eindelijk vol- „strekte behoefte.

„Het hart gewende zich aan de misdaad; de ellenden „des tijds, de weêrwraak, staken met scherpe sporen; „en mannen, die in andere omstandigheden, zich aan „vreedzame bezigheden zouden toegewijd hebben, werden „door den nood aangedreven, om zich aan te sluiten aan „de wanhopige en woeste bestrijders van Alva en Spanje.... „Waar ze ook voet aan wal zetteden, voldeden ze slechts „aan hunne behoeften en wraak, en er was geen ander „plan dan om met den Briel evenzoo te handelen..... „Wie in het land bleef hield het met Alva en Rome, en „tegen beiden hadden zij het zwaard getrokken!... Hun „voorgeven om Nederland van den tienden penning te „verlossen was louter geschikt om zich ingang te ver- „werven; zij zouden de Brielenaars aan hun lot hebben „overgelaten, zoo niet eenige braven hen in dat opzet „hadden gestuit."

Zulke menschen waren door Oranje, na 't mislukken van zijn veldtogt, uitgekozen tot het verwezenlijken van zijn plan, de herstelling der vrijheid, zoo men 't pleegt te heeten, en de zegepraal des gezuiverden Evangeliums. Daarom vereenigde hij ze onder enkele Oversten, en voorzag hen van kaapbrieven, of „bestellingen" ter zee. Bij de overkomst van Lumey ankerden ze voornamelijk te Douvres en Rochelle.

Lumey dan (zegt van S. t. a. p.) „liet zich *door den* Prins „overhalen *tot het* aanvaarden *van het* Opper-Admiraalschap

„*onder al* de *onder* 's vorsten vlag varende en met zijne *last-*
„*brieven voorziene gewapende* schepen.... en begaf zich ten
„*gevolge* dezer nieuwe *waardigheid* naar Engeland" (bl. 207).
Kenners mogen hier de fraaiheid van den stijl bewonderen,
maar de voorstelling is onjuist: Lumey was slechts bevel-
hebber (Admiraal) over een smaldeel der Geuzenschepen;
en tot die ondergeschikte *waardigheid* (?) benoemd welligt
niet regtstreeks door Oranje [1]), maar door den Opper-
Admiraal Guislain de Fiennes, Heer van Lumbres. De
aanstelling van den laatste is door Oranje gedagteekend
den 10 Augustus 1570, en duurde nog voort in Sep-
tember 1572 [2]). Derhalve is Lumey niet „in die waar-
„digheid in 1571 naar Engeland vertrokken".

De zeemagt der zoogenaamde „Watergeuzen ... was
„*achtervolgens* door *twee* Vlootvoogden slecht bestuurd
„geworden". — Eerst namelijk door Adriaan Dolhain,
toen door deszelfs broeder Louis.

„En vereischte onverwijld een hoofd, even moedig en
„vast, als eerlijk en belangeloos." — Beleid, regtscha-
penheid en menschelijkheid schijnen hier niet in aan-
merking te komen!

„Aan Lumey hebben *zelfs zijne bitterste vijanden* deze
„beide deugden (eerlijkheid en belangeloosheid) niet kun-
„nen ontzeggen." — Over de afzetterijen en roofgierig-
heid zijner benden, heeft iedereen het noodige gezegd,
en Hooft (zie boven bl. 227) er bijgevoegd: „dat die

---

1) Den Commissie-brief vindt men nergens, ook daarom ontkent van Groningen (bl. 92, 264) de regtstreeksche aanstelling; wij durven hem niet nazeggen: „van de aanstelling lezen wij *niets*" om de plaats uit Hooft: „Lumey tot Ammiraal *by* den Prinse verklaart" (*Ned Hist.*, VI, 229). *By* kan *door* en *van wege* beteekenen.

2) Bor, *Oorspr. d. Ned. Oorl.*, XXXIII, 236; en van Gr., 264.

„krijgslieden hunnen Ooverste in schand' en schelmerijen „geleken"... En hier gezwegen van zoo menigerlei onregt, hetgeen juist van S. tegen tallooze schrijvers in den „eerlijken" Graaf wil vergoelijken [1]), vermeldt Bor onder de grieven tegen hem ingebragt: „dat hij vele extorsiën „gedaen had" [2]), ja verhaalt Lumey zelf: hoe zijne beschuldigers hem 't verdonkeren van buitgemaakte goederen en zelfverrijking nagaven [3]). Hoe durft dan van S. zoo vlakweg beweren, „dat zelfs de bitterste vijanden van zijn „held hem eerlijkheid en belangeloosheid [4]) niet *konden* „ontzeggen"? terwijl deze woorden nog wel te verstaan geven, dat zijne tegenpartij hem haars ondanks die deugden stelligerwijs toekende, en echter niemand een woord voor dien lof heeft overgehad?

„En zou Nassau waardiger dien rang *hebben kunnen* „*toevertrouwen* dan aan Lumy?" — Een antwoord op deze vraag is onnoodig, dewijl Nassau metterdaad zijne voorkeur heeft gegeven, niet aan Lumey maar aan de Lumbres. (Zie boven bl. 239.)

---

1) Bijv. het breken van 't door zijn hopman bezworen verdrag met de Gorkumsche geestelijken, in het vervolg onzer nalezing te bespreken.

2) Bor, VI, 431. We bezigen de editie van 1679.

3) In zijn Verweerschrift bij Bor, VI, 426.

4) Zeker berigt van Alva pleit tegen deze voorgewende belangeloosheid, en wekt tevens eenig vermoeden over den grond der oneenigheid tusschen Oranje en Lumey, die (bedenke men) aan de Brederode's en zóó aan het Hollandsche huis was vermaagschapt.

„Lumey (luidt het) laat zich graaf van Holland noemen, zonder „den prins (Oranje) te erkennen. Te Leiden heeft men op het „stadhuis, in zijne tegenwoordigheid 's konings wapen afgeworpen „en het zijne in de plaats gesteld." Aldus in de *Correspond. de Philippe II*, Tome II, 272, eerst in 1851, allerwaarschijnlijkst na van Someren's dood uitgegeven; de onbekendheid met dit berigt wijten we *hem* dus niet.

„Onze graaf begaf zich over Embden naar Engeland" (t. a. p.). *Over Embden* dat is: weggejaagd door de burgers van Embden [1]), ofschoon die stad, Oranje en der hervorming toegedaan, sinds lang een toevlugt was voor uitgewekene Protestanten [2]).

Onder Lumey's toevoorzigt „bleven nu de schepen ter „overwintering en herstelling in Engeland. Met dit alles „druk bezig" [wie of wat?] gebeurt er iets, dat onder „de scheepshoofden grooten schrik verspreidde: een bevel „der koningin Elisabeth, om hare havens te verlaten met „een voor hare onderdanen er bijgevoegd verbod van „verkoop van oorlogsbehoeften. Heimelijk intusschen door „haar geholpen, verzamelt de vlootvoogd al zijne *beweeg-* „*bare* [!] kielen en .... de vloot steekt uit Douvres in zee."

Zoo uit de herhaalde aanslagen op zeesteden, als van elders, blijkt genoegzaam, dat de Watergeuzen zich een veilig vereenigingspunt en Oranje een vaste wapenplaats bemeesteren wilden. Ook bij deze plotselinge afreis kwam, nevens hun allereerste doel, (het gehoorzamen aan het bevel van Elisabeth) zeker de algemeene strekking hunner togten dadelijk in aanmerking; doch werwaarts nu regtuit de steven gewend is, wordt, bij het verschil der schrijvers en het onbepaalde hunner opgaven, moeijelijk te beslissen; dat het Texel of Enkhuizen gold, achten we niet zoo bevestigd als v. S. Volgens zijne eigene opmerking was dergelijke expeditie door gebrek aan genoegzame magt en beleid reeds *eens* mislukt, maar (gaat hij voort) „nu beloofde men er zich zekerder uitslag van." Dit is ge-

---

[1]) Bor, V, 340; en van Gron., 264.

[2]) In 1571 aldaar eene Synode der Ned. Hervormden. Brandt, *Hist. der Ref.*, X, 523.

makkelijk te zeggen, zoo men eerst de werkelijkheid van het krijgsplan aanneemt; nu is het een zoo min bewezen als het andere. En waarom zou er bepaald op Enkhuizen zijn gerekend? „Men onderhield daar verstandhouding „en de geest der ingezetenen was gunstig bekend." Voor-eerst wat hier verstandhouding en gunstige stemming heet, bestond in vele andere plaatsen en vooral in de kuststeden [1]); ten tweede bestond zij reeds vruchteloos te Enkhuizen [2]) tijdens de vorige mislukte onderneming(en); ten derde was de magt der Watergeuzen nu eens zoo klein [3]), waarschijnlijk niet best van krijgsbehoeften [4]), maar zeker slecht van leeftogt [5]) voorzien; eindelijk de vloot van Alva's Vice-Admiraal Joan Rol kruiste langs de binnenkust der Zuiderzee, en de hun zoo noodlottige vloot van Boshuizen lag sinds den winter juist voor Enkhuizen tegen hen gereed [6]); en ofschoon iedereen aan v. S. gereedelijk zal toegeven, „dat *onder Gods zegen* het (onderstelde) doel voorzeker zou bereikt zijn", valt het toch te betwijfelen, of de Watergeuzen, die eenige dagen later voor den Briel „in groote vreeze waren" [7]), wel zoo

---

1) Bor, V, 310, 315, enz.; van Gron., 15.

2) Brandt, *Hist. van Enkhuizen*, 136, 137, 142. Hooft, VI, 218.

3) Te voren namelijk 5 of 600 (Hooft t. a. p.), nu volgens van S. over de 300 (bl. 208), „een *zwakke* vloot" (bl. 210), „een *kleine* magt" (bl. 215); eigenlijk nog geen 300. (Aldus van Dorp, een der Watergeuzen bij van Gron., 410.)

4) Wegens 't onverwachte edikt van Elisabeth. Alva spreekt maar van *negen goed gewapende* vaartuigen. *Corresp. de Phil., II*, Tome II, 245. Cf. v. S. bl. 209 en 213.

5) Van S. bl. 209. Marinus Brand vroeg aan Jonkheer D. van Haren, of hij wat te eten had, en kreeg van dezen 't laatste stuk kaas, wat er aan boord was. Van Wijn op Wagenaar, VI, 78.

6) Van Gron., 80, 92.

7) Van Meteren, 63 *b*.

volkomen op de Voorzienigheid zich verlieten, dat ze een weluitgeruste oorlogsvloot gingen aantasten, die hen al menigwerf geslagen en nog in den laatsten nazomer verdreven had tot achter in 't Engelsche Kanaal. Wat zij er zelf mogelijk over verspreid hebben, verliest in waarde, als hun later eenige grootspraak mag zijn te stade gekomen. Hoe dit ook zij, van S. wijst voor *zijne* meening verkeerdelijk op Schotanus; want juist volgens dezen schrijver was er na lang en twijfelmoedig raadslagen besloten, naar de Sond te zeilen, de koornschepen uit de Oostzee op te vangen [1]), en later (ja, dat was het oude plan) een aanval op Enkhuizen te wagen [2]). Dit berigt dunkt ons minder onaannemelijk: er was gebrek aan proviand en, naar het schijnt, rekende men, voor eene onderneming van meer gewigt zich onderweg, hoe dan ook, nader toe te rusten; van hier welligt, dat niet de gansche vloot tegelijker tijd naar één punt koers hield: want bij opgaaf van denzelfden Schotanus [3]) lagen te Douvres vijftig schepen geankerd en onder Lumey kwamen slechts 24 opdagen [4]); zooals de stuurman van een buitgemaakt schip als gevangene onder de Watergeuzen hoorde, verwachtten ze welhaast groote versterking en wel 100 schepen bij elkander [5]). Welligt zeilde onder Lumey slechts eene soort van voorhoede, of een eskader, dat vooreerst op de koornschepen ging passen, terwijl een ander gedeelte, elders al hetgeen bruikbaar leek wegslepende, zich ten bekwamen tijde en plaatse, (Texel bijv.) weêr onder de vlag

[1]) Zoo ook een ander tijdgenoot: E. v. Reyd, bl. 10.

[2]) Schotanus, 761. [3]) Ibid. Cf. v. Meteren, 59 *b*.

[4]) Aldus van S. „met de naauwkeurigste tijdgenooten" (bl. 208); van Gron., 93, 96. Cf. Alva's berigt (t. a. p.): „25 navires".

[5]) Brief der Zierikzeesche regering bij L. van de Spiegel, *Hist. der Satisf.*; v. Goes, bl. 111.

van onzen „Admiraal" had te vereenigen. Onder zooveel geruchts en onderstellens over dit onderwerp (want verder brengt men 't al niet) is zeker de minst waarschijnlijke meening, door v. S. vergrootenderwijs aan „velen" toegekend, dat de zeetogt geen ander doel had dan schuimen, en wanhopig, wáár te belanden (bl. 208).

Toch vinden we van Someren's oordeel voorbarig, als hij zulk gevoelen „blijkbaar partijdig" noemt. Ongaarne missen we voor die partijdigheid alle bewijs in de verdedigingsrede, alwaar het anders zooveel te gepaster zou voorkomen, omdat van S. aanmerkt, hoe dergelijke voorstelling „alleen geschikt is om Lumey tot een kaperkapitein en waaghals te vernederen."

Het regtmatige dezer min grootsche benamingen moeten we een weinig breeder bespreken. Ze passen zeker beter op Lumey in de onderstelling van een louteren zwerftogt; maar vervallen ze wel geheel, als men de meening van van S. aanneemt? Immers neen. Niemand zal ontkennen, dat de Watergeuzen, onder geen enkel hoofd vereenigd, *in den beginne* louter zwervers en schuimers waren [1]). Dit ging hun zoo uitnemend en voorspoedig van de hand, dat Oranje, na zijn eersten mislukten krijg tegen Alva,... hun de bovengenoemde kaapbrieven uitreikte; laten we niet zeggen met Bilderdijk [2]), om hun aan werk en zich aan geld [3]) [voor den oorlog] te helpen, maar om ze dienstbaar te maken aan zijn oogmerk: de bestrijding

---

1) Nog in 1572 noemt Oranje degenen, welke van hem geen commissie hadden: openbare zeeroovers. Bor, XXXIII, 236. Vergelijk onze bl. 237 en 238.

2) *Vaderl. Hist.*, VI, 116.

3) Hij bedong zich het derde van iederen buit. Bor, V, 325; v. Meteren, III, 59 *a*.

van Alva. Zij, die des Zwijgers bevoegdheid [1]) tot zulke „bestellingen" niet aannemen, besluiten uit die verlofbrieven niets meer dan dat de schuimers, blijvende hetgeen zij waren nu, als ze wilden, een prins van Oranje kregen als opper-kapitein, eenige suppoosten (ook Lumey) tot plaatsbekleeders van den afwezende, en koningin Elisabeth tot op-koopster [2]). Verplaatsen we ons nu hiertegen op het standpunt der toegefelijke partij, en betwisten we aan Oranje het betwijfelde regt niet, dan vervielen krachtens zijne „bestelling" ten opzigte der Watergeuzen wel een paar toevallige omstandigheden (het varen voor eigen rekening en met het *enkele* doel om te kapen), maar zoowel voor- als nadat hun de Prins aanslagen op allerlei buitensteden voorstelde, waren ze, niet meer uitsluitend, maar nog werkelijk, gepatenteerde maar niettemin waarachtige zeeschuimers, hetzij men let op hetgeen hun commissie meêbragt, hetzij op hetgeen ze buitendien deden. Volgens commissie *moesten* ze door kapen zich tot gewigtiger ondernemingen toerusten, door rooven 's Prinsen leege krijgskas aanvullen, door plunderen afbreuk doen aan „Duc d'Alf en syne bloidighe adherenten"; uit nooddwang door onophoudelijke strooperijen (want hun lastgever gaf geen andere soldij) zich kost, kleeren, sterken

---

1) Toen reeds sterk betwist. Bor, V, 331; v. Meteren, t. a. p. Wagenaar voegt er bij: „De beste en voornaamste grond van zyn „Regt hieldt men het *verzoek* veeler voornaame Nederlanderen, „die tegen bezwooren voorregten verdrukt, geoordeeld hadden, „hem te mogen *verkiezen* om hen door de wapenen te beschermen". VI, 310. — De Hamburgers waren naauwlettender op dit punt; ondanks al dergelijke Commissie onthoofdden zij den kapitein Jan Broek, kortaf als *zeeroover*. V. Meteren, t. a. p.

2) Ten minste ze kocht voor weinig geld den kerkroof der *fransche* kapers, en noodigde ze daarom in hare havens. Van Gr., 392.

drank, geld en scheepshuizing oploopen. En wat deden ze daarneven? Allerweeg van de Sond tot Gibraltar (waar duc d'Alf en zijne adhaerenten *niet* waren) de zee ontrusten, *ondanks* het *verbod* van Oranje, ondanks de paspoorten van zijn broeder, zonder onderscheid vriend en vijand uitschudden [1]), den ganschen buit opstrijken zonder 't bescheiden gedeelte aan Oranje [2]) uit te keeren, en 't al er doorjagen in tuchtelooze zwelgerij [3]). De Nederlanders, de kern dezer benden, die men, zoo Oranje's bestelling en eenige berooide adel er niet bij gemoeid waren, mogelijk rondweg het uitschot der natiën zou genoemd hebben, staken nog gunstig af bij de Luikerwalen van Lumey; dezen onderscheidden zich onder de Watergeuzen als „fraye „en kloeke soldaten, doch seer moetwillige boeven" (Bor.,

---

1) Bor, V. 289, 290, 310, 331, 333, 334, 340. — Cf. Hooft: „'T ging, te waater op een rooven, zoo ruygh, dat de Prins be„noodight werd, naader orde en een nieuwen Ammiraal te stellen„ (VI, 216). „De verwilderde tydt, en zwakheit der prinzelyke „partye maakten 't ontzigh zoo kleen, dat zelfs zyn eighe sol„daaten, eer en eedt oover boordt werpende, verscheide scheepen „beroofden en zeylden er meê deur, zeggende op niemands be„stelling te passen en hunn' eighene de beste te weezen„ (bl. 219). „Onder de verooverde schepen werden verscheyde gevonden tot „onpartydighe plaatsen te behooren: in openbaare zee werd gelyke „reukeloosheit gepleeght, hoewel de bestellingbrieven uitdrukkelyk „verbooden, d' onderzaaten van enz. te beschaadighen„ (bl. 210); van Gron., 42, 50, 64, 65, 71, 72.

2) Zoo ging het telkens. Van Meteren, 59 *a*. Op zekeren tijd o. a. waren in vijf dagen niet minder dan 100 koopvaardijschepen hun „in de kacken gezeilt„ (Hooft) en gerantsoeneerd; daarvan bragt de Admiraal Dolhain bij Oranje geen penning te huis, maar leverde nog eene rekening in van 500 daalders verschot. Hooft, V, 210; Bor, V, 290. „Al namen ze de heele wereld„, schrijft Chatillon aan zijn vriend Oranje, „noch gij, noch de goede zaak „zoudt er eenig voordeel aan hebben„. Groen, *Arch.*, III, 363, 370, en van Gron., 16.

3) Cf. van Gron., 82, 405, 403, en op onze bl. 237.

VI, 366). Hunne aankomst zal dus op de vloot alles, behalve eerlijkheid en orde, bevorderd hebben, en dat onder een bewindvoerder, die of volgens Hooft zijne onderhoorigen voorging in „schand en schelmerye", of volgens zijn lofredenaar „zoo min als iemand anders behoorlijke krijgstucht onder dergelijk volk onderhouden kon" (bl. 233). In allen geval indien onder zijn toevoorzigt bevriende mogendheden verschoond bleven (wat te bewijzen staat), het voordeelig werk der vrijbuiterij, in voege als boven beschreven is, ging voorspoedig den aangenomen gang, zooals straks nader zal blijken.

Die gansche toedragt van zaken bestond reeds vóór Elisabeth den Watergeuzen het verblijf in Engeland ontzegde, waarom (als we Hooft gelooven) „een hunner hopluyden, Jakob Simonsz. de Rijk, nocht heffen nocht tillen kunnende, dat luyden, eerlijk gebooren, hunne vroomigheid in enkel zeeschuymen besteedden, zich zelve en anderen staaghs deeze snootheid door de neus wreef." De heer v. S. schijnt niet te begrijpen, dat ook dit vorige in aanmerking komt, om Lumey al dan niet een kaperkapitein te noemen; ten onregte maakt hij zulks uitsluitend afhankelijk van het doel, waarmeê, naar hij wil, de Graaf Engeland uitzeilde: het bemagtigen van Enkhuizen. Trouwens op dien togt ging het niet anders dan te voren. Op Palmzondag 30 Maart namen ze twee *Spaansche Koopvaarders* [1]) weg, en muntten het verder (naar Schotanus) *op de Baltische* graanvloot, waarna ze, bij het omslaan van den wind, op de hoogte van Egmond weêr zuidwaarts kozen, en welhaast den mond der Maas instreefden om eenige daar op stroom liggende handel-

1) Met grond wordt er aan *meer* schepen gedacht. Van Gr., 411.

schepen *met geweld te ontladen* en prijs te maken. Deez' vaartuigen ontkwamen 't gelukkig naar Rotterdam, en de vrijbuiters door 't verkeeren des winds nu weder in de Maas geteugeld, en welligt uit gebrek aan proviand tot iets bijzonders genoodzaakt, maakten zich den 1 April met verraad en geluk, meester van den Briel. „Des anderen daaghs (over de inneming straks nader) „ging 't op een stormen van beelden, rooven van kappen, „koorkleeden, karzuyvels en allerley misgewaadt, samt „andere kerk- en kloostergoederen, en berghen van den „buyt in de scheepen. Want zelfs Lumey, hebbende „geen wijder wit, dan 't gewest te plonderen, sprak van „de stadt in brandt te steeken, en met dien stank te „ruymen" (Hooft, VI, 231).

Te vergeefs zegt dan v. S.: „Zeeschuimen en zwerven „viel niet denkbaar met eene vloot van 24 zeilen" (bl. 212). De Watergeuzen, mannen van praktijk, hebben, zagen we, er anders over gedacht. Zal het nu bij het zamenvatten dezer uiteenzetting wel zoo partijdig en ondragelijk voorkomen, als iemand niet, met den heer van S., Lumey boven het bedrijf en den naam van kaperkapitein verheven acht? Wat ons betreft, wie er nog aarzelen moge, we zijn gerust over alle twijfeling henen gestapt, nu de lofredenaar zelf, denkelijk door de kracht der waarheid gepraamd, het volgende heeft ter neder gesteld: „Lumey kon niet meer *geven* dan hij *had*, hierom „kon hij de zijnen niet geregeld monsteren en in tucht „houden. Ze bleven dus, ondanks Lumey's verlangen „zoogenaamde *Vrijbuiters*, die *slechts op leeftogt en plun-*„*dering der overwonnenen dienden*, even gelijk thans nog „de Spaansche Guerillas" (bl. 233). Hij verlangde wel anders, maar juist vóór de Brielsche expeditie besloot

men „op voordragt van Lumey den mond der Maze in „te loopen, volgens Baudart (een oude bron onzer historie [1]), „tijdgenoot en dus naauwkeurig getuige [2]), *tot het nemen „van eenige daarliggende Spaansche Koopvaarders, ten „einde zich daaruit van mondkost en krijgstuig te voorzien*, „en dan te *pogen*, bij gunstiger wind, op het voorgestelde „doel [3]) andermaal af te gaan" (bl. 209). Daar vinden we dus de *zaak* duidelijk en karakteristiek genoeg *omschreven*.

En de *naam?* „Lumey verzamelde (bij zijn eerste aankomst „onder de Watergeuzen) de onder *'s Prinsen* bevel *ter „kaapvaart* [4]) *zwervende kielen*" (bl 207), en ofschoon hij daarmede „gelukkig de Maas binnenstevende tot het nemen „van eenige koopvaarders (hier volgen de zooeven ver- „melde woorden).... zoo mislukte echter de *kaapjagt*, „naardien de koopvaarders afzeilden" enz. (bl. 209). Hier ontbreekt immers niets dan het minst belangrijke deel van den naam: kaper-kapitein? Al wat we doen kunnen is de belofte om voortaan tot meerder juistheid, *admiraal* in plaats van *kapitein* te zeggen.

De heer van S. wilde ook niet (zie boven bl. 235), dat men zijn' held eenen waaghals noemde. We onderzoeken niet, hoever deze benaming met die van kaper-admiraal verbonden is; onder dit opzigt beoordeelen we niet andermaal noch Lumey's vorige uitrigtingen, noch den (betwisten) togt naar de Zuiderzee, noch zelfs de verrassing van den Briel; we gaan voorbij, hoe Oranje

---

1) Woorden van v. S., bl. 209.

2) Woorden van v. S., bl. 208.

3) Enkhuizen; den togt derwaarts noemt hij behendiglijk: hoofdoogmerk (bl. 208).

4) Er staat wel *koop*vaart, maar 't is stellig een drukfout.

zelf dit laatste feit als onberaden afkeurde [1]), en naar eigen verklaring Lumey in den steek zou hebben gelaten [2]), als niet spoedig daarna buiten berekening Vlissingen zich hadde omgewend; we wijzen niet op de woorden van Baudart, door v. S. tot de zijnen gemaakt: „de meesten hielden het plan ongerijmd, ja, onmogelijk, „'twelk ook waarlijk zóó was, ten ware dat God de „Heere dezen aanslag wonderbaarlijk geschikt ende be„leid hadde" (bl. 210); we schenken al dit vorige aan den schrijver die (vanwaar anders zijn stilzwijgen?) niet vat, hoe men 't wel degelijk in rekening kan brengen; we laten voorloopig het mislukte ontzet van Haarlem en 't afgesprongen beleg van Amsterdam ter zijde; we bepalen ons tot de vreemde manier waarop van S. den graaf tegen Hooft wil vrijpleiten van waaghalzerij, getoond in zijn plan omtrent het pas veroverde Brielle.

„Lumey (zegt Hooft, VI, 230) hebbende geen wijder wit „dan 't gewest te plonderen, sprak van de stadt in brandt „te steeken, en met dien stank te ruymen. Zoo groot „een scheel is 'er tussen de baldaadighe buyen van eenen „waaghals, en d' eerentfesten deughdt der grootmoedig„heit". Tegen dit oordeel trekt van Someren aldus te veld: „Lumey was hier geen waaghals, want hij onder„nam een zekerder *togt naar* Enkhuizen voor *dien* [?] „*van* het wankele Brielle". Dit argument beteekent niet veel. Eerst onderstelt het den toeleg op Enkhuizen als *bewezen*; vervolgens onderstelt het even los, dat Lumey *nu* regt op Enkhuizen wilde; de koers was nu eenmaal veranderd, tegenwind hield den mond der Maas gesloten

---

1) Van Meteren, 64 *a*; Groen, *Arch.*, III, 418; Gachard, *Correspond. de Guill. le Tacit.*, III, 41, 370.

2) Gachard, t. a. p.

en tegenweer van belang lag, gelijk naderhand gebleken is, niet aan de binnenzijde gereed, noch in 't gemoet; spoedig na het afweren van Bossu waren dan ook Delfshaven (7 April) en Schiedam (10 April) in de magt der Geuzen; welligt was dus tevens het uitzigt van Lumey veranderd. Ten derde onderstelt het, dat de *togt naar* Enkhuizen zekerder uitkomst *zou hebben* dan het *bezit* van den Briel *had*, terwijl Hooft juist de onverstandigheid afkeurde, dat men voor iets onzekers „de „betraapte geleghenheit slaakte en een sleutel des landts, „willends uit der handt worp" (Ibid.).

Maar de heer v. S gaat nog verder dan noodig was, en draagt op zijne beurt de stelling voor: Lumey zou juist den naam van waaghals verdiend hebben, wanneer „hij in de geschetste omstandigheden zijn zekerder togt „naar Enkhuizen voor dien van het wankele Brielle had „opgegeven, en des Prinsen geheele magt van volk en „schepen dáár roekeloos in de waagschaal had gesteld." Wij zien hier twee beginsels aangenomen:

1°. In de geschetste omstandigheden het zekere voor 't onzekere te willen, is waaghalzerij.

2°. Onder diezelfde omstandigheden in Brielle te blijven, was des Prinsen geheele magt enz. in de waagschaal stellen.

Wat is er nu in Brielle geschied? Treslong, de Rijk en anderen kantten zich hevig tegen het barre voorstel van Lumey, die zich eindelijk met het *eenparig* gevoelen der overigen vereenigde (v. S., bl 213), en met hen — in de stad is *gebleven*. Zeer bedenkelijk schijnt dientengevolge de redenering des heeren v. S. Want of wel de toestand tusschen de aankomst en het raadhouden was dezelfde gebleven, en dan hebben (naar zijn beginsel) *allen*, dus ook Lumey des Prinsen geheele magt roekeloos in de

waagschaal gesteld; of wel de omstandigheden waren (zooals v. S. beweert) intusschen zoo merkelijk veranderd, dat de overigen gelijk hadden met te willen blijven, en in dit geval heeft Lumey, die tot op het tijdstip der beraadslaging toe, slechts „met den stank dacht te ruymen", het waarlijk zekere voor het waarlijk onzekere voorgesteld.

In één woord: *tegen* de stelling, maar *volgens* de eigen beginselen des redenaars van S., heeft of wel *met* of *tegenover* al de anderen Lumey zich bij die gelegenheid doen kennen als: een waaghals.

Want vruchteloos wil van S. zijn held een dubbelen lof toewijzen, eerst wegens het *opgeven*, en dan weêr voor het *behouden* van den Briel. In het eerste grondt hij zich (zie onze bl. 250 en 251) op loutere bewering en *petitio principii*; in het laatste is hij in strijd met de geschiedenis, volgens wier uitspraak deze stad aan anderen en niet aan Lumey te danken heeft, dat ze tot op den huidigen dag wel niet uitmunt in fraaiheid of verdraagzaamheid jegens de Katholieken, maar ten minste overeind is gebleven.

Even vruchteloos poogt de schrijver het verhaal van Hooft te verzwakken, door aan te merken, „dat deze „zijnen oudoom (lees: aangehuwden neef)', de Rijk de „roerende aanspraak toedicht", waardoor de Graaf tot „*blijven* is overgehaald, en dat familiezucht hier *blijkbaar* „hare rol *schijnt* te spelen" (bl. 213). Want Hooft geeft eerst dan het afzonderlijk woord aan de Rijk, als hij met name Treslong, Entes en Dirk Duyvel even krachtig tegen Lumey heeft doen uitschieten (Hooft, t. a. p.). Ieder weet ook wel, dat (gezwegen van anderen) Bor, v. Meteren en zelfs (de door van S. zoo gaarn aangehaalde) Baudart, ofschoon hunne werken reeds het licht zagen, eer Hooft (in 1628) de eerste hand aan zijn Nederlandsche Historie

begon te leggen [1]), met Hooft in den grond overeenstemmen; het doet ook weinig ter zake, of de Rijk, of Jonkheer Cabeljauw of een ander het hooge woord tegen den bevelhebber gevoerd heeft. We kunnen wel aannemen, dat Hooft aan de gansche rol en deze toespraak van de Rijk eenig opsierens besteed heeft, maar geenszins dat hij in die mate, als van S. wil, door familiezucht tot onwaarheid zou afgedaald of vervoerd wezen.

Van Someren's gronden voor die partijdige ontrouw zijn weêr alles behalve beslissend.

1°. Zegt v. S.: „Hooft noemt verkeerdelijk de Rijk „onder de hopluyden, want *a.* noch van Meteren, noch „Bor, noch Scotanus, die *allen* eene *naauwkeurige* lijst „der krijgshoofden geven, stellen hem daaronder" (bl. 213). We antwoorden: Bor noemt er minder dan van Meteren, en van Meteren noemt ze ook niet allen; immers deze sluit zijne lijst met „ende meer andere, alle te samen vermaerde mannen" [2]). Beide lijsten zijn dus onvolledig, en zoo is het ook met die van Schotanus *b.* „De Rijk „had geen krijgsbevel, maar was door Lumey *slechts* „belast om de twee onderweg genomen koopvaardijschepen „in eene Engelsche haven te gelde te gaan maken", en daarvoor krijgsbehoeften in Brielle terug te voeren (Ibid.). Het afdoende woord *slechts* is hier willekeurig ingeschoven en veronderstelt dus als bewezen juist datgene waar het geschil over loopt.

2°. „De Rijk was met eene commissie naar Engeland,

---

1) Cf. o. a. de Wind, *Biblioth. der Ned. Geschiedschr.*, bl. 241, 257, 340, 463.

2) Bl. 63 *b.* Zoo heeft v. Meteren ook niet: Jacob Anthonissen en Salomon v. d. Hoeven, en toch staan ze vermeld bij Alkemade, *Beschr. van Brielle*, bl. 374.

„en *dus* op dat oogenblik" (lees: op het oogenblik der beraadslaging) „niet eens in Brielle, kon er dus geene redevoering houden" (Ibid). In Engeland en Brielle kon de Rijk niet gelijktijdig wezen, dit geven we gaarne toe. Maar wanneer is hij naar Engeland vertrokken? De heer van Someren stelt dit vertrek vóór de beraadslaging, gevolgelijk *vóór het besluit was genomen*, van in Brielle te blijven, *ja toen alleen de tegenwind* het vertrek belette (bl. 212). En zie! op hetzelfde oogenblik vermeldt hij, dat de Rijk bij zijn vertrek in last kreeg, om de twee schepen in Engeland te verkoopen en daarvoor krijgsbehoefte *in Brielle* terug te voeren; gevolgelijk was naar de fijne uitrekening van onzen redenaar bij het vertrek van de Rijk het besluit om in den Briel te blijven, *reeds* genomen en *nog niet* genomen, de Rijk vertrokken en nog te huis, tegelijkertijd op zee en in den Briel!

Gewisselijk hebben we hier een zeer keurig bewijs van het vernuft, dat luidens het Voorberigt (bl. XIV) deze „historische proeve des heeren van Someren had gekenmerkt". Wie geeft niet volgaarne een paar kleine misslagen toe aan de bezitters eener zoo voortreffelijke gave. We laten het thans bij deze soort van huldebetoon, dewijl er in de redevoering nog zooveel vernuftigs en daaronder van het zeldzaamste moet opgemerkt worden.

3°. Baudart noemt niet de Rijk, maar Jacob Cabeljauw „als woordvoerder" (bl. 213). Dit bewijst niets voor de onwaarheid, veelmin de partijdigheid van Hooft's berigt, wijl deze, zooals ook Bor en van Meteren, nog andere kapiteins laat spreken, en Cabeljauw niet noemt, doch ook niet uitsluit. Ware hier eene keus noodzakelijk, we zouden Hooft meer geloof schenken, omdat hij 't, beter dan Baudart, uit de eerste en tweede hand weten kon.

4°. „De Rijk was vijand van Lumey" (bl. 214), te weten de graaf heeft zijnen hopman, wegens 't (verschoonbaar) te buiten gaan van zijnen last doen indagen; meer weet men er niet van. Is daarom het verhaal van Hooft partijdig? 't Besluit ware te schielijk en komt v. S. alleen te pas tegen de Rijk's bemoeijing in het bezetten van den Briel; het overige heeft hij uitdrukkelijk aangenomen of stilzwijgend erkend.

5°. „Hooft heeft ook te Vlissingen eene voorname rol „toegedeeld aan de Rijk, *in deszelfs afwezigheid*; hetwelk „is aangetoond door Mr. P. A. Brugmans." Doch tegen Brugman's vertoog heeft Ds. A. P. van Groningen het berigt van Hooft als zeer aannemelijk gehandhaafd [1]).

Met de „eerntfestheid" van de Rijk laten we den heer van S. (bl 214) begaan zooals hij wil, en volgen hem liever in zijne behandeling van het zoo honderdwerf luidkeels uitgezongen heldenfeit der glorierijke inneming van Brielle.

De aanslag, hooren we (bl. 210) „werd uitgevoerd, „op eene wijze, die eere doet aan Lumeys vaardigheid, „voorzigtigheid en krachtsontwikkeling." — De schrijver heeft intusschen die eigenschappen niet doen uitschitteren bij de overmeestering der stad maar eerst *na* de inneming. Over den eigenlijken aanval is hij buitengemeen kort en geeft deze enkele holle woordenreeks ten beste: „Hoe „dit *een en ander* gelukte, is u allen te zeer bekend, „dan dat ik het noodig acht, er hier een uitvoerig tafereel „van op te hangen". Van S. is elders zoo bijster beknopt niet in het gewagen over bekende zaken; hier is zijne vlugtige praetermissie niets dan een loopje, om de aandacht af te leiden van het eigenlijke feit. Want het

1) *Gesch. der Watergeuzen*, bl. 422—426.

overgaan van Brielle heeft ontegenzeggelijk een niet berekenbaren invloed op de volgende gebeurtenissen uitgeoefend; maar wel beschouwd, heeft daarbij een zamenloop van geluk en toeval, meer dan heldhaftigheid of beleid de uitkomst beslist. De stad was slecht „gefortificeerd" [1]), „weeck en sonder garnisoen" [2]), „moeijelijk houdbaar" [3]); er was van binnen verstandhouding met de Geuzenpartij [4]), die in haar voornemen niet weinig geholpen is door zekeren Brielschen veerschipper Jan Koppelstok [5]). Deze roeide naar de vloot, verwelkomde Treslong, en werd door dezen bij Lumey gebragt, als hem wel bekend, en de regte man om hem binnen te helpen. Met Treslong's zegelring als credentiaal voorzien, gaat hij de ontroerde stad opeischen, krijgt bij aankomst „veele woorden, zommighe naar gunst, andere „naar ongunst smackende naa 't hooft" en maakt in zijne boodschap de magt der aanvallers omtrent 20 maal grooter, zeggende (meer uit losheid dan uit list), dat ze

---

1) Van S., bl. 211. 2) V. Meteren. 64 *a*. 3) Baudart.

4) De vader van Treslong was er Baljuw geweest; hij zelf daar waarschijnlijk geboren, en althans zeker opgevoed, met 83 anderen door Alva uitgebannen, had er nog partijgenooten. Lumey was er in November II. nog geweest (van Gr., bl. 94, 152; Te Water, *Verb. der Ed.*, IV, 279). Ook kan men een en ander vermoeden uit de omstandigheid, dat de Parochie-pastoor der hoofdkerk onmiddellijk als predikant der nieuwe leer is opgetreden (Estius IIe B., cap. XIII), naar allen schijn dezelfde, welke bij Alkemade (*Beschr. van den Briel*, bl. 98) onder den naam van: Andreas Cornelius Hagius, voorkomt als in dat jaar naar Sneek vertrokken.

5) Een kregel en stout kaerel, veelmaals in geschil met dezen en genen, bijzonder over de haringnering (v. Wijn op Wag., VI, 80). In 1570 was hij door schepenen, *op straf van gijzeling*, belast om 3 L. voor een ton haring te *betalen* aan W. C. Brouwer, Raad, en bij de komst der Watergeuzen, *regerend Schepen van den Briel* (Ibid.).

wel vijf duizend sterk zijn; „de schrik maakt ieder be-
„teutert en versleeghen; 't gaat er op een zakken,
„pakken en vlugchten, te waaghen, te paarde, ter Zuydt-
„poort uit. 'T krijgsvolk gelandt daarentussen, en ten
„deel voor de poorten, vraaghde de geenen, die oover
„de muuren keeken, oft men hun op doen zôude, oft
„zij zich zelf moeten inhelpen. De Magistraat marde met
„antwoorden, thans, speurende meest eenen yeghelyken,
„die te verliesen had, op de loop, *andren gezint tot die*
„*van buyten*, ziet zij ook om een goedt heenkoomen" [1]).
Naauwelijks 50 burgers bleven er in de stad [2]). Met
brand- en stormtuig overweldigt middelerwijl Roobol de
Noord- Treslong de Zuidpoort, omstreeks 9 uur 's avonds
had Alva den Briel verloren aan ongeveer 250 man [3]).
Niemand ook vindt men verwond of gesneuveld, en
eigenlijk gezegd, had er niets plaats gegrepen [4]). Thans
heft van S. den lof aan van Lumey's gematigdheid en
krijgstucht. „Hij had (zegt hij) naar *krijgsmansmanier* in
de met storm (? !) ingenomen stad *naar willekeur* kunnen
leven. — Op welk regt steunt toch zulk eene *manier* en
willekeur, onder woeste natiën gebruikelijk, maar door geen
Christen te verdedigen? De heer van S. komt telkens
voor den dag met het gevaarlijk beginsel van zijne *krijgs-
manieren*. Op bladz. 250 noemt hij „eene gewapende
„verdediging, *volgens krijgshandel*, overal met den dood
„strafbaar". Welk regtschapen krijgsoverste huivert niet
op het denkbeeld, dat men dezen man in 1832 een degen

---

1) Hooft, VI, 229.
2) Bor, VI, 366.
3) Hooft en Bor, t. a. p.; v. Meteren, 64 *a*.
4) Cf. Opmeer, *Holl. Martel.* in vita Bogardi, pag. 5 of *Holl. Mart.*, II, 7; Grotius, *Ann.*, II, 35.

heeft laten dragen, als Eersten Luitenant bij den Rotterdamschen Landstorm. (Voorberigt, bl. 7.)

„Hij behandelde Briel als eene der goede zaak toege-„dane veste en hare burgers als vrienden. Nergens ge-„schiedde eenig letsel aan lijf en goed." — Voor de juistheid behoorde hier nog bijgevoegd, hoe de voornaamsten der stad in hechtenis gingen [1]), den Burgemeester J. Eickel de gelden van den wijnaccijns werden afgezet en uit het kantoor van 's lands rentmeester J. van Duivenvoorde, 6000 gulden ontvreemd zijn [2]).

Zulk een opregte vermelding hadde van S. beter gepast dan zijn nieuwen aanval tegen de geloofbaarheid van den eerlijken Hooft. „In de hitte van den ooverval (schreef deze) werd de burgher verschoont, en al de geweldenaary „teeghens de geestelyken gewendt [3]). — Het is ten eene-„male onwaar (zegt v. S.), *want* Bor en anderen *zeggen* „dat deze *allen* de vlugt genomen hadden" (bl. 211).

De plaats van Bor luidt aldus; „Soo dat niet alleen de „Gheestelyckheit, maer ook de Borgheren packten ende „sackten alle dat sy in haest conden, ende liepen de „Suytpoorte uit" [4]). We zouden kunnen aanvoeren: het woord geestelijkheid omvat niet zoo bepaald *alle geestelijke* personen als het woord burgers voor alle inwoners staat; het blijft althans onzeker, of men *alle* tot beide de woorden moet uitstrekken; hetzelfde woord kan hier in het verband ook wel eene eenvoudige zamenvoeging beteekenen: *niet alleen* de geestelijkheid, *maar ook* de burgers *allen*, dat is de laatstgenoemden zoowel als de eerst gedachten. Bij dergelijke onzekerheid, be-

---

1) Aldus een ooggetuige bij van de Spieghel, t. a. p.
2) Van Wijn, t. a. p. bl. 85. 3) VI, 231. 4) Bor, t. a. p.

hoorde men dan niet Bor en Hooft in tegenspraak te denken, maar men moest het berigt van Bor, gelijk het gedoogen zou, toelichten door het meer omstandig verhaal van Hooft. Opdat men echter niet zou meenen, dat wij hier maar op uitvlugten bedacht zijn, laten we al die bedenkingen ter zijde, en vestigen de aandacht op een ander gezegde van Bor, een paar regels later voorkomende: „Sulks datter nauwelyks vyftig „borgeren in den stad bleven", waar klaar genoeg uit blijkt, dat Bor zijn vorige uitdrukking *alle* niet eens bij het woord *burgers* in den strikten zin bedoeld heeft. — We gaan nog verder: indien Bor en met hem de „anderen" door v. Someren nagelezen (?) en niet opgenoemd, eens waarlijk gemeend hadden, dat allen, zonder uitneming, de stad ontvlugt waren, dan zou er tegen Hooft moeten bewezen worden, dat de vlugtelingen niet *daarna* in den Briel zijn teruggekeerd of teruggebragt. Doch het tegendeel is maar al te waar. Alkemade deelt ons in zijne *Beschrijving van Brielle* (bl. 123—126) uittreksels mede uit zeker dichtmatig verhaal van W. Hoyer, sekretaris dierzelfde stad, en daar leest men: „Treslong trekt naar de Zuidpoort, „aldaar niet vindende dan vlugtende burgers, alsmede „den rentmeester, Johan van Duivenvoorde, *die hij allen „weder ter stad in dreef*; *daarop* (zegge: *daarop*) wierd de „stad ingenomen".

De omstandigheid, door Hooft geboekt, blijft derhalve in haar volle kracht.

Doch ook Bor zelf vermeldt (t. a. p.): „in 't innemen „*sochten* sij naar geestelijken"; van Meteren (64 *a*): „'s ander „daeghs beroofden sij de kercken, braecken de beelden, „*vervolghden* Papen ende Monnicken". Verklaart soms iemand het *vervolghen* bij van Meteren niet door *kwellen*

maar *nazetten*, dus niet meer dan *soecken* bij Bor, dan zullen we ten overvloede ook buiten Hooft aantoonen, dat er wel degelijk ook een en ander geestelijke *gekregen* is.

Het berijmd verhaal van den straks genoemden sekretaris W. Hoyer (Alk. t. a. p.) gaat aldus voort: „Niemand „wierd beleedigd, of beschadigd, dan de kloosters en „kloosterluiden".

Wilhelmus Estius beschrijft in zijn *Historie der Martelaren van Gorcum*, het geweld dat er kort na de inneming gepleegd is aan zekeren Augustijner-kanunnik, uit het klooster van Brugge, geen kwartier buiten den Briel gelegen. „Doen Lumme den Briel versch (*recen-* „*tissime* Lat. uitg.) hadde inneghenomen, ende eenen reli- „gieus van 't Clooster van Brugghe noch deur dreyghe- „menten noch deur slaghen en conste soo verre gebraght „worden, dat hy der Geusen bedryf zoude gheluck toe- „wenschen, segghende Vive les Geux, hebben die wreede „menschen hem levende neuse ende ooren af-ghesneden, „die sy daer naer aen de porten van de stadt ende kercke, „als een lieflyck vertoonsel hebben ghehangen. Ende als „sy hem voords vele verdietelyckheidt ende slaghen had- „den aenghedaen, hebben hem deur-schoten" [1]).

Paaschdag, alzoo vijf dagen na het overgaan van Brielle, voerde men aldaar den Pastoor van Helvoet, Henricus Bogaard, gevankelijk binnen; een man (we zullen Petrus Opmeer [2]) laten spreken) „regt nederig en sagtmoedig. „S'anderen daags werd hy, ontbloot van alle menschelyke „hulp en bystand voor Willem van Lumey gebragt, „als het oppergebied onder haar hebbende, en omcin- „geld van zijn soldaten en Rakkers. Maar deze eerst

---

1) B. II, c. 10 en B. III, c. 36. 2) *Holl. Mart.*, II, 12, enz.

„met vleijende woorden, naderhand met dreygementen „sijnde aan boord gekomen, sogt hem op allerlei wijsen „te verleyden, om van het Regtsinnige Geloof af te „wijken, en het jok der ketterien te omhelsen. Maar „wanneer den Tiran gewaar wierd dat hy volstandig „bleef, en steunde op het vast vertrouwen van sijn Geloof, „soo begon hy hem te lasteren en te schelden, hem „noemende een verrader, kerkschender, Afgodendienaar, „die sijn eygen God en Schepper op at, tot dat hy „eindelijk op het goedvinden de Rovers hem overgaf om „opgehangen te werden. De fielen den Vromen Man „daarop aan tastende, binden hem aan een paal, en de „toppen sijner handen en voeten afgesneden hebbende", sneden zij met puntige messen vele bloedige kruisteekens in zijn voorhoofd, wangen en hals [1]), „waarna aan een „galg opgehangen en overleden sijnde, hebben deze „schelmsche menschen als door spotternie hem de soolen „sijner voeten afgesneden, omdat hy geseid wierd by „nagt de banden sijner gevankenis te hebben willen ont-„vlugten, sijn doode lijk wierd al voorens te begraven „met meenigte van Musquetkogels doorboord. Over dit „godloos en schrikkelijk schelmstuk stond de gantsche „stad verbaast, en veele hebben de dood van deze waardige „man met heete tranen beschreid." — Vooral het laatste gruwelstuk, volvoerd in bedaardheid van zinnen, toen Bossu's ontzetleger reeds afgeslagen en men in 't rustig bezit der stad was, toont genoeg, wat er in de hitte van den overval moet gebeurd zijn, en bevestigt niet weinig

1) Deze woorden hebben we uit den oorspronkelijken Latijnschen tekst overgezet; de Hollandsche vertaling was onjuist: „op sijn „voorhoofd, enz. eenige wonden gemaakt hebbende, soo teekenen „zy met sijn heilig bloed het merkteken des Kruyces".

het berigt van een derden tijdgenoot Michael van Isselt [1]): *aanstonds* (*mox*) hebben zij in barbaarsche „woede „zich vergrepen aan priesters en godgewijde maagden, „en zijn *daarna* op het gansche eiland even razend te „werk gegaan." Verdere aanhaling (want we zouden den lezer hier nog veel langer kunnen ophouden) breken we af met de woorden van Strada, bij alle partijen hooggeacht wegens zijne kunde en opregtheid: „na het breken „der heiligen-beelden, en het plegen van allerlei smaad „jegens gewijde voorwerpen en de *geestelijkheid* [2]), ver„sterken ze de haven zoodanig dat ze de troepen van „Bossu op de vlugt joegen." Het afweren van Bossu geschiedde uiterlijk den 5n, welligt reeds den 4n April (v. Gr., bl. 103); het hoognoodige versterken der stad zal dus de overwinnaars den 3n en 4n wel schier uitsluitend hebben bezig gehouden, te meer wijl ze daartoe niet eens voldoende schenen, maar vrouwen en burgers hebben meêgewerkt (v. Gr., bl. 102, 414). Zoodat ook volgens het berigt van Strada het plunderen en beulen meest op den 2n April, of welligt reeds onmiddellijk, bij de aankomst ('s avonds van den 1n) zal voorgevallen zijn, hetgeen weder geheel overeenkomt met de opgaven die hierboven uit Bor, v. Meteren, Hooft, enz. zijn aangewezen, zoowel wat het feit, als het tijdstip betreft.

We hebben met al deze uitweiding den verstandigen lezer maar willen overtuigen: 1°. hoe de mishandeling der geestelijken bij 't vermeesteren van Brielle, buiten Hooft's getuigenis door Protestantsche en Katholieke van elders

---

1) *Hist. sui temporis*, p. 256.

2) Decad. I, L. VII. Nulla omissa irreverentia in res sacras, *sacrumque ordinem*. En dus niet zooals bij Alkemade (bl. 128) vertaald is: jegens *alle Heiligen* en *gewijde dingen*.

zeer geloofwaardig is. Het zijn de eerstelingen geweest dier bloedige offers, welke in 1572 den grond van Brielle ten eeuwigen dage hebben geheiligd, omtrent 180 geestelijken hebben *dáár* in dat jaar voor het geloof hun leven gelaten.

2° dat tegen het getuigenis van Hooft niets bondigs door v. S. is aangevoerd. Ware het nu voor het doel des schrijvers niet veel beter geweest, om dit punt maar stilzwijgend voorbij te glippen, dan zelf een geschil aan te vangen, hetwelk hoe langer hoe meer ten nadeele van zijn held en tot vernietiging zijner eigen stelling uitloopt?

Houdt men zich aan Hooft, dan is er geen bedenking meer, of de geestelijkheid is ten bedoelden tijde in de stad mishandeld.

Leest men, op van Someren's teregtwijzing, er liever Bor en anderen op na, dan vindt men (bij de zachtst mogelijke uitlegging der woorden) niets minder dan de „papen en Monicken" ter mishandeling toch opgezocht en nagezet (vervolght); niet eens dat ze bij louter toeval (God gave het) ontsnapt zijn.

Doch in beide die onderstellingen heeft men een bewijs, niet *vóór* maar *tegen* de gematigdheid en krijgstucht van Lumey, getoond bij de inneming van Brielle; en het is daarom sterk te betwijfelen, of het ontzien der burgerij in lijf en goed, het enkele feit, wat van S. (we zagen met hoe weinig regt) tot zijn doel bezigt, wel juist *aan die deugden* van Lumey zij toe te schrijven. Het is zeer denkelijk, dat ook in *dit* opzigt de stad veel verschuldigd is geweest aan haar voormaligen medeburger, Bloys van Treslong.

(*Het vervolg later.*)

VERSCHEIDENHEDEN.

DE VEREENIGING TER VERBREIDING DER WAARHEID TE AMSTERDAM.

Den 11 en 25 November jl. vierde genoemde vereeniging haar elfde jaarfeest. Haar president Br. T. M. Looman noemde de verschillende hoofd- en zijtakken op, van wier staat en ontwikkeling die beide avonden een kort verslag zou worden gegeven.

De hoofdtakken der vereeniging zijn: I. Evangelisatie. II. Christelijke Leesbibliotheek. III. Brei-, Naai- en Teekenscholen.

Hare zijtakken: 1. Het Java-Comitté. 2. Het Vrouwen-Logement „Te Huis". 3. De Vereeniging ter bevordering der Zendingzaak onder de Heidenen. 4. Het Kinder- en Jongelieden-Genootschap ten behoeve der Zendingzaak. 5. De Christelijke Bewaarschool.

I. Wat de *Evangelisatie* betreft: het getal Zondagscholen is, na verlies van twee en aanwinst van even zooveel, 10 gebleven; waarop ongeveer 1300 kinderen elken zondag godsdienstig onderwijs ontvangen van 57 leden der vereeniging, zijnde 36 Broeders en 21 Zusters, die op geregelde tijden bijeenkomen, zoo om de belangen der Zondagscholen te bespreken, als om „in afzonderlijke bidstonden van den Heer eene milde uitstorting van den Heiligen Geest over hen en hunne leerlingen af te smeeken". Een aantal hunner bezocht daarenboven eene tot hunne onderlinge opleiding bestemde *oefenschool*.

Aan het *Evangeliesch huisbezoek* hebben zich thans 26 Broeders toegewijd. Vele Bijbels en traktaatjes werden door hen uitgereikt.

Bij voortduring werd ook aan volwassenen onderwijs gegeven zoo in het leeren lezen (ten gevolge waarvan reeds 12 hunner den Bijbel konden gebruiken); als in de godsdienst ter voorbereiding tot het afleggen der geloofsbelijdenis. Van deze laatsten zijn 42 personen tot leden der kerk aangenomen, *van welke* 12 *vroeger Roomsch Katholiek waren*.

De genomen proef van Evangelisatie onder de Zeelieden is aanvankelijk gelukt. Deze arbeid belooft zeer belangrijk te zullen worden.

II. De *Christelijke Leesbibliotheek* bloeide. Wekelijks werden geregeld boeken gratis ter lezing afgegeven; het aantal der op één dag uitgegeven nommers „veranderde van in den zomer ten bedrage van niet minder dan 614 als laagste, tot in den winter, ten beloope van 1509 als hoogste cijfer". Thans maken 2076 personen van de bibliotheek gebruik. Zij heeft 2621 exemplaren voor volwassenen en 322 voor de jeugd. In de wintermaanden worden 700 huisgezinnen van Christelijke lektuur voorzien. In 't afgeloopen jaar zijn 3068 boeken meer gelezen dan in 't vorige, in 't geheel 51,062.

III. *Brei-, Naai- en Teekenscholen.* — Deze tak telt 8 scholen, waarop 467 leerlingen opgeleid worden tot nuttige werkzaamheden voor het maatschappelijk leven en onderwijs ontvangen „in de kennis van Gods Woord". De ontslagen meisjes waren meest goed geplaatst, en van geene enkele had men klagten over haar gedrag gehoord.

De *teekenschool* heeft twee afdeelingen: eene voor bouwkundig, eene voor handteekenen; de eerste met 21, de tweede met 14 leerlingen, „die tevens langs dien weg met het ééne noodige ter zaligheid worden bekend gemaakt". — Voor het bouwkundig teekenen betaalt men jaarlijks *f* 3, voor het handteekenen *f* 2.

Aangaande de vijf zijtakken, die wat het stoffelijke betreft, op zich zelven staan, werd hoofdzakelijk dit gezegd.

1. Het *Java-Comitté* hield de belangstelling en deelneming levendig zoo door bidstonden als door het uitgeven van gedrukte *Mededeelingen* en berigten. Meer dan *f* 3000 werd sedert het vorige Verslag aan het Genootschap te Batavia overgemaakt of er voor uitbetaald. Twee Javaansche jongens werden door het Genootschap aan het Comitté toevertrouwd, om hen voor het zendingswerk onder hunne landgenooten op te leiden. Een zendeling voor Nederlandsch Oost-Indië heeft zijne studie in deze stad (Amsterdam) reeds aangevangen. Het Genootschap heeft ook Broeder King, uit Batavia overgekomen, in zijne pogingen voor het zendingswerk hier te lande ondersteund.

2. *Het Christelijk Vrouwen-logement „Te Huis"* heeft gewonnen in *geldelijke inkomsten*, door vermeerdering van begunstigers, ten gevolge der rondreize van den daartoe gemagtigden broeder Meijer; in *uitgebreidheid*, door de mildheid van een geacht stadgenoot,

zoodat er thans 24, in plaats van 12, logerenden konden opgenomen worden; in *correspondenten*, die van 78 tot 111 in getal geklommen zijn. Sedert April jl. (1858) hebben 100 personen te zamen 1917 dagen van het logement gebruik gemaakt. Het kan, zegt de president, als tak van *inwendige zending* niet genoeg worden aanbevolen. De vermindering van het logeergeld heeft aan het bedoelde oogmerk uitmuntend voldaan.

3. *De Vereeniging ter bevordering der Zendelingszaak onder alle Heidenen* telde bij den aanvang van dit jaar (1858) 328 leden met 430 inschrijvingen. Zij heeft bijna *f* 200 aan verschillende zendelingsvereenigingen kunnen uitdeelen. Hare *Mededeelingen*, welke acht malen 's jaars verschijnen, en tegen *f* 1 per jaargang verkrijgbaar zijn, worden met graagte ontvangen. De Vereeniging hoopt echter, dat het Debiet zoodanig toeneme, dat daarvan een voordeelig saldo ten behoeve der zendingzaak overschiete.

4. *Het Kinder- en Jongelieden-Genootschap ten behoeve der zendingzaak* mag bloeijend heeten. De belangstelling wordt bij de kinderen gaande gehouden of gemaakt door het houden van driemaandelijksche vergaderingen, die door bijna al de leden en vele volwassen personen worden bijgewoond; terwijl de jongelieden bovendien maandelijks bijeenkomen, om over de uitbreiding des Evangelies te spreken en daarvoor te bidden. Twee hunner zijn onlangs als Christen-werklieden naar Sumatra vertrokken. Het *Kinder-genootschap* telt 627 leden beneden de 16 jaar; het *Jongelieden-genootschap* heeft er 87. Blijkbaar wordt daardoor bij jong en oud de zendinggeest aangewakkerd. Aanzienlijke bijdragen kwamen van hen ten bate der zendingzaak.

5. *De Christelijke Bewaarschool* is gevestigd in een geheel nieuw gehuurd lokaal in de Elandstraat, dat een der beste van dien aard genoemd mag worden. „Deze jongste zijtak, hoe teêr ook nog, geeft hoop op heerlijken wasdom." Met een 20tal kinderen in de maand Mei geopend, telde zij nu reeds over de 100 leerlingen, die aan de zorg van Mej. Born zijn toevertrouwd. Aanvankelijk heeft deze school ook hare begunstigers gevonden; zij zal echter krachtiger hulp moeten ondervinden, om zich naar wensch te ontwikkelen.

De Vereeniging ter Verbreiding der Waarheid te Amsterdam, heeft — zegt het verslag — overvloedige stof om den Heer te

danken; zij geeft aan Hem van alles de eere, en erkent gaarne, „dat op haar bestuur en leden alleen neêrkomt de schande van al „wat in elk opzigt niet was naar de reinheid des heiligdoms, en „dat zij veel meer had kunnen doen bij meerderen ootmoed, ijver „en gebed." Behalve dit onvolmaakte, alle menschelijk werk aanklevend, zou zij enkel stof hebben van lof en dank, ware het niet dat twee takken, die der *Evangelisatie* en der *Naai-, en Breischolen* een aanzienlijk te kort hadden; te zamen namelijk hebben ze eene schuld van bijna *f* 600. Na biddend beraad heeft men niettemin besloten geene dier werkzaamheden in te trekken of te bekrimpen, voor en aleer het blijken zou, dat dit des Heeren wil was; „iets „dat ons alleen dan blijkbaar kan zijn, wanneer wij na worstelend „gebed en aanwending van alle middelen, ook na inroepen van de „mildheid der Christenen in ons land, dit te kort niet gedekt „zagen." — „Als ieder lezer van *de Verzamelaar* [1]) maar een gulden kollekteerde, dan waren wij uit den nood."

In het verslag is ook vermeld, wat de besturen der *Evangelisatie* en der verschillende scholen doen, om zich hetzij op de algemeene of op de bijzondere vergaderingen te vergewissen, zoowel omtrent de vorderingen welke de leerlingen in het Bijbelsch onderwijs maken, als aangaande de zuiverheid der hun ingeprente leer. In eene maand bijv. had het Bestuur der *Evangelisatie* in drie vergaderingen al de kinderen der Zondagscholen bijeen gehad, met hunne ouders er bij, opdat zij bij die gelegenheid getuigen konden zijn van het onderwijs, dat aan hunne kinderen gegeven wordt, en een woord van broederlijke opwekking en vermaning zouden ontvangen.

Op de algemeene vergadering werden de leerlingen der *Zondag-* en *Breischolen* ondervraagd; en, leest men: „levendig en vlug „waren zij in het antwoorden van vragen over den Bijbel, per-

[1]) Het verslag dezer vergadering, afzonderlijk overgedrukt en verspreid, werd eerst geplaatst in (den achtsten jaargang van) *de Verzamelaar, door en voor het volk*, van December 1858. — Dit maandschriftje staat onder redactie van den heer T. M. Looman, gelijk ook het weekblaadje *De Christenbode* (Bijblad bij *de Christelijke Verzamelaar*). De *Christenbode* is bestemd, „om de jongste berigten van al wat er zoo binnen- als buitenslands merkwaardig op godsdienstig gebied voorvalt, den volke mede te deelen."

„sonen der H. Schrift, over gelijkenissen, over den Persoon, als-„mede het werk zoo van den Heere Jezus als van den Heiligen „Geest; voorts over godsdienstige kinderen die in den Bijbel voor-„komen, het geloof, den dood en de eeuwigheid"; terwijl weder andere kinderen verzen uit den 119den psalm opzeiden, welke zij geheel en al, en dat uit eigen beweging, geleerd hadden.

Bij het zien van al dien ijver, welke van geloof getuigt, ook in sommige waarheden, welke wij Katholieken met hen oudregtzinnigen deelen, kunnen wij den stillen wensch niet onderdrukken: och of zij tot *alle* waarheid mogten teruggaan en opklimmen, en in het ééne geloof, in de ééne liefde, in de ééne Kerk tot de uitbreiding van het Godsrijk op aarde mogten vergaderd worden!

JESUS, VOOR PILATUS, GEVOLGD VAN DE AFDOENING VAN 'T KRUIS [1]).

Een zeer lief boekske, dat zich aangenaam laat lezen, en ongetwijfeld (evenals het kort te voren verschenen lofgedicht *Aan 's Heeren H. Wonden*, door Prof. P. van der Ploeg [2]),) „in deze gewijde lijdensdagen eenigen harten ter opwekking" zal zijn, maar ook buiten dien tijd met vrucht kan gelezen worden. De overleveringen in het boekje vervat, zijn, gelijk de heer Alb. Th. naar waarheid opmerkt, „ook in ons vaderland steeds geliefd geweest". We vertrouwen, dat zij 't nóg zullen wezen. Onnoodig echter houden we de voorzigtige verklaring des begaafden vertalers niet: dat hij „aan het hier meêgedeelde geen hooger gezach wil toegekend zien, dan die eene aaloude en stichtende overlevering (althands opklimmend tot de Ve Eeuw), tevens treffelijk kunstvoorwerp, hebben kan." Voor menig lezer toch mag het onderscheid tusschen bloot-menschelijk getuigenis, en het gezag der Schrift en Kerkelijke overlevering in strikten zin, wel uitdrukkelijk aangegeven worden.

---

[1]) Oud-Christelijke Legenden, vertaald door Jos.-A. Alb. Th. — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen. 1859.

[2]) Bij denzelfden uitgever.

BERENGARIUS VAN TOURS.

VI.

Het vonnis te Vercelli uitgesproken verbitterde Berengarius. Had men zijne leer als kettersch veroordeeld, op zijne beurt verstoutte hij zich de Katholieke leer eene dwaling te noemen, de Kerk van Rome van ketterij te beschuldigen en den H. Paus Leo te lasteren. Dit blijkt uit zijne omstreeks dezen tijd geschrevene brieven aan de geestelijken van Chartres en aan Paulinus, primicerius van Metz; beide brieven bestaan wel niet meer, maar wij kennen toch den inhoud van den eersten uit het verhaal van Durandus van Troarn [1]), van den laatsten uit het antwoord van Paulinus, dat wij aan het einde van dit artikel zullen mededeelen. Meer en meer werd het dus duidelijk, wat hij beoogde; bij zijn eenmaal opgevat gevoelen wilde hij volharden het koste wat het wilde, en

1) Zie *de Katholiek*, Februarij, 1859, bl. 112.

zelfs voor het denkbeeld eener kerkelijke scheuring deinsde hij niet terug.

Maar nu werd ook het tijdelijk gezag in zijne zaak betrokken. Van welke zijde de eerste pogingen daartoe uitgingen, is moeijelijk te beslissen. Onwaarschijnlijk is het in ons oog niet, dat hij zelf bij den koning van Frankrijk eenen steun heeft willen zoeken tegenover zijne kerkelijke veroordeeling. Daarentegen meenen anderen [1]), dat de geestelijken van Chartres het koninklijk gezag tegen hem hebben ingeroepen, en de onderstaande brief aan Richardus [2]), wij willen het niet ontkennen, geeft bij eene eerste lezing eenigen grond voor dit gevoelen:

„Berengarius aan zijn beminden broeder Richardus „heil en gezondheid!

„Het is mij bekend, dat gij goed in de gelegenheid „zijt, om den koning te spreken; daarom wenschte ik „wel, dat gij hiervan in mijn belang gebruik wildet „maken, opdat hij, bewogen door de menschlievendheid, „edelmoedigheid en waardigheid, welke een Christelijk „vorst betamen, mij eenige mildheid betoone en alzoo de „schade vergoede, die hij mij, geestelijke zijner Kerk, „op hoogst onregtvaardige en der koninklijke majesteit „alleronwaardigste wijze heeft toegebragt. Doet hij het, „zijne niet geringe schuld zal door eene kleine uitgaaf „niet weinig worden uitgewischt.

---

1) Sudendorf, S. 113, 114 stelt het als eene uitgemaakte zaak.

2) Mabillon ziet in dezen Richardus een abt; Gfrörer een hoveling; Neander een bij den koning veel vermogenden geestelijke. (Cf. Sudendorf, S. 19.) Het zijn louter gissingen, bij welke wij ons niet langer willen ophouden; uit den brief blijkt anders niet, dan dat hij invloed bij den koning gehad moet hebben.

„Maar ook zoo hij het niet doet, ben ik evenzeer „bereid aan zijne koninklijke majesteit een bewijs mijner „dienstvaardigheid te geven, door aan hem en aan allen „die hij verkiest uit de schriften te toonen, dat het con„cilie van Vercelli Joannes Scotus alleronregtvaardigst „veroordeeld en [het gevoelen van] Paschasius even onregt„vaardig bekrachtigd heeft; alsook dat de geestelijken „van Chartres — zoo het gerucht, hetwelk ik vernomen „heb, waarheid bevat — hem op eene verkeerde en „'s vorsten bijzijn alleronwaardigste wijze de zinspreuk „over de Eucharistie hebben uitgelegd, die op een zil„veren kelk van den bisschop Fulbertus, roemrijker „gedachtenis, geschreven staat en welke zij voor eene „zinspreuk van dien bisschop houden, hoewel zij van den „H. Augustinus is. Maar *wee de profeten, die voorspellen „volgens de begeerte van hun hart en zeggen: zoo spreekt „de Heer, wanneer de Heer niet gesproken heeft!* Ik zeg „dit om Ascelinus, die zich niet ontzien heeft, aan de „woorden van den H. Augustinus eenen zin te geven in „den geest zijner dwaling; evenals een zijner landge„nooten, die, toen dezelfde woorden van den H. Augus„tinus te Poitiers besproken werden [1]), zich niet schaamde „de volgende uitlegging voor te dragen: de profeet noemt „het Sakrament voorbijgaande, wijl het door den mond „in het ligchaam gaat. Mogt soms de koning op dit blijk „mijner dienstvaardigheid weinig gesteld zijn, hij wete „dan, dat Joannes Scotus geschreven heeft op aanzoek „en verlangen van zijnen voorzaat Karel den Groote „[Karel den Kale], van dien vorst, die, onversaagd in „zijn tijdelijk bestuur, evenzeer voor de belangen der

---

[1]) Dit is het eenige nariqt over het te Poitiers gehouden gesprek.

„godsdienst zorgde, opdat de dwaasheid der onwetende „en vleeschelijke personen van zijnen tijd geen overwigt „verkrijgen zou en juist daarom dien geleerden Joannes „gelastte, om alles uit de schriften bijeen te zamelen, „wat tegen die dwaasheid dienen kon. Het betaamt der- „halve den koning, den overledene tegen den laster der „nog levenden te beschermen; of hij zou zich onwaardig „toonen, op den troon van dien doorluchtigen vorst te „zetelen, die uit zorg voor het regt verstaan der schriften, „en niet om het licht der waarheid te verduisteren, deze „dienst van dien geleerden man gevraagd heeft.

„Het Sakrament is wel voorbijgaande; maar de kracht „welke door hetzelve werkt en de genade die er door „wordt te kennen gegeven, is eeuwig. Velen nemen deel „aan het Sakrament; het deelgenootschap der liefde behoort „aan weinigen. Die den Heer zuiver lief heeft, nadert in „goede gesteltenis tot het Sakrament. Het nieuw gebod „is de liefde; het nieuw testament de belofte van het „rijk der hemelen; het onderpand der erfenis het sakrament „der Communie."

D'Achery, de eerste uitgever van dezen brief [1]), ontleende hem aan een handschrift der koninklijke bibliotheek van Parijs. Sudendorf [2]) vond hem insgelijks in zijne verzameling, met eenige weinig beduidende afwijkingen; eenige opmerking evenwel verdient het, dat de slotperiode: *het Sakrament is wel voorbijgaande* enz. daar geheel ontbreekt [3]).

---

1) D'Achery, *Spicilegium*, nova editio, Tom. III, pag. 400.

2) Sudendorf, S. 211, 212.

3) De laatste uitgave van Lanfrank's werken (Oxford, 1844) was waarschijnlijk aan Sudendorf niet bekend. De uitgever (J. A. Giles) nam daarin ook dezen brief aan Richardus op (Tom. I,

Berengarius, zegt Cossart [1]), schreef dien brief *na* het concilie van Vercelli (tegen welks uitspraak hij zich verzette); en *na* het concilie van Parijs, wijl hij zegt, dat hem een onregt door den koning is aangedaan: want welk ander onregt kon hij bedoelen? — met deze meening vereenigden zich nagenoeg alle vroegere schrijvers. Sommigen, zooals Fleury [2]), gingen nog verder; om dat onregt of die schade nader te verklaren, waagden zij de veronderstelling, dat de koning als abt der St. Martinuskerk van Tours hem na het concilie van Parijs het inkomen ontnam, waarop hij als kanunnik dier kerk aanspraak had. Op zeer onvoegzamen toon komt Lessing [3]) hiertegen op: de vroegere schrijvers moesten toch bij gemis van nadere bescheiden met die „*schade*" werkelijk verlegen zijn en hunne gissing was in zich niet onwaarschijnlijk. Maar de redenen, door Lessing tegen hen aangevoerd, schijnen ons gegrond toe. Had de koning aan Berengarius zijn inkomen ontnomen, de laatste zou daarvan moeijelijk hebben kunnen spreken als „van eene *schade*, hem door den vorst *op alleronwaardigste wijze* toegebragt." En zoo hij zijnen brief aan Richardus had geschreven *na* het concilie van Parijs, waar de koning

---

pag. 18), ontleend aan hetzelfde Parijsche handschrift, dat d'Achery gebruikt had. Van de kleinere wijzigingen, voorkomende in het handschrift van Sudendorf, vonden wij er eenigen in deze uitgave terug: onder anderen, dat de in den brief besprokene zinspreuk „*op een zilveren kelk*" van Fulbertus stond, welke bijzonderheid in het *Spicilegium* van d'Achery niet gevonden wordt. Het Latijn van beide handschriften is vrij gebrekkig; nu eens hebben wij deze, dan weder eene andere lezing gevolgd, naarmate de zamenhang het scheen te vorderen.

1) Bij Labbe, Tom. IX, pag. 1062.

2) Fleury, *Hist. eccl.*, liv. 59, N. 71.

3) Lessing, S. 138—141.

persoonlijk tegenwoordig was en waar Scotus veroordeeld werd, zoowel als te Vercelli, dan zou hij zich veeleer bereid hebben moeten verklaren, om Scotus te verdedigen tegen de uitspraak der Parijsche synode, dan tegen die van het concilie van Vercelli, gelijk wij hem in zijnen brief hooren doen. Dat de synode van Parijs nog niet gehouden was, kan men, voegen wij er bij, ook daaruit afleiden, dat hij het houden van zoodanige vergadering door tusschenkomst van Richardus aan den Koning schijnt te vragen. En dit alles is voor ons, die de schade waarvoor hij vergoeding vraagt, in verband kunnen brengen met zijne gevangenneming, welke op last des konings had plaats gehad, vrij duidelijk. Met Sudendorf [1]) derhalve gelooven wij, dat de brief tusschen de beide kerkvergaderingen van Vercelli en Parijs geschreven is; maar daardoor krijgt hij in ons oog eene geheel andere strekking: het blijkt nu, dat Berengarius na de uitspraak van den Paus en het concilie van Vercelli een toevlugt zocht bij de tijdelijke magt, bij den koning.

Maar was hij hiertoe niet genoodzaakt door het gedrag der geestelijken van Chartres? hadden deze door eene verkeerde uitlegging der woorden van Fulbertus den vorst niet tegen hem ingenomen? Sudendorf verzekert zulks; om dit echter met grond te doen, zoude men eerst de zinspreuk van Fulbertus moeten kennen en het tweede gedeelte van den brief duidelijker moeten verstaan. Daarover evenwel zwijgen genoegzaam alle geschiedschrijvers; hooren wij derhalve, wat Sudendorf meent te weten. „Het „waren de geestelijken van Chartres, die na de bevrijding „van Berengarius uit de gevangenis den koning door

1) Sudendorf, S. 18, 19.

„hunne valsche en onwaardige uitlegging der zinspreuk „van Fulbertus tegen hem ophitsten en door die spreuk „op hem toe te passen het zamenroepen van eene kerk- „vergadering te Parijs voorbereidden. Die spreuk luidde: „*wee de profeten, die voorspellen volgens de begeerte van „hun hart en zeggen: zoo spreekt de Heer, wanneer de „Heer niet gesproken heeft*" [1]). Zonderling opschrift op een zilveren kelk!

Of nu Sudendorf door den brief zelven, waarin men die woorden leest, of wel door d'Achery en Labbe, die juist deze woorden kursijf hebben laten drukken, op dit denkbeeld gebragt is, weten wij niet: dit weten wij, dat het zeer vreemd en niet aannemelijk is. Immers het blijkt duidelijk, dat de zinspreuk van Fulbertus eenige betrekking op de Eucharistie gehad moet hebben; ook zou Berengarius, zoo hij de woorden: *wee de profeten* enz. op het oog had gehad, niet hebben gezegd: „het zijn „woorden van den H. Augustinus", maar: „het zijn woorden „van den profeet Ezechiël" [2]); eindelijk haalde hij blijkbaar die woorden van Ezechiël aan, om ze op de geestelijken van Chartres en bepaaldelijk op Ascelinus toe te passen, als had deze zich schuldig gemaakt aan eene valsche uitlegging der spreuk van Fulbertus, gelijk wij hem in een ander geschrift diezelfde woorden op Lanfrank zien toepassen [3]).

Zonder Sudendorf in zijne stoute beweringen na te volgen, durven wij echter eene gissing wagen. Het schijnt ons toe, dat de slotperiode van den brief: „*het Sakrament „is wel voorbijgaande, maar de kracht welke door hetzelve*

---

[1]) Sudendorf, S. 113, 114. [2]) Ezech. XIII, 2, 3, 7.
[3]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 27 et 167.

„*werkt* en *de genade die er door wordt te kennen gegeven*, „*is eeuwig*" enz. de zinspreuk van Fulbertus bevat en wel om de volgende redenen:

De spreuk van Fulbertus moet 1. betrekking hebben gehad op de H. Eucharistie; 2. aan een onbekenden persoon te Poitiers aanleiding hebben kunnen geven tot de dwaze verklaring: „de profeet noemt het Sakrament *voorbijgaande*, wijl het door den mond in het ligchaam gaat" [1]); en 3. door Berengarius anders zijn uitgelegd dan door de geestelijken van Chartres. Dat de twee eerste punten van toepassing zijn op de door ons aangehaalde woorden, behoeft geen nader betoog: alleen het derde vordert eenige toelichting.

„Dikwerf", zegt de Katechismus van het concilie van Trente [2]), „wordt 's Heeren ligchaam en bloed, dat in „de Eucharistie vervat is, *het Sakrament* genoemd; in „dien zin zeggen wij, dat *het Sakrament* moet worden „*aangebeden*, door welke uitdrukking wij alsdan het „ligchaam en bloed des Heeren verstaan." — [Zelfs Luther [3]) noemde het Sakrament *aanbiddelijk*, *adorabile*]. — „Het is echter duidelijk, dat dit in *een min* „*eigenlijken zin* het *Sakrament* genoemd wordt; want de „*ware en volstrekte benaming van Sakrament* moet aan „de gedaanten van brood en wijn gegeven worden." De woorden nu, welke wij als die van Fulbertus beschouwen: „*het Sakrament is voorbijgaande*", zijn waar als men ze

---

[1]) Men houde in het oog, dat Berengarius hem deze verklaring in den mond legt en wij derhalve voor de waarheid van het feit niet instaan.

[2]) *Catechismus Concilii Tridentini*, P. II, n. 8.

[3]) Lutherus, *contra XXXII articulos Lovaniensium*. (Tom. II omnium operum, pag. 544. Witebergae, 1546.)

in den eigenlijken zin verstaat, namelijk van de gedaanten van brood en wijn, die vergankelijk en daarom voorbijgaande zijn; maar zij zijn valsch, als men *het Sakrament* verstaat in *den min eigenlijken zin* van 's Heeren ligchaam, dat onvergankelijk is. Berengarius, die meermalen zijne bestrijders valschelijk beschuldigde van geen onderscheid te maken tusschen het Sakrament en het ligchaam des Heeren en bij gevolg te gelooven aan de vergankelijkheid van dat ligchaam, wijl het Sakrament vergankelijk is, kon derhalve die woorden aanvoeren en zeggen: Fulbertus noemt het Sakrament *voorbijgaande.* En de geestelijken van Chartres konden daarop antwoorden: ook wij gelooven, dat Fulbertus dit niet zeide van 's Heeren ligchaam, maar van de gedaante van brood (het Sakrament in den eigenlijken zin), welke gedaante het ligchaam van Christus niet IS, maar dat ligchaam BEVAT.

Om kort te gaan, als Katholieken kunnen wij de woorden: „*het Sakrament is voorbijgaande*" zeer goed onderschrijven; en niettemin haalt Neander [1]) ze aan als woorden, welke de leer van Berengarius bijzonder kenmerken!

Er bestaat dus onloochenbaar een groot verband tusschen de zinspreuk van Fulbertus en de laatste woorden van den brief; en echter schijnen zij niet tot den brief te behooren. Zij gelijken op eene godsdienstige spreuk, die dienen moest, om tot liefde jegens God en eene waardige voorbereiding tot de H. Communie op te wekken; maar die juist daarom in dezen brief minder past, in welken het Berengarius te doen was, om den koning voor zich te stemmen door invloed van Richardus. Dit vermoeden

---

[1]) Neander, S. 363.

wordt niet weinig daardoor versterkt, dat die woorden niet voorkomen in het handschrift van den brief, dat door Sudendorf gebruikt is. Deze veronderstelt dan ook, dat zij een bijvoegsel van lateren tijd zijn [1]). Met te meer regt kunnen wij dus vragen: zouden die woorden, die in zoo innig verband tot den brief staan en toch waarschijnlijk niet door Berengarius geschreven zijn, welligt de zinspreuk van Fulbertus bevatten, en er in lateren tijd, om den brief meer verstaanbaar te maken, aan toegevoegd zijn?

Maar vindt men nu ook de slotperiode van den brief bij den H. Augustinus? De eerste woorden, die juist aanleiding tot eenig verschil konden geven, vindt men vrij letterlijk bij dien grooten kerkleeraar. Van het geheel durven wij dit niet verzekeren; te gemakkelijker konden daarom velen het geheel voor eene spreuk van Fulbertus houden [2]).

---

1) Sudendorf, S. 117.

2) Ter vergelijking schrijven wij hier beide Latijnsche teksten af. In den brief van Berengarius leest men: Sacramentum quidem *transitorium est: virtus vero quae per ipsum operatur, et gratia quae insinuatur, aeterna.* Participatio sacramenti, multorum est, paucorum communio caritatis. Qui Deum pure diligit, bene ad sacramentum accedit. Mandatum novum caritas: testamentum novum promissio regni coelorum pignus haereditatis, id est, sacramentum communionis. (Editio Giles.) De H. Augustinus, sprekende over de toediening der sakramenten, zegt: Haec enim omnia fiunt et transeunt, sonant et *transeunt: virtus tamen, quae per ista operatur*, jugiter manet *et donum spirituale, quod per ista insinuatur, aeternum est.* (Contra Faustum Manichaeum, lib. 19.) De H. Augustinus zeide dit van de *toediening* der sakramenten in het algemeen, en niet van de Eucharistie in het bijzonder, blijkens de woorden, die hij laat voorafgaan: Quid enim sunt alia quaeque corporalia sacramenta, nisi quaedam quasi verba visibilia, sacrosancta quidem, verumtamen mutabilia et temporalia? Deus enim aeternus est: nec tamen aqua et omnis illa actio corporalis, quae agitur cum baptizamus, et fit

Door deze redenen hopen wij onze gissing over die zinspreuk eenigzins waarschijnlijk en zeker aannemelijker gemaakt te hebben dan de zonderlinge bewering van Sudendorf. Wij hebben er echter ook eene bedenking tegen. De woorden van Fulbertus stonden als opschrift op een zilveren kelk; zijn de door ons bedoelde niet te uitvoerig voor een dergelijk opschrift? Maar zelfs zoo ze daarvoor te uitvoerig zijn — wat wij niet durven beslissen — dan blijkt toch uit al wat wij tot hiertoe aanvoerden, dat de spreuk van Fulbertus eene zekere overeenkomst met deze woorden gehad moet hebben.

Eenigzins derhalve mogen wij op deze gissing voortgaan, en de toedragt der zaak geheel anders voorstellen dan Sudendorf doet; de eerste aanval, dunkt ons, geschiedde niet door de geestelijken van Chartres, zij hebben Berengarius niet bij den koning aangeklaagd noch zich daartoe op de zinspreuk van Fulbertus beroepen: want die zinspreuk gaf er hun geene aanleiding toe. Integendeel Berengarius zelf zou volgens onze meening *reeds vroeger* met den koning over zijne leer gehandeld en zich op de woorden van zijnen beroemden meester beroepen hebben; de geestelijken van Chartres zouden vervolgens de nagedachtenis van hunnen heiligen bisschop verdedigd hebben,

---

et transit, aeterna est: ubi rursus etiam illae syllabae celeriter sonantes et transeuntes, cum dicitur Deus, nisi dicantur, non consecratur. Haec enim omnia, etc. Wil men derhalve zijne woorden op de H. Eucharistie toepassen, dan moeten zij verstaan worden van de uiterlijke handeling en van de woorden, die de priester bij de konsekratie spreekt. Doet men dit niet en wil men ze — ten onregte — verstaan van *het Sakrament, dat na de konsekratie blijft bestaan*, dan nog komen zij geheel met de Katholieke leer overeen, volgens welke het eigenlijk Sakrament, dat is: de uitwendige gedaante van brood en wijn, aan verandering en vergankelijkheid onderhevig is.

door zijne woorden in Katholieken zin te verklaren; en tegen deze verklaring zou Berengarius zich in zijnen brief aan Richardus verzetten.

Doch hoe dit ook zij, die brief toont duidelijk, dat hij zich van de koninklijke bescherming zocht te verzekeren. Allerwaarschijnlijkst heeft hij tot dat doel de voorspraak van meer personen ingeroepen; althans men kent nog het begin van zijn schrijven aan eenen *W. Thesaurarius* [1]), dat bijna woordelijk met het begin van zijnen brief aan Richardus overeenstemt. Hetzij nu de koning door den invloed en de bemiddeling dier personen bewogen werd, hetzij hij een einde wilde maken aan de woelingen tengevolge der nieuwe leer in zijn koningrijk ontstaan [2]), hij riep tegen den 16 Oktober een concilie te Parijs bijeen en dagvaardde Berengarius (waarschijnlijk ook den bisschop van Angers, Eusebius Bruno) om zich daar te komen verantwoorden. Op het vernemen dier tijding schreef Theoduinus (of Deoduinus), bisschop van Luik, aan den koning den volgenden merkwaardigen brief:

„D(eoduinus), bisschop van Luik, aan den door-
„luchtigen en onverwinnelijken H(endrik), koning van
„Frankrijk. Moge hij zijn aardsch koningrijk aldus be-
„stieren, dat hij van den almagtigen God daarvoor in
„eeuwigheid met de Heiligen gekroond worde!

„Het gerucht heeft Frankrijks uiterste grenzen over-
„schreden, is in gansch Duitschland verspreid en tot ons

---

1) Medegedeeld door Mabillon, *Acta Sanctorum*, praef. saec. 6, N. 22. Het stemt overeen met den brief aan Richardus tot aan de (door ons gemaakte) tweede alinea, beginnende met de woorden: „Maar ook zoo hij het niet doet". Zie boven bl. 270.

2) Sigebertus van Gemblours meldt in zijne *Chronographia* op het jaar 1051: Francia turbatur per Berengarium Turonensem, etc.

„aller ooren doorgedrongen, hoe namelijk Bruno, bis-
„schop van Angers en Berengarius van Tours oude
„dwalingen in onze dagen hernieuwen en beweren, dat
„het ligchaam des Heeren niet zoozeer het ligchaam
„als wel de schaduw en figuur van 's Heeren ligchaam
„is: hoe zij de wettige huwelijken verwerpen en zooveel
„zij kunnen den kinderdoop trachten uit te roeijen. Men
„zegt, dat gij, in uwen vurigen ijver u door God inge-
„stort voor de belangen der heilige Kerk, een concilie
„hebt bijeengeroepen om hen te overtuigen en in het
„openbaar te beschamen; in de hoop, van alzoo die al
„te groote schande voor uw allerroemrijkst koningrijk
„te doen ophouden en zelfs zoo mogelijk voor eeuwig
„uit aller geheugen uit te wisschen. Voorwaar een god-
„vruchtig verlangen en eenen vorst overwaardig! konde
„het ten gevolge hebben, dat zij, na van hunne heilig-
„schennis overtuigd te zijn (wat weinig moeite behoeft te
„kosten), zonder eenig uitstel de verdiende straf ontvingen!

„Maar daaraan wanhopen wij, omdat Bruno bisschop
„is, en een bisschop zonder magtiging van den Paus niet
„veroordeeld moet worden. Als kinderen onzer heilige
„moeder de Kerk zijn wij daarom allen in diepen rouw;
„want wij vreezen eene groote ergernis voor de geloovigen,
„zoo men aan die rampzalige en goddelooze mannen
„(gelijk zij zelven in het bewustzijn hunner straffeloosheid
„vragen) in een concilie gehoor verleent, zonder hen voor
„hunne vermetelheid te kunnen straffen. Waarlijk wanneer
„zij niet gestraft, noch uit hunne waardigheid ontzet
„worden, zal men denken, dat het concilie of hen niet
„heeft kunnen overtuigen, of wel hen geregtvaardigd
„heeft: en het laatste zou, om zoo te spreken, erger
„zijn dan het eerste.

„Uit dien hoofde smeeken wij uwe Majesteit, om op hun „goddeloos, heiligschendend en boos gevoelen geen acht „te slaan, totdat gij door den Roomschen Stoel gemagtigd „en daardoor in staat zijt, om hen na het verhoor te „kunnen veroordeelen. Hoewel men eigenlijk zulke per- „sonen volstrekt niet hooren moest en niet zoozeer om „hen een concilie moest vergaderen als wel over hunne „straf beraadslagen. Toen moest men de ketters nog „hooren, toen er over deze en dergelijke punten, „als nog niet volkomen onderzocht, twijfel kon bestaan, „opdat uit den strijd blijken zou, wie de waarheid aan „zijne zijde had. Maar thans behoort dat niet meer plaats „te hebben, nu alles in talrijke conciliën der heilige „Vaders en door de duidelijkste uitspraken der eerwaardige „Leeraren zoo klaar is uitgemaakt, dat er in het minste „niet meer valt te twijfelen.

„Wij moeten ons bekorten, wijl wij slechts een brief „schrijven en kiezen daarom weinig uit veel; in de eerste „plaats zullen wij een en ander aanhalen, wat betrekking „heeft op het ligchaam en bloed des Heeren. — De „zalige Paus Leo zegt: „gij moet op zoodanige wijze „„deelnemen aan de heilige tafel, dat gij volstrekt niet „„twijfelt aan de waarheid van het ligchaam en bloed „„van Christus"[1]). En de H. Cyrillus: „wij ontvangen „„geen gewoon vleesch, maar een waarlijk levendmakend „„vleesch en dat het *eigen* vleesch van het Woord ge- „„worden is"[2]); derhalve, zoo het zijn *eigen* vleesch

1) S. Leo Magnus, Serm. 91. *De jejunio septimi mensis*, VI.

2) S. Cyrillus Alexandrinus, *in epistola ad Nestorium*. Theoduinus nam, volgens het toenmalig gebruik, de vertaling over van Dionysius Exiguus: „sed vere vivificatricem et ipsius verbi propriam factam". De uitdrukking van den Griekschen tekst is sterker: ὡς ζωοποιὸν ἀληθῶς, καὶ ἰδίαν αὐτοῦ τοῦ λόγου.

„is, hoe zoude het dan eene schaduw zijn? indien het „zijn *eigen* vleesch is, hoe zoude het dan eene figuur „wezen? Zoo zegt ook de H. Ambrosius: „opdat gij „„niet als het ware een zekeren afschuw van het bloed „„zoudt hebben, en niettemin de genade des Verlossers „„[der verlossing] zou blijven bestaan: daarom ontvangt „„gij [wel tot] eene gelijkenis [het Sakrament], maar „„wordt toch waarlijk deelachtig aan de genade en de „„kracht der natuur" [1]). En in zijn boek over de Sa-„kramenten: „wat", vraagt hij, „zoekt gij hier de orde „„der natuur in het ligchaam van Christus, daar de-„„zelfde Heer Jesus ook buiten de orde der natuur om „„uit eene maagd geboren is?.... Vóór den zegen [der „„hemelsche woorden] wordt het iets anders genoemd, „„na de konsekratie wordt het het ligchaam [wordt het „„ligchaam aangeduid"] [2]). „En nogmaals zegt hij in „hetzelfde boek:„ wijn en water worden in den kelk ge-„„schonken, maar het wordt bloed door de konsekratie „„van het hemelsch woord.... Gij drinkt [de gelijkenis „„van] het kostbaar bloed, zoo, dat gij zonder afschuw „„voor het bloed zijt en evenwel de prijs der verlossing „„werkt" [3]). De H. Augustinus spreekt aldus: „in het

---

1) *De Sacramentis*, lib. VI, cap. 1.

2) S. Ambrosius, *de Mysteriis*, cap. 9.

3) *De Sacramentis*, lib. IV, cap. 4. De zin is: opdat gij geen afschuw voor het bloed zoudt gevoelen, wordt u de gelijkenis, dat wil zeggen, wordt het u onder de gedaante van wijn gegeven. Theoduinus zegt ten onregte, dat de tweede door hem aangehaalde plaats in het werk *de Sacramentis* staat. Bovendien is dit werk wel zeer oud en werd destijds algemeen aan Ambrosius toegeschreven: maar later heeft men in twijfel getrokken, of deze de auteur wel is. Ook zijn deze drie plaatsen niet naauwkeurig door Theoduinus afgeschreven, zooals men uit onzen tekst zien zal. Later komen wij er op terug.

„„vleesch zelf heeft Hij op aarde rondgewandeld en het „„vleesch zelf heeft Hij ons tot ons heil te eten gegeven" [1]). „Maar zoo Hij het vleesch *zelf* gaf, dan gaf Hij niet „de schaduw of de figuur, gelijk Bruno en Berengarius „beweren. Op eene andere plaats legt hij uit, hoe er van „David geschreven staat: *hij werd gedragen in zijne eigene „handen*, en zegt dan: „Hoe dit van David zelven naar „„de letter verstaan wordt, vinden wij niet, maar wij „„vinden het wel van Christus. Want Christus werd „„gedragen in zijne eigene handen, toen Hij zijn lig- „„chaam aanbevelende zeide: *dit is mijn ligchaam.* Dat „„ligchaam toch werd [toen] gedragen in zijne eigene „„handen" [2]). Hij zegt: *zijn ligchaam* en niet, gelijk „Bruno en Berengarius doen: eene schaduw en figuur. „„O wonder!" roept Basilius uit, „„o welwillendheid Gods „„jegens ons! Die boven gezeten is aan de regterhand „„des Vaders, wordt op het oogenblik der offerande in „„de handen van menschen gehouden en gegeven aan „„hen, die Hem wenschen te nuttigen" [3]). Insgelijks „zegt Eusebius: „Waarlijk eenige en volmaakte offerande, „„te schatten volgens het geloof, niet volgens de gedaante, „„niet te beoordeelen volgens het uitwendig gezigt, „„maar volgens het innerlijk gevoel!" [4]). En hetzelfde

---

1) S. Augustinus, *Enarratio in Psalm.* 98.

2) S. Augustinus, *Enarratio in Psalm.* 33, conc. 1.

3) Te vergeefs zochten wij deze plaats bij den H. Basilius; later ontdekten we, dat ze voorkomt bij den H. Joannes Chrysostomus in zijn werk *de Sacerdotio*, lib. III (Parisiis, 1718, Tom. I, pag. 382), in hetwelk deze groote kerkleeraar een dialoog houdt met zekeren Basilius; aan deze laatste omstandigheid is het waarschijnlijk toe te schrijven, dat Theoduinus deze woorden vermeldt als gesproken door Basilius.

4) Eusebius Emisenus, *homilia quinta de Pascha.* Deze homilie werd vroeger aan genoemden Eusebius toegeschreven. Zij kan

„getuigt Hilarius: „aan de waarheid", zegt hij, „van „„het vleesch en bloed kan niet getwijfeld worden" [1]). „Nog vele andere getuigenissen zou ik hier kunnen bij- „voegen, zoo ik mij niet wachten moest voor te groote „uitvoerigheid."

Na vervolgens insgelijks eenige plaatsen te hebben aangehaald betrekkelijk den kinderdoop en het huwelijk, in de laatste waarvan het anathema wordt uitgesproken tegen hen „die zeggen of gelooven, dat de volgens de god- „delijke wet geoorloofde huwelijken verfoeijelijk zijn" [2]), besluit Theoduinus aldus: „Derhalve meenen wij, dat „het anathema tegen Bruno en Berengarius reeds is „uitgesproken. Is dit echter zoo, dan moet men wei- „geren hen in een concilie te hooren, maar gij behoort „met uwe en onze bisschoppen, met uwen vriend den „keizer, zoo gij zulks goed vindt, en met den Paus „zelven te beraadslagen over de straf, die hun moet „worden opgelegd; want daar zij hunne handen tegen „allen opheffen, is het billijk dat aller handen zich tegen „hen keeren" [3]).

In vroeger tijd bestond er eenig verschil omtrent den schrijver van dezen brief; wel had Guitmundus reeds verwezen op dit schrijven van den bisschop van Luik,

---

echter van hem niet zijn, zoo min als van Eusebius van Caesarea, onder wiens naam wij haar vonden achter het werk van Paschasius Radbertus in de Keulsche uitgave van 1551; want beiden waren overleden vóór de ketterij van Pelagius, welke in deze homilie wordt bestreden. Daaruit blijkt evenwel hare oudheid. Men heeft later of Eucherius, of Faustus Gallus, of Caesarius (schrijvers der volgende of vijfde eeuw) voor den auteur gehouden. Cf. Cave, *hist. litt.*, op het jaar 341.

[1]) S. Hilarius, *de Trinitate*, lib. VIII.

[2]) Concilium Toletanum primum, can. 16; bij Labbe, Tom II, pag. 1228. [3]) Toespeling op Gen. XVI, 12.

maar zonder diens naam te noemen [1]); en in het bestaande handschrift werd hij alleen aangeduid als: *D. bisschop van Luik.* Garet, de eerste voor zoover wij weten, die in lateren tijd van dezen brief gewaagde, schreef hem teregt aan Theoduinus toe [2]). Maar waarschijnlijk konden de verzamelaars der *Bibliotheca Patrum* zich om de voorletter D. met dit gevoelen niet vereenigen, en stelden zij daarom den brief op naam van Durandus, die in dezelfde eeuw den bisschoppelijken stoel van Luik bekleedde [3]). Baronius ontleende den brief aan laatstgenoemd werk en beging dientengevolge vele vergissingen [4]); ook hij hield Durandus voor den schrijver: bewees daaruit, dat Sigebertus van Gemblours de bisschopswijding van den opvolger van Durandus ten onregte reeds in het jaar 1025 stelde [5]), wijl Durandus zijnen brief aan koning Hendrik zond, die eerst in 1031 de regering aanvaardde: liet daarom dezen Durandus leven tot in het jaar 1035: stelde het begin der dwaling van Berengarius reeds in laatstgenoemd jaar: en zeide eindelijk (daar het houden der Parijsche synode ten zijnen tijde nog onbekend was), dat de koning, waarschijnlijk door de raadgevingen van Durandus bewogen, van het houden der kerkvergadering had afgezien.

Het is tegenwoordig eene uitgemaakte zaak, dat Garet gelijk had met den brief aan Theoduinus toe te kennen. Immers hij kon niet geschreven zijn vóór het jaar 1048, wijl Eusebius Bruno er in genoemd wordt als bisschop

---

1) Guitmundus, *de veritate Eucharistiae*, lib. I.
2) Garetius, *de veritate corporis Christi* (Antverpiae, 1563), p. 69.
3) *Bibliotheca Patrum* (Parisiis 1624), Tom. III, pag 319, 320.
4) Baronius op het jaar 1035.
5) Sigebertus Gemblacensis, *Chronographia*, op het jaar 1025.

van Angers, die den 6 December 1047 op dien zetel verheven werd [1]); en van het jaar 1048 tot 1075 was Theoduinus bisschop van Luik. Overigens zag Mabillon [2]) bij vergelijking van het handschrift, dat de naam des schrijvers niet voluit, maar slechts met de initiaal D. was aangegeven, welke zeer goed Theoduinus kon aanduiden; deze bisschop toch wordt door twee tijdgenooten, beiden uit België, Sigebertus van Gemblours [3]) en den schrijver van het *Chronicon Valciodorense* [4]), Deoduinus en Detuinus genoemd.

Allerduidelijkst blijkt wederom de algemeenheid van het Katholiek geloof dier dagen uit dit schrijven van Theoduinus; men moge hem, gelijk Neander doet, „een heftigen ijveraar" noemen, zijne taal blijft niettemin een krachtig bewijs, hoezeer de leer van Berengarius met aller geloof in strijd was. Verder stippen wij nog even aan: dat volgens Theoduinus de koning het concilie wilde houden, om Berengarins openlijk te beschamen en een einde aan de ketterij te maken; dat hem het verlangen van Berengarius, om zich voor een concilie te verdedigen, bekend was; dat hij de medepligtigheid van den bisschop van Angers als zeker stelde; eindelijk dat hij den koning het houden van een concilie ontraadde, *uit vrees voor nadeelige gevolgen*, wijl Eusebius Bruno bisschop was en derhalve zonder magtiging van den Paus niet veroordeeld, noch uit zijne betrekking ontzet konde worden.

Dit laatste, zegt Neander, stemde overeen „met de

---

1) Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 445.

2) Mabillon, *Vetera Analecta*, nova editio, pag. 446, 447.

3) Sigebertus Gemblacensis, *Chronographia*, op het jaar 1048.

4) *Chronicon Valciodorense*; bij d'Achery, *Spicilegium*, Tom. II, pag. 722.

„grondstellingen van het sedert de valsche dekretalen „en sedert Paus Nicolaas I ingevoerd nieuw kerkelijk „regt, welke ook in Frankrijk, hoewel eene partij tegen „zich, toch ook eene groote partij voor zich hadden." — „De voorstellingen van dien heftigen ijveraar konden „echter het bijeenkomen der synode niet verhinderen: „gedeeltelijk, wijl de grondstelling van het kerkregt, „waarop zich bisschop Theoduinus beriep, in Frankrijk „niet algemeen was aangenomen, gedeeltelijk, wijl bisschop „Eusebius Bruno algemeen als regtgeloovig bekend „stond" [1]).

Menige vraag zou hier gesteld kunnen worden; bijv. op welk kerkregt zich Paus Julius I beriep, toen hij in het jaar 342 aan de Oostersche bisschoppen, die zonder zijne voorkennis den H. Athanasius hadden afgezet, schreef: „weet gij dan niet, *dat het de gewoonte is*, om eerst aan „Ons te schrijven, opdat hier beslist worde wat billijk „is?" [2]). Maar wij willen liever de aandacht vestigen op de Fransche bisschoppen ten tijde van genoemden Paus Nikolaas en vooral op Hincmar van Reims; deze toch zal met dat oud kerkelijk regt wel goed bekend zijn geweest, want hij was volgens Neander „de voor- „naamste verdediger der oude kerkvrijheid en van het „oud kerkregt, een man, die [tegen den Paus] voor be- „ginselen en met kracht en sterkte streed" [3]).

Paus Nikolaas I had een naauwkeurig verslag gevraagd omtrent de afzetting van Vulfadus en eenige andere

---

1) Neander, S. 339.

2) An ignoratis, *hanc esse consuetudinem*, ut primum nobis scribatur, et hinc quod justum est definiri possit? *Epistola Julii ad Eusebianos*; bij Labbe, Tom. II, pag. 514.

3) Neander, S. 122.

geestelijken van Reims: eene zaak, welke in verband stond met het ontslag van Ebbo, Hincmar's voorganger op den zetel van Reims, en de benoeming van Hincmar zelven. Dientengevolge hield Hincmar in het jaar 867 een concilie te Troyes, alwaar met hem vergaderd waren de aartsbisschoppen van Tours, Rouaan, Bordeaux, Sens en Bourges, en de bisschoppen van Soissons, Nantes, Meaux, Parijs, Laon, Chartres, Chalons, Bayeux, Beauvais, Troyes, Authun, Kamerijk, Evreux en Nevers. „Sommigen hunner", schrijft Fleury [1]), die als Gallikaan de denkbeelden van Neander aangaande het oud en nieuw kerkregt deelt, „wilden op nieuw de aanstelling van „Hincmar en de afzetting van Ebbo onderzoeken; maar „Hincmar wist zijne zaak zoo te bepleiten" — [men ziet hier zijn invloed op deze vergadering] — „dat de „meerderheid besloot, eenvoudig het gevraagde verslag „aan den Paus te zenden". Aan het einde nu van dit verslag, *met algemeen goedvinden* opgesteld [2]), lezen wij:

„Nederig verzoeken wij Uwe Heiligheid, om, na eene „naauwkeurige overweging van een en ander, *op het* „*voetspoor uwer zalige voorgangers* (wier met onschendbaar „gezag bekrachtigde verordeningen omtrent den heiligen „bisschoppelijken staat overigens onwrikbaar blijven be- „staan), en een einde makende door Uw apostoliesch gezag „aan *de vermetelheid* van alle metropolitanen en der „overige met hen instemmende bisschoppen, wie en hoe „velen zij ook zijn, het *onderhouden* der privilegiën en „dekreten bij een HERNIEUWD bevelschrift te willen ge-

---

[1]) Fleury, *Hist. eccl.*, liv. 51, n°. 5.

[2]) *Communi consensu;* Flodoardus, *historia Remensis*, lib. 3, cap. 17; bij Labbe Tom. VIII, pag. 881.

„bieden: *zoodat noch ten Uwen tijde, noch in de volgende „tijden eenig bisschop* ZONDER BESLUIT VAN DEN PAUS „VAN ROME *uit zijne waardigheid ontzet worde*, gelijk „door *veelvuldige dekreten en tallooze privilegiën Uwer „zalige voorgangers* is vastgesteld;..... en met vaderlijke „welwillendheid, *daar op U de zorg rust voor de gansche „algemeene Kerk*, deze geschillen te willen beslechten" [1]).

Het zal wel onnoodig zijn aan te toonen, hoezeer dit verzoek van het Fransche Episkopaat met Hincmar aan het hoofd, in strijd is met de voorstelling van Neander. Stippen wij hier slechts even de verlegenheid van een paar Gallikaansche schrijvers aan. Natalis Alexander schrijft: „zij verzochten den Paus niet te willen toelaten, „dat de privilegiën der metropolitanen en andere bis„schoppen *geschonden* werden, zoodat geen bisschop zonder „besluit van den Paus zou kunnen worden afgezet" [2]), terwijl het concilie duidelijk den Paus vroeg, de *vermetelheid* der metropolitanen te willen *beteugelen*. Op zijne beurt

---

1) Summissae devotionis obsequio vestri apostolatus exoramus magnificam beatitudinem, ut sapientissima indagine consideratis utriusque partis relatis, more beatissimorum praedecessorum vestrorum, quae de statu sacri pontificalis ordinis ab eis statuta et impraevaricabili auctoritate firmata sunt, ut immota de cetero maneant, mucrone apostolico quorumcumque metropolitanorum temeraria praesumptione suppressa, quin etiam reliquorum episcoporum quorumcumque, seu quantorumcumque, audaci conniventia penitus summota, privilegia et decreta servari INNOVATA CONSTITUTIONE decernatis: *ita ut nec vestris, nec futuris temporibus*, PRAETER CONSULTUM ROMANI PONTIFICIS, *de gradu suo quilibet episcoporum dejiciatur*, sicut eorumdem sanctorum antecessorum vestrorum *multiplicibus decretis et numerosis privilegiis* stabilitum modis mirificis extat.... his omnibus quaestionibus paterna benignitate, *incumbente vobis solicitudine totius universalis Ecclesiae*, terminum pernecessarium ponere deliberetis. — *Epistola Synodica Concilii Tricassini ad Nicolaum Papam I*, bij Labbe, l. c. pag. 875.

2) Natalis Alexander, *in hist. eccl.* saeculi IX et X, dissertatio VII.

schrijft Fleury: „aldus *onderwierpen* zich de bisschoppen van „Frankrijk en HINCMAR ZELF" — [de voornaamste verdediger van het oud kerkregt, de man van beginselen!] — „aan het nieuwe regt der valsche dekretalen, hetwelk zij „zoozeer bestreden hadden" [1]). Voorwaar eene vreemdsoortige onderwerping! Door den Paus niet gevorderd, voor het verslag onnoodig, wordt zij gedaan in den vorm van een verzoek, waarbij de bisschoppen met Hincmar, den man der beginselen, uit vrije eigene beweging aan den Paus datgene vragen, wat zij niet verlangd, maar integendeel tot dusverre bestreden zouden hebben! en dat verzoek wordt aangedrongen door een beroep op dekreteu, die zij met hun regt in strijd en daarenboven als valsch en onecht zouden hebben beschouwd! Het is even waarschijnlijk als een verzoek van de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk aan den Paus, om door een hernieuwd dekreet de besluiten der Trentsche Kerkvergadering op haar te willen toepassen.

Doch om tot onze zaak terug te keeren, er was volgens Neander nog eene andere reden, waarom het schrijven van Theoduinus bij den koning geen ingang vond: „bisschop Eusebius Bruno stond algemeen als regtgeloovig bekend". Uit het onderstaand verhaal van Durandus van Troarn gelooven wij veeleer te mogen afleiden, dat de vorst zich den raad van Theoduinus ten nutte maakte, en daarom het concilie van Parijs niet tegen Eusebius Bruno, maar bepaaldelijk tegen Berengarius deed handelen.

Durandus, na de ontmoetingen van Berengarius te Brionne en Chartres vermeld te hebben, gaat aldus voort:

„Als nu het gerucht dier rampzalige dwaling zich

---

[1]) Fleury, l. c.

meer en meer verbreidde en de harten aller geloovigen hevig ontstelde, kwam het ook ter oore van Hendrik, koning van Frankrijk, die op raad der bisschoppen en aanzienlijken van zijn rijk tegen den 16 Oktober een concilie te Parijs bijeenriep en voornoemden Berengarius gebood aldaar te verschijnen: ten einde zijn gevoelen met het gezag der Vaders te verdedigen tegen hen, die, velen in getal, hem bestreden, of, zoo hij dit niet kon, het Katholiek geloof, waartegen hij niets vermogt, te omhelzen. De bepaalde dag brak aan en eene talrijke menigte van bisschoppen, andere geestelijken en aanzienlijke leeken kwam te Parijs bijeen. Berengarius echter werd door den angst van zijn kwaad geweten teruggehouden en verscheen, hoewel gedagvaard, niet in de vergadering: zoo min als Bruno, bisschop van Angers, wiens aartsdiaken hij was en die uithoofde zijner ligtgeloovigheid, als deelgenoot zijner dwaling bekend stond [1]). Ondertusschen haalde de bisschop van Orleans ten aanzien van allen en van den koning — want ook deze was tegenwoordig — een tamelijk groot geschrift te voorschijn, en sprak: zoo Uwe Majesteit (*vestra Sanctitas*) het verkiest, gebied dan, dat deze door Berengarius geschrevene brief worde voorgelezen, welken ik geenszins van hem zelven ontvangen, maar met geweld ontnomen heb aan zijnen bode, die hem aan een zijner vrienden, Paulus genaamd, bezorgen moest. Als men nu dien brief zou gaan voorlezen, werden aller ooren gespannen, de diepste stilte heerschte en allen luisterden met volle aandacht om den inhoud van het

---

1) Berengarius.... eo venire distulit: seque cum Brunone suo, videlicet episcopo Andegavensi, sub quo Archidiaconi fungebatur honore, pro eo maxime continuit, quia eodem errore, utpote tanti viri credulus et ipse noscebatur involvi.

schrijven goed te verstaan; maar onder het lezen ontstond er weldra een groot gemor en elk onzinnig woord werd met een luiden kreet van afkeuring beantwoord. Bij gevolg werd de schrijver met algemeene stemmen veroordeeld, werden ook zijne medepligtigen veroordeeld met het boek van Joannes Scotus, waaruit de leer, die men veroordeelde, ontleend scheen te zijn; en de vergadering ging uiteen, na evenwel eerst nog bepaald te hebben, dat, zoo de auteur dezer dwaling en zijne volgelingen niet tot betere inzigten kwamen, zij door geheel het Fransche leger, voorafgegaan door geestelijken met kerkelijke plegtstatigheid (*praeeuntibus clericis cum ecclesiastico apparatu*), met ijver opgezocht en als men hen vond zoo lang ingesloten zouden worden, tot zij het Katholiek geloof beleden, of anders met den dood zouden gestraft worden. Hierdoor verschrikt deden zij korten tijd daarna in een concilie belijdenis van het Katholiek geloof" enz. [1]: namelijk in het concilie van Tours (1054), zooals men vrij algemeen deze laatste woorden verstaat.

Neander, die Durandus van hartstogtelijke overdrijving beschuldigt, deelt niet dan onder zeker voorbehoud het besluit der vergadering mede, om Berengarius met den dood te straffen, zoo hij zijne dwaling niet herriep [2], en blijft hierin zich zeker meer gelijk dan Sudendorf, die na eerst herhaaldelijk het getuigenis van Durandus te hebben afgewezen [3], hem nu plotseling het volledigst vertrouwen schenkt, om uit zijn berigt aangaande den tegen Berengarius „georganiseerden kruistogt" te kunnen afleiden, dat deze laatste „een talrijken aanhang"

[1]) Durandus Troarnensis, Pars IX.
[2]) Neander, S. 341. [3]) Sudendorf, S. 113, 114, 115.

moet gehad hebben [1]). Wat van dit alles ook zijn moge, het volgende blijkt met zekerheid uit het verhaal van Durandus.

Vooreerst zien wij Berengarius ten derden male veroordeeld door de talrijke en aanzienlijke kerkvergadering van Parijs: de afschuw, waarmede zijn leer vernomen werd en de eenparigheid van het vonnis [2]) leveren wederom een schoon bewijs voor de kinderlijke en algemeene gehechtheid der Kerk van Frankrijk aan het Katholiek geloof. Ten andere is het duidelijk, dat Eusebius Bruno, bisschop van Angers, niet zoo algemeen als regtgeloovig beschouwd werd, als Neander voorgaf; wel werd hij niet met name veroordeeld — waarschijnlijk tengevolge van den brief van Theoduinus, zegt Cossart [3]) — maar dat men hem voor medepligtig aan de dwaling hield, getuigt Durandus zoo uitdrukkelijk, dat wij daarin het grootste bewijs tegen zijne regtgeloovigheid zien. Eindelijk Berengarius, hoewel door den koning gedagvaard, verscheen niet voor het concilie, en werd dus ook hier, zonder persoonlijk gehoord te zijn, veroordeeld.

Dit laatste wordt evenwel ditmaal door Neander en Sudendorf niet aangemerkt: hetzij omdat Berengarius het ook niet gezegd had, hetzij omdat deze omstandigheid hunne aandacht ontging uithoofde eener andere moeijelijkheid, die zij hadden op te lossen. Zij moesten toch zijn wegblijven in overeenstemming brengen met zijn schrijven aan Richardus, waarin hij zich bereid verklaard had, om „voor den koning en voor allen, die de koning wilde"

---

[1]) Sudendorf, S. 118.

[2]) Die eenparigheid zullen wij aanstonds nog met een ander getuigenis bevestigen.

[3]) Bij Labbe, Tom. IX, pag. 1061.

zijn gevoelen of ten minste dat van Scotus te bepleiten; in overeenstemming met „ zijn zoeken naar de gelegenheid, „ om voor eene vergadering van bisschoppen zijne leer „ voor te dragen en te verdedigen"; en met „ zijn ver- „ trouwen op de kracht der waarheid, hetwelk hem de „ zekere hoop deed koesteren, dat het hem gelukken zou, „ zich daar van de verdenking van ketterij te zuiveren „ en zijne leer meer algemeen ingang te doen vinden"; met dat „ vertrouwen op de kracht der waarheid, dat hem „ de onoverkomelijke moeijelijkheden deed voorbijzien, „ welke de heerschende rigting van zijnen tijd tegen hem „ opwierp" [1]). Neander, aan wien wij deze woorden ontleenden, vond er de volgende uitlegging op. „ Beren- „ garius", zegt hij, „ begaf zich werkelijk naar Parijs; „ maar onderweg vernam hij waarschijnlijk zulke berigten „ omtrent de aanslagen zijner vijanden op het concilie, „ die hem deden inzien, dat men hem niet met kalmte „ zou willen hooren en die hem voor zijne veiligheid „ deden bezorgd zijn: weshalve hij het voor geraden hield, „ daar niet te verschijnen": als grond voor zijne meening voerde hij den brief aan van Berengarius aan Ascelinus, dien hij daarom met het concilie van Parijs in verband moest brengen [2]).

Die brief had echter betrekking op de synode van Vercelli. Sudendorf is het hierin met ons eens en moest ons bij gevolg eene andere verklaring geven. „ Beren- „ garius", zegt deze, „ had zich wel bereid verklaard, „ om een geleerd colloquium, een eerlijken kamp met „ gelijke wapenen te voeren, maar volstrekt niet, om „ zich te onderwerpen aan een geregt over leven en dood:

[1]) Neander, S. 338. [2]) Neander, S. 340.

„en het concilie van Parijs was zulk een geregt. Nim-
„mer kende Berengarius den Paus of een algemeen
„concilie zoodanig regt onvoorwaardelijk toe; dus kon
„hij het nog veel minder eenen koning, al was deze
„ook zijn abt, of eene provinciale synode toekennen" [1]).

Zou dit raadsel niet veel eenvoudiger en natuurlijker kunnen worden opgelost? Berengarius had het verlangen te kennen gegeven, om in tegenwoordigheid van den koning en van allen, die de koning verkoos, zijne zaak te bepleiten; dat hij daarbij de hoop koesterde, van door gebrekkige voorstellingen en dubbelzinnige verklaringen de verdenking van ketterij van zich af te wenden, is — met het oog op zijn gedrag in de conciliën van Tours en Rome (1079) — geen gewaagde gissing; maar nu had men zijn brief aan Paulus, waarin hij de leer van Scotus had uiteengezet, onderschept, en derhalve een schriftelijk bewijs tegen hem in handen, zoodat hij zijne leer niet kon bemantelen; zijn bode, door hem met de bezorging van den brief belast, had hem natuurlijk dit ongeval medegedeeld; is het niet zeer begrijpelijk, dat nu zijn lust geheel vergaan was, om zich voor de bisschoppen te verdedigen?

Het is slechts eene gissing, wij erkennen het: en wie weet, of niet eenmaal een andere Lessing een handschrift vinden zal, waaruit blijkt, dat evenals de koning Berengarius belette, om naar het concilie van Vercelli te gaan, zoo insgelijks de graaf van Anjou hem verhinderde, om de synode van Parijs bij te wonen? Tot zoolang echter houden wij ons liever aan onze uitlegging, dan te droomen van de looze aanslagen zijner vijanden of

[1]) Sudendorf, 117, 118.

van een geregt over leven en dood. Men had in het oog moeten houden, dat de koning met de aanzienlijken zijns rijks ter vergadering tegenwoordig was; dat de vorst in zijne omgeving vrienden van Berengarius telde, op wier aanzoek misschien hij het concilie had bijeengeroepen; dat aan Berengarius was voorgesteld, om zijn gevoelen door het gezag der Vaders te bewijzen, terwijl men hem slechts dan verpligten wilde, om tot de Katholieke Kerk terug te keeren, wanneer zijn onvermogen zou zijn gebleken: welk voorstel voor hem om „zijn vertrouwen op de kracht der waarheid" zeer aanlokkelijk wezen moest.

Berengarius was overigens, men moet het erkennen, ongelukkig met zijne brieven: ten tweeden male had hij daaraan een vonnis te danken. De handelwijze van Isembertus (*Isambardus*), bisschop van Orleans, die zijn brief wist te onderscheppen en nog wel op gewelddadige wijze (*violenter rapui*), willen wij zeker niet verdedigen, maar toch ook opmerken, met hoeveel zorg genoemde bisschop aan het concilie te kennen gaf, dat die brief volstrekt niet aan hem gerigt was (*quas ego quidem ab ipso nequaquam accepi*): het doet ons duidelijker nog gevoelen, hoe Lanfrank in verdenking had kunnen komen alleen door het gerucht, dat Berengarius hem eenen brief geschreven had.

Wat nu den brief zelven aangaat, die te Parijs werd voorgelezen, hij was bestemd, zeide de bisschop van Orleans, voor zekeren Paulus, een vriend van Berengarius. Het is hoogst waarschijnlijk, en Mabillon [1]) neemt het zelfs onvoorwaardelijk aan, dat deze Paulus niemand anders was dan Paulinus, Primicerius van Metz. Paulinus

1) Mabillon, *Vetera Analecta*, pag. 513; *Acta Sanctorum*, praef. acc. sexti, no. 21; *Annales*, Tom. IV, pag. 472.

toch wordt ook door Sigebertus [1]) Paulus genaamd; hij was een vriend van Berengarius, gelijk Adelman getuigt in zijnen door ons reeds medegedeelden brief [2]); en Adelman had daarom ook aan hem geschreven, opdat hij door zijne tusschenkomst Berengarius tot betere gedachten zou trachten te brengen [3]).

Aan dezen Paulinus nu schreef Berengarius na het concilie van Vercelli twee brieven, die beiden verloren zijn geraakt. In den eersten verklaarde hij hem, wat hij omtrent de Eucharistie geloofde, staafde dat door aanhalingen uit de H. Vaders, maar veroorloofde zich tevens den H. Paus Leo IX aan te vallen, dien hij een heiligschenner durfde noemen. Paulinus zond hem daarop het volgend antwoord:

„P(aulinus) aan zijnen beminden B(erengarius), voort-
„durend heil in den Heer!

„De droefheid over al het kwade, dat ik over u mijn
„geliefden broeder vernomen had, is voor een groot ge-
„deelte uit mijn hart geweken en door vreugde vervangen.
„God verhoore in zijne goedheid de smeekingen en
„wenschen, welke het mij betaamt voor u te koesteren;
„opdat Hij, die in u het goede werk begonnen heeft,
„het ook voltrekke tot op den dag van Christus Jesus.

„Wat gij in uw schrijven over de Eucharistie zegt,
„heb ik gelezen; volgens de door u aangehaalde schrijvers
„hebt gij daaromtrent een goed, een Katholiek gevoelen
„(*quod in scriptis tuis de Eucharistia accepi secundum*
„*eos quos posuisti auctores bene sentis et catholice sentis*).

---

[1]) Sigebertus Gemblacensis, *de Scriptoribus Ecclesiasticis*, cap. 153.
[2]) Zie *de Katholiek*, September 1858, bl. 149.
[3]) Sigebertus, l. c. „ut Berengarium, communem amicum suum, revocaret ab hac prava intentione".

„Maar dat gij eenen zoo verheven persoon heiligschenner „hebt genoemd, kan ik niet goedkeuren; want met groote „nederigheid moeten wij dat hoog gezag in de Kerk „eerbiedigen, zelfs al ware zoodanig persoon niet geheel „en al onberispelijk. De heer van Gorzia en ik, wij „vragen u, om ook het gevoelen van Joannes Scotus te „verdedigen en die verdediging ons bij de eerste ge- „legenheid te doen toekomen (*ut sententiam Joannis „Scoti quoque defendas et quomodo defendas proxima „nobis opportunitate mittere procul dubio debeas*). Ook „smeeken wij u, toch altijd een matig gevoelen in den „Heer te koesteren en geene paarlen voor de zwijnen te „werpen, dat wil zeggen, den diepen zin der schriften „niet te verklaren aan hen, aan wie zulks niet behoort „te geschieden: behalve dat gij bereid moet zijn, om „aan allen die het verlangen rekenschap te geven van „uw Christelijk geloof. Het boek van den H. Augustinus „*de Haeresibus* bevat geene wederlegging, maar slechts „eene uiteenzetting der ketterijen; evenwel, zoodra het „overgeschreven is, zal ik het u zoo spoedig mogelijk „zenden. Vaarwel."

Deze brief was aan Berengarius gerigt; de omstandigheid, dat Martene [1]) hem vond onder de handschriften der St. Martinuskerk van Tours, gevoegd bij den inhoud, stelt dit buiten allen twijfel. Hoewel met minder kan men echter met genoegzame zekerheid Paulinus van Metz voor den schrijver houden; het werd reeds vermoed door Martene, die hierin gevolgd is door Neander [2]) en Sudendorf [3]); en dit vermoeden steunt niet alleen op de

[1]) Martene, *Thesaurus novus anecdotorum*, Tom. I, pag. 196.
[2]) Neander, S. 337. [3]) Sudendorf, S. 20, 21.

voorletter P. en de bekende vriendschap tusschen Berengarius en Paulinus, maar bovendien op de omstandigheid, dat de schrijver mede in naam van den *Domnus Gorziensis* spreekt, welke persoon wel niemand anders zijn zal dan de abt der in de nabijheid van Metz gelegene abdij Gorzia. Wat eindelijk het tijdstip betreft, waarop de brief geschreven werd, Berengarius was blijkbaar nog niet lang bezig met het verspreiden zijner dwaling, maar het concilie van Vercelli was reeds gehouden, want Berengarius had Paus Leo reeds *een heiligschenner* genoemd: eene benaming welke hij eerst na het concilie van Vercelli zich verstoutte aan den Paus te geven [1]).

Gemakkelijk begrijpt men, dat Berengarius dit schrijven vau Paulinus niet onbeantwoord liet, maar hem een tweeden brief zond, in welken hij, gelijk hem gevraagd was, de leer van Scotus uiteenzette. Zeer waarschijnlijk was het deze brief die onderschept en op het concilie van Parijs voorgelezen werd; immers die brief, zeide de bisschop van Orleans, was bestemd voor zijnen vriend, zekeren Paulus (Paulinus): en daarenboven de leer, die er in verkondigd werd, scheen ontleend aan het werk van *Joannes Scotus*,

Neander [2]) en Sudendorf [3]) houden Paulinus en den abt van Gorzia, in wiens naam hij bovenstaanden brief

---

[1]) Ook Neander en Sudendorf besluiten uit den brief, dat Berengarius dien naam van heiligschenner aan Paus Leo gegeven had: zij verwijzen tot nadere bevestiging naar zijn werk *de sacra coena*, pag. 36 en 42, waar hij hetzelfde doet. Wij weten bovendien door Durandus van Troarn, hoe hij na het concilie van Vercelli over dien Paus sprak in zijnen brief aan de geestelijken van Chartres.

[2]) Neander, S. 337.

[3]) Sudendorf, S. 179.

schreef, voor aanhangers van Berengarius. Ook op ons heeft de brief lang dien indruk gemaakt, maar bij nadere overweging zijn wij van gedachten veranderd. Dat zij uithoofde van dien brief in eenige verdenking kunnen komen, willen wij niet ontveinzen; maar een bewijs, krachtig genoeg of voldoende, om hen met zekerheid van ketterij te mogen beschuldigen, een zoodanig bewijs vonden wij niet in den brief. Alvorens dit echter aan te toonen, gevoelen wij behoefte om te betuigen, dat wij deze beide personen niet *per fas et nefas* tot Katholieken willen maken; zelven zouden wij de eersten zijn, die dit als ongeoorloofd niet alleen, maar zelfs als belagchelijk zouden afkeuren; wij weten toch zeer goed, al kennen wij ook hunne namen niet, dat Berengarius aanhangers gehad heeft, en weinig is er ons aan gelegen, of zekere Paulinus van Metz en een abt van het klooster Gorzia tot hun getal behoord hebben. Waren wij er van overtuigd, geen oogenblik zouden wij aarzelen te schrijven: *Paulinus verwierp de Katholieke Transsubstantiatie-leer*; nu wij echter die overtuiging niet bezitten, beschuldigen wij hem niet van ketterij, dat is, van datgene, wat in ons oog eene groote vlek voor zijne nagedachtenis zijn zou.

Paulinus verklaart ronduit, dat het gevoelen van Berengarius over de H. Eucharistie, zooals deze het in zijn schrijven had voorgesteld, een goed en Katholiek gevoelen was en geheel in overeenstemming met de woorden der H. Vaders, door Berengarius aangehaald. Wil men nu hieruit iets besluiten, dan moet men niet vragen: wat was het gevoelen, hoedanig de leer van Berengarius? maar: wat had Berengarius aan Paulinus geschreven? was hij rond voor zijn gevoelen uitgekomen? of wel had hij zijne leer bemanteld en er den schijn der Katholieke leer

aan gegeven? Van de beantwoording dezer vragen hangt hier alles af.

Nu is het zeker, dat Berengarius én zijne eigene leer én de leer zijner bestrijders, én de beschuldiging van ketterij door hen tegen hem uitgesproken dikwerf onopregt voorstelde. Durandus van Troarn verzekert, dat Berengarius met de zijnen op listige wijze zijn gevoelen wist te verbloemen, *ten einde de verdenking van ketterij te ontgaan*: en haalt als voorbeeld daarvan aan, hoe hij, het blijven voortbestaan van brood en wijn na de konsekratie aannemende, daarin echter *op zekere wijze het waarachtig ligchaam van Christus erkende* [1]). Guitmundus spreekt van twee zeer verschillende gevoelens onder de leerlingen van Berengarius; sommigen loochenden de wezenlijke tegenwoordigheid en zagen in het Sakrament slechts eene schaduw en figuur van 's Heeren ligchaam en bloed; anderen daarentegen namen de wezenlijke tegenwoordigheid aan en geloofden aan eene impanatie [2]). Beide deze zoo strijdige gevoelens, zegt Guitmundus op eene andere plaats [3]), werden door Berengarius voorgedragen; en hij voegt er dan bij: „met zekerheid weten „wij, dat Berengarius en de zijnen, wanneer geleerde „Katholieken hunne meening wederleggen, *of wel uit „vrees ontkennen*, wat zij aangaande 's Heeren ligchaam „gelooven, of zoo zij het belijden, het niet kunnen ver„dedigen". Maar, opdat men soms niet denke, dat deze schrijvers dit uit partijzucht verdicht hebben, willen wij Berengarius zelven tot getuige nemen. In zijn schrijven

---

1) Durandus Troarnensis, Pars I; bij d'Achery, l. c. pag. 72.
2) Guitmundus, *de veritate Eucharistiae*, lib. I.
3) Guitmundus, ibid., lib. III.

aan Adelman laat hij het voorkomen, alsof zijne vijanden hem beschuldigden van de ketterij der Manichaeën (Doceten) te zijn toegedaan, die geloofden, dat Christus slechts een schijn-ligchaam had: „weet wel", zegt hij, „dat ik altijd geloofd heb en nog geloof, dat het lig„chaam van Christus een waarachtig menschelijk ligchaam „was" [1]). Hij verwijt aan zijne bestrijders, dat zij geen onderscheid maakten tusschen het eigenlijk Sakrament en de zaak van het Sakrament en bewijst dan uit vele plaatsen der H. Vaders, dat deze dit onderscheid gemaakt hebben [2]): alsof datzelfde onderscheid door de Katholieken niet werd aangenomen. Maar wat nog erger is, als *hunne* leer stelt hij voor, dat het brood en de wijn slechts *in een gedeelte* van 's Heeren ligchaam veranderd worden [3]): daarentegen als *zijne* leer, dat zij *veranderd* worden in het *geheele* ligchaam van Christus: *in totum converti Christi corpus et sanguinem* [4]).

Dergelijke deels valsche, deels dubbelzinnige voorstellingen konden gemakkelijk menigeen omtrent zijne eigenlijke leer misleiden. Maar met regt stellen wij dan ook de vraag: heeft Berengarius zijn gevoelen rond en openhartig voor Paulinus blootgelegd? Zoolang men hierop geen bevestigend antwoord, door de noodige bewijzen gestaafd, geven kan, blijft het minstens twijfelachtig, of Paulinus zijne dwaalleer heeft goedgekeurd, en is het onregtvaardig hem met zekerheid te beschuldigen. Maar

---

[1]) Berengerius, *in purgatoria epistola contra Almannum*, bij Martene. *Thes. nov. anecd.*, Tom. IV, pag. 109, 110.

[2]) Ibid. pag. 112, 113.

[3]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 45, 81, 84, 96, 109 et alibi passim.

[4]) Berengerius, *in purg. epist. contra Almannum* l. c. pag. 111. Men vergelijke daarmede zijn geschrift *de sacra coena*, pag. 57.

niet alleen is het geven van zoodanig antwoord onmogelijk, wijl het schrijven van Berengarius aan Paulinus niet meer bestaat; wij durven zelfs daarenboven, ons grondende op het antwoord van Paulinus, het tegendeel wel zoo waarschijnlijk achten; dat namelijk Berengarius zijne leer op eene wijze verklaard heeft, welke Paulinus in den waan moest brengen, dat zijn vriend onregtvaardig werd beschuldigd van eene leer, door hem geenszins beleden; daar hij integendeel het Katholiek geloof verdedigde tegen de dwalingen zijner bestrijders, door Berengarius zelven hun (valschelijk) ten laste gelegd [1]). Want Paulinus was eerst bedroefd geweest, maar door het schrijven van Berengarius was zijne droefheid in vreugde veranderd (*a multa pro auditis de tam dilecto fratre malis tristitia respiravit plurimum ad laetitiam cor meum*). Wat is de natuurlijke opvatting dier woorden? Dat hij vroeger vernomen had, hoe Berengarius van de Katholieke leer was afgeweken (men herinnere zich, dat Adelman Paulinus had verzocht, om Berengarius daarover te vermanen), misschien zelfs, hoe hij om die reden reeds als ketter veroordeeld was; die tijding had hem met diepe droefheid vervuld: hij deelde derhalve het algemeen geloof der Kerk en het deed hem in zijne ziel leed, dat Berengarius, zijn vriend, dit geloof verworpen had; maar nu had hij een eigenhandig schrijven van dien vriend

---

1) Het is evenwel mogelijk, en wij gelooven zelfs waarschijnlijk, dat Berengarius sommige uitdrukkingen, met de Katholieke leer in strijd, op bedekte wijze in zijn schrijven aan Paulinus had laten invloeijen. Maar dit bewijst niets. Ligtelijk kon Paulinus ze over het hoofd zien in zijne vreugde bij het lezen der Katholiek luidende verklaringen van zijnen vriend, of zelfs meenen, ze in overenstemming met deze te moeten verstaan.

ontvangen, waaruit hij ontwaarde, dat deze niet van de Kerk afgeweken en slechts door lasterlijke geruchten van ketterij beschuldigd was; en daardoor was zijne droefheid in vreugde veranderd. Eene opregte blootlegging van zijne leer had Berengarius dus niet gegeven, want zij kon die VERANDERING bij Paulinus niet teweeg brengen. Wel zou men nog kunnen vragen, of aan Paulinus misschien een gerucht was ter oore gekomen, hetwelk Berengarius beschuldigde, van in de ketterij der Manichaeën (Doceten) vervallen te zijn, wijl de laatste in zijn antwoord aan Adelman die beschuldiging krachtig van zich afwijst; of derhalve Paulinus welligt daaromtrent van gedachten veranderd was. Het is niet aannemelijk. Uit de handelwijze van Berengarius volgt volstrekt niet, dat zijne bestrijders hem van Docetisme beschuldigd hadden; Neander [1]) is eerlijk genoeg om dit te erkennen.

De eerbied, dien Paulinus voor den Paus en diens hoog gezag in de Kerk aan den dag legt, en zijne bezorgdheid voor onberadene stappen van Berengarius mogen ook niet buiten aanmerking blijven; en daarenboven schijnt het, dat hij door den brief zijns vriends zelfs niet geheel voldaan was; want hij noodigt hem uit, om ook het gevoelen van Scotus te willen *verdedigen*, welk woord daar blijkbaar den zin heeft van *verklaren* of *uiteenzetten*. Berengarius zond hem die verdediging; maar het is niet te verwonderen, dat het welwillend en gunstig schrijven van Paulinus hem nu eene schrede voorwaarts deed doen, en hij met minder terughouding zijne meening openbaarde.

---

1) Neander, S. 334.

Besluiten wij dit onderzoek met de volgende opmerking. Wat wij tot hiertoe hoorden over Eusebius Bruno, wekt tegen dezen bisschop een veel sterker vermoeden dan er tegen Paulinus bestaat; de woorden van Theoduinus en Durandus schijnen geen twijfel omtrent zijne schuld toe te laten. En niettemin hopen wij zijne onschuld duidelijk te zullen toonen. Ook hij heeft in den beginne zich door de sluwe voorstellingen van Berengarius laten misleiden en geloof geslagen aan diens regtzinnigheid.

Hiermede van Paulinus afstappende, komen wij aan eene door onze lezers zeker niet verwachte vraag: *heeft het concilie van Parijs wel ooit plaats gehad?* Lessing [1]) heeft het ontkend. „Deze kerkvergadering", schrijft hij, „is een onding; of om het nog duidelijker te zeggen, „een leugen, een onbeschaamde leugen, zoo groot als „men in Normandië [waar Durandus van Troarn woonde] „er ooit een heeft uitgedacht". Gieseler [2]) en Reuter [3]) verdedigden hetzelfde gevoelen. Tot eer van Stäudlin [4]), Neander [5]) en Sudendorf [6]) voegen wij er echter dadelijk bij, dat zij zich niet door partijzucht hebben laten verleiden, om Lessing's „*onding*" aan te nemen. Een oogen-

---

1) Lessing, S. 130—143.

2) Gieseler, *Lehrbuch der Kirchengeschichte*. II B., 1 Abth. S. 224. (Opgave van Sudendorf.)

3) H. Reuter, *de erroribus qui aetate media doctr. Christ. de S. Euchar. turpaverunt.* Berolini, 1840, pag. 70. Hoewel in de hoofdzaak met Lessing overeenstemmende, verschilt deze schrijver van hem in het volgende: de koning zou inderdaad besloten hebben om het concilie te houden, maar door den brief van Theoduinus later van dit voornemen hebben afgezien. Welke kracht daarentegen Lessing aan dien brief toekende, zal aanstonds blijken.

4) Stäudlin, in praef. ad Bereng. *de sacra coena*, pag. 14, 15.

5) Neander, S. 339. 6) Sudendorf, S. 31.

blik staan wij echter bij de redenering van Lessing stil, te meer wijl met deze vraag een tweede over den juisten tijd van het concilie naauw verbonden is.

Lessing begint met een vermoeden tegen de Synode van Parijs op te wekken; „noch Lanfrank", zegt hij, „noch Berengarius zelf, noch de anonyme schrijver van „Chifflet spreken er van; tot aan het jaar 1648" [in welk jaar d'Achery het werk van Durandus uitgaf] „wist „niemand iets van deze kerkvergadering." — Lanfrank, antwoorden wij, spreekt alleen over de conciliën *door Pauselijk gezag* tegen deze ketterij gehouden; Berengarius had waarlijk geen reden, om van de Parijsche Synode te gewagen; en de anonyme schrijver van Chifflet heeft volgens Lessing's eigen oordeel [1]), meestal woordelijk Lanfrank nageschreven. Het door Lessing ontdekte werk van Berengarius bleef tot het jaar 1770 onbekend; wat zou hij wel geantwoord hebben, zoo men hem gezegd had: dit wekt een sterk vermoeden tegen de daarin medegedeelde, vroeger onbekende, bijzonderheden?

Na het vermoeden volgt het bewijs. „De Synode van „Parijs steunt *alleen* op het gezag van Durandus van „Troan" (?). — „Wat deze Durandus over de geschiedenis „van Berengarius mededeelt, is *alles*, *zonder uitzondering*, „*gelogen*". Om echter niet te uitvoerig te worden, wilde Lessing slechts de leugenachtigheid van Durandus in betrekking tot de Parijsche synode toonen en gaf daarvoor twee bewijzen aan. I. „De kerkvergadering van Parijs „[16 Oktober] zou volgens Durandus korten tijd na die „van Vercelli [1 September] in de maand Oktober van „hetzelfde jaar 1050 gehonden zijn". *Vooreerst* herinnert

[1]) Lessing, S. 69.

Lessing aan de onnaauwkeurigheid van Durandus, die het concilie van Vercelli in het jaar 1053 stelt; hierover hebben wij vroeger reeds genoeg gezegd. *Ten andere* vraagt hij: waartoe dat concilie van Parijs, daar Berengarius reeds te Vercelli veroordeeld was? Men zou kunnen antwoorden: misschien om aan den wensch van Berengarius en diens vrienden te voldoen: misschien om een einde te maken aan de woelingen ten gevolge der nieuwe leer in Frankrijk ontstaan; want Sigebertus [1]) verzekert ons, dat Frankrijk door Berengarius *in onrust* gebragt werd (*Francia turbatur per Berengarium Turonensem*); het is echter onnoodig, daar Lessing zelf genoegen wil nemen met „het *slechtste*" der door Cossart [2]) gegevene antwoorden, namelijk, dat er redenen voor kunnen bestaan hebben, die wij niet kennen. Maar *ten derde*, de koning, verhaalt Durandus, gebood Berengarius, om voor het concilie van Parijs te verschijnen, aan welk gebod Berengarius niet gehoorzaamde. Nu weten wij echter, dat laatstgenoemde gedurende het concilie van Vercelli 's konings gevangene was en door den vorst van zijn geld beroofd werd. Het concilie van Parijs, dat slechts anderhalve maand later gehouden zou wezen, moest derhalve op dat tijdstip reeds bepaald en uitgeschreven zijn. „Maar was men dan dwaas genoeg, dat men den schuldigen „Berengarius voor dien korten tijd zijne vrijheid terug„schonk, in de hoop, dat hij wel zoo gehoorzaam zijn „zou, om vrijwillig weder te keeren?" Waarlijk men had „het hem daarnaar niet gemaakt". Ons antwoord is zeer eenvoudig: Durandus zegt niet, dat beide conciliën in

---

1) Sigebertus Gemblacensis, *Chronographia*, ad annum 1051.
2) Bij Labbe, Tom. IX, pag. 1061.

hetzelfde jaar plaats hadden, noch dat er slechts anderhalve maand tusschen beide verliep; wij hopen zoo aanstonds te toonen, dat de Synode van Parijs *ruim een jaar* na die van Vercelli gehouden werd.

II. Volgens Durandus had de bisschop van Orleans met geweld den brief, die te Parijs werd voorgelezen, aan den bode van Berengarius ontroofd. „Die bisschop", zegt Lessing, „is hieraan geheel onschuldig; men zou „Durandus zelven, veeleer dan dezen bisschop, tot zulke „vrome straatschenderij in staat kunnen achten"; en dit bewijst hij vervolgens uit het geschrift van Berengarius, waarin deze een en ander van denzelfden bisschop van Orleans verhaalt, wat met het berigt van Durandus niet overeen te brengen is. Om ons verhaal niet te ver voornit te loopen, bewaren wij de uitvoerige behandeling en weêrlegging van dit bewijs tot ons volgend artikel; voor het oogenblik meenen wij te kunnen volstaan met dit antwoord van Neander: „al sprak ook Durandus hier „de waarheid niet, dit alleen zou niet voldoende zijn, „om geheel zijn verhaal over het concilie van Parijs voor „een verdichtsel te houden."

Maar Lessing noemde Durandus den „EENIGEN" getuige in deze zaak; kende hij dan den brief van Theoduinus niet? Zonder twijfel; men hoore slechts, wat hij er van zegt. „De haren moeten ons te berge rijzen bij „het lezen van dien brief, in welken een Christen bisschop „zijn hart uitspreekt en zegt: *dat men menschen als „Berengarius* — zwak geloovigen, twijfelaars, ketters, of „wat dan ook — *volstrekt niet hooren moet en niet zoozeer „een concilie om hunnentwege vergaderen, als wel over „hunne straf beraadslagen moet....* Wil ik opregt mijn „gevoelen over dien afschuwelijken brief uitspreken? Ik

„houd hem voor *een ondergeschoven stuk*. Mijne gronden „daarvoor zijn, geloof ik, niet van de slechtsten; maar „ik kan ze hier niet voorstellen, wijl ik mij haasten moet, „om verder te komen" [1]). — Lessing, zegt Stäudlin, heeft die redenen nooit ontvouwd. Voor zijne eer, voegen wij er bij, ware het wenschelijk, dat men in zijn geschrijf over het concilie van Parijs „*een ondergeschoven stuk*" mogt zien.

Het berigt van Durandus en het schrijven van Theoduinus laten geen redelijken twijfel toe; de brieven van Paulinus aan Berengarius en van den laatste aan Richardus dienen, eenigzins ten minste, tot nadere bevestiging; en ten slotte kunnen wij nog het volgend berigt van een *Chronicon* mededeelen, dat vroeger niet opgemerkt, en voor het eerst, gelooven wij, door Sudendorf aangevoerd is. „Zekere Berengarius, aartsdiaken van Angers", zoo leest men daar op het jaar 1051, „verdedigde een on„gerijmd en verfoeijelijk gevoelen over het ligchaam en „bloed des Heeren; hij werd daarom naar Parijs ont„boden, waar eene Synode vergaderd was, doch verscheen „er niet; nadat zijne bedriegerij ontdekt was, werd hij „door allen als schuldig veroordeeld" [2]). Wij behoeven niet te wijzen op de overeenstemming tusschen dit berigt en dat van Durandus. Ééne vraag kan echter nog gesteld worden: genoemd *Chronicon* begint met het jaar 534 en

---

1) Lessing behield zich voor, op meer andere punten terug te komen.

2) *Breve Chronicon Elnonense S. Amandi* (diocees van Doornik); bij Martene, *Thesaurus novus anecdotorum*, Tom. III, pag. 1396. Quidam Berengarius Andegavensium Archidiaconus de corpore et sanguine Domini absurdam et reprobam quaestionem concitavit: unde Parisius invitatus, congregata synodo non venit; sed detecta ejus fallacia, reus condemnatus est a cunctis.

eindigt met het jaar 1223; mag men op deszelfs gezag eene gebeurtenis aannemen, bijna twee eeuwen vóór laatstgenoemd jaar voorgevallen? Wij vonden het volgend antwoord bij Sudendorf. Niet één en dezelfde maar verschillende personen hebben, ieder voor een gedeelte, dit *Chronicon* geschreven; een hunner heeft het voortgezet tot aan het jaar 1061, want men vindt het tot aan dit jaar onder een anderen naam terug [1]), waaruit men besluiten moet, dat deze een tijdgenoot van Berengarius was. De onbepaalde uitdrukking: *een zekere Berengarius* schijnt ons toe, dit nog nader te bevestigen; zij verraadt eenen schrijver, die nog weinig van Berengarius vernomen had.

Het gezag van ditzelfde *Chronicon* roepen wij ook in, om het jaar te bepalen, waarin de Synode van Parijs gehouden is. Verschillende gevoelens treft men daaromtrent aan. Dat van de Roye [2]), volgens wien de Synode van Parijs die van Vercelli voorafging, kan niet in aanmerking komen; want Durandus van Troarn plaatst haar duidelijk tusschen het concilie van Vercelli en dat van Tours (1054). Gfrörer en zij, die met hem zich letterlijk aan Durandus houden en daarom het concilie van Vercelli op den 1 September 1053 doen plaats hebben, kunnen het concilie van Parijs niet anders dan op den 16 Oktober van hetzelfde jaar stellen. Verreweg de meeste schrijvers beweren, dat de Synode van Parijs den 16 Oktober 1050 plaats had. Ook zij gronden zich op Durandus, maar na diens onjuiste opgave verbeterd te hebben; want hij verhaalt eerst, hoe Berengarius in het jaar 1053 (lees:

---

[1]) Onder den naam van: *Annales Elnonenses minores*; bij Pertz, *Monumenta Germaniae historica*, Scriptorum Tom. V, pag. 20. (Opgave van Sudendorf.)

[2]) Bij Labbe: Tom. IX, pag. 1060.

1050), kort vóór het concilie van Vercelli, Normandië en Chartres bezocht en gaat dan aldus voort: „als nu het „gerucht dier dwaling zich meer en meer verbreidde, „kwam het ook ter oore des konings, die tegen den 16 „Oktober een concilie te Parijs bijeenriep". Hij vermeldt daar wel niet uitdrukkelijk het jaartal, zegt Will [1]), maar doet ons, door den 16 Oktober als datum aan te geven, vermoeden, dat dit concilie in hetzelfde door hem genoemde jaar 1050 plaats vond. Dit is waar; maar van den anderen kant doen zijne woorden „*het gerucht breidde „zich meer en meer uit*" een grooter tijdsverloop dan van anderhalve maand vermoeden, te meer daar het concilie wel eenigen tijd voor den bepaalden dag zal zijn uitgeschreven; en als wij hem aan het slot hooren verhalen, dat Berengarius „door de uitspraak der Parijsche „Synode verschrikt, *niet lang* daarna in een concilie [dat „van Tours, April of Mei 1054] het Katholiek geloof beleed", dan zouden wij veeleer geneigd worden om op zijn gezag de Synode van Parijs in 1053 te stellen. Hier komt nu ook de opwerping van Lessing in aanmerking; het verhaal van Berengarius omtrent zijne gevangenneming is met het berigt van Durandus bijna niet overeen te brengen, zoo men het concilie van Parijs in 1050 laat vergaderen. Lessing besloot er uit, dat Durandus onwaarheid sprak; wij zouden, wel niet met dergelijke stoutheid uit de hoogte willen beslissen — eerst zouden ons alle omstandigheden beter bekend moeten zijn — maar toch met vrij wat meer grond het verhaal van Berengarius en zijne gevangenschap in twijfel trekken. Maar die moeijelijkheid wordt voor ons opgelost door

---

1) Will, l. c. S. 76.

bovengenoemden kronijkschrijver van het S. Amandusklooster. Als van een tijdgenoot van Berengarius, woonachtig in Henegouwen (niet buitengewoon ver van Parijs), heeft zijn getuigenis zeker waarde; hij is de *eenige*, die bepaaldelijk het jaartal der Synode vermeldt en hij plaatst haar in het jaar 1051. Zoolang er derhalve geene andere zekerder narigten gevonden worden, houden wij ons met Sudendorf aan zijne opgave. Wij voegen er nog bij, dat ook de woorden van Sigebertus van Gemblours eenige opmerking verdienen, die op hetzelfde jaar 1051 heeft aangeteekend: *Francia turbatur per Berengarium Turonensem.*

VERSCHEIDENHEDEN.

GELOOF EN ONGELOOF IN PROTESTANTSCHE PREEKRECENSIEN.

We beginnen met hulde te brengen aan den schrijver (—R—) in N°. V der *Vaderlandsche Letteroefeningen*, in zooverre hij op kordate wijze zijn afkeurend oordeel over den predikstijl van den zoo hoog geroemden Engelschen volksredenaar Charles H. Spurgeon heeft uitgesproken; doch stemmen al dadelijk niet meer met hem in, als hij ook den *inhoud* van diens prediking zoo geheel en al verwerpt. De volgende mededeelingen, welke ons tevens een blik gunnen in het Protestantsche geloof en ongeloof dezer dagen, zullen ons voorbehoud ten volle regtvaardigen.

„Waarschijnlijk (zegt —R— van Spurgeon's aanstonds te noemen werk) heeft de naam van den schrijver, den beroemden Spurgeon, voor wien in Engeland bijna geen zalen te vinden zijn, groot genoeg om het aantal zijner toehoorders te bevatten, den vertaler en uitgever van dit boek (*De heilige en zijn Zaligmaker, of de wasdom der ziel in de kennis van Jezus.* Naar het Engelsch van C. H. Spurgeon, door v. a. v. w.) [1]) bewogen, om het in een Hollandsch gewaad aan ons godsdienstig publiek aan te bieden. Bij ons althans heeft de *inhoud*, voor zoover wij daarvan hebben kennis genomen (want het boek geheel uit te lezen, was niet mogelijk), in plaats van ingenomenheid en bewondering, een allerongenaamst gevoel opgewekt; een gevoel van tegenzin en walging, dat de vraag deed oprijzen: of dan werkelijk de befaamde prediker in Engeland en de schrijver van dit boek een en dezelfde

[1]) Utrecht, Kemink en Zoon. 1858. In gr. 8vo. VIII en 284 bl.

persoon zou wezen? Is het inderdaad zoo, dan kunnen wij ons geen denkbeeld vormen, noch van den smaak, noch van de godsdienstige kennis van het Londensch publiek, dat in zulk eene prediking behagen schept, ja er door in verrukking komt. Want al hebben wij hier geene gedrukte preken van Spurgeon voor ons, het hier geschrevene zal wel een getrouwe afdruk zijn van de wijze, waarop hij gewoon is te spreken.

„In zijn Voorrede — zoo gaat de beoordeelaar in de *Vaderl. Letteroefeningen* voort — zegt hij (Spurgeon), zeker niet tot aanbeveling van zijn werk, dat er welligt nooit onder meer aanhoudenden arbeid een boek werd geschreven dan dit; dat hij slechts enkele oogenblikken daaraan toewijden kon, en dat in die oogenblikken afmatting van ligchaam en geest hem daartoe nog dikwijls bijna ongeschikt maakten; dat schrijven voor hem een waar slavenwerk is; dat hij het eene vreugde, een wellust noemt, zijne gedachten, zoodra zij in hem opwellen, uit te spreken, maar geen verdrietiger werk kent, dan stil op zijn stoel te gaan zitten en dan naar gedachten en woorden te zoeken, zonder ze op dien oogenblik te kunnen vinden. — Dat alles lezen wij (zegt —R—) in de Voorrede, zwart op wit; en dit durven wij tot lof van den schrijver zeggen, hij is opregt geweest in zijne naïve betuiging. Zijn werk is daar, om het te bewijzen. Dat de schrijver niet gewoon is, om bedaard na te denken over hetgeen hij zeggen wil, dat hij zich nooit heeft vermoeid met een ijverig en naauwkeurig onderzoek des Bijbels, blijkt op elke bladzijde, die wij lazen. Een enkel voorbeeld zij genoeg, het eerste dat wij ontmoetten, op bl. 3, een voorbeeld van de wijze, waarop de *heilige*, dat is de Christen, door Spurgeon wordt opgeleid tot *de kennis van den Zaligmaker*. De schrijver spreekt over de woorden, Jezaja LIII: 3: *wij hebben hem niet geacht*, en zal in zijn eerste deel aan zijne lezers het feit hunner geringschatting van Jezus *helder* voor oogen stellen. Nu begint hij aldus: „Laat ons het huis des pottebakkers binnen„treden en den ongevormden kleiklomp bezien, gelijk ook wij allen „eenmaal waren. Laat ons „de rots, waaruit wij gehouwen zijn„ „en „den bornput, waaruit wij gegraven zijn„, aanschouwen, „opdat wij met dieper gevoel de woorden des profeets kunnen „herhalen.„ — Wien schemert het niet voor de oogen bij het lezen

van zulk een onzin? — Wij gaan verder en vinden op bl. 9 het volgende gedrukt: „Gebrokene Sabbatten komen, als vijandige „boogschutters, uit de woestijn van den verwaarloosden tijd te „voorschijn, en wijzen ons als met den vinger op het verlaten „heiligdom, en eene vreesselijke wraak zouden zij nemen, zoo het „schild van Jezus ons hoofd niet bedekte, want zie! hunne bogen „zijn met verzuimde inzettingen bezwaard, en hunne pijlen zijn „zoovele verachte boodschappen van genade."

„Deze twee voorbeelden — merkt de schrijver in de *Letter-oefeningen* naar waarheid aan — zijn voldoende, om ons afkeurend oordeel te regtvaardigen, want de beide proefjes zijn niet met moeite gevonden. Zij lagen voor de hand; het waren de eersten, die wij aantroffen; met een breede rij van dezelfde soort en hetzelfde gehalte zouden zij nog kunnen worden vermeerderd. Doch het medegedeelde is reeds genoeg. Wij zouden glimlagchen over zulk een wartaal, indien het boek zich niet voordeed als een middel om de heiligste zaak te bevorderen. Nu grijpt ons een diepe weemoed aan bij de gedachte, dat een man, die zoo schrijft, in de negentiende eeuw, in Engeland, zelfs te Londen, door duizenden wordt toegejuicht. Maar veroordeelen wij onze naburen niet al te zeer, betreuren wij het liever, dat ook *in ons land* zulk een boek, als hier voor ons ligt, een vertaler en uitgever heeft kunnen vinden. In hoeverre de vertaler medepligtig is aan den schat van ongerijmdheden en proeven van valsch vernuft, die wij hier vinden opgehoopt, kunnen wij niet beslissen, daar zijn naam ons onbekend is, en het oorspronkelijke niet door ons vergeleken kon worden. Eenigzins kan de vertaling hebben medegewerkt, om het boek nog wanstaltiger te maken dan het was; [*wij vermoeden dit ook; althans wat we straks van Spurgeon naar de vertaling van L. van Erpecum zullen aanhalen, heeft dat „wanstaltige" in den vorm niet;*] maar het is meer dan de *vorm*, die ons mishaagt, ook *de inhoud zelf laat alles te wenschen over.* Wij hopen — zoo besluit de beoordeelaar — ter wille van ons godsdienstig publiek, dat de uitgever zijne onderneming zal bekroond zien met een aantal onverkochte exemplaren, waarmeê zijn zolder blijft bezwaard. En mogten deze regelen iets kunnen bijdragen, om velen hunne penningen in plaats van aan dit geschrift, aan iets beters te doen

besteden, wij zouden ons gelukkig rekenen, met onze aankondiging een goed werk te hebben verrigt."

Wat de beoordeelaar over den *vorm* van Spurgeon's preken zegt, dat, we herhalen het, beamen wij gaarne. De uittreksels, welke wij er van lazen, bewezen ons, dat hij een weinig gevormde volksprediker is, wien — men zal aanstonds zien, waarom — de Engelschen de vrijheid hebben gegeven, om hun alles te zeggen en te verwijten wat hem toeschiet; waarbij hij zich nu eens in eene gekonterfeite dreigtaal der profeten laat hooren, dan in allerlei bijzonderheden, ook uiterst huiselijke, afdaalt, gelijk men die in een aantal Protestantsche gedrukte preken kan vinden [1]).

Dat hij ondanks dien vaak onwaardigen vorm zooveel bijval vindt, schrijven we, behalve aan zijne eigenaardigheden, juist vooral aan den door —R— zoo ver weggeworpen *inhoud* zijner preken toe. Bij de Engelschen schijnt de rationalistische Christusverloochening nog verre van algemeen te zijn: daar is nog geloof aan 's Heeren waarachtige Godheid, en met dat geloof ook gehechtheid aan vele waarheden, welke daarmede in zeer naauw verband staan; om die reden zijn de orthodoxen ook hier te lande met den regtgeloovigen Spurgeon nog al ingenomen.

Voor diegenen onzer lezers welke met den heer Spurgeon en zijne wijze van prediken minder bekend zijn, zullen we daaromtrent eenige bijzonderheden mededeelen, waardoor zij zich gemakkelijk sommiger afkeurend oordeel ten zijnen opzigte kunnen verklaren.

Charles H. Spurgeon, in Engeland veelal de *boy preacher* (jeugdige prediker) genoemd, is nog geen volle 25 jaren oud, daar hij den 19 Junij 1834 te Kelvedon, in het graafschap Essex, geboren werd. Zijn vader en zijn grootvader waren predikanten van de vrije kerk. Vroegtijdig reeds toonde hij een hevig karakter. Zijn geliefde lektuur was Bunjan, Robinson Crusoë en de Bijbel. Hij was geen minnaar van studie, maar behaalde op het collegie toch menigen prijs. Op zijn dertiende jaar werd hij ondermeester; in welke betrekking zijn hoogmoedig en onafhankelijk karakter zich dikwerf zeer vernederd

[1]) Men zie bijv. *De Kansel-ontluistering* in de Nederlandsche Hervormde Kerk, tijdens de zeventiende en achttiende eeuw, aangewezen en gestaafd. Door Sincerus. Amsterdam, Gebr. Diederichs. 1853.

gevoelde. Toen had hij een tijd van volslagen ongeloof, waarover hij later zeide: „Ook ik was een vrijdenker. Ik heb een vreesclijk „oogenblik in mijn leven gekend, waarin ik het anker mijns ge„loofs losrukte en alle grondwaarheden betwijfelde, om geheel „mijn verstand te aanbidden; maar Gode zij dank! het was slechts „van korten duur." — Op zijn zestiende jaar werd hij weder geloovig, en om een openlijk blijk van zijn terugkeer in de kerk te geven, liet hij zich herdoopen, naar de gewoonte der Baptisten.

Als onderwijzer te Cambridge aangesteld, bezocht hij in zijne vrije uren de landlieden en las hun uit den bijbel voor. Weldra vroeg men hem van alle kanten om bijbellezingen te houden. De gemeente te Waterbeach benoemde hem tot haren leeraar, maar was te arm om hem te onderhouden; Spurgeon bleef zijn brood als onderwijzer verdienen; in den vacantie-tijd at hij beurtelings bij een der leden zijner gemeente aan hunne eenvoudige tafel. Zijne prediking van dien tijd was zeer vreemd en tamelijk verward; hij bragt er alles bij te pas, maar toch had zijne taal iets eigenaardig schilderachtigs en origineels; zij behaagde den landlieden, wijl hij zijne beelden meest aan het veldleven ontleende.

Een zijner hoorders sprak eens te Londen met zooveel vuur over den jongen prediker van Essex, dat hij daar in eene der voornaamste kerken verzocht werd het woord te voeren. „Spurgeon kwam — zegt een schrijver — preêkte en verwon!" Niet allen echter waren ingenomen met die weinig beschaafde taal, en dien overvloed van beelden, uit alle rijk der schepping geput. Met eene tweede prediking evenwel had hij geheel gezegevierd, en vooral het volk uit de ellendigste wijken langs den Theems stroomde naar hem heen. De cholera kwam zijne prediking te hulp. Hij bezocht de stervenden in hunne armoedigste hutten, soms den ganschen dag door, en sprak dan 's avonds krachtiger en vuriger dan ooit. Zijne standplaats was nu te Londen, waar hij op zijn twintigste jaar beroepen werd. Van dien tijd af heeft hij zich van jaar tot jaar grooter naam gemaakt. Hij trekt heel Engeland rond, en kwam ook in Schotland. Hier nogtans, wat hij ook deed, werd zijne eerste preek te Alberferdy door de Hooglanders met de grootste onverschilligheid en zelfs met blijken van verveling aangehoord. Maar elders in Schotland, te Glasgow en Edinburg bragt hij zulk eene opwekking

te weeg, als men sedert de dagen van den beroemden Chalmers niet had gekend.

Dat partijgeest en afgunst hem niet hebben gespaard, was te verwachten; dat hij goed eet en drinkt, en geen mager en somber maar een gezet, goedaardig en openhartig uiterlijk heeft, wordt hem door zijne benijders ook al ten kwade gerekend, vooral ook, dat hij, naar de klagt van een Anglikaansch leeraar, „de kerken van anderen ledig maakt".

Spurgeon's grootste gave is, dat hij aan alles leven weet bij te zetten; hij houdt dikwerf meer eene tooneelvertooning dan eene redevoering. Soms is hij ironiesch; menigmaal paart hij luim met ernst; — maar de grondtoon zijner gansche prediking is de val van den mensch en zijne verlossing in Christus. Ook stelt hij krachtig 's menschen zedelijke verantwoordelijkheid voor oogen, geen plaats meer latend aan fatalistische begrippen [1]).

Sedert twee jaren — dus schreef een ooggetuige in 1857 [2]) — heeft zich een Baptistiesch prediker, Spurgeon, beroemd gemaakt door zijne prediking, waardoor hij iederen zondag in Surrey-Garden, in de open lucht, scharen van 12 tot 15000 hoorders trekt. De Engelsche adel, de oude wetten van etikette, welke men anders zoo zorgvuldig bewaart, vergetende, gaat zich op de stellaadjes nederzetten om hem te hooren. Men zegt, dat deze toeloop den heer Spurgeon geenszins hoogmoedig maakt en dat hem het gewigt der zielen op het harte weegt. Men is bezig eene zeer groote kerk voor hem te bouwen. Om hem te hooren, moet men een toegangsbewijs hebben en dan nog twee uren te voren naar de vergaderplaats gaan. Hij is gekleed in zwarten jas met witten das en staat op eene soort van tribune. Hij is jong en klein van persoon. Zijne gebeden zijn eenvoudig, indrukwekkend, innig; zijne voordragt is kalm, eenvoudig, voor de kleinste begrippen bereikbaar; hij maakt weinig gebaarden; nimmer galmt hij en gebruikt geen zweem zelfs van oratorische wendingen. Zijn woord komt voort uit het hart en volle overtuiging; gaat nooit over het hoofd van de

[1]) Met veel bekorting ontleend aan *de Christelijke Verzamelaar* (van Junij 1858), die de *Revue Chrétienne* als zijne bron opgeeft.

[2]) Zie *de Vereeniging* van October 1857.

hoorderen, maar regelregt op het hart en geweten aan. Voorts spreekt hij zeer gemakkelijk en vrij. „De Heer beware hem — dus besluit een ooggetuige zijn berigt — voor zelfverheffing."

„Als eene merkwaardige bijzonderheid verdient vermelding, — berigtte kort daarna *de Vereeniging* [1]) — dat het talrijkste gehoor, dat waarschijnlijk ooit onder eenen predikant zat, (op den Bededag van woensdag 7 October 1857) in het kristallen paleis vergaderde, om den jongen Calvinistischen predikant Spurgeon te hooren, die zijn tekst koos uit het zesde hoofdstuk van den Profeet Micha, het laatste gedeelte van vs 9:, „Hoort de roede en wie ze besteld heeft." De zaâmgevloeide menigte beliep 23,564 personen, en dat getal verkrijgt een nog grootere beteekenis, als men in aanmerking neemt, dat de kosten om per omnibus naar het spoorwegstation, en van daar naar het kristallen paleis en weder huiswaarts te keeren, benevens de 60 centen (1 sh.) toegang, te betalen aan de directie van het gebouw, eene uitgave van minstens *f* 1.35 per persoon vereischten, behalve nog de collecte voor het Indische fonds, die 475 p. st. (bijna *f* 6000) opbragt" [2]).

Naar het schijnt, wordt hij even gretig gelezen als gehoord. Althans voor een jaar reeds meldde bovengenoemd maandschrift [3]): „Reeds zijn er vier deelen van Spurgeon's leerredenen in het licht verschenen, en deze bevatten naauwelijks de helft van alle die gedrukt zijn. Deze leerredenen vinden in Amerika niet minder bijval dan in Engeland. In de maand Januarij had een enkel boekverkooper in New-York er reeds 140,000 boekdeelen van verkocht."

Bepaalder inlichtingen over de predikwijze van Spurgeon geeft een zeer bezadigd geschreven artikel in *The British Quaterly Review* [4]), dat, op het feit wijzend: hoe geheel anders dan velen in den eersten

---

[1]) Van November 1857, uit de *A. Cour.*

[2]) De directie van het kristallen paleis, die 1178 p. st. (ruim *f* 14,000) ontving van de 23,564 personen, gaf daarvan *f* 2,400 aan het Indische fonds, zoodat dit door die eene predikatie van Spurgeon verre over de *f* 8000 ontving.

[3]) Zie *de Vereeniging* van April 1858.

[4]) Door L. van Erpecum meêgedeeld in *de Vereeniging* van December 1857.

tijd van Spurgeon's optreden voorspelden, de toevloed om hem te hooren geenszins verminderde, en niet slechts duizenden uit de lagere standen, maar geleerden, maar overheidspersonen, maar ministers en pairs van het koningrijk zich voortdurend onder zijn gehoor deden vinden, — de vraag stelt: Hoe is de zaak te verklaren? welke zijn de oorzaken van den verbazenden opgang dien Mr. Spurgeon maakt? We laten het welgegronde antwoord met eenige verkorting volgen.

Zijne *afkomst* vooreerst, welke onaanzienlijk is, en ook zijne kerkelijke betrekkingen lossen het raadsel niet op; want hij is niet slechts een *dissenter*, afkomstig van dissenters, maar hij behoort zelfs tot eene der (bij de leden der Staatskerk) minst geziene gemeenten, namelijk die der *Baptisten*. In zijn vroeger leven vinden we geen spoor van akademischen roem of voorrang, ook geen blijk van hooge *protectie*. Daarbij heeft zijn *voorkomen* niets bijzonder aantrekkelijks. Denken we aan de edele en eerwaardige houding van Latimer, dan verwondert het ons niet, dat de indruk, dien deze op zijne hoorders maakte, groot was. Die hooge gestalte, dat edele voorhoofd, die fijn besneden gelaatstrekken, die uitdrukking van schranderheid en diep gevoel, welke zich op zijn gelaat als regen en zonneschijn afwisselden, maakten dien indruk voor een groot deel begrijpelijk. Ook Whitefield verhief zich gelijk Saul onder zijne broederen en scheen voor het aanvoerderschap geboren. Hetzelfde kan van Edward Irving gezegd worden. Maar de heer Spurgeon heeft letterlijk niets van dien aard in zijn voordeel. Zijne gestalte is kort en gedrongen en eer mismaakt dan het tegendeel; hij heeft allen aanleg, naar het schijnt, om dik te worden. Zijne kleeding is zeer eenvoudig, en grenst schier aan het geringe. Zijn gelaat heeft een ronden, echt Saksischen vorm, en wanneer gij hem aanziet, zult gij hem houden voor een mensch bekwaam tot ruwe wilskracht en ijzeren volharding, maar geenszins voor iemand met begaafdheden voorzien, om op het gebied der wetenschap belangrijke vorderingen te maken. Kortom, hij is een Sakser van top tot teen, zoowel wat zedelijken aanleg als wat ligchaamsbouw betreft.

Ook is 't geen *diepe geleerdheid* noch *gekuischte smaak* in den vaak gebruikelijken zin van dit woord, waardoor hij zijne hoorders

boeit; en oefent hij een krachtigen invloed op de meer beschaafden en geletterden, de oorzaak daarvan is elders te zoeken.

In zijne *stem* misschien? Hij heeft eene luide stem, dat is zoo. Maar hier is geen spraak van een man die stem genoeg heeft om zich door tien duizend menschen te doen *verstaan*, maar van iemand die aantrekkelijkheid genoeg bezit om tien duizend menschen (en meer) bijeen te verzamelen die naar hem *luisteren*. Niet ieder die zich door eene groote vergadering kan doen verstaan, krijgt zulk een vergadering onder zijn gehoor. Maar wat wij van zijne stem willen zeggen, is, dat zij, hoewel in sommige opzigten goed, bij lange na niet dát is, wat wij in een zoo beroemd prediker verwacht hadden. De stem van den heer Spurgeon is helder, duidelijk en klinkend als een klok; maar hij weet haar niet naar den eisch te verheffen, noch te dempen. In dit opzigt moet de stem van Whitefield verreweg voortreffelijker geweest zijn. Wat buigzaamheid en rijkdom aangaat, kan de stem van den heer Spurgeon niet in vergelijking komen bij die van verscheidene andere sprekers van naam. Zij ontleent, dunkt ons, hare deugdelijkheid eenigermate aan hare gebreken, zóó namelijk, dat zij, indien zij zich naar de regelen der kunst nu eens verhief en dan weder daalde, niet zoo algemeen en eenparig zou verstaan worden als nu het geval is. Kortom: heeft hij grootere scharen tot zich gelokt dan eenig ander prediker, hij heeft het gedaan met eene stem, die naauwelijks *oratoriesch* heeten kan.

De vraag dus blijft: Welke zijn de oorzaken van den opgang, dien de heer Spurgeon maakt? waarin is zijne kracht gelegen?

Eene der oorzaken van den opgang dien Spurgeon maakt, is (naar de meening van zijnen Engelschen beoordeelaar) in zijne *voordragt* en zijnen *stijl* te zoeken. Zijne voordragt heeft wel is waar hare gebreken, maar zij is buitengewoon natuurlijk. Er is geen zweem van preêkachtigheid in; er is in zijnen toon en in zijne gebaren niets, dat u aan een kanselredenaar doet denken. Zijn stijl is voor het meerendeel zuiver dialoog: hij spreekt gelijk een man, die met zijnen naaste in gesprek is. Hij spreekt tot het volk, niet in de taal der boeken, maar in diens eigene taal, en zoo, dat de eenvoudigste der eenvoudigen hem moet verstaan. Het

is een uit hun eigen midden, doch die met de noodige begaafdheden is toegerust om hun leermeester te zijn.

Eene andere en niet minder voorname oorzaak van den opgang des predikers vindt de Engelsche schrijver in de frischheid en levendigheid, waarmede hij weet te *schilderen*. Bijna al zijne lessen worden schilderijen. Van afgetrokken beschouwingen der godsdienst is hij geen vriend. Hij moet haar zien, gelijk zij zich in de levende mannen en vrouwen rondom hem vertoont. Onder dat opzigt worden zijne beschrijvingen op godsdienstig gebied, dikwerf welligt in weêrwil van hem zelven, eene reeks van tafereelen in den trant van Hogarth [1]). De godvruchtige moeder en haar zondigend kind, de verdrukte geloovige en diens groote vijand, strikken spannende voor zijne ziel, komen als levende wezenlijkheden voor den geest. Of, waar hij over een beginsel handelt, brengt hij voor de levendigheid en ter gemoetkoming van het geheugen zijner hoorders, voorbeelden bij, aan het dagelijksch leven of aan de geschiedenis ontleend: "Sommigen onzer — zegt hij ergens — zouden wel "gaarne genade in voorraad hebben, ten einde haar op te leggen, "gelijk geld, dat men in een spaarpot bergt, om het in tijd van "nood er weder uit te nemen. Maar God slaat dezen weg niet met "u in. Hij kent u te goed om dat te doen. Hij weet, hoe gereed "gij zijt om dat te doen. Hij weet, hoe gereed gij thans reeds "zijt om Hem te vergeten, en hoe veel erger het dan zou zijn. "Hij belooft genade, wanneer gij haar noodig hebt, en overeen-"komstig uwen nood. Weest er dankbaar voor; zoekt genade, "wanneer gij haar noodig hebt, en gebruikt haar, wanneer gij "haar hebt, dat is alles, wat God van u verwacht. Weest dien "vaderlandslievenden Griek gelijk, die met zijn handvol getrouwen "het hoofd moest bieden aan het groote leger der Perzen. Hij "wist dat in de vlakte te gaan en zich daar aan al zijne vijanden "op eenmaal bloot te stellen, zijn haastig verderf zou zijn. Daarom "vatte hij post in eene naauwe bergengte, en wachtte zijne vijan-

---

[1]) Beroemd teekenaar, schilder en etser, te Londen in 1697 geboren, te Leicesterfields in 1764 gestorven. Hij muntte bijzonder uit door zijn talent om de zonden en dwaasheden zijner eeuw in geestig geschetste tafereelen voor te stellen.

„den één voor één af. Doet gij ook alzoo. Houdt u in de naauwe „engte van heden. Staat uwe bekommernissen één voor één te „woord, wanneer zij bij u opkomen. Waagt u niet in de open „vlakte van morgen. Gij zijt niet mans genoeg om dat te doen. „God vergt het ook niet van u.“ — Op deze wijze ging de prediker voort, en 't was, bekent de Engelsche schrijver, toen hij dit hoorde, voor hem geen wonder meer, dat de man, die zóó kon schilderen, duizenden uit het volk boeide.

Maar vooral. zegt hij verder, moet vermeld, dat de frischheid en de ernst van *gevoel* waarmede Spurgeon predikt, zeer veel bijdraagt, om zoo groote belangstelling te wekken en gaande te houden. Hij is een *geloovige*. Hij weet bij eigen ervaring, wat het is te gelooven als een Christen, en te gevoelen en te handelen als een Christen, en van hetgeen hij gelooft, is hij ten volle verzekerd. Hij vraagt niet: „Zou dit of dat zoo zijn?“ Maar hij zegt: „Zóó is het, en niet anders. Het kan niet anders zijn; God is „God; laat den Godloochenaar zeggen, wat hij wil. God is nooit „buiten zijne eigene wereld. Hij is er altijd in, en Hij regeert haar. „Eenigen leeren anders, maar zulke leeringen zijn eene leugen, — „eene gedrogtelijke leugen. Zij die voor Gods waarheid strijden, „zijn in Gods wereld nooit alleen. Zij zijn altijd omringd van „vurige wagens en ruiters. De eeuw der wonderen moge voorbij „zijn; maar de eeuw van het bovennatuurlijke is *niet* voorbij. Het „Evangelie komt van het bovennatuurlijke. Het doet zijn verordend „werk alleenlijk door de aanwezigheid van het bovennatuurlijke. „De wereld is niet vaderloos, de Kerk is niet verlaten; — zij „is het nooit geweest en zal het nooit zijn.“

De onbewimpeldheid, de nadruk en de hartelijkheid, waarmeê Spurgeon voor zijn geloof in zulke waarheden uitkomt, vormt een treffend kontrast met de afgepaste, laauwe, halfgeloovige redeneringen. die wij dikwerf over onderwerpen als de genoemde hooren. Overtuiging baart overtuiging, gevoel baart gevoel.

En dit leidt — gaat de Engelsche schrijver met eene voor hem innemende welgemeendheid en geloovige gemoedelijkheid voort — dit leidt tot een ander punt, dat in verband met het laatstgenoemde wel de *hoofdoorzaak* zal zijn van den opgang, dien de heer Spurgeon maakt. Ik bedoel de *leer* die hij verkondigt. *Zijne predi-*

king is vervuld van de groote waarheden des Evangelies, zooals de vleeschwording van het Woord, de Verzoening, de invloed van den Heiligen Geest, — waarheden, die aan de diepe geestelijke behoeften van den mensch beantwoorden. De mensch zucht naar verlossing van zijne tegenwoordige kwalen — naar de verstandelijke en zedelijke volmaking zijner natuur; en in de prediking van den heer Spurgeon is de onophoudelijke verkondiging van zijne verlossing — de onophoudelijke belofte van zijne volmaking. De stijl, de schilderachtigheid en de ernst van Charles Spurgeon zouden betrekkelijk weinig gedaan hebben, *zonder de volle verkondiging der genoemde waarheden.* Welk eene kracht Gods — roept de Engelsche schrijver (niet zonder eenige overdrijving) uit — moet dan dat Evangelie zijn, dat zich in de negentiende eeuw aan de boorden van den Theems even (?) magtig betoont, als weleer te Ephese en te Corinthe, en zulks in de handen van eenen man, die, welke ook zijne eigenaardige gaven mogen zijn, echter niet onder de wijzen, de magtigen, de edelen *dezer* wereld gerangschikt kan worden.

Hij ziet in die prediking de hand Gods die zich van zulk een werktuig bedient; hare uitkomsten, verklaart hij, zijn eene openlijke bestraffing eener zekere zienswijze, die in den jongsten tijd vrij algemeen onder ons geworden is, vooral onder diegenen onzer, welke er zich op laten voorstaan, dat zij wijzer en scherpzigtiger zijn dan anderen. Het is bij sommige lieden in de mode geraakt om over alles wat de godsdienst betreft, te spreken, als ware dit met groote moeijelijkheid en geheimzinnigheid verbonden. Al zulke punten, zegt men, hebben twee zijden, en de *negatieve* zijde, voegt men er bij, levert over het algemeen veel meer bezwaren op dan men zich gewoonlijk voorstelt. Zoo voortredenerende, beweert men, dat het een bewijs van groot verstand is, wanneer men in eenen staat van gedurige aarzeling en twijfeling verkeert, en dat, omgekeerd, *positief*, stellig zeker van iets te zijn, het bewijs van een oppervlakkigen, alledaagschen geest is. Het volk, gaat men voort, is gemeenzaam met *phrasen* aangaande de leer van het Evangelie, doch met weinig meer. Het loopt gevaar van hunne eigene meening omtrent dergelijke onderwerpen te koesteren, daaraan bijgeloovig vast te houden, en niets te weten. Van hen die eene meer gelet-

terde opvoeding ontvangen hebben, is het niet te verwachten, dat zij zich met phrasen of met beweringen tevreden stellen. De prediker is het diensvolgens aan zich zelven verpligt, om zijne prediking anders in te rigten dan voorheen. Thans, gelijk voorheen, *op het gezag der Schrift* aan te dringen, zou verloren tijd zijn. Tegenwoordig de leeringen van het Evangelie voor te stellen als vroeger, zou vergeefsche moeite wezen. De prediker moet meer beredencerd, meer kleurloos, meer gematigd zijn. Hij moet met meer schranderheid, met meer onafhankelijkheid en in een meer wijsgeerigen geest te werk gaan, en zijne stellingen op breeder en algemeener gronden aanbieden. Met andere woorden, de oude wijze van voorstelling van hetgeen de oude waarheid genoemd wordt, heeft haren tijd gehad. Whitefield zelf, indien hij wederom optreden kon, zou weinig indruk maken op ons geslacht. Dus spreekt men:

Maar ziet, — zoo eindigt de Engelsche schrijver, wiens wijze woorden ook voor zoo menig ongeloovig Protestantsch prediker ten onzent gelden — hier komt een man - geen Whitefield in stem, in voorkomen, in waardigheid, noch in genie, die desniettegenstaande, als met éénen slag zijner hand, al dat ziekelijk sentimentalisme, dat gedrogtelijk wangeloof, wegvaagt, dat voor hem even weinig is als een spinneweb op zijn pad. Hij verkondigt niet alleen de oude leer van Paulus in al de kracht van Paulus' taal (?), maar met overdrijvingen van hem zelven, die Paulus zeker niet goedgekeurd zou hebben. Deze man weet volstrekt niets van twijfelingen aangaande de vragen van waar het Evangelie komt, wat het is, of waartoe het ons gegeven werd. Op al zulke punten is hij gelijk een man, die zeker van zijne zaak is. In plaats van het er voor te houden, dat de oude beproefde leeringen van het Evangelie afgedaan hebben, verwacht hij nergens heil van, dan van haar alléén. Die wijsgeerige bepalingen, die letterkundige zifterijen, die fijne onderscheidingen tusschen hetgeen wij wél en tusschen hetgeen wij niet van een leerstuk kunnen weten, die ten laatste dáárop uitloopen, dat wij er zooveel als niets van kunnen weten, wekken zijne uiterste verontwaardiging op. Hij is de regtstreeksche, de leerstellige verkondiger der oude Paulinische waarheid, zonder de minste poging om hare omtrekken, haren inhoud of hare resultaten te verzachten; en wat is het gevolg? In waarheid! Terwijl

die geleerde heeren, die zoo goed weten, hoe er gepredikt moet worden, thans hunne diepe lessen voor ledige banken uitspreken, kan de jeugdige prediker op zijne negen duizend hoorders (en meer) wijzen en vragen: „Wie zou, bij zulk een schouwspel voor oogen, er aan durven wanhopen om het Evangelie, het goede, oude Evangelie, tot eene kracht te maken in het groote hart der menschheid?"

Men ziet uit deze over 't geheel bezadigde beoordeeling, dat Spurgeon vooral door zijn *geloovig* verkondigen van de groote waarheden des Christendoms, gepaard met *zijne* wijze van voorstelling, zulk een indruk op de menigte maakt. Zoo ook wij hier eenige sympathie voor Spurgeon's prediking laten blijken, is 't zeker niet om zijne overdrijvingen, of Calvinistische ketterijen, welke men als de leer van Paulus huldigt; 't is enkel en alleen voor zooverre hij, gansch anders dan zoovele predikanten en leeken, nog *gelooft*, en gelooft in eenige der groote waarheden, door het Protestantisme uit de Katholieke Kerk medegenomen, als: de H. Drieëenheid, de Godheid van Christus, de persoonlijkheid van den H. Geest, enz.

Maar dáárin dan ook, dat Spurgeon in die geheimen *gelooft*, hebben we de hoofdreden, waarom zijn beoordeelaar in de *Letteroefeningen* niet enkel de wijze, maar vooral ook den *inhoud* zijner prediking zoo verre verwerpt. Want die beoordeelaar behoort blijkbaar tot „die geleerde heeren", die „het er voor houden", dat al zulke „oude beproefde leeringen van het Evangelie afgedaan hebben", en het voor verloren tijd rekenen, „thans nog, gelijk voorheen, op het gezag der schrift aan te dringen". Immers die beoordeelaar dweept met de moderne ongeloovige theologie. Hij geeft in het zelfde nummer eene bittere recensie van de *Bedenkingen op het gebied der Godgeleerdheid, naar aanleiding van Brieven in Brieven.* Door S. G. Jorissen [1]). Want Jorissen, ofschoon geen Spurgeon, is, als deze, geloovig, is oud-orthodox. Jorissen gelooft aan de *historische waarheid* van 's Heeren wonderen; gelooft aan 's Heeren ligchamelijke opstanding en hemelvaart, aan zijne zigtbare wederkomst ten gerigte en aan de verrijzenis der dooden. Kortom

[1]) Tweede stuk. Utrecht, Kemink en Zoon. 1858.

Jorissen wil van de ongeloovige kritiek, welke zoo willekeurig met de H. Schrift omspringt, niets weten: „geen onderscheid wordt er door hem gemaakt" — en dat duwt hem zijn recensent als een verwijt toe — „tusschen den eenen en den anderen schrijver van de bijbelboeken"; Jorissen beweert — en dat verwijt hem zijn recensent ook —: dat „het Christendom op het geloof aan de waarheid van het *bovennatuurlijke* in de evangelie-geschiedenis rust"; voor Jorissen diensvolgens kan niemand van de theologen der nieuwe school, die dat *bovennatuurlijke* verwerpen, een Christen zijn. En ook dit natuurlijk wordt hem door zijn recensent verweten.

Men begrijpt hieruit genoeg, hoe verre — R — in de moderne theologie gevorderd is; en als hij aan Jorissen nog verwijt, dat hij 's Heeren hoogere (eeuwige) natuur uit den H. Joannes wil bewijzen en 's Heeren wondervolle geboorte als historische waarheid aanneemt, behoeft men niet meer te vragen, hoe die geleerde heer — R — zelf over Christus' Godheid denkt. Het moet ons dus niet verwonderen, dat „ook de *inhoud*" van Spurgeon's bovengenoemd geschrift hem niets minder dan „*alles te wenschen overlaat*".

Een ander staaltje van ongeloovige preekrecensie. Hetzelfde nummer der *Letteroefeningen* geeft eene beoordeeling van drie preken; daar zegt recensent v. p. over: *Doute et Assurance.* Deux Discours par Philippe Boucher [1]): „waar 't op *zaken* aankomt, staat B. op den *ondersten* trap van de drie." (De andere twee zijn D. Chantepie de la Saussaye, onder wiens geleide men volgens v. p. „naar 't vrijzinnig individualisme en conscientiarisme van Straatsburg op weg is", en Dr. J. C. Zaalberg, die zelf zijn ongeloof genoeg heeft bewezen.) „Zijn (Boucher's) standpunt is het „blindste autoriteitsgeloof, aan *Schrift* en aan Kerk beide, in „voege als dit (p. 14): L'enfer répugne aux sentimens de l'ortho„doxe comme aux vôtres, et il ne sent pas *comment* cela peut „être, mais il lit que cela est"; — .... de orthodoxe leest in de Schrift, dat er een hel is, en al begrijpt hij niet, *hoe* dit wezen kan, hij neemt het niettemin aan: zulk een autoriteitsgeloof nu

[1]) A la Haye, chez H. J. Gerretsen. 1857.

noemt recensent v. p. *„een strak kolenbrandersgeloof"*! — Een Zaalberg, — wiens ongeloovige miskenning van den Christus door pater Frentrop en ook in dit maandschrift onweêrlegbaar aangetoond is; wien Ds. Busken Huet (in *de Gids* van Maart) onmeêdoogend maar degelijk over zijn *„Biddende Jezus"* te regt heeft gezet, en die, al verklaart hij zelf rationalist te zijn, echter van Zaalberg, voor wien de Heer zooveel als een halfgod is, zulk een quasi-vroom geschrijf niet kan velen — een ongeloovige Zaalberg wordt in de *Vaderl. Letteroefeningen* geprezen als in zijne prediking op *hooger* trap te staan, dan Boucher met zijn, om gezegde reden hem verweten, *„strak kolenbrandersgeloof"*!

In hetzelfde nummer van hetzelfde maandschrift ontmoetten we eene andere plaats, welke ons op het eerste gezigt, met al dit voorgaande ongeloof in strijd scheen, doch ons bij nader inzien eigenlijk niets bleek te zeggen. 't Is eene stoute sommering, welke wél beschouwd, even goed door — R —, en Zaalberg, en v. p., als door Ds. H. M. C. van Oosterzee uit Oirschot, kon gedaan worden.

Laatstgenoemde predikant spreekt in de „Korte mededeelingen" over eenige nommers van den *Christenbode* (*Bijblad bij De Christelijke Verzamelaar door en voor het volk*), een blad, dat wekelijks wordt uitgegeven door den *Bond der Vereenigingen tot verbreiding der Waarheid* [1]). „Zij behelzen — zegt hij — lezens- en behartigenswaardige kerkelijke berigten uit onderscheidene oorden. Doch hetgeen in N°. 31 te lezen staat, aangaande een bezoek van Schotsche afgevaardigden in Nederland, is in ons oog eene zamenstelling van zoo verfoeijelijke leugens, dat wij niet alleen met verontwaardiging ons afkeurend oordeel uitspreken, maar ook niet schromen, openlijk en met onderteekening dezer aankondiging den man, die dit verslag van Dr. Thomson van Edernburg (*sic*) in het aangehaalde blaadje vertaald heeft medegedeeld, te sommeren tot het waar maken zijner lasterlijke, voor de leeraren der Nederlandsche Hervormde Kerk hoogst beleedigende aantijging. De bedoelde aantijging luidt aldus: „Onder een aantal van 2500 leeraren

[1]) Te Amsterdam, bij H. Höveker.

„(in Nederland), zijn er waarschijnlijk geen 500, die „Christus „en dien gekruisigd" prediken. Nooit heb ik dat aantal boven de „500 hooren schatten, herhaaldelijk heb ik het door zeer ver- „standige tot de Kerk behoorende mannen op niet meer dan 250 „hooren schatten." — „Het vervolg (gaat Ds. van Oosterzee voort) van dien, door laatdunkend orthodoxisme en — wat er doorgaans mede gepaard gaat — laatdunkenden geestelijken hoogmoed ingegeven brief toont nu wel van hoedanigen geest de schrijver — of misschien beter: de Nederlandsche berigtgever — is. Maar wij, die de bewustheid in ons omdragen, dat wij, zij het dan onder veel gebrek, geen zwaarder hoon kennen, dan dat wij „Christus en dien gekruisigd" niet zouden prediken, — wij mogen dien smaad niet op ons kleven laten. In dit algemeen gelezen Tijdschrift protesteer ik openlijk tegen die lasterlijke aantijging. Uit welken hoek zij komt, weet men; maar die hoek is nog niet genoeg bekend, en 't strijdt niet tegen de urbaniteit, die men in eene eigenlijk theologische discussie met regt vordert, indien wij Dr. Thomson, of eigenlijk zijnen Nederlandschen berigtgever, in openbaren geschrifte oproepen, om de boven aangehaalde beschuldiging door bewijzen te staven of als lasterlijk te herroepen. Het eerste niet *kunnende*, houd ik het er voor, dat zij het laatste *moeten*."

Aldus Ds. van Oosterzee, predikant te Oirschot. Dat is zeker stout gesproken, maar zegt eigenlijk niet veel. Al willen we den Oirschotschen predikant juist niet onder de ongeloovigen rangschikken, ook de befaamde Zaalberg waant en beweert: „Christus en dien gekruisigd" te prediken! De zich zoo driftig makende sommeerder, welke van dien, door hem zoo gebrandmerkten, „laatdunkenden geestelijken hoogmoed" niet geheel vrij schijnt — waarvan trouwens een echt Protestant uit den aard zelven van het Protestantisme niet vrij wezen *kan* — moest ons eerst gezegd hebben: *wat* hij door „Christus en dien gekruisigd" verstaat. Hij protesteert tegen de aantijging van ongeloof in een (naar hij zegt) *algemeen gelezen* tijdschrift; maar nu is 't even algemeen bekend, en het blijkt overvloedig uit dát nommer zelf waarin hij zijne sommatie plaatst, dat de *Vaderlandsche Letteroefeningen* met het moderne ongeloof zeer bevriend zijn. Immers recensent — R — spot niet

weinig met het ouderwetsche geloof van den heer Jorissen; recensent v. p. niet minder met het *„strak kolenbrandersgeloof"* van Ds. Boucher! hij zegt aangaande Zaalberg's standpunt: „'t Is mecrendeels dat der *moderne Nederlandsche theologie* onder 't hoogepriesterschap van Prof. Scholten"; en geeft Zaalberg's leerrede, waarin hij de vrije Evangeliebedieninq handhaaft en voor de wantrouwende gemeente hare geoorloofdheid en pligtmatigheid in het licht stelt, den „beschaafden en kundigen gemeenteleden in ernstige en onpartijdige overweging"! Wanneer men nu gedenkt, dat zelfs het Schotsche zendelinghuis met een orthodox bestuur vol is van ongeloovige jongelingen; wanneer men gedenkt, wat er te Groningen en te Leiden geleerd wordt, en daarbij een weinig met de theologische literatuur en den geest van vele wetenschappelijke tijdschriften bekend is - moet het wel alles behalve ongeloofelijk schijnen, dat een zeer groot deel der tegenwoordige predikanten er verre af is, van „Christus en dien gekruisigd" in den zin van den Apostel Paulus en van de waarlijk regtgeloovigen aan den volke te prediken. Duizenden lecken, die nog in een Christus, waarachtig God en waarachtig mensch, den Zoon Gods en den Zoon des menschen gelooven, klagen er niet weinig en sedert jaren over, dat zij hun dien Christus niet meer zóó van hunne predikanten hooren verkondigen. En al geschiedt dit door eenige leeraars nog *in schijn* met de gebruikelijke termen: de „wantrouwende gemeente" is te zeer van den verraderlijken zin dier voor de leus gekozen woorden overtuigd, om zich door zulk een guichelspel met de heiligste waarheden te laten misleiden. Het verwondert ons daarom niet, dat de verbittering tusschen de regtzinnigen en de ongeloovigen onder de Protestanten met den dag toeneemt, en zich ook hier weder zoo scherp in de herdachte preekrecensiën openbaart. Dit ééne V^e^ nummer van de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, van één „algemeen gelezen tijdschrift", is een enkel voorbeeldje uit velen, hoe strak ook hier te lande geloof en ongeloof in den boezem zelven van het Protestantisme tegen elkander overstaan. De *Gids* van Maart en April jl. levert een duchtig tweede voorbeeld; en als de beoordeelaar der tegenwoordige Protestantsche „stichtelijke lektuur", Ds. Busken Huet, een eerlijk man wil blijven, moet hij zijne den Katholieken gedane aantijging van *Maria-aanbidding*,

op de sommatie der *Kerkelijke Courant*, openlijk herroepen, of wij, die hem reeds, op grond van die beide artikelen, van het verregaandste ongeloof hebben te beschuldigen, zullen hem ook de ergste kwade trouw ten laste moeten leggen.

SPROKKELINGEN.

VERSCHILLEND OORDEEL. — „Dat hij... grove kleederen en altijd „een haren kleed op het lijf droeg, willen wij niet in hem goed-„keuren; maar, dat hij, bij zulk eene neiging tot dweeperij „ enz. — Aldus de heer R. H. Graadt Jonckers, in het tijdschrift *Europa*, N°. 4, bl, 83.

Zijn deze woorden van den H. Joannes den Dooper te verstaan volgens Marcus I, 6? — Foei, welk eene veronderstelling! wie zou dien grooten boetgezant neiging tot dweeperij ten laste leggen?

Maar de heer Graadt Jonckers sprak — en ziedaar het onderscheid — van den heiligen koning Lodewijk den negende!

BOUW VAN PROTESTANTSCHE KERKEN IN ENGELAND. — Als men aan eene toespraak, onlangs door den Anglikaanschen bisschop van Winchester tot eenige leeraren van zijn diocees gehouden, geloof mag slaan, dan zou sedert het jaar 1801 het bedrag van de vrijwillige bijdragen in de gevestigde Kerk, alleen met het doel om kerken te bouwen of te herstellen, tot niet minder dan elf millioen p. st. (121 millioen gulden) geklommen zijn. Het aantal nieuw gebouwde kerken in diezelfde tijdruimte bedroeg 1092; en oude kerken die herbouwd zijn 2064. Een tot dat doel te Winchester gevestigd hulpgenootschap heeft voor zijn deel 166 kerken doen bouwen, een aanzienlijk aantal vergroot, en 50,000 plaatsen meer voor het godsdienstig publiek beschikbaar gesteld.

DE TOESTAND

VAN HET

PROTESTANTISME,

GESCHETST

NAAR

DE «NIEUWE JAARBOEKEN VOOR WETENSCHAPPELIJKE THEOLOGIE» [1]).

De Nieuwe Jaarboeken voor Protestantsche theologie hebben op ons eenen diepen indruk gemaakt, en om diensvolgens de zaak al dadelijk en zonder omhaal van woorden te zeggen: de oplossing en het verval van 't Protestantisme in ongeloof staan er zoo duidelijk in te lezen, dat we 't een van ons gevorderde taak achten, hier zulke tolken des tijds te doen hooren, en er den treurigen toestand naar af te schetsen.

---

[1]) Onder redactie van Dr. D. Harting, Predikant te Enkhuizen. Met medewerking van Dr. A. H. Blom, Dr. J. I. Doedes, Ds. D. S. Gorter, Dr. J. H. Holwerda, Dr. F. J. J. A. Junius, Prof. H. C. Millies, Dr. J. J. van Oosterzee, Dr. A. Pierson, Ds. A. T. Reitsma, Dr. G. D. J. Schotel, Ds. G. W. Stemler en Ds. Visser-ring. — Eerste jaargang 1858. — Utrecht, Kemink en Zoon.

Zij getuigen niet alleen van dien toestand in onze nabijheid, maar zijn ten spiegel en naast voorbeeld, ten bewijze zelfs van den gang, dien het Protestantisme overal elders in Europa genomen heeft. Ons vaderland onderscheidt zich te zeer door belangstelling in de godsdienstige waarheid, door zucht en ijver voor wetenschap, en neemt, ondanks zijne kleine uitgestrektheid, een te levendig aandeel in de algemeene beweging der geesten, om te veronderstellen, dat de aanzienlijke geleerden en voorname predikanten, die aan de Jaarboeken arbeiden, niet zouden staan op de hoogte des tijds, en bij de gelegenheid waarin zij zijn, van te weten wat er elders verkondigd wordt, geen geestkracht genoeg zouden bezitten om het Protestantsch beginsel gevolglijk te ontwikkelen.

Nederland, om bij dat voor ons aantrekkelijk onderwerp een oogenblik stil te staan, Nederland kan zoodra het op vooruitgang, op algemeene ontwikkeling en rigting der geesten aankomt, meer dan menig ander land tot maatstaf genomen worden. De zoogenaamde hervorming, er in 't laatst der zestiende eeuw ingedrongen, hebbe het in zoo enge, zelfs onnatuurlijke grenzen beperkt; hebbe daaraan, voor een ordelijker, grootscher, oorspronkelijker geschiedenis, die eens toevalligen, met hulp van vreemden zegevierenden opstands geschonken; hebbe het in onverzoenlijke, de beste krachten verspillende partijen verdeeld, er de nationale gebreken waaraan zij zoo gunstig was in hoogen graad bevorderd, er meer zorg voor tijdelijke dan voor geestelijke welvaart, meer zucht voor bijzondere belangen dan voor de algemeene van den Staat, meer hoogmoedige verachting van anderen dan eergevoel en vaderlandsliefde ingeboezemd — zij heeft toch den edelen volksaard niet vermogen te vernietigen, niet oorsprong

en stamverwantschap, niet taal, ligging en luchtstreek kunnen veranderen, noch het land zoo van de overige wereld afsluiten, dat het, als een onmondig Israël, met de *volken* niet wilde te doen hebben dan om er van te woekeren. Het Calvinisme hebbe veel gedaan, Calvijn zelf zou hier zijn despotische rol niet hebben kunnen spelen. Nederland alzoo is gebleven wat het van nature was: een land waar de zwaarmoedige nadenkendheid van het Noorden getemperd wordt door de levendigheid, bedrijvigheid en praktische ondernemingsgeest aan kustrijke en van groote rivieren doorstroomde streken eigen. De wisseling van het klimaat van zooveel invloed op de verbeelding, en meer nog de voor den grond gevorderde zorg, welke aan de dichters doet zeggen, dat die ontwoekerd is aan de golven, strekt tot opwekking van arbeidzaamheid, vereeniging van krachten en ontwikkeling van geest; terwijl met die golven en stroomen onophoudelijk nieuwe bewoners aanspoeden, die behalve hunne persoonlijke moed, streving en ondervinding, de eigenschappen medebrengen waarop andere volken zich mogen beroemen. Drie groote, drie zeer van elkander verschillende volken inzonderheid, deelen ons als magtige naburen van hunnen geest mede. De Nederlanders hebben iets van de diepte en gemoedelijkheid der Duitschers, iets van de meerdere maatschappelijkheid en klare logica der Franschen, iets van den nutzoekenden praktischen, positieven geest der Engelschen, en desniettemin hebben zij geenen halfslagtigen of gemengden, maar zeer eigen aard, zijn zij en blijven zij Nederlanders. De eigen taal, de onafhankelijkheid, de zeer bepaalde geaardheid des lands, de meêslepende stroom der bestaande bedrijvigheid en meer dergelijke oorzaken, maken de vreemdelingen spoedig

als tot autochtonen, en brengen eene eenheid voort krachtig genoeg om deze zoo verscheidene elementen te vermeesteren, en, in plaats van er door verzwakt te worden, zich er door te verheffen en te verrijken. Schoone, bevoorregte natuur! waarbij de gebreken die er aan verbonden zijn hun gewigt verliezen. Daarin vooral ligt de veelzijdigheid, vatbaarheid en algemeenheid van den Nederlandschen geest, waardoor hij zooveel deel neemt in de groote gebeurtenissen en ontwikkelingen, hij den loop en als den her- of derwaartgaanden golfslag der tijden verkondigt. De openbare maatschappij wordt dikwerf een schip genoemd, en die vergelijking is overschoon: zij zegt ons, dat een staat, als hoogste menschelijke oorzaak, zich zelven meester is en gelijk een schip zijnen loop kan regelen en rigten, maar dat van eenen anderen kant nergens meer, dan op die hoogte der orde, blijkt, hoe afhankelijk de mensch is, en Hij die aan wind en zee gebiedt, ook de wentelingen van het lot bestiert; maar Nederland is nog bijzonder een schip, omdat het, als handelstaat, tegelijk meer van dat lot en van eigen onderneming afhangt; omdat het zoowel door zijnen geest als door zijne scheepvaart alle oorden aandoet en van overal tijding brengt, en te zwak om de gebeurtenissen te beheerschen, te krachtig om er in onder te gaan, bij uitstek door de golven der wereldzee wordt gedragen.

Het valt hard als men zijn vaderland prijzen moet om aan te toonen, dat degenen die er dwalen, ver in de dwaling moeten gevorderd zijn, en het ook in dat treurig opzigt ten spiegel des tijds kan verstrekken. Maar het is zoo; aan dien aard, waarop we als Nederlanders roem dragen, is het als gelegenheidsoorzaak toe te schrijven,

dat het Protestantisme zich binnen zoo enge grenzen in zijne verschillende tegenstrijdigheden heeft kunnen vertoonen, zich tot zulk een ongeloof ontwikkelen, en daardoor een geheel aanbieden waaruit het proces der dwaling genoegzaam is op te maken.

Even treurig is de lof dien we aan de schrijvers der Jaarboeken zelven moeten geven. Vonden we daarin slechts hoogmoedige onwetendheid, kwaadwillig opzet, of spottende ligtvaardigheid, het ware minder; althans in zekeren zin; want de dwaling zou dan meer op de oppervlakte zijn. Maar met hoogen ernst, met aanwending van wetenschap en geleerdheid, wordt daarin het ongeloof verkondigd, en ondanks gezet vooroordeel naar waarheid gestreefd met eene opregthëid, die zigtbaar blijft tot in de nevelen, met welke de dwaling noodig heeft zich te omhullen. Ook mag het als een bewijs van loffelijken ijver ter vermeerdering en verspreiding van godsdienstkennis gelden, dat, gelijk we in de Inleiding vinden, het geleerde tijdschrift, 'twelk door gebrek aan medewerking bezweken was, met vertrouwen op eene betere uitkomst wederom is opgerigt. De naam dien het draagt van *Nieuwe* Jaarboeken vindt daarin zijne verklaring. Juist die ijver, die wetenschap en geleerdheid, waaraan wij gaarne hulde brengen, zijn, onder een algemeener opzigt, zoovele redenen van treurigheid en bekommering. Daaruit blijkt, dat de dwaling zeer diep is ingeworteld, en hoezeer zulk streven eens haren ondergang veroorzaken moet, zij nog geen terugkeer der door haar vermeesterde geesten toelaat, maar steeds voortgaande met hen van de Christelijke waarheid te ontledigen, eenmaal hare laatste vreeselijke gevolgen zal moeten voortbrengen.

In 't gezegde, dat is, zoowel in de ontwikkeling die

't Protestantisme hier te lande verkregen heeft, als in de wetenschappelijke voorstelling daarvan in de Nieuwe Jaarboeken, is voor ons eene reden om de zaak grondig en met aanwijzing der oorzaken te bespreken. Ware het hier te doen om het Protestantisme te wederleggen, we zouden spoediger aan het eind zijn; wij hadden dan alweder te doen, wat men honderdmaal, ofschoon nooit te veel gedaan heeft: te wijzen op de oneenigheid welke de dwaling noodzakelijk in de geesten voortbrengt, op die verwerping der meest noodige, door de Christelijke eeuwen, ja door alle eeuwen verkondigde en bevestigde waarheden, op die zoo groote verandering, dat men blijkt vergeten te zijn wat weleer de leer der hervormers was; we zouden zelfs onmiskenbare blijken der dwaling op indrukmakende wijze kunnen aantoonen, door slechts de in de Jaarboeken voorkomende getuigenissen eenvoudig af te schrijven. Ons doel omvat meer; de Jaarboeken beschouwend als teekenen des tijds, willen we den toestand waartoe het Protestantisme gekomen is, kenschetsen naar den graad zijner ontwikkeling, en dien bijgevolg door het Protestantsch beginsel verklaren. Want slechts door dat beginsel is het historiesch proces der dwaling te kennen, is het punt dat zij reeds bereikt heeft te bepalen, en het gunstige of ongunstige harer toekomst te beoordeelen.

Het wordt ons gemakkelijk gemaakt door de Jaarboeken zelven, dewijl dezer geleerde redacteur in de eerste daarin voorkomende verhandeling den stand en roeping der Protestantsche theologie bespreekt. We zullen om die reden voornamelijk, en dus niet alleen, uit die verhandeling de bewijzen voor onze bewering putten. Zulks heeft echter dit nadeel, dat wij niet naar even strenge orde als we zouden wenschen kunnen voortgaan, dewijl die verhande-

ling, om redenen die we straks zien zullen, niet in den vorm van een wetenschappelijk betoog, maar van eenen gemeenzamen brief geschreven is.

Ons doel wijze ons den weg. Beginnen we, met het Protestantsch beginsel, het absoluut individualisme, in de Jaarboeken aan te wijzen, om er dan de gevolgen, welke er niet minder duidelijk te lezen staan, van te waarderen, en al verder den toestand te beoordeelen.

Wat door 't absoluut individualisme te verstaan zij, en hoe al aanstonds, zoowel uit den vorm als uit den algemeenen inhoud der eerste verhandeling in de Jaarboeken, blijkt, tot wat heerschappij dat individualisme in 't Protestantisme gekomen is.

Het Protestantsch individualisme is niet daarin gelegen, dat aan het van de genade geholpen individu het vermogen wordt toegeschreven de geopenbaarde waarheid te leeren kennen, gelooven en begrijpen; maar daarin, dat dit vermogen aan het individu wordt toegekend afgescheiden van de Kerk, zoodat het zonder de Kerk de geopenbaarde waarheid kennen en zich volmaken kan, en derhalve absoluut op zich zelve staande, ophoudt, althans in de orde der godsdienst ophoudt een eindig individu, eindig persoon, lid eener maatschappij te wezen. Niets eindigs staat absoluut op zich zelf.

Waarheid en genade worden aan het individu medegedeeld door middel van de Kerk en wel bepaalder door het kerkelijk gezag, hetwelk tegen den individuelen persoon overstaat als weleer de zigtbaar op aarde predikende Christus stond tegenover den Israëliet Niemand kwam tot Hem, zonder inwendige individuele genade en werkzaamheid,

zonder door den Vader getrokken te zijn. Maar wel verre dat daardoor de verschijning en werkzaamheid van Christus wierd uitgesloten, was het juist die komst van den Zoon op aarde, was het die verschijning en daad van Christus waaraan het individu zijne werkzaamheid oefende, en waardoor die trekkende genade des Vaders verkregen en bemiddelijkt werd. Hij zelf toont de noodzakelijkheid aan van zijn zigtbaar goddelijk gezag, als Hij zegt: „indien ik de werken (wonderen) „niet onder hen gedaan had die niemand anders gedaan „heeft, zouden zij geene zonde hebben." Joan. XV, 24. Behoeven we er nog bij te voegen, dat degenen die Hem volgden hunne individualiteit niet opofferden of verloren door aan dat goddelijk gezag, dat zij in Hem erkenden, te gehoorzamen, maar integendeel daardoor gevormd en ontwikkeld werden? Eene dergelijke verhouding is die van het individu tot de Katholieke Kerk, waarin Christus' historische verschijning en werkzaamheid zich voortzet. Door individuele genade en werkzaamheid komt het individu tot de Katholieke Kerk, en erkent haar als de eenig ware. Ook deze zijne werkzaamheid oefent zich aan de bestaande Kerk; ook door hare bemiddeling, dat is, door haar met Christus vereenigd bidden, wordt die inwendige genade verkregen; en als daarop de mensch zich aan haar gezag onderwerpt, hare genademiddelen ontvangt, haar onderwijs geniet, verliest hij zijne individualiteit niet, maar ontwikkelt en volmaakt dezelve. Alle maatschappij, alle waar gezag heeft ontwikkeling der individualiteit of persoonlijkheid ten doel, en er bestaat geen gezag, noch kan er een bestaan, 'twelk meer dan het gezag van Christus en zijner Kerk het individu verschoont, eerbiedigt, ontwikkelt en volmaakt. Met een enkel woord

kunnen wij de vraag uitmaken, of in de Katholieke Kerk het individu verheven, dan wel, gelijk de Protestanten haar verwijten [1]), vernietigd wordt: *De Katholieke Kerk heeft Heiligen!* Men toone ons eene menschelijke persoonlijkheid die daaraan gelijk komt. Welke individuen! Welk eene werkzaamheid hebben zij op aarde, en welk eene veel grootere in den hemel! Daarbij, men lette wel, is de onmiddellijke vraag niet, of er werkelijk Heiligen zijn, en de Katholieke Kerk wel doet hen te eeren en hunne voorspraak in te roepen, maar of het in het Katholieke stelsel ligt het individu te erkennen of niet. Laat ons, dewijl het in 't Protestantisme zoozeer om weten te doen is, er bijvoegen: dat de Katholieke Kerk sommigen dier Heiligen als *leeraren* (*doctores ecclesiae*) vereert, en slechts in haar de individuele werkzaamheid en invloed mogelijk zijn van een Thomas of Bonaventura.

Er is niets, hoegenaamd niets, dat de mensch zoo volkomen inziet, als hij het zoude willen; maar, dat ter zijde gelaten, is het eene eenvoudige, heldere, als het zonlicht stralende waarheid, dat er noch individuen zijn zonder maatschappij, noch maatschappij zonder individuen, en uit maatschappij het individu wordt geboren en door haar ontwikkeld. De Kerk is slechts bij uitstek wat alle maatschappij is, *moeder!*

Een bewijs hoezeer Kerk of kerkelijk gezag individualiteit onderstelt, levert het Protestantisme zelf.

---

[1]) Als men zijne individualiteit wil opgeven, is er, zegt Hase, geen schooner en krachtiger instelling dan de Katholieke Kerk. Alsof niet juist die Kerk 's menschen individualiteit tegen de hervorming had verdedigd. Maar de zaak is, dat de Kerk geen *absoluut* individu wil erkennen; want een individu zonder betrekking is onzin.

Het is niet begonnen met de Kerk of het kerkelijk gezag te verwerpen, integendeel het ontkende, het vernietigde, (althans *en idée*) het menschelijk individu. Naar de leer van Luther, Zwingel en Calvijn, had de mensch eene rede die volstrekt blind was voor de goddelijke of eigenlijke waarheid, had hij (en dit alleen is genoeg gezegd) geen vrijen wil, en moesten vooral zijne zinnen vernietigd worden, als zijnde het stof zooveel als het kwaad zelf! *De mensch moet zijne persoonlijkheid geheel afleggen.* „*Prorsus est abjicienda persona*": dat heette Luther de volmaking des geloofs.

Eerst daaruit volgde de verloochening van 't gezag der Kerk, niet alleen omdat dit gezag zich tegen deze de menschheid honende leer verklaarde, maar omdat ook principiëel uit de ontkenning van 's menschen waarde en individualiteit de ontkenning der Kerk en van haar gezag noodzakelijk volgde. Van daar ook dat de Lutherschen, die, van Luther afwijkende, weder meer aan 't menschelijk individu toeschreven, ook veel meer idee behielden van Kerk, van Sakramenten en in 't geheel van bemiddeling dan de Calvinisten.

Maar uit het bovenstaande blijkt niet alleen, hoe Kerk en individualiteit, en daar Kerk zonder gezag een zich tegensprekende hersenschim is, gezag en individualiteit elkander veronderstellen; men ziet er tevens uit hoe 't Protestantsch absoluut individualisme ontstaan is. Namelijk het individu dat zich in God moest vernietigen, werd God, of de mensch met God verward, en deze onbewuste verwarring weder bevestigd door hetgeen er uit volgde: dat de mensch de Kerk niet behoefde, en haar integendeel voortbragt. Want het is zonneklaar, dat geen eindig individu absoluut op zich zelve kan staan, dat de Christen de Kerk en

haar gezag veronderstelt gelijk de mensch de maatschappij, en men alzoo het individu God maakte, door het te scheiden en tot oorzaak te maken van de Kerk.

De toets van een beginsel is in zijn laatste resultaat, en alzoo de toets van een godsdienstig systeem in diens zedeleer. En hoedanig is de Protestantsche zedeleer? Geheel stoïcijnsch, dat is pantheïstiesch. Daarin wordt de mensch verheven verklaard boven wet en gebod; hij is aan de tien geboden niet onderworpen, en moet goed doen met goddelijke onafhankelijkheid, zonder gehoorzaamheid, en zonder doel te hebben in zijn geluk. Zulks wordt mystiesch ingekleed, door het zeggen dat Christus voor ons aan de wet voldaan heeft; alsof Christus de orde was komen vernietigen, en het schepsel aan het gebod en het gezag van zijnen Schepper onttrekken!

Of nu de Protestanten dien zamenhang van het absoluut individualisme met het pantheïsme weten of niet weten, laten we hier ter zijde; het is genoeg, dat het individualisme 'twelk zij blijven vasthouden, deze oorspronkelijke beteekenis heeft, en geen andere gevolgelijke beteekenis toelaat.

Tot wat heerschappij dat absoluut individualisme onder de Protestanten gestegen is, blijkt reeds uit de eerste in de Jaarboeken voorkomende verhandeling.

Om het aan te toonen, bepalen we ons vooreerst bij haren *vorm* en *algemeenen inhoud*.

'tGeen we van den vorm dier verhandeling hebben op te merken, betreft die verwarring van het bijzondere of huiselijke met het openbare, welke van Katholieke zijde meermaal en bijzonder aan de Calvinistiesch-gezinde Protestanten verweten is. Zij komt voort uit het absolutistiesch

individualisme, 'twelk alles verwart in het *Ik*. Intusschen zou het ons geenszins verwonderen, indien bij den heerschenden kunstsmaak, zelfs Katholieken onze opmerking te streng achtten, en hun gevoel van welvoegelijkheid (*quod decet*) minder gekwetst vonden door den vorm of inkleeding voor de eerste zoo gewigtige verhandeling gekozen. Wij leven in een democratischen, door en door Protestantschen, dat is pantheïstischen tijd, waarin het absoluut *Ik*, waarin de mensch, als ware hij God, overal aan 't hoofd treedt, waarin de individualiteit als eenigst en opperst beginsel geldt der wetenschap, wetgeving en staatsorde; waarin het mogelijk geworden is, dat het algemeene stemregt tot grondslag der openbare maatschappij werd verklaard! en er zoo weinig gevestigde *historische orde* bestaat, dat — schande voor Europa, maar vooral voor Frankrijk! — een gelukzoeker eensklaps aan 't hoofd der staten opkomen, en, door huichelarij, door absolute rede en zoogenaamde gematigdheid bewerkende wat zijn voorganger bewerkte door materialistiesch geweld, de rol spelen kan eens keizers van 't *idee* [1]).

Is het te verwonderen, dat in zulk eenen tijd, de letteren, door verwarring van alle genera, de verwarring der maatschappij weêrspiegelen? dat een groot Katholiek schrijver en dichter zich verwaardigen kan, een genie na te volgen, dat zich gevormd heeft op straat [2]), en er

---

[1]) Gode zij dank, aan zijn congressen, zijn afschuwelijken aggressieven vrede, zijn discoursen, is in zoover een eind, dat hij de wapenen heeft moeten aangrijpen. Wij zeggen in zoover, want het is te vreezen, dat hij op nieuw de vorsten bedriegen zal, en men toevlugt zal nemen tot de *valsche bemiddeling* eigen aan dezen tijd, tusschen regt en onregt, tusschen ja en neen.

[2]) We bedoelen het Engelsche drama Alexis, waarin in navolging van Schakespeare het tragische vermengd wordt met het

zoo velen zijn welke de revolutie bestrijden, middelerwijl ze door hun revolutionairen stijl de groote weldaad des Christendoms miskennen: individu van maatschappij en huiselijke orde van openbare te hebben onderscheiden?

Maar wat men er over oordeele, wij zeggen ons gevoelen en vinden reeds op de eerste bladzijde der Nieuwe Jaarboeken, een teeken van het individualistiesch, echt revolutionair beginsel, van het absoluut alverwarrend *Ik*. Daar lezen we als titel eener verhandeling:

„HET STANDPUNT EN DE ROEPING DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP VAN DEN TEGENWOORDIGEN TIJD."

Grootsch onderwerp! wel voegend aan den WelEerwaarden Zeer Geleerden heer Redacteur, want hij is het die spreekt. Maar hoe luidt de titel verder?

„Open brief aan ..... door D. Harting."

Inderdaad, de heer Harting begint te spreken tot zekeren aan 't publiek geheel onbekenden vriend:

„Waarde vriend!

„Terwijl ik gereed sta de leiding eener zaak op mij „te nemen, die tot de beoefening der godgeleerde weten„schap in ons vaderland in naauwe betrekking staat, „gevoel ik behoefte om rekenschap te geven van mijne „denkbeelden omtrent het standpunt, waarop die weten„schap is geplaatst, en omtrent de roeping, welke haar, te „midden van den strijd der meeningen, voor de toekomst „gegeven is."

Het gevoel dat de heer Harting betuigt te ondervinden, is bijzonder natuurlijk en strekt hem tot eer; 't is het gevoel eener op hem rustende verpligting. Hij treedt

---

burleske. Indien de wereld heden bijzonder gelijkt op de bekende ontmoeting van een lijkstatie en een troep muziekanten, is dit daarom minder kwetsend en leelijk?

niet bloot *openlijk*, hij treedt in 't *openbaar* op, als redacteur aan 't hoofd geplaatst eener zeer openbare onderneming. Want zoo iedere wetenschap van zekere koninklijke natuur, en slechts in openbare maatschappij mogelijk is, de godgeleerdheid is openbaar bij uitstek, en heeft, door de ongodsdienstigheid der tijden, haar wezenlijk regt niet verloren, aan 't hoofd aller wetenschappen te staan. Nergens derhalve werd meer gevorderd, zich aanstonds te wenden tot het publiek, om daaraan zekere rekenschap af te leggen. Maar moet dat op die wijze geschieden, in een open brief aan ..... zeker iemand? Ziedaar eenen vorm die alle vormen kwetst. Wij zouden het willen vergelijken bij de democratische handelwijze van den Noord-Amerikaanschen gezant, welke bij eene plegtige gelegenheid aan 't hof van koningin Victoria, niet dan in gewone burgerkleeding wilde verschijnen; maar de heer Harting drijft het nog verder. Het is niet zoozeer een *open* als wel een *geopende* brief; immers niet alleen niet gerigt tot het publiek hetwelk hij behoorde toe te spreken, maar waarin dat publiek bepaaldelijk wordt uitgesloten, en de heer Harting zich niet ontziet van te zeggen, dat hij er liever niet mede wil te doen hebben, omdat hij, behalve eene andere reden waarover we straks zullen spreken, niet houdt van zekeren *deftigen trant*, en *het publiek in welks handen hij de Jaarboeken zegt te wenschen, uit zeer verschillende bestanddeelen is zamengesteld.* Gansch niet vleijend voor de lezers der Jaarboeken! Na de aangehaalde woorden over de behoefte van rekenschap te geven, vervolgt hij aldus:

„Ik stel mij daartoe voor, aan u te schrijven, mijn „vriend! omdat ik over zulk een even teeder als veel-„omvattend onderwerp liever op ongedwongen, vertrouwe-

„lijken toon met iemand van gedachten wissel, wiens ge-
„voelens niet al te zeer van de mijnen verschillen, dan
„dat ik mij op deftigen trant en met een vormelijk betoog
„rigt tot het uit zeer verschillende bestanddeelen zamen-
„gestelde publiek, in welks handen ik de Nieuwe Jaar-
„boeken wensch, en mij tegenover zoo velen, wier scherp-
„ziende blik verder dan de mijne reikt, aan eene onder-
„neming waag, die mij wel eens op een: *Conantur tenues*
„*grandia* e. q. s. zou kunnen te staan komen" (bl. 1).

Niet wel geplaatste zedigheid of beschroomdheid brengt meermaal onbeleefdheid voort. Maar wat daar van zij, 't is als wij gezegd hebben: het publiek wordt bepaaldelijk uitgesloten. En desniettemin is dat alles toch ten behoeve van 't publiek gedrukt, en zal dit zijne aandacht moeten schenken aan het gesprek van den heer Harting met zijn vriend! Een dergelijke vorm of wending moge voegen aan een schrijver of schrijfster van romans, zij voegt niet aan den heer Harting. Hoe dan gevoelt hij niet, dat dit beneden de wetenschap, beneden zijne stelling en zijne eigen waardigheid is, zich dus ten schouwspel te geven, en, om het op zijn zachtst uit te drukken, als bij een tooneelvertooning een gewaand gesprek te houden met een ander ten aanhoore en ten gevalle van het inderdaad uit zeer verschillende bestanddeelen zamengestelde publiek?

Het ontbreekt den heer Harting geenszins aan vermogen zich op deftigen trant uit te drukken; veeleer herinnert zijn stijl aan den Protestantschen kansel, en sleept in eenigzins te ruimen tabbaard. Evenmin mag het betwijfeld worden, of de eerste woordvoerder en redacteur van een wetenschappelijk tijdschrift bij magte zij een vormelijk betoog te schrijven. Neen, de ware reden is niet zoozeer te zoeken in hem zelven, maar in den treurigen

toestand van het Protestantisme, waaraan bijzonder de absoluut-individualistische, valsch-romantische vormen des tijds beantwoorden, en tot welker aanwending hij zich daarom te eer verleiden liet. Onder dat opzigt zou men den heer Harting kunnen prijzen, dat hij, *als Protestant*, het standpunt der Protestantsche theologie willende beschrijven, eenen vorm gekozen heeft die aanstonds te kennen geeft, tot hoever daar de individualistische verwarring gestegen is.

Inderdaad wordt door dien briefvorm de toestand van 't Protestantisme aanstonds aangeduid. Het Protestantsch publiek is uit zoo verschillende bestanddeelen zamengesteld, of, gelijk we 't later van den heer Harting zullen hooren, zoo uiterst verschillend en verdeeld, dat iedereen met iedereen twisten, maar niemand tot allen of velen spreken, en daarbij in overeenstemming blijven kan. Eenen vriend te vinden waarmede men het op stuk van godsdienst volkomen eens zij, is zelfs niet mogelijk, en er schiet niet over dan te doen wat de heer Harting gedaan heeft, zich te wenden tot een vriend *wiens gevoelens niet al te zeer verschillen* om er een geleerd en vreedzaam gesprek mede te kunnen voeren.

We zeggen een gesprek: want voor een man van wetenschap als de heer Harting, is daarbij aan geen „*vormelijk betoog*" te denken. In het Protestantisme, hij zelf erkent het, heerscht de grootste verwarring: is het nu mogelijk over eene verwarde, uitermate verwarde zaak een vormelijk betoog, dat is, een streng ordelijke en overtuigende verhandeling te houden? Buiten twijfel; evenwel op voorwaarde, dat men het beginsel dier verwarring niet zelf aankleeft, maar van elders een beginsel van orde ontleent, om die geheele zaak te veroordeelen. Maar

een dergelijk betoog te houden, wanneer men zelf van 't beginsel der wanorde uitgaat, en als Protestant de ontwikkeling en toestand van 't Protestantisme te beredeneren als die van een organiesch zich voltooijend geheel: zulks is ten eenemaal onmogelijk. Wat kan een Protestant in dergelijke omstandigheid doen? Zich houden aan algemeenheden, die hij zeer nadrukkelijk kan voorstellen, dewijl iedereen ze aanneemt, en ze volstrekt niets afdoen; verder met groote voorzigtigheid waardoor hij niets bepaalds verzekert, noch tot iets bepaalds gehouden wordt, eer feiten dan begrippen voorstellen; en zoo het toch tot eene beoordeeling komen moet, hier wat toegeven, daar wat afdingen, twijfelingen opperen, vragen stellen, slechts met voorbehoud verzekeren, beginnen en niet eindigen, kortom niet de zaak zelve aangrijpen maar *zoo wat over de zaak* spreken. Men kan het daartoe alweder niet beter aanleggen dan de heer Harting het gedaan heeft. Hij wil, zegt hij, geen *vormelijk betoog* leveren, maar *gedachten wisselen op ongedwongen toon met eenen van hem niet al te zeer verschillenden vriend.* Maar nog een andere zwarigheid heeft de heer Harting weten te vermijden. Die vriend, welke niet al te zeer verschilt, verschilt toch, en zou het, door te antwoorden, moeijelijk genoeg kunnen maken. Wat doet de heer Harting? Hij schrijft eenen brief, waarop zijn vriend en alle mogelijke vrienden zooveel aanmerkingen en tegenwerpingen kunnen maken als hun goeddunkt; zij worden niet medegedeeld, en men blijft alzoo in twijfel of ze van den geleerden briefschrijver wederlegd of beaamd zouden worden.

Er was voor 't netelig onderwerp geen beter wijze van behandelen mogelijk. Een particuliere brief, welke natuurlijker wijze geen vormelijk betoog bevat, en gerigt

is aan een enkelen vriend die niet al te veel verschilt, en er toch over denken kan naar believen, ziedaar eenen bij uitnemendheid voor de zaak passenden en haar daarom uitdrukkenden vorm. Men zou het fijn geslepen kunst achten, indien de heer Harting minder bleek opregt en gemoedelijk te zijn. 't Is integendeel aan zekere naïeviteit, niet ongewoon in ware geleerden, toe te schrijven, dat hij, in zijn spreken, het geheele Protestantsche wezen zoozeer weerspiegelt.

Om dezelfde reden wordt ook door *den algemeenen inhoud* de toestand zoozeer gekenmerkt.

Om dat kenmerkende door eene tegenstelling te verduidelijken, zullen we eens veronderstellen, dat wij verslag hadden te geven van den stand der Katholieke theologie: waarbij we echter verzoeken in 't oog te houden, dat we dit hier onvoorbereid en alleen doen, om de treurige armoede der van den heer Harting behandelde stof te doen gevoelen.

Wij zouden dan beginnen met te zeggen, dat de Katholieke theologie grootelijks is vooruitgegaan. Haar, om de verscheiden beoefening die ze toelaat, verdeelende naar de drie grondbetrekkingen der orde: 1. in eene *positieve historische*, 2. in eene *speculatieve*, 3. in eene *mystische*, zouden we aantoonen, dat, terwijl in de middeleeuwen de historische zijde weinig beoefend werd, en na dien tijd eene ontwikkeling verkreeg waarbij integendeel de diepere beoefening verminderde, thans zekere universele streving plaats heeft om van alle zijden in de waarheid in te dringen. Weder bepaalder de theologie zelve, naar gezegde grondbetrekkingen verdeelende 1. in het deel dat handelt over de middelen der bovennatuurlijke *zekerheid*, 2. in een ander dat handelt over de eigenlijke dog-

matiek en haar grondvorm of type, en 3. in een laatste deel hetwelk zich met de praktijk en hare voorschriften bezig houdt, zouden we in ieder dezer deelen een verblijdenden voortgang hebben aan te toonen. 1. Wat de zekerheid betreft: schoon er, onzes erachtens, nog veel te doen overblijft, is het toch ontegensprekelijk, dat de vraag, hoe de mensch de bovennatuurlijke waarheid leert kennen en tot de Kerk komt, veel naauwkeuriger is uitgelegd en toegelicht; dat ook, door den voortgang in de kennis der talen, der archeologische en historische studiën, de authenticiteit en zin des bijbels meer bepaald is aangetoond; ofschoon we vreezen zouden te bevinden, dat de mystische beschouwing minder ontwikkeling heeft verkregen. 2. Aangaande de meer eigenlijke dogmatiek is het niet minder in 't oog loopend, dat men die veel meer heeft leeren begrijpen, zoowel in haren organischen zamenhang, als hoe door historischen invloed zich dat organiesch geheel meer bepaald heeft uitgedrukt en is omschreven geworden. 3. Wat eindelijk de praktische theologie of moreel aangaat: niet alleen is men in de laatste tijden dieper doordrongen geworden van de behoefte, om de moreel in verband met de dogmatiek te verklaren, maar haar zelve ook minder abstract, meer in betrekking met de orde des menschelijken levens te behandelen; terwijl men ten gevolge derzelfde breedere opvatting, meer in aanmerking heeft genomen, dat het zoowel gold het goede te doen en in dengd te vorderen als het kwade te laten, en de ascetische werken vlijtig worden gelezen en bestudeerd.

Verder kunnen we zoo spoedig niet zeggen, waar en in wat orde we zouden handelen over de oorzaken die dezen voortgang 'tzij bevorderd, 'tzij belemmerd hebben; het is

geene kleinigheid in zulk een omvattend onderwerp de dingen op hunne plaats te stellen; maar in allen geval we zouden moeten spreken over de gewigtige dogmatische uitspraken der Kerk, over den deels voor-, deels nadeeligen invloed der Protestantsche studiën, over de gevolgen van 't gemis aan een genoegzaam aantal Katholieke academiën, gevolgen die niet allen nadeelig waren, zelfs niet voor de wetenschap, dewijl deze daardoor meer in verband bleef met kerkelijk leven en praktijk. We laten het daarbij. 't Is genoeg om aan te toonen, welk een schoon en grootsch panorama we zouden hebben te overzien!

Daarmede vergelijke men datgene waartoe een man van wetenschap als de heer Harting genoodzaakt was zich te bepalen.

Kon hij positieve historische, speculatieve en mystische theologie onderscheiden? Onmogelijk; dat onderscheid bestaat in het Protestantisme niet. Met wat ijver daar de kerkelijke geschiedenis bestudeerd worde, de uitkomsten hebben geene theologische waarde. De Protestant, voor wien de overlevering geen gezag heeft, verkrijgt door die studiën slechts meer kennis van 'tgeen op zekeren tijd, in zeker land, door zekere menschen geloofd werd, maar daarop is niets voor hem te bouwen. Zelfs begint men eindelijk te begrijpen, dat ook de bijbel historiesch, en van menschen geschreven is; zoodat men, als Protestant, zelfs de H. Schriftuur niet tot *positieven* grondslag nemen kan.

Evenmin kon hij onderscheid maken tusschen speculatie en mystiek. Want in hetzelfde absolute *Ik* worden door het Protestantisme God en de mensch, oneindig en eindig, rede en openbaring verward. Er ontstaat dien ten gevolge tegenstrijdigheid, en weder als gevolg daarvan geen *ver-*

scheiden behandeling der theologie, maar onverzoenlijke tweespalt tusschen twee partijen: tusschen de rationalistische, welke van geen geheim, en de orthodoxen, welke van geen rede willen weten, onderwijl de middelmatige verstanden van alles door elkander haspelen.

Waarover dan handelt de heer Harting? Slechts over één punt: het bewijzen der waarheid. Alzoo alleen over dat deel der theologie welk zich met de middelen van zekerheid bezig houdt, of hetgeen men de *subjectieve* zijde der wetenschap kan noemen [1]). De reden ligt voor de hand: hoe zal daar over ontwikkeling van objectieve waarheid gesproken worden, waar geen objectieve waarheid of dogma meer erkend wordt? Het Protestantisme is heden niet meer dan eene absolute methode, is een *Ik* of subject dat bezig is de waarheid te zoeken en haar van niemand wil leeren. De heer Harting heeft dus reeds daardoor, dat hij zich tot de vraag der zekerheid bepaalt, den toestand van het Protestantisme duidelijk gekenmerkt, en over zoo weinig gesproken omdat er over niets meer te spreken viel.

En in hoeverre kon de heer Harting nog over de zekerheid spreken? Hij kon slechts zeggen of aan-

---

[1]) De verdeeling van subjectief en objectief en de vereeniging van beiden, is eigenlijk slechts een *onderdeeling* en behoorde op de geheele orde der wetenschap niet te worden toegepast. Dat men er, als ware het hoofdverdeeling, allerlei toepassingen van maakt, is een gevolg van 't heerschend subjectivisme. *Vooral behoorde men zich te wachten de termen van subject en object op het geheim der Triniteit toe te passen.* Al wat slechts ordelijk is, heeft analogie met dat geheim; dat spreekt van zelf; maar al wat ordelijk is, wijst niet evenzeer op volkomenheid. Zoo wijzen *tijd*, *plaats*, en tijd en plaats zamenvattende *beweging* te zeer op het verdeelde of onvolkomene der stoffelijke *oorzaak* en *eenheid*, en beider *vereeniging*, om er de absolute orde door te leeren vatten.

toonen, dat men onzeker is, en eenen anderen nog niet te bepalen weg moet inslaan. Dat doet hij werkelijk, en stelt het Protestantisme voor als den eenen grond van zekerheid na den anderen verwerpende, alzoo niet in voor- maar in achteruitgang; ten ware men het als een betrekkelijken vooruitgang wil doen gelden, dat men meer en meer overtuigd wordt, zich grootelijks bedrogen te hebben, en van nieuws af aan te moeten beginnen.

Wij Katholieken hebben in onze theologie een organiesch, zich in de eeuwen ontwikkelend stelsel, een groot historiesch gebouw voor oogen, en het moet ons gemakkelijk vallen te zeggen: dáár is het uitnoodigend portaal waardoor men binnengaat, dáár verlengen zich de beschermende muren en gewelven, dáár staat de toren die ten hemel wijst, of breidt zich het koepeldak als gedaalde hemel over het heiligdom uit. Maar een Protestant bevindt zich te midden van bouwvallen, van vóór hunne voltooijing reeds in puin gestorte daken, mislukte namaakselen der Katholieke Kerk. Waar zal hij over spreken? Over het Protestantsch gebouw? Dat ware niet ter zake gaan, ware spreken over 'tgeen niet bestaat, en is van een man van wetenschap niet te verwachten Hij kan slechts spreken over de kunst van bouwen, of hoe men het gebouw behoort op te trekken. En welke kunst of methode zal hij aanprijzen, indien hij even getrouw aan zijn beginsel als opregt is? Hij zal zeggen: wat gij gebouwd hebt was half werk, was niet consequent, niet één, en daarom is het ingestort. Hoe zult ge uw beginsel ontwikkelen tot een geheel, middelerwijl gij het verzaakt? Uwe symbolen, uwe belijdenis, uwe H. Schrift waren te Katholiek, rustten op gezag en vorderden onderwerping van het individu. Haasten we ons derhalve om

af te breken wat er nog van overschiet, en maken we van de ondervinding, waardoor we zooveel wijzer geworden zijn, gebruik: zoeken we eerst naar eenen vasten grondslag, zoeken we dien met verwerping van volstrekt alle gezag, met absolute vrijheid! alsdan mogen we „ons vleijen met de hoop, dat de toe-„komst ons, bij *voortgezet onderzoek*, de eenheid zal doen „wedervinden, die in den strijd tegen gezag en over-„levering voor eenen tijd verloren ging" (bl. 27).

Zoo dan spreekt ook de heer Harting. Het schijnt ironie: maar dat wij hem daarbij niets toedichten, dat de algemeene inhoud van zijn schrijven is als wij gezegd hebben, zal overvloedig blijken bij eene meer bijzondere beschouwing, waartoe we thans overgaan.

Het Protestantsch individualisme kon om zijn absoluten aard geen historischen invloed verkrijgen, dan door despotisme, maar bragt om dezelfde reden het ander uiterste voort, en deed alle gezag der hervormers, der symbolen, der Schriftuur, der Openbaring, zelfs dat der rede verwerpen.

Het naast en meest in 't oog loopend gevolg van 't individualisme, en waarover we derhalve het eerst hebben te handelen, is de verwerping van de oorzaak der orde, dat is van het gezag. Daarbij zullen we meer in de gelegenheid zijn den heer Harting te laten spreken. Om de voorstelling tot zeker geheel te maken, zullen we van vroeger dan hij, dat is van de hervorming af beginnen, totdat we, hem achterhaald hebbende, uit zijne woorden kunnen doen zien, hoe 't absolute *Ik* zich steeds meer doet gelden,

en men eindelijk zoo gevolglijk is van volstrekt alle gezag te verwerpen.

Luther sprak meermalen zijn bewustzijn uit, dat hij een geheel nieuwe wijze van denken en doen, eene geheel nieuwe orde van zaken kwam invoeren. „Ons Evangelie", zegt hij, „heeft God lof, veel groot goed uitgewerkt. Te „voren (vóór mij) wist niemand wat Evangelie, wat „Christus, wat doop, wat biecht, wat sakrament, wat „het geloof, wat geest, wat vleesch, wat goede werken, „wat de tien geboden, wat het Onze Vader, wat bidden, „wat lijden, wat troost, wat echtstaat, wat ouderen, wat „kinderen, wat heer, wat knecht, wat dienstmaagd, wat „duivel, wat engel, wat wereld, wat leven, wat dood, „wat zonde, wat regt, wat vergeving der zonde, wat „God, wat bisschop, wat pastoor, wat kerk, wat een „Christen, wat het kruis zij; summa: wij wisten vol„strekt niets van 'tgeen een Christenmensch weten moet" [1]). Welk een even diepe, alomvattende omwenteling was dan de hervorming! Zoo heeft de Zoon Gods zelf niet gesproken.

Maar eene geheel nieuwe orde in de wereld in te voeren, (vooral wanneer zij gelijk de daar beschrevene zoozeer van de vroeger bestaande verschilt) is een van beiden: óf iets goddelijks óf iets hoogst misdadigs, en vordert uit dien hoofde behalve de gewone middelen van overreding, óf mirakel óf despotiesch geweld.

Door mirakelen is het Protestantisme niet uitgebreid en gevestigd, derhalve door geweld; en zoo is 't ook werkelijk geschied. Door en onder schromelijke volksberoerten en oorlogen is de hervorming het eerst gevestigd en verspreid,

---

[1]) Luth. W. Walch. XVI, 2013.

en van daar dat zij ophield zich uit te breiden, zoodra men met oorlogen voor haar ophield. Slechts binnen de grenzen van ieder land besliste toen de tijdelijke magt. Want al vroeg (1555) was het zelfs als rijkswet aangenomen, dat ieder vorst over de godsdienst zijner onderdanen besliste: *Cujus est regio ejus est religio.* Zoo veranderde men in de Paltz minstens viermaal van godsdienst naar de gezindheid der elkander opvolgende vorsten. Wat men heden *vrijheid van godsdienst en geweten noemt*, was een onbekende zaak; niet daarvoor werd gestreden, toen Protestanten door Protestanten als ketters werden ter dood veroordeeld; en op de grove, nog heden uitgebazuinde onwaarheid, als zou die vrijheid het doel der hervorming geweest zijn, antwoordt een Katholiek schrijver met den welverdienden spot: dat men in menig oord Roomsch of Gereformeerd naar bed ging, en tot zijne verbazing Luthersch opstond! Zoo groot was de vrijheid van godsdienst!

Maar, zoo uit dat geheel nieuwe en met de orde strijdige der hervorming zulk een despotisme moest volgen, en zij reeds daardoor een heillooze dwaling doet veronderstellen, het beginsel zelf waarvan zij uitging verklaart het duidelijker, en doet tevens zien, waarom zij ten laatste die anarchische verwarring voortbragt waarvan we de beschrijving aan den heer Harting zullen ontleenen.

Dat beginsel, het van maatschappij onafhankelijke en derhalve absolute *Ik*, waarin oneindig en eindig verward worden, is vol van ontelbare tegenstrijdigheden, is het ideale zwart, en dienovereenkomstig even despotiesch als anarchiesch. Kan er iemand willekeuriger, geweldiger, despotischer zijn, dan hij, die God meent te vatten in zijn *Ik*? Wat ontziet hij, of waarboven acht hij zich niet

verheven? En wie beschrijft weder de anarchie, die er volgen moet, wanneer een iegelijk zich aldus tot absolute individualiteit verheft en vergoodt? Waarlijk het is begrijpelijk, volkomen begrijpelijk, dat de twee voornaamste hervormers, Luther en Calvijn, de grootste despoten en de grootste democraten tevens zijn geweest; dat het Protestantisme bij zijn opkomst aanstonds zooveel despotisme tegenover zooveel anarchie heeft voortgebragt; dat het Calvinisme, als meer aan 't wanordelijk beginsel getrouw gebleven dan 't zich matigend Lutheranisme, veel minder uitbreiding heeft kunnen verkrijgen [1]), noch de heerschende godsdienst worden van eenen grooten staat, het zich ten allen tijde meer door heerschzucht en geest van opstand heeft onderscheiden, en helaas zoo weinig Calvinistiesch-gezinden tot de Katholieke Kerk terugkeeren.

Maar het volstrekt onwettig en derhalve despotiesch gezag overwon in het begin en moest meer en meer voor de anarchie wijken. Waarom?

Omdat het Protestantisme, ten einde te blijven en zich niet aanstonds weder op te lossen, genoodzaakt was zich te ordenen, hetwelk zonder gezag onmogelijk is, en slechts door een onwettig, met de absolute vrijheid van 't principe strijdig gezag kon plaats hebben.

Omdat het niet alleen de natuur, maar het Katholicisme waarvan het was afgevallen, niet zoo spoedig in zich kon overwinnen, daardoor nog lang, ook onder kerkelijk opzigt, katholiseerde, en, ondanks zijn hoofdbeginsel, gezag verlangde.

---

1) Nog heden maken de Gereformeerden, ofschoon meestal geen eigenlijke Calvinisten meer, in geheel Europa slechts zeven millioen uit; een betrekkelijk gering getal.

Omdat de dwaling bijzonder in haar begin zich daardoor van waar geloof en ware wetenschap onderscheidt, dat zij zich weinig of niet bewust is, zich derhalve verliest in 't objectieve en de methode of subjectieve zijde geheel vergeet. Zoo besliste Luther, en beslisten de hervormers tegen elkander, zonder te bedenken, welk regt zij aan een ieder hadden toegeschreven. Het uiterst subjectivisme bragt aanstonds het uiterst objectivisme voort. Men kan het eenigermate vergelijken bij een kind 'twelk nog zoo weinig zelfbewustzijn heeft dat het van zich in den derden persoon spreekt, en in plaats van *Ik* te zeggen zich bij zijnen naam noemt.

Eindelijk omdat eene dergelijke vergetelheid nog bijzonder in het Protestantisme moest plaats hebben, dewijl het oorspronkelijk meer uitging van gevoel dan van gedachte, en ontstond uit ascetiek, uit praktijk, niet uit leer. Wij zien dat proces in Luther. Hij begon met praktijk, met zich door valsche ascetiek met God te vereenzelvigen, en eerst daaruit ontstond de leer die aan een ieder dezelfde absolute individualiteit toeschreef. Datzelfde proces heerschte dientengevolge in de ontwikkeling van het Protestantisme: het werd van mystiesch en piëtistiesch hoe langer hoe meer abstract, werd zelfs eene scholastiesch beredeneerde theologie, en het principe, gloeijend en orgiastiesch in zijnen oorsprong, koelde zich ten laatste zoozeer af, dat het gedachte, dat het idee werd, en eerst toen was men in staat om te begrijpen, dat aan ieder hetzelfde absolute regt toekwam, en leerde eens anders *Ik* ontzien.

De Protestantsche geleerden stellen de hervorming en het Protestantisme voor als een bezinning, een dieper ontwakend zelfbewustzijn. Hoe kunnen zij zich zoo bedriegen! Dat het Protestantisme zeer subjectief is, en slechts met

het *Ik* te rade gaat, is zeer waar. Zoo doet ook een eigenzinnige, en ook van hem zegt men, dat hij vrij wat, of te veel zelfbewustzijn heeft. Maar dat soort van zelfbewustzijn moet niet verward worden met waarachtige *zelfkennis*. Zoo verre was het er af dat het Protestantisme eene bezinning, een waarachtig zelfbewustzijn was, dat men eerst in onze dagen zijn eigen subjectivistiesch principe is beginnen te begrijpen, waarnaar ieders *Ik* even vrij is, en in het Protestantisme volstrekt geen gezag kan bestaan. Mag het zelfbewustzijn heeten, zich niet eens bewust te zijn van zijn hoofdbeginsel?

Maar dat bewustzijn moest eindelijk ontwaken, en moest het zoo gewis, als rede den wil bestiert, en de wil in rede zijn grond zoekt. De steeds toenemende twisten, welke niet waren te onderdrukken, de aanvallen tegen 't Katholiek gezag, waardoor men *het* gezag in 't algemeen altijd meer leerde ontkennen, de mislukte pogingen om een objectief stelsel te gronden, en die dus telkens noopten tot de subjectieve methode terug te keeren, de opwerpingen der Katholieken die het tegensprekende van een Protestantsch gezag aantoonden, de zich ontwikkelende wetenschap, welke te gelijk én meer consequentie vorderde én het Protestantisme buiten zijn enge perken dreef, vooral de uit het Protestantisme geboren en er daarom zoo magtig op terugwerkende pantheïstische wijsbegeerte, welke leerde wroeten in het *Ik*: deze waren de hoofdoorzaken die het eene onregtmatig gezag na het ander: het gezag der hervormers, der symbolen, des Protestantschen bijbels, des zoogenaamden woords Gods, deden verwerpen, en het absolute *Ik* zegevieren in eene algemeene verwarring.

Dit soort van vooruitgang hebben we thans in zijne voornaamste stadiën voor te stellen.

Luther's despotisme.

Luther verwierp volstrekt alle gezag, dat der Kerk en des rijks, der overlevering en geschiedenis, der geheele bestaande orde, der natuurlijke grondwet, dat is der rede zelve. Zich van alle betrekkingen losscheurende, stelde hij zich als absoluut, en buiten de wereld.

Maar met welk regt wilde hij dan een zoo radicale en algemeene hervorming invoeren als in zijn straks aangehaalde woorden beschreven is? Wie tot niemand in betrekking staat, tot geene orde behoort, heeft geen regt daar eenig gezag in uit te oefenen, tenzij hij zelf een boven die orde verheven gezag bezit. Dat nagaande komen we aanstonds tot het besluit, dat Luther die zich buiten de geheele orde, buiten alle betrekkingen, buiten de geheele zedelijke wereld plaatst, en desniettemin die orde, die betrekkingen, die geheele wereld wil hervormen, zonder zich op iets anders te kunnen beroepen dan op zijn eigen meening of individualiteit, — de grootst mogelijke despoot is, en zich zelven maakt tot God. Want God alleen staat absoluut op zich zelven, en heerscht en bestiert desniettemin. Tot Hem wordt alles gerefereerd, Hij zelf tot niets.

Overdrijven we met te zeggen, dat Luther het gezag of de wet der rede niet erkent? Geenszins! Toen hij leerde, dat de mensch *zijne persoonlijkheid moet afleggen en zich laten verzwelgen in het woord Gods*, sloot hij waarlijk de rede niet uit, spiegel en uitdrukking der booze en ter vernietiging bestemde eindige natuur. Door het godsdienstig gezag te ontkennen, is hij feitelijk oorzaak geweest, dat men zich op de rede beroepen heeft, en deze ten troon is geklommen boven de openbaring; maar be-

weren, gelijk nog in zoovele geschriften geschiedt, dat de hervorming eene ontwaking der menschelijke rede, en Luther de held was van 'tgeen men heden rede, vrijheid en verlichting noemt, is het openlijk gebeurde ongebeurd willen maken en de waarheid in het aangezigt slaan. De veroordeeling der rede lag in zijn *'t menschelijk individu vernietigend* beginsel, in zijn alleen-regtvaardigend geloof. „Het geloof", zegt hij, „is van dien aard dat het aan de „rede den hals omdraait, en het beest [de rede!] ver- „moordt, 'twelk de geheele wereld met alle schepselen „niet vermoorden kunnen." [Zij zijn, als de rede, eindig, derhalve boos.] „Daarmede brengen de geloovigen aan „onzen Heer en God de aangenaamste offerande en eer- „dienst; want de rede is de geweldigste en onverwinnelijkste „vijand Gods" [1]). Dienovereenkomstig zegt hij ook meermaal, dat de rede ten voordeele der Katholieke leer getuigt [2]). Daar zijn hoofdbeginsel, 't alleen-regtvaardigend geloof, er derhalve meê gemoeid is, komt hij er telkens op terug, begint en eindigt hij er mede, zegt hij het bij zijn optreden, en houdt het nog vol in zijne laatste predikatie. In een zijner eerste geschriften, *over den slaafschen wil*, (consequenter dan professor Scholte, de waarheid der rede met de onvrijheid des wils onbestaanbaar oordeelend) noemt hij de rede *eene geboren zottin, goddeloos en godslasterlijk*; en in zijne laatste preek in 1546 te Wittenberg gehouden, lezen we nog: „de rede is des duivels bruid, „*ratio* de schoone lichtekooi, de grootste hoer die de „duivel heeft. Werpt haar st.... in 't gezigt, want ze is

1) Luthers W. Walch. XII, 2943.
2) Walch. IX, 2645; XIII, 256 en elders.

„en zij zal verzopen zijn in den doop" [1]). Calvijn leert in andere woorden hetzelfde [2]).

Maar, zegt men welligt, Luther steunde en beriep zich op het woord Gods, op den bijbel. — Zoo is dan de openbaring strijdig met de waarheden der rede! en zal men inderdaad op den bijbel steunen, wanneer men de rede vermoordt? De bijbel is een bij uitstek historiesch en in zoover bij uitstek redelijk, menschelijk, tot de godsdienstige maatschappij behoorend boek; en heeft derhalve geen bepaalden zin of beteekenis meer, zoodra hij van rede en geschiedenis gescheiden wordt. Neen, Luther beriep zich op zich zelven, dat is, op dat zijn idee van 't geloof 'twelk hij aan den bijbel opdrong. 't Is immers een feit, ook van Protestantsche zijde erkend, dat hij de echtheid der bijbelboeken niet beoordeelde naar historische getuigenissen, maar naar dat zijn idee. Indien zij hem dat idee verkondigden, waren ze echt, en naarmate ze het meer verkondigden, hadden ze hooger waarde. Daarom gold bij hem Joannes veel meer dan de andere evangelisten, en Paulus inzonderheid zoo hoog, dat men naar zijn zeggen aan diens brieven alleen genoeg had en de overige boeken der schrift kon missen [3]). Wil men een bewijs hoezeer hij den bijbel met zijn idee vereenzelvigde? Hij verwart onophoudelijk de evangelische geschriften en zijne leer van 't geloof, daarbij misbruik makend van het woord

1) Walch. XII, 1530.

2) De rede had geen waarde dan voor zoover zij toepasselijk was op eindige aardsche zaken; ten opzigte van God en 't goddelijke was zij blind. Inst. II. II, 18. Niet alleen is Calvijn voorzigtiger in zijne uitdrukkingen dan Luther, maar bezit dien speculatieven geest niet, hij is een Fransch Hervormer.

3) Men ziet er het huidig Rationalisme kiemen 'twelk beweert, dat Paulus de zaak beter verstond dan Christus.

evangelie of blijde boodschap; want zijn leer, dat men door 't geloof geregtvaardigd werd en de werken niet noodig waren, was de blijde boodschap! Daarom ook noemt hij zich zelven evangelist, en spreekt van *mijn* evangelie, *ons* evangelie!

Alzoo nog eens, waarop steunde en beriep zich Luther die de geheele wereld niet ontzag, en met den bijbel deed wat hij wilde? Noodzakelijk alleen op zijn absolute, pure individualiteit, die hij met God verwarde, op zijn geheel willekeurig *Ik*.

Hij zelf heeft een woord gezegd, waarin dit op het duidelijkst wordt uitgedrukt, en 'twelk zooveel te merkwaardiger is, dewijl dit én zijn eigenlijke leer én het gezag des bijbels betrof. Van de oneerlijkheden in zijn bijbelvertaling begaan, (die op nieuw bewijzen, dat hij zich op zijn idee en niet op den bijbel beriep) is deze de meest bekende, dat hij naast het woord *geloof* Rom. III, 28 er dat van *alleen* tusschen schoof. Wat nu was het even bekend antwoord van Luther toen men het opmerkte? „*Ik* „Doctor Luther wil het zoo, *mijn wil gelde voor rede.* „(*Stat pro ratione „voluntas*") [1]). Geen woord heeft hij ooit gesproken, dat van zijn standpunt beschouwd, meer ter snede was en een dieper zin had. Die noodzakelijke, van Gods werking niet onderscheiden wil, die boven alles en zelfs boven de rede verheven stond, dat absolute *Ik* was het eigenlijk beginsel der hervorming of van het Protestantisme. Maar 't werd door Luther nog uitgeroepen met de onbewustheid der dwaling die van hartstogt uitging; eens zou het met ijskoude philosophie geleerd worden: dat de absolute vrijheid het praktiesch *Ik* de grond

1) Walch XXI, 314

was van alles (Kant, Fichte, enz. enz.). Doch daar was tijd voor noodig, en het eerst wendde zich het beginsel tegen Luther zelven.

Verwerping van het gezag van Luther.

Luther kon zich niet aldus op zich zelven beroepen, als ware hij boven 't hoogst kerkelijk gezag, boven alle natuurlijke orde en de rede verheven, zonder reeds daardoor datzelfde regt aan een iegelijk toe te kennen. Maar hij deed het uitdrukkelijk: „Zij liegen", schrijft hij, „die zeggen: *het oordeel over de schrift behoort aan den „Paus.* Genade, jonker Paus! Ik zeg het [beslis het] „hier aldus: die het geloof heeft is een geestelijk mensch „en oordeelt over alle dingen, [dus ook over de Schrift] „en wordt door niemand geoordeeld; en al ware het een „eenvoudig dorpsmeisje [1]) of een kind van negen jaren, „dat het geloof heeft en naar het Evangelie oordeelt, „daaraan is de Paus schuldig te gehoorzamen en zich „voor de voeten te werpen, indien hij een waar Christen „is. Zulks zijn ook schuldig te doen alle hoogescholen „en geleerden en sophisten" [2]).

Dat de Paus, de Katholieke hoogescholen, en de Katholieke godgeleerden (want dezen noemt hij naar zijne gewoonte sophisten), al beroepen zij zich op hun gezag, op den bijbel, op hunne wetenschap of ouderdom, niet behooren ontzien te worden van een kind van negen jaren, en dit, op grond van 'tgeen het in den bijbel meent te verstaan, hen stout mag tegenspreken, is dol-

1) Woordelijk „eenvoudig meisje van den molenaar".
2) Walch. XII, 1959.

zinnig, maar gevolgelijk; het absolute *Ik* is boven de geheele eindige wereld verheven?

De volstrekte onafhankelijkheid en onverzettelijkheid van dien *Ik-God* beschrijft hij, zoo mogelijk, nog krachtiger in de volgende woorden: „Zult ge zalig worden, dan „moet gij van het woord der genade voor u zelven zoo „zeker zijn, dat indien alle menschen anders spraken, „ja alle engelen neen zeiden, gij evenwel kunt alleen staan „en zeggen: nogtans weet ik dat dit woord waar is. En „zulks daarom, omdat degenen die tegen ons zijn (de „Katholieken), zich van geen sterker opwerping bedienen, „dan dat zij zeggen: Hoe zou God de wereld met zoo- „veel geleerde, vrome, heilige mannen zoo lang in dwaling „laten blijven!" [1]).

Het kon niet anders of dat uiterste, dat even hartstogtelijk als met hartstogt door hem verkondigd beginsel moest zich zeer spoedig tegen hem zelven keeren, en hij 't gezag, dat hij zich had aangematigd, verliezen. Want de leer die hij verkondigde was naar zijne eigen getuigenis met de rede in strijd [2]). Zij was derhalve eene tegenstrijdigheid, en kon onmogelijk in de geesten worden opgenomen zonder dat deze in strijdige partijen uiteengingen, en met dezelfde onverzettelijkheid van het absolute *Ik* hunne beweringen tegen hem en tegen elkander volhielden. Weldra was het dus met zijne opperheerschappij gedaan. Carlstadt, Zwingel, Oecolampadius, Calvijn, en hoe ze allen heeten mogen, hadden ieder hunne leer die zij als 't onfeilbare woord Gods verdedigden. Gelijk

---

1) T. a. p. VII, 2249 en elders.

2) Schoon zulks bijzonder zijne leer van 't geloof zonder liefde en hare werken gold, beweerde hij hetzelfde van alle geheimen des Christendoms, der H. Drievuldigheid, menschwording, enz.

Luther hen verketterde, zoo verketterden zij én Luther én elkander. Ieder had den H. Geest.

Zij konden nog niet aanstonds voortgaan tot die gevolgtrekkingen van hun pantheïstische mystiek, die thans meer ingang gevonden hebben: dat het eigenlijke *leven* der waarheid bestaat in tegenstrijdigheid, dat derhalve de twistende partijen of sekten waarlijk één zijn, en verscheidenheid in den grond hetzelfde is als strijd; dat daarom ook ontkenning van het vroeger als goddelijke waarheid bevestigde, leven en vooruitgang is; en het absolute *Ik* zich niet kan ontwikkelen zonder een ander *Ik* waarmede het strijdt tegen zich over te stellen. Zelfs heden zien de meeste Protestanten dat nog niet in, als zij, de tegenstrijdigheid der ideën verwarrend met de verscheidenheid des levens, spreken van *hooger eenheid*, van verschillende *rigtingen*, van *eigenaardigheden* die de eene Christelijke Kerk boven de andere voor heeft, maar die toch allen aan 't Christendom ten goede komen, enz.

Maar de naaste graad van zelfbewustzijn, na den vorigen, door 't absolute *Ik* verkregen, bestond in de verwerping van alle levend gezag of van personen.

Verwerping van 't gezag der hervormers en hunner leerlingen.

Nadat ieder hervormer eene hem aanhangende partij had verkregen, greep er weldra eene minder merkbare, en daarom minder opgemerkte, ofschoon wezenlijke omwenteling plaats. Slechts de groote phasen van 't beginsel hebbende aan te wijzen, kunnen we dien voortgang, door steeds menigvuldiger twisten veroorzaakt en verzeld, niet in zijne bijzonderheden voorstellen, maar volstaan we

met dien onder één idee zaam te vatten, en te zeggen, dat, door toenemende deelneming en inmenging des volks, en overeenkomstig den aard van het Protestantisme 'twelk eindige individualiteit, maatschappelijke bemiddeling en historie verwerpt, de *personen* der hervormers meer en meer op den achtergrond moesten geraken, en het kerkelijk gezag graviteren naar een *abstract woord*: naar eene vastgestelde *leer*. Kerkelijke vergaderingen op vergaderingen werden gehouden, aldaar de twistpunten in dezen of genen zin beslist, en zoodanige veranderingen in de leer gemaakt, dat men ook om die reden zich niet op de hervormers maar op de aldus ontstane belijdenis-schriften had te beroepen. Deze behielden een beslissend gezag, en werden van de predikanten, als de waarheid die zij zouden verkondigen, bezworen. Daardoor verkreeg het absoluut individualisme of subjectivisme weder meer ontwikkeling, en onder de verschillende redenen waarom deze toestand vrij lang duren kon, zal het wel de minste niet geweest zijn, dat deze symbolische schriften door zekere vertegenwoordigers waren opgemaakt, doorgingen voor uitdrukkingen der algemeene overtuiging, en een *onpersoonlijk* gezag waren, zoodat men, ten minste in dien zin, zich niet aan *iemand* onderwierp. Maar juist daarom viel dat gezag later des te harder aan het weder meer bewustzijn verkrijgend *Ik*. Van 'tgeen de Katholieken zoo dikwerf opzigtens den bijbel gezegd hadden, begon men ten minste iets opzigtens deze geloofsbelijdenissen te begrijpen: dat een dood schrift zich zelve niet verklaren of nader bepalen kan [1]); en vergetende, dat men den bijbel niet

---

1) „Ongetwijfeld is het waar, wat reeds door anderen gezegd is: „een levendige Paus is beter als een dood symbolum, want een

alleen tot een papieren Paus, maar tot papieren apostel-collegie, en, men vergeve ons de uitdrukking, tot papieren Christus had gemaakt, noemde men de symbolische schriften „papieren Pausen". Wat volgen moest volgde:

De verwerping van 't gezag der symbolische schriften.

Hier achterhalen wij den heer Harting. 't Is waar dat hij, gelijk dit door hem erkend wordt, den strijd over de symbolische schriften niet van diens begin beschrijft; maar dewijl 't om het beginsel te doen is, kunnen we de vroegere feiten achterlaten.

De gang van den strijd was deze: de ontwikkeling der wetenschap en van 't Protestantsch idee liet niet meer toe, de positieve orthodoxe leer aan te nemen; zij werd verworpen. Maar daar de orthodox-gezinden zich hiertegen op het gezag der symbolische schriften beriepen, werd dit gezag bestreden als niet overeen te brengen met het Protestantsche beginsel, en werkelijk ter zijde gesteld of verworpen.

Wij mogen den heer Harting niet te hard vallen, indien hij de zaak zoo klaar en eenvoudig niet voorstelt. Hij bevindt zich in eene zeer moeijelijke stelling. Hij spreekt voor een „uit verschillende bestanddeelen zamengesteld publiek, in welks handen hij de Jaarboeken wenscht", spreekt als dezer redacteur uit naam van eene insgelijks uit verschillende bestanddeelen zamengestelde vereeniging van

---

„Paus toch is bevoegd, naar tijd en behoefte, de noodige wijzi-„gingen in de geloofsleer te maken naar het voorbeeld van Jesus.... „[alzoo toch het vroeger geloofde niet tegen te spreken] maar dit „symbolum is dood voor alle tijden." *Der Symbolzwang* u. s. w. von Chr. Feldmann. Hamburg und Leipzig. 1842.

geleerden, spreekt als Protestant die den ergerlijken strijd niet alleen oppervlakkiger moet beschouwen, maar geneigd zijn dien zooveel mogelijk te vergoelijken; ja ofschoon hij behoort tot de meer gevolglijk voortgaande of zoogenaamde vrijzinnigen, is hij, zooals we later van hem zullen vernemen, voor de toekomst beducht, en zou, indien er een midden was tusschen ja en neen, dat midden aangrijpen en vasthouden. Hij zoekt er derhalve de scherpe kanten af te slijpen, doet twee schreden voor-, en weêr eene schrede achteruit, zegt veel wat niet te pas komt maar streelen kan, en gebruikt allerlei vormen en wendingen die wij kunstig zouden noemen, waren ze niet onwillekeurig gevolg van den toestand, welken ze ook zoozeer afschetsen, dat we er daarom bijzonder op opmerkzaam maken [1]). Daar echter al die onnaauwkeurigheden en verbloemingen de treurige zaak niet verhelen, kunnen we ze vergelijken met de Euphemismen welke de ouden gebruikten, als ze spraken van den dood.

Alsof het niet aan 't Protestantisme zelf lag, worden de personen of partijen beschuldigd van wantrouwen en overdrijving. Er waaide „een wind van onverdraagzaamheid". „De van orthodoxophobie aangegrepen liberalen" beschuldigden de orthodoxen van „letterknechterij", en voor de orthodoxen daarentegen „was liberaal synoniem met neoloog of ongeloovige". Maar zoo daarmede het Protestantisme verschoond werd, de personen waren gekwetst; weshalve later weder gezegd wordt: „Gij kent „te wél mijne gevoelens, amice, om de hier gegeven „voorstelling in zulk een' zin te verstaan, als zocht ik „daardoor op het streven van ééne der partijen van dien

1) Wij zullen er daarom ook later op terugkomen.

„tijd nu nog een blaam te werpen." Inderdaad, hij *zocht* het niet te doen, maar *doet* het. Desniettemin vervolgt hij, „men moet trouwens in zulk een tijd geleefd „hebben, om te weten, hoe onregtvaardig een dergelijke „blaam zou zijn, enz. — Het eenige, wat ik wilde doen „uitkomen, was, dat de dagen, waarin wij het leeraarsambt „aanvaardden, voor het *wetenschappelijk* [!] onderzoek „weinig gunstig waren" (bladz. 5—7).

Dat beide partijen van overdrijving beschuldigd worden, heeft ook dat voordeel, dat men, in weerwil der onmogelijkheid, nog aan een midden of eene bemiddeling denkt. Dienovereenkomstig wordt de afloop ook voorgesteld als eene verzoening! waarbij de weinige niet genoemde orthodoxen welke blijven volhouden, als onhandelbare twistmakers verschijnen. We zullen eenige plaatsen mededeelen.

„Men was heinde en verre zóó bevreesd voor alle „kritiek geworden [door het gebeurde met Strausz], dat „men zich aan het gezag en de geloofwaardigheid der „evangelische geschiedverhalen, aan het gezag van alle „bijbelsche schrijvers zonder onderscheid, en *aan het „daarmede gelijk, of zelfs daarboven, gestelde gezag der „kerkelijke traditie op exegetisch en dogmatisch gebied „niet te sterk meende te kunnen vastklemmen*, ja dat „men, om het *pas heroverde* geloovige standpunt niet an„dermaal in gevaar te stellen, in den vollen zin des „woords op een punt of comma dood bleef. [Alzoo hadden de liberalen gelijk, te spreken van „geestdoodende letterknechterij".] Wel is waar, niet allen werden in deze con„servatieve rigting even ver medegesleept. Er had zich „zelfs juist om dien tijd eene vrijzinnige school gevormd, „die, sterk door haar geloof in den *levenden* Heer der

„gemeente [1]), zelve wilde onderzoeken wat waarheid was in „Hem, en op dien grond tegen de hulde, aan een in „haar oog verouderden, afgeleefden leervorm [leer*vorm*?] „toegebragt, luide hare stem verhief". Daaruit ontstond „wantrouwen", „confessioneel geharrewar"; want: „Men „was het niet alleen oneens over de aannemelijkheid [!] „van zekere gewigtige gedeelten van het Christelijke leer- „begrip [!], maar ook over het regt om bij de tradi- „tionele formulering daarvan te blijven staan [!], of eene „opvatting of voorstelling te volgen, waaraan de kerk „van vroeger dagen haar ijk niet gegeven had" [!].

Om den lezer oplettend te maken, hebben we er hier en daar uitroepingsteekens tusschen gezet; want deze, welligt later te verklaren, voorstelling is zeer onjuist. Er was geen strijd om den *vorm* of formulering eener leer, maar om de *leer* zelve, niet over de *aannemelijkheid* van eene wijze van begrijpen, noch over *voorstelling* en *opvatting*, maar over de waarheid en onwaarheid der gewigtigste zaken: of Christus God is of niet, of er eene erfzonde bestaat of niet, enz. En de vrijzinnigen ontkenden niet het regt *te blijven staan* bij de overgeleverde leer, maar het regt *hen te veroordeelen* omdat zij die leer verwierpen, terwijl de orthodoxen ook niet ijverden tegen bloot *niet geïjkte* of onbesliste gevoelens, maar tegen gevoelens die in lijnregten strijd waren met de *reeds geïjkte leer*. Meer overeenkomstig met de waarheid is hetgeen kort daarop van de eischen der orthodoxen gezegd wordt: „dat het hun [aan de hoogleeraren] bepaaldelijk

---

1) De heer Harting heeft het woord *levend* aldus kursijf laten stellen. Het schijnt het verwijt te bevatten, dat de orthodoxen slechts een dood autoriteitsgeloof hebben aan eenen *abstracten Christus*.

„niet meer zou vrijstaan van den katheder meeningen „te verkondigen *die met het van oudsher vastgestelde „leerbegrip* der kerk *strijdig* waren" bl. (5—7).

Op dezelfde wijze als de strijd wordt het eind, dat is, de verwerping van 't gezag der symbolische schriften voorgesteld. Het geduld ontbreekt ons, mede te deelen wat er van „*voornamen inhoud*" dier schriften, van dezer „*absolute*" of niet absolute „*verbindbaarheid*", van een „*breuk*" die slechts „*verkoeling*" is, van „*ethisch-irenischen „geest*" en dergelijken meer gezegd wordt. De zaak is, dat de meeste aanhangers der orthodoxe partij het gezag der kerkleer verwierpen, en dus tot de andere partij overgingen; bijzonder „toen de behoefte des tijds de vraag omtrent *gezag „en vrijheid* op den voorgrond had geplaatst, en deze „vraag [eigenlijk de eenige] door de organen der publieke „opinie in milden, Christelijken zin" [dat beteekent: tegen het kerkelijk gezag] „beslist was geworden." En nu, „hoever de standpunten [der overloopers en der vrijzinnigen] ook uit elkander mogten gelegen zijn, men vond „zich wederkeerig toch *eenstemmig omtrent het beginsel, dat „de waarheid van eenig leerstuk* [dat wil zeggen: de zekerheid die men van diens waarheid heeft] „*niet hiervan „afhankelijk was, dat zij in eene vroegere periode der kerk „daarvoor gegolden had, maar van de uitkomsten van een „zelfstandig, ernstig en onpartijdig onderzoek.* En wat was „er meer noodig, om ook bij het *grootste verschil* van „inzigt vreedzaam *naast elkander* te staan, en elkanders „gevoelen te eerbiedigen?" Volstrekt niets! Eene vereenigende *leer* bestond niet meer, en men kon *naast* elkander staan als op eene handelsbeurs, waar ieder zijn voordeel zoekt zonder eenige vijandschap. Want „het eenige, wat van nu af „gevorderd werd, was, dat orthodoxen en liberalen hunne

„ wederzijdsche verpligtingen erkenden, om gronden tegen „ gronden in de schaal te leggen." Wel te verstaan: niet meer over 't al of niet bestaan van een kerkelijk gezag: die vraag was in ontkennenden zin beslist, maar voor of tegen de onderscheiden gevoelens over geloof, Christus, erfzonde, goede werken, enz. „ De aannemelijkheid of betwistbaarheid „ van dezen [gronden], ziedaar het punt, waarover de „ strijd thans verder loopen moest, terwijl het voorts aan „ ieders geweten [?] kon en behoorde overgelaten te „ worden, aan welke zijde het regt door hem gevonden „ werd" (bl. 10).

Het woord is er uit: het gezag der symbolische schriften werd verworpen!

Eene zwaarwigtige omwenteling had er dus weder in 't rijk der omwentelingen plaats: het absolute *Ik*, tot nader bewustzijn gekomen, bragt eene splitsing voort, grooter dan al de vorigen. Vroeger had men zich om dit of dat leerstuk in sekten of kerken gescheiden, en schoon ook nu dergelijke twisten de oplossing hadden aangevoerd, thans had de meerderheid alle *leer* als zoodanig, als objectieve gezaghebbende waarheid, verworpen. Eene verbroedering, gelijk de heer Harting het voorstelt, had er dus geen plaats: twee strijdige beginsels verbroederen niet, en hoe velen er het eene beginsel verlieten om tot het andere over te gaan, en zich met hunne vroegere tegenstanders vereenden, mag dat slechts verbroedering heeten eeniger personen, niet der partijen.

Intusschen was, blijkens de getuigenis des heeren Harting, de nederlaag der orthodoxie nog grooter dan tot hiertoe gezegd is. Het gezag dat die kerkleer over de bijbelverklaring uitoefende, was tevens verworpen, en wel zoo geheel verworpen, dat men die leer erkende als

onbijbelsch, of gelijk de heer Harting het behoedzaam voorstelt, als niet uit den bijbel bewezen dan met geweldige verdraaijing van diens zin.

„Zelfs de ijverigste voorstanders van het kerkelijk leer„begrip konden noch trachtten meer te ontkennen, dat „de vorige bewijsvoering uit de Schrift uiterst zwak en „onvoldoende was. Hoe was men tot dat inzigt gekomen? „Hoe anders dan bij het licht, dat wel reeds vroeger, maar „toch vooral in lateren tijd door de grammatisch-histo„rische interpretatie ontstoken werd. Nadat men eenmaal „begonnen was, aan het bekende distichon van Weren„fels een ernstig démenti te geven, en de grondregelen „der eenig ware hermeneutiek ook op den bijbel toe te „passen, kon het niet uitblijven, of veel van hetgeen „men tot hiertoe op der vaderen autoriteit in goed ver„trouwen had aangenomen, moest nu onhoudbaar en ver„werpelijk blijken te zijn. Was men *niet dogmatisch be„vangen genoeg*, *om de Schrift zelve geweld aan te doen*, „*door haar met opzet iets anders te laten zeggen*, *dan het„geen met de geschied en taalkundige verklaring harer „woorden bestaanbaar was*, men moest dan ook, *in het „belang* van het verdedigde dogma zelf, de *feilbaarheid* „der traditie *op dit punt* toegeven. Maar"..... (bl. 10).

Dergelijke oordeelvellingen, met hoeveel behoedzaamheid uitgesproken, zijn waarlijk niet geschikt de bewering te bevestigen, dat het Protestantisme echt bijbelsch en uit den bijbel gesproten is. Vergeefs treedt de heer Harting voor die uitkomst weder eenige schreden terug. Immers uit het gezegde volgt niet alleen de *feilbaarheid* der traditie, maar dat zij *werkelijk gefeild had.* En wat beteekent het, dat men de feilbaarheid der traditie *op dit punt*, namelijk van bijbelverklaring, moest toegeven? Zijn er dan andere

punten, waarop de traditie voor den Protestant onfeilbaar is? Evenmin is het duidelijk, hoe men *in 't belang van het dogma* toegeeft, dat men der Schrift geweld had aangedaan om het te bewijzen.

„Maar hierdoor (door erkenning van de feilbaarheid „der traditie op dat punt) was terzelfdertijd het regt der „hedendaagsche wetenschap [der wetenschap alleen!?] tot „een vernieuwd zelfstandig onderzoek der Schrift stil- „zwijgend erkend. Het beginsel stond van nu af aan vast, „en alle partijen vereenigden zich meer en meer in de „aanneming daarvan, dat men om de schriftuurlijkheid „van eenig leerstuk te bewijzen, niet in het gevoelen van „vroegere uitleggers, hoe uitstekend ook, [al waren het de zamenstellers der symbolische schriften] had te berusten, „maar dat men allereerst op proefhoudende, d. i. vooral „historische en grammatikale gronden moest aantoonen, „dat men de uitspraken der Schrift naar haren waren zin „had opgevat" (bl. 10).

Na deze voor het Protestantisme doodelijke getuigenissen zegt de heer Harting (wij moeten het niet onopgemerkt laten voorbijgaan) dat door „deze reactie tegen het gezag „der kerkelijke overlevering, de wetenschap onzer dagen „in een groot deel harer regten hersteld en de vrede zoo „merkelijk bevorderd is" [1]).

Men zou derhalve van nieuws af aan gaan onderzoeken, wat eigenlijk het Christendom is, en wat er van het tot nog toe dienaangaande geloofde waar of onwaar was; want: „de oudheid van een gevoelen moge als eene aan-

---

1) Die vrede is bloot negatief. Niet dat echter willen we doen opmerken, maar die telkens voorkomende tegenstelling en verwarring van godsdienst en wetenschap.

„beveling beschouwd kunnen worden, en tot bedacht-
„zaamheid in 't verwerpen daarvan aansporen, kracht van
„bewijs kan er in geen geval aan worden toegekend"..... (bl. 11). Het spreekt overigens van zelf dat, om aan 't Protestantsch beginsel getrouw te blijven, en om aan zijne tijdgenooten geen gezag toe te schrijven, dat men aan zooveel elkander opvolgende geslachten ontzegd had, ieder voor zich zelven dat onderzoek behoorde te bewerkstelligen. En wat zou daarbij de grondslag zijn? De bijbel! de eenige kenbron! het eenige woord der openbaring, tot welks verspreiding onder de volksklassen, en nog geheel onbeschaafde volken het Protestantisme millioenen schats besteedt, en dat wel, zonder voor hen het licht der grammatisch-historische uitlegkunde te kunnen ontsteken, bij gemis van 'twelk zelfs de geleerdste Protestanten uit deze en gene bijbelplaats leeringen hadden bewezen, die er niet in te vinden waren.

Maar helaas, hoe stond het met het „*schriftgezag*"? De heer Harting zelf, dat zwaarwigtig woord kursijf hebbende laten zetten, zegt het in de volgende alinea:

„De aanval op het bolwerk der traditie was in zekeren
„zin slechts het voorspel van den nog veel meer betee-
„kenden strijd over het *schriftgezag*" (bl. 11).

Verwerping van het gezag des bijbels.

„Die strijd dagteekent, wel is waar, niet uit den aller-
„jongsten tijd..... Doch evenzeer is het waar, dat het
„door ons bedoelde twistgeding, na lang achtereen gerust
„te hebben, in de laatste jaren een geheel nieuw aanzien
„en eene vroeger niet gedachte uitbreiding verkregen heeft.
„Verschillende omstandigheden hebben tot dit laatste bijge-

„dragen. In de eerste, schoon al niet de voornaamste „plaats, de vlugt, welke de oud- en nieuw-testamentische „Isagogiek, en met haar inzonderheid de hoogere Kritiek, „in onzen leeftijd genomen heeft. *Hoeveel onzekers en „twijfelachtigs immers nog altoos, en tot op den huidigen „dag, in de door haar gewonnen resultaten mogt over- „blijven*, de Kritiek kon toch den eenmaal ingeslagen weg „van *ernstig en grondig onderzoek* niet vervolgen, zonder „gedurig meer *leemten*, *onwaarheden* en *onwaarschijnlijk- „heden* in het tot hiertoe gehuldigde systeem aan het „licht te brengen. Het bleek meer en meer, en op de „onwedersprekelijkste wijze, dat ook het gezag van den ker- „kelijken Kanon *geen onbepaald vertrouwen* waardig was."

Indien men, om de de echtheid der bijbelsche schriften te bewijzen, zich grondde op een systeem vol van *leemten*, *onwaarheden en onwaarschijnlijkheden*, dan volgt, dat het gezag van dien kanon en van die schriften *volstrekt geen vertrouwen* waardig was. Intusschen zou het reeds genoeg zijn, dat het *geen onbepaald vertrouwen* verdiende, want dat is voor een bijbel gevorderd.

„Had men, daarop zich argeloos verlatende, vroeger „gemeend, dat de verschillende Bijbelboeken alle zonder „uitzondering afkomstig waren van de schrijvers, wier „namen aan het hoofd er van geplaatst zijn, men kon „er thans hoe langer hoe minder de oogen voor sluiten, „dat men, dit doende, aan een *verwerpelijk dwaalbegrip*, „had toegegeven, [het gezag van den kanon rustte dus op een dwaalbegrip!] en *dat de authentie van onder- „scheiden der gewijde schriften, in haar geheel of gedeel- „telijk, voortaan reddeloos verloren geacht moest worden. „En dit was niet alleen het geval met meerdere, en daaronder „sommige der gewigtigste geschriften van het O. Testament;*

„*maar, hoe ook het autoriteitsgeloof van velen zich vooral*
„*dáártegen kantte, het werd met onwederlegbare bewijzen*
„*aangetoond, dat zelfs het Nieuwe stukken bevat die ten*
„*onregte aan dezen of genen Apostel worden toegekend,*
„*of wier apostolische afkomst aan de regtmatigste be-*
„*denking onderhevig is.* Kon men zoo de historische kritiek
„aan het werk zien, en op de reeds door haar verkregen
„uitkomsten acht geven, *zonder althans voorzigtig te worden*
„*in zijn beroep op de Schrift?* Wanneer toch die Schrift,
„in onderscheiding van alle andere schriften, haar gezag
„ontleende aan het profetisch en apostolisch karakter
„van hen, door wie zij gezegd werd opgesteld te zijn,
„dan was het immers voortaan niet meer genoeg, zoo
„iets in dit of dat Bijbelboek bleek te staan, om ook aan-
„stonds op het vroeger daaraan toegekende gezag aanspraak
„te hebben; het moest vooraf ook wél en wettig bewezen
„zijn, dat zulk een boek werkelijk van eenen met dat
„gezag bekleeden schrijver afkomstig was, en dat geene
„stukken daarin gevonden werden, die op eene latere
„omwerking van het vroegere geschrevene heenwezen.
„Zoolang de daartegen aangevoerde bewijzen of twijfelingen
„niet voldoende wederlegd waren, kon men ook niet voort-
„gaan met op de oude wijze van den Bijbel gebruik te ma-
„ken, en onverschillig uit welk zijner gedeelten bewijsplaat-
„sen te ontleenen. En daar men zoo op wetenschappelijk ge-
„bied (van een ander, bloot kerkelijk of godsdienstig prak-
„tisch is hier geen sprake) [!], *schier geen voet meer kon*
„*verzetten, zonder zich verpligt te zien tot de oplossing*
„*van een meer of minder belangrijk kritisch probleem, dat*
„*bovendien maar al te vaak voor geene voldoende oplos-*
„*sing vatbaar bleek te zijn*, zoo spreekt het ook wel van
„zelf, dat *reeds hierdoor alleen* het schriftgezag in de

„schatting der meesten, die zich onbevoordeeld en onpar-
„tijdig met kanonische onderzoekingen onledig hadden
„gehouden, eene aanmerkelijke daling moest ondergaan"
(bl. 11—13).

Niet meer dan eene aanmerkelijke daling! Als men de echtheid der bijbelboeken onderzoekend geen voet kan verzetten, zonder op een probleem, op een vaak onoplosbaar probleem te stuiten, zal dan het gezag dier boeken slechts aanmerkelijk gedaald zijn? Men geloofde aan die boeken als aan Gods onfeilbaar Woord; dát en niet iets anders werd, bij de Protestanten, door schriftgezag verstaan; wanneer derhalve dat gezag aan twijfelingen is onderworpen, hoedanige er niet zijn betrekkelijk de werken van Plato of Cicero, is het niet aanmerkelijk gedaald, maar bestaat het niet meer.

Dat zelfde blijkt uit ook het vroeger gezegde: het gezag van den kanon rustte op een *verwerpelijk dwaalbegrip, de authentie of echtheid van onderscheidene gewijde schriften in haar geheel of gedeeltelijk was reddeloos verloren, en dit was niet alleen het geval met sommige der gewigtigste geschriften van het O. Testament, ook het Nieuwe bevatte stukken die ten onregte aan dezen of genen Apostel waren toegeschreven, of wier apostolische afkomst aan de regtmatigste bedenking onderhevig is.* Weet men daarentegen welke boeken echt en onvervalscht zijn? Onmogelijk; want de kritiek gaat, blijkens later mede te deelen, zeer ware getuigenissen van den heer Harting zelven, nog altijd voort met omverwerpen en vernietigen; ja haar eigen stelsel is nog onvolkomen, en „*veel onzekers en „twijfelachtigs*" blijft „*tot op den huidigen dag*" in de resultaten dier zoo geprezen wetenschap over, in weerwil dat zij een „*weg van ernstig en grondig onderzoek*" vervolgt.

Voor den valschen kerkelijken kanon is dus nog geen echte in de plaats getreden, en het is met het gezag des bijbels gedaan.

Diep is ons medelijden met de geloovige of orthodoxe Protestanten. We kunnen de smart berekenen die ze moeten ondervinden, als ze dergelijke uitkomsten der Protestantsche wetenschap vernemen. En hoezeer moet de troost zelf hen grieven dien hun de heer Harting schenkt, als hij zegt: Dus is het gelegen op wetenschappelijk gebied; „*van een ander bloot kerkelijk of godsdienstig prak-*„*tisch is hier geen sprake*". Hoe! kunnen zij vragen, zijn onze Kerk, onze godsdienst of godsdiensige praktijk zulke domme dingen? Zijn zij in strijd met de wetenschap en alzoo met de rede? Zal wat voor deze onwaarheid is, waar zijn voor onze Kerk en godsdienst? Heeft men ons dan niet altijd gezegd, en staat het niet in alle Protestantsche schriften te lezen, dat de hervorming de rede weder in hare regten hersteld heeft, en onze godsdienst eene godsdienst is van diepe bezinning, van verlichting, van geest en waarheid? En nu zullen we geschriften, wier echtheid reddeloos verloren moet geacht worden, mede ter kerke nemen als Gods eigen Woord, en het van onze kanselen als evangelie worden aangehaald! Leeft onze godsdienstige praktijk van leugentaal, of is leugen hemelsche waarheid?

We haasten ons hier te zeggen, dat wij er niet op uit zijn, den geleerden heer Harting aan de verontwaardiging der geloovige Protestanten over te leveren. Dat ware onedel en onregtvaardig. Want de heer Harting spreekt naar waarheid, en niet alleen zijn de uitkomsten der Protestantsche wetenschap die welke hij zegt, maar deze moet, aan haar Protestantsch beginsel getrouw blijvend,

noodzakelijk dergelijke uitkomsten voortbrengen. Doch de geloovige Protestanten zijn juist daarom het meest te beklagen, omdat zij, even groote voorstanders van dat beginsel zijnde, ongelijk hebben met over 't verlies van den bijbel te jammeren. Zonder Kerk geen bijbel!

Ook dat zeggen van den heer Harting, waarnaar, in de Protestantsche kerk en godsdienst, datgene als goddelijke waarheid kan gelden, wat de gezonde rede veroordeelt, heeft grond in zijne, waarschijnlijk halfbewuste, maar zooals we gezien hebben en later bespreken zullen, echt Protestantsche meening. Dit staat in allen gevalle vast, en is uitgemaakt, dat het gezag des bijbels voor het Protestantisme *reddeloos verloren moet geacht worden.*

Dat treurig besluit ontvangt eene nieuwe bevestiging door de verwerping van de onfeilbaarheid der Apostelen. Immers wanneer de gewijde schrijvers zelven hebben kunnen dwalen, en dwalingen voor waarheid te boek stellen, is het klaarblijkelijk met het goddelijk gezag des bijbels gedaan. Ook moest de verwerping van de onfeilbaarheid der Apostelen uit de verwerping van de zekerheid des kerkelijken kanons volgen. Wanneer de Kerk, omdat zij menschelijk is, dwalen kan, en geen van den H. Geest bestierd gezag bezit tot het doen van uitspraak over de echtheid des bijbels en diens zin, dan heeft zij altijd kunnen dwalen, heeft zij ook bij haar begin dat gezag niet bezeten, en hebben de Apostelen, 'tzij bij monde 'tzij bij geschrifte, dwaling voor waarheid kunnen verkondigen. Zulks volgt ontegenzeggelijk uit de Protestantsche verwerping der menschelijke bemiddeling. De Apostelen waren menschen, en de Kerk is voortzetting van die Apostolische Kerk, welker lotgevallen in de Akten en Brieven der Apostelen beschreven staan. Tot de inzage

eener zoo klare waarheid was men eindelijk gekomen, en te regt zegt de heer Harting: „Het was blijkbaar, „dat men met de overgeleverde beschouwing der Schrift, „geen vrede meer had, en behoefte gevoelde om hare „*menschelijke*, [de heer Harting zelf geeft dat woord *kursijf*] „tot hiertoe te zeer verwaarloosde en toch zoo *wezenlijke* „zijde regt te doen wedervaren" (bl. 13).

Daar nu eene door den H Geest onfeilbare bemiddeling van menschen in het Protestantisme niet erkend wordt, zoo moest al datgeen volgen wat we den heer Harting hooren getuigen:

„De strijd was toch niet uitgebroken, of het bleek, dat „er voor de onfeilbaarheid der gewijde schrijvers geen „één voldingend bewijs kon worden aangevoerd; — zelfs „kwam men ook van lieverlede tot het inzigt, dat men „zich tot hiertoe niet zoozeer overdrevene, als wel onjuiste „voorstellingen van die theopneustie (goddelijke ingeving) „had gemaakt. Had deze niet kunnen verhinderen, dat „de Apostelen hier en daar *zelfs in de verkondiging „der leer*, bijv. omtrent de parousie, *misslagen begingen*, „die thans nog voor ieders oog bloot liggen, het was „dan toch blijkbaar te veel geëischt, wanneer men hun, „in weerwil daarvan, eene inspiratie wilde zien toegekend, „waardoor zij in het bezit der absolute waarheid gesteld, „en als getuigen van den Heer boven het gevaar van „menschelijke feilbaarheid [wel te verstaan met betrekking tot het besproken punt] verheven werden. Zulk een steil „inspiratiebegrip bleek bovendien maar al te zeer in strijd „te zijn met hetgeen een bedachtzaam onderzoek leerde „omtrent de talrijke onnaauwkeurigheden, *vergissingen* [1])

---

[1]) De heer Harting heeft „*vergissingen*" aldus kursijf doen stellen.

„zelfs, die niet alleen in de schriften des Ouden, „maar ook in die des nieuwen Testaments voorkomen." In 't eind, Tholuck bewees, dat men „het gangbare „inspiratiebegrip" — moest laten varen, „en het door „hem geschreven betoog maakte zóóveel indruk, dat de „meeste godgeleerden van onderscheidene school en kleur, „sinds dien tijd aan zijne zijde gestaan hebben" (bl. 14—15).

Nu nog te bewijzen, dat er voor het Protestantisme geen bijbel meer bestaat, achten we geheel overvloedig. In de plaats van een bijbel blijven er slechts verschillende historische schriften, die noch het gezag noch de eenheid hebben welke de Protestanten zoowel als de Katholieken er aan hadden toegeschreven. Slechts moeten we hulde doen aan de gevolglijkheid van den heer Harting en der Protestantsche geleerden, dewijl zij getrouw blijven aan het Protestantsch beginsel. Het absolute *Ik*, dat zelfs aan de geboden Gods geene gehoorzaamheid *schuldig* is, kan zijne gedachten niet onderwerpen aan schriften en overleveringen van menschen, al waren die menschen Apostelen en Evangelisten.

En toch moest het Christendom bewijsbaar zijn en bewezen worden. Waar dan die bewijzen te vinden, indien de eenige kenbron zoo weinig vertrouwen verdiende? Of is het Christendom slechts iets menschelijks, zoodat het aan een gewonen historischen grond genoeg heeft? — Er werd onderscheid gemaakt tusschen *bijbel* en *woord Gods*, en naar getuigenis van den heer Harting, die overigens ook hier het van elders bekende feit naar waarheid meêdeelt, was men het daarover spoedig eens. Omtrent „de vraag, of „men moest spreken van de Schrift als het *woord* Gods, „dan wel van het woord Gods als *in de Schrift* vervat", geeft hij ons het volgende kort bescheid: „het viel bij eenige

„welwillendheid niet moeijelijk, zich omtrent het tweede „geschilpunt (namelijk die onderscheiding van bijbel en woord Gods) te verstaan." Zulks is te begrijpen; wie de onfeilbaarheid der Apostelen verwierp, moest wel zoo spreken om iets over te houden, en niets gemakkelijker dan *in abstracto* de goddelijke waarheid te onderscheiden van de schriften of verhalen waarin zij vervat is.

Maar om dezelfde reden, als waarom die onderscheiding noodig werd, moest ook deze grond van zekerheid ontzinken.

De verwerping van 't gezag van 't woord Gods of der Openbaring.

Wat was eigenlijk die schifting of scheiding van het *woord Gods* en *den bijbel*? Eene voortzetting van de vroegere scheiding van *bijbel* en *kerk*. Het Protestantisme dat geen ware *heiliging* des eindigen menschen, geen heilige geschiedenis of Kerk wilde erkennen, en door vernietiging van het individu in God, den mensch met God verwarde, kon zich aan 't gezag der eene, heilige, Katholieke Kerk niet onderwerpen, scheidde daarom de heilige Schrift van de heilige geschiedenis of Kerk waartoe zij behoorde, en beriep zich op den aldus afgetrokken bijbel als woord Gods. Maar eindelijk en ten leste zag men toch in, dat die bijbel zelf bij uitstek historiesch of heilige geschiedenis was; dat de boeken des N. Testaments schriften waren eener zich zelve beschrijvende maatschappij; dat het daar opgeschreven Christendom een historischen voortgang had tot aan zijne gronding, en van daar af weder verschillende phasen eener historische ontwikkeling doorliep; dat ieder Apostel of Evangelist zijn

eigenaardig historiesch gevormd karakter had, naar omstandigheden en om wille van omstandigheden had gesproken of geschreven: kortom men had een zeer Katholieke waarheid ingezien; had tevens ontdekt, dat het op de Apostelen volgend Christendom een voortzetting van die bijbelsche geschiedenis was, en wat bij een zooveel grondiger opvatting niet missen kon, men bespeurde Katholicisme in den bijbel. Om derhalve aan 't Protestantsch beginsel getrouw te blijven, schoot er niet over dan, in het zoo historiesch bevonden woord Gods of den bijbel, weder het woord Gods van die historie of daar met hare lotgevallen beschreven Kerk af te scheiden, en dit dan voor het eigenlijke woord Gods te verklaren, terwijl die Kerk, evenals de Katholieke, moest beschouwd worden, dan hier dan daar gedwaald te hebben enz., zoodat ook die Katholieke elementen behoorden tot eene strijdige of verkeerde rigting. Daarnaar laten zich de volgende schoon geschreven plaatsen der verhandeling gemakkelijk begrijpen.

Van de theorie van Baur in niet volstrekt ongunstigen zin gesproken hebbende, gaat de heer Harting aldus voort: „men was door haar toch met nadruk opmerkzaam gemaakt „op een zeer gewigtig, niet te loochenen feit: het verschil „van rigting namelijk, dat reeds in den boezem der aposto„lische kerk zelve werd aangetroffen. Daardoor vond men „zich van nu af meer en meer gedrongen, de idealistische „denkbeelden op te geven, welke men zich vroeger van „*den toestand dier kerk* gemaakt had." [Men had onfeilbaarheid aan den bijbel toegeschreven zonder te bedenken dat men ze daardoor aan eene toen levende, historische Kerk toeschreef]. „Men zag dan ook hoe langer hoe meer van „de poging af, om, door middel eener kunstige harmo„nistiek, eene meer schijnbare dan ware overeenstemming

„ te doen ontstaan tusschen hetgeen men gewoon was met
„ den verschoonenden naam van leertropen te bestempelen;
„ maar men zocht zich daarentegen meer en meer ge-
„ meenzaam te maken met de voorstelling, dat de schriften
„ des Nieuwen Testaments als getuigen en oorkonden
„ beschouwd moesten worden van verschillende ontwik-
„ kelingsphasen welke het Christelijk dogma reeds gedu-
„ rende het apostolische tijdvak doorloopen heeft. Een
„ onmiddellijk gevolg van deze zienswijze was de historische
„ en kritische behandeling van het leerbegrip des N. Tes-
„ taments, die de dogmatische, naar de ideële eenheid
„ eener Theologia biblica strevende bewerking daarvan
„ verving of in de schaduw plaatste."

Het was dus om het pure woord Gods, om het idee te doen, en, gelijk Luther het reeds zeide, de historie heeft geen waarde. Maar hoe dat idee of woord Gods te vinden en zuiver af te scheiden? Het is geheel overbodig aan te toonen, dat zulk een afscheiding onmogelijk, en derhalve het woord Gods verloren is, want weldra vernemen we, dat er geen woord Gods in den bijbel bestaat.

„ Men stelde 't zich van nu af tot taak, met de schriften
„ der Evangelisten en Apostelen in de hand, den loop na
„ te speuren, dien het Christelijk beginsel in zijne vroegste
„ ontwikkeling gevolgd was, aan elk der gewijde schrijvers
„ zooveel mogelijk de plaats aan te wijzen, die daarbij
„ door hem werd ingenomen, de wederkeerige verhouding
„ te bepalen, waarin zij, als getuigen van meer of min
„ verschillende rigtingen, tot elkander stonden; — kortom,
„ de nieuwtestamentische geschriften als *bouwstoffen te*
„ *gebruiken* voor een dogmenhistorisch onderzoek van de
„ „ Urzeit" des Christendoms, en met behulp daarvan de
„ geschiedenis te schrijven van het Christelijk leerbegrip

„in de apostolische eeuw, of binnen het tijdvak des „N. Testaments" (bl. 17) [1]).

Inderdaad dat is, niet uit den bijbel het gezaghebbend woord Gods vernemen, maar de heilige schriften *als bouwstoffen gebruiken* om zelf een bijbel en woord Gods te maken, dat is spelen met de geschiedenis en haar naar zeker idee, hier „Christelijk beginsel" of „leerbegrip" genoemd, *a priori construeren*. Een Katholiek die zoo met den bijbel te werk ging, zou daardoor te kort doen aan de onderwerping welke hij aan *'t woord Gods* verschuldigd is. Hij nogtans kan zich op de Kerk beroepen en zeggen, dat hij van haar en niet eerst uit den bijbel „het Christelijk beginsel" heeft leeren kennen. Maar een Protestant die eerst uit den bijbel het *woord Gods* moet te weten komen, hoe kan hij, zonder dat gezaghebbend woord te verwerpen, aldus den meester spelen over de schriftuur?

Wel verre van in den bijbel het *woord Gods* te huldigen, is men ook, volgens den heer Harting, tot het besluit gekomen, dat een boek, hetwelk, als de bijbel, produkt is eener zich in strijd ontwikkelende historie, en daarom zooveel *vreemde en met elkander strijdige elementen* bevat, van andere Christelijke boeken zelfs niet *soortelijk* verschilt.

„Indien het toch waar is, dat de schriften des N. „Testaments, gelijk zij in hare tegenwoordige gedaante „voor ons liggen, ongelijksoortige en ongelijkslachtige, „gedeeltelijk zelfs *tegenstrijdige* elementen bevatten, die, „na een tijd lang onverzoend *naast* elkander gestaan, of „met elkander *gekampt* te hebben, zich onderling verbon-

---

1) De bijzondere toepassingen daargelaten, is dat de theorie van Baur.

„den, en daardoor, of door hunne versmelting met andere „gelijktijdige [buiten het Christendom bestaande] elementen, „weder nieuwe verschijnselen en vormen hebben daargesteld; „indien het, met andere woorden, waar is, dat die schriften „als voortbrengselen moeten beschouwd worden van het „vroegste ontwikkelingsproces, dat het Christelijk beginsel „doorloopen heeft, — dan kan het ook niet meer ontkend „worden, dat de wetten, waaraan alle menschelijke ont- „wikkeling onderworpen is [wetten? *Falen* is geen wet!], „op haar moeten worden toegepast, en dat zij derhalve [!] „noch voor de absoluut *zuivere* en volkomene uitdrukking „van genoemd beginsel kunnen erkend worden, noch „voor *soortelijk verscheiden van andere schriftelijke voort-* „*brengselen van den door Gods openbaring in Christus* „*voorgelichten menschelijken geest* [gelijk b. v. de Jaarboeken zelve]. Men moge dan al voortgaan, eene emi- „nente, ja geheel eenige waarde daaraan toe te kennen, „als de nalatenschap van mannen, die het naast aan die „openbaring als geschiedkundig feit [dat *als feit* niets beteekent] gestaan hebben, en van den echten geest des „Christendoms op eene wijze en in eene mate doordrongen „waren, als slechts in de eerste dagen na zijne verschij- „ning in de wereld het geval kon zijn, deze waarde, „hoe hoog ook aangeslagen, is en blijft toch slechts van „*quantitatieven* aard, en kan in geen geval ooit klimmen „tot dien graad van absoluut gezag [absoluut gezag zou een geheel ander *genus* zijn, en daartoe komt men niet door *graad*] „waarop de schrift aanspraak zou hebben, „indien het kon bewezen worden, dat het Christelijk „dogma in zijne oorspronkelijke eenheid, geheel ongevormd „en *ongewijzigd*, daarin werd nedergelegd" (bl. 18).

Is het duidelijk? Maar we zullen het nog duidelijker maken.

Het woord Gods is *openbaring*, is derhalve 1. een woord van goddelijk *gezag*, en 2. een woord des *geheims*.

Maar daarvoor kan het absolute *Ik* onmogelijk bukken. Het zou geen absoluut individu zijn, indien het nog een gezag, welk ook, erkende. En gelijk het onder maatschappelijk opzigt, *absolute individualiteit* is, zoo is het noodzakelijk, onder wetenschappelijk opzigt, *absolute subjectiveit*, welke de waarheid niet meer toelaat als *object*, maar door absoluut volkomen inzage, met haar één wil zijn, en dus vooral de *objectiviteit* des geheims niet kan dulden.

Alzoo weg met goddelijk gezag! weg met geheim! weg met openbaring!

Dat nu geeft de heer Harting ons met andere woorden te lezen, als hij getuigt, dat de hedendaagsche theologische rigting 1. alle gezag „welk ook" verwerpt, en 2. de waarheid als „*redewaarheid*" in het bewustzijn wil opnemen.

„Zij (die rigting) heeft er zich namelijk niet mede „vergenoegd, om tegen dit of dat uitwendig gezag [alle gezag is uitwendig] als middel tot staving der waarheid „op godsdienstig gebied, hare stem te verheffen, maar „zij heeft zich ook geregtigd geacht, om de geldigheid „van dat gezag in den *algemeensten zin*, als *beginsel* „van bewijsvoering te bestrijden.

„Zij trachtte daartoe, tegenover de voorstanders van „het autoriteitsgeloof, [geloof zonder autoriteit is een contradictie] aan te toonen, *deels*, dat de waarheid het „schild des gezags niet behoeft, om door ieder, die haar „in opregtheid zoekt, als waarheid erkend te worden; [het goddelijke gezag is geen *schild* der waarheid, maar maakt de onbekende waarheid bekend;] *deels*, dat „aan de waarheid geen regt wedervaart, zoolang zij op

„grond van een zoodanig gezag, *welk dan ook*, [al sprak een *menschgeworden* God tot ons] wordt aangenomen; „*deels*, eindelijk, dat zij dan alleen waarde heeft voor het „gemoed en leven, wanneer de mensch haar, *onafhankelijk* „*van alle gezag, buiten dat der getuigenis, die zij in zich* „*zelve bezit* [haar licht], als waarheid heeft omhelsd; of, „wat hetzelfde zegt, wanneer zij zich door den weerklank, „dien zij in de door Christus *geheiligde rede en het ge-* „*weten* vindt, aan den inwendigen mensch als waarheid „heefd geopenbaard. Op den grondslag dezer verschillende „stellingen bouwde zij hare meening, dat het de roeping „inzonderheid van den Christengodgeleerde dezer dagen „is, naar het *bezit van een zelfstandig inzigt in de* „*hoogste waarheid* te trachten. In strijd met het rationa- „lisme van een vroeger tijdperk [uit schrik voor de gevolgen inconsequent geworden], verklaarde zij de menschelijke „rede niet in staat of geroepen om zelve de waar- „heid voort te brengen, noch ook bevoegd om de be- „paling van hetgeen al dan niet waarheid is, van hare „apodiktische uitspraak te doen afhangen, maar wel om „de waarheid als waarheid te erkennen en *als redewaarheid* „*in het bewustzijn op te nemen.* Waar dit laatste het geval „niet kon zijn, daar, zoo meende zij, hield ook de „waarheid op als zoodanig voor den mensch te bestaan. „*Welke gronden van gezag men ook te hulp mogt roepen*, „om hem van hare aannemelijkheid te overtuigen, hij „kon haar zich niet ten eigendom maken, terwijl hij zich „integendeel eerst dan bewust kon zijn op vasten bodem „te staan, wanneer *rede en geweten* het getuigenis gaven, „dat, hetgeen hem als waarheid verkondigd werd, ook „werkelijk waarheid was" (bl. 19—20).

Wij zullen later op de *halfheid* dezer beweringen

terugkomen. Zooveel blijkt, dat daar de openbaring *gezag* en *geheim* veronderstelt, en men nogtans alle gezag, *welk ook*, verwerpt, en *volkomen inzage of begrip* der waarheid of *zelfstandig onderzoek der hoogste waarheid vordert*, de openbaring of het woord Gods wordt verworpen.

Dat *Ik* is wel een booze reus die niets boven zich wil dulden! Maar welk gezag ook zou men nog eerbiedigen nadat men het gegrondst en wettigst, het oudst en algemeenst, het hoogst en het zachtst, in 't kort het zoo *goddelijk* en tevens zoo *redelijk* gezag der Katholieke Kerk ontkend had? Alzoo: het gezag van Luther werd verworpen, het gezag der hervormers werd verworpen, het gezag der symbolische schriften werd verworpen, het gezag des bijbels werd verworpen, het gezag van 't woord Gods en der Openbaring werd verworpen..... Zijn we aan 't eind? Neen, want het Katholiek gezag had, gelijk Luther het zoo dikwerf erkende, de rede in zijn voordeel, en de rede zelve heeft zoo veel duisters, dat zij eene zekere onderwerping vordert. Een noodzakelijk gevolg derhalve was:

De verwerping van het gezag der rede.

Wij schrijven aan de rede in zeer algemeenen zin gezag toe, in zoover ook zij, geen absoluut licht zijnde, ons waarheden leert kennen die wij niet volkomen begrijpen, en zij ons echter die waarheden doet aannemen, door verklaringen of bewijzen, welke den drang der van God geschapen natuur hebben tot hunnen laatsten grond.

Er is immers niets, hoegenaamd niets, dat wij volkomen begrijpen. Zullen we daarom zeggen, dat we niets weten? Voorzeker niet. Want we begrijpen toch genoeg-

zaam bij dat licht der rede, en zouden om hare klare uitspraken te verwerpen, moeten weêrstaan aan onze natuur, hetgeen wij slechts door onzen wil, niet door onze rede vermogen.

Maar de mensch is bestemd tot volmaakter kennis dan die der rede, tot *intuïtie* of aanschouwing, en de weg om daartoe na dit leven te geraken, is de bovennatuurlijke openbaring, welke ons reeds hier hooger zekerheid en dieper inzage schenkt, dan wij door de rede alleen zouden hebben.

Wat is daarvan het gevolg, wanneer de mensch, wiens hartstogt den hemel op aarde zoekt, dat gezag der openbaring niet wil erkennen?

Dat hij zich die *intuïtie* alleen door eigen krachten poogt te verschaffen, en dus ook dat duistere en feitelijk dringende, 'twelk er in de rede is, niet *wil* dulden, maar zich absoluut stellend tracht te doen wat God alleen doet: *het Woord der waarheid baren*, en *de rede verwerpt.*

Twee kenmerken heeft alzoo het absolute *Ik*: het wil zelf de waarheid voortbrengen, en het verwerpt de rede.

Mogten onze goede Protestanten toch eens een waarlijk verstandigen mannelijken blik over de geschiedenis hunner dwalingen werpen, hoe spoedig zouden ze zien, hoezeer dat *Ik* er in heerscht, dat *Ik* 'twelk in de waarheid niets dwingends, niets objectiefs, niets van zich onafhankelijks wil dulden! Want waarheid te willen voortbrengen en de rede te verachten, zijn ook de twee eigenschappen van het Protestantisme.

Waaraan toch kent men de natuur der zaken?

Men kent de natuur uit het begin. En wat nu heeft Luther beweerd? Heeft hij niet gesproken, als kwam

hij een openbaringslicht uitstorten in den nacht van onwetendheid, en de menschelijke rede op de smadelijkste wijze verworpen?

Men kent de natuur uit het algemeene, *generische.* En heeft het Protestantisme niet overal en ten allen tijde gedaan, wat zijn stichter deed: nieuwe waarheid willen voortbrengen; en zijn die nieuwigheden niet met elkander en alzoo met de rede in strijd? Dat zoo onophoudelijk *ernstig* verdichten, waarbij men tegen de geheele wereld meent gelijk te hebben, is volstrekt onverklaarbaar, indien in het Protestantisme niet een beginsel heerscht, waarnaar de mensch de waarheid zelf kan voortbrengen, en zich aan de rede niet heeft te storen.

Men kent de natuur uit hare rigting en voltooijing. En heeft dat streven om de waarheid te scheppen, en zich boven de rede te plaatsen niet aanhoudend toegenomen? De heer Harting ook getuigt, dat het rationalisme de waarheid zelve wilde „voortbrengen" (bl. 19). 't Is waar, hij voegt er bij: heden poogt men zulks niet meer. Dan niet alleen is dit eene uit vrees veroorzaakte inconsequentie, en ligt in dat „*zelfstandig inzigt der hoogste waarheid*" (bl. 19), 'twelk zoozeer wordt aangeprezen, het vermogen van de waarheid voort te brengen, maar de heer Harting zelf zegt later van den thans heerschenden geest: „Die geest wil, dat in de beoefening der theolo-„gische wetenschap, *ieder geheel op zich zelven zal staan*, „*zelfstandig eene eigene overtuiging zal scheppen*, zonder „zich om het gevoelen van anderen te bekommeren" (bl. 26). Eveneens erkent hij, en we zullen later zijne getuigenissen aanvoeren, dat er eene oneenigheid en verbrokkeling bestaat als nooit te voren.

Men kent de natuur uit haar beginsel. En welk was

het eigenlijk Protestantsch beginsel? Het alleen-regtvaardigend geloof, waarin willen en denken als één beschouwd, en dus aan den mensch eene goddelijke daad werd toegeschreven. Want alleen in God is denken en willen hetzelfde. Dat praktiesch denken of praktiesch vernuft, waardoor men eene *onmiddellijke* goddelijke waarneming had, werd door Kant het uitgangspunt der Duitsche, pantheïstische philosophie, die dus uit het Protestantisme geboren, en er de diepste uitlegging van zijnde, er zulk een invloed op uitoefende, dat de Protestantsche theologie er naauwelijks van te onderscheiden is. Deze philosophie nu verwerpt uitdrukkelijk de gewone menschelijke rede, en meent de waarheid voort te brengen uit het *Ik*.

Men kent de natuur uit de bestanddeelen. En uit welke deelen bestaat het Protestantisme? Men kan niet meer antwoorden — en de heer Harting stemt zulks toe, — uit Lutheranisme, Calvinisme, enz., maar het omvat alle dwalingen die er van 't begin der Kerk af geweest zijn: Gnosticisme, Docetisme, Sabellianisme, Arianisme, Nestorianisme, Eutychianisme, Pelagianisme, Praedestinianisme, enz. enz. Men zegge ons toch wat er heden door 't Protestantisme niet in den bijbel gevonden wordt? En hoe zijn die dwalingen er ontstaan? Door traditie? O neen, het Protestantisme zelf heeft die op nieuw voortgebragt. Daar nu de dwaling én een produkt is van den menschelijken geest, én, als noodzakelijk in zich strijdig, met de rede strijdt, zoo moet in 't Protestantisme wel bij uitstek het beginsel der dwaling heerschen, waardoor men de waarheid poogt voort te brengen, en zich aan de rede niet stoort.

Eindelijk men kent de natuur uit het beste: „*optimo „quoque natura maxime cernitur.*" En nu is het een feit,

dat juist de grootste, geniaalste Protestantsche theologen de ongeloovigsten zijn. Een Protestantsche akademie of theologische faculteit zou boven den ingang harer gehoorzalen kunnen schrijven: hier maakt men werelden, bijbels, en Christendommen, en leert men *vrijheid* van denken, of denken boven de wetten der logica.

Het kan dus niet missen of, ondanks de bestaande reactie, moet zulks in de Jaarboeken, en bij den heer Harting te vinden zijn. En werkelijk komt dan hier dan daar dat absolute zich met God verwarrende *Ik* te voorschijn.

Wat is dat „*geweten*" dat beslist (bl. 10)[1]? die „*geheiligde rede*" (bl. 19) anders dan eene rede die niet van *willen* verschilt, alzoo een goddelijk weten is?

Gelijk de pantheïstische *Ikheidsleer* het Protestantsch geloof (waarnaar de regtvaardige in zonde, en dus evenzeer met God in strijd als één met God was), daardoor verklaarde, dat de wereld streed met God en niettemin God zelf was: zoo zien we bij den heer Harting, dat wetenschap met „*kerkelijk of godsdienstig praktisch gebruik*" in tegenspraak kan zijn (bl. 13), en wordt van den anderen kant, gelijk we later nog duidelijker zien zullen, godsdienst met wetenschap vereenzelvigd.

Is de aanbevolen wijze van met de bijbel te werk te gaan bl. 16—17, niet in den grond hetzelfde wat de van Hegelianisme doortrokken Tubinger school leert en in praktijk brengt?

Maar hij zelf wijst ten laatste de deur van dat duister heiligdom aan, en zegt ons weinige maar veel beteekenende

---

[1]) Er wordt niet gezegd, dat men openlijk uitspraak moet doen *naar geweten* en spreken gelijk men oordeelt, maar het geweten zelf moet beslissen.

woorden. Na de straks aangevoerde plaats tegen alle gezag „*welk dan ook*" vervolgt hij: „Wij zullen ons bij „deze gelegenheid overigens ontslagen mogen achten van „de taak om in *eene nadere ontwikkeling* en beoordeeling „dier stellingen te treden, en *alzoo tevens* in de betee- „kenis en strekking van het door de *nieuwere kritiek*, *in* „*haren strijd tegen het autoriteitsgeloof*, op nieuw gefor- „muleerde en zeer op den voorgrond geplaatste *testi-* „*monium Spiritus sancti*, als laatsten en hechtsten grond „des geloofs voor den Christen-godgeleerde, dieper in te „dringen. Genoeg zij 't, ten slotte ook hiervan met een „enkel woord gewaagd te hebben, als van een der *merk-* „*waardigste teekenen van onzen tijd*, en ten *bewijze*, tot „hoever men, in het vertrouwen op de kracht der waar- heid [of verwerping van uitwendig gezag], in de door ons „besproken rigting is voortgegaan" (blz. 20).

Zich te beroepen op den H. Geest, wiens getuigenis men in zich waarneemt, is wel een grond of voorwendsel hebben om te denken en te verkondigen wat men wil. Waarboven is men op die wijze niet verheven? En wat is er al niet op naam van den H. Geest verkondigd!.. Maar schoon daardoor de Protestanten echte *geestgetuigers* worden en het absolute *Ik* er zeer kennelijk in te zien is, ligt er in die „getuigenis des Heiligen Geestes" een veel bepaalder triomf van het subjectivisme.

Men zal dat welligt niet aanstonds gevoelen, en zeggen: er is geen grooter, krachtiger, uitwendiger gezag dan dat van den H. Geest. Immers men moet dat *uitwendig* niet, op kinderachtige wijze, door zinnelijke verbeelding, als *plaatselijk* verstaan, maar als iets van 't menschelijk *Ik* onderscheiden, als daaraan gebiedend en het zelfs dwingend. Wie van den H. Geest verlicht is, gevoelt

naar mate hij meer verlicht is, des te duidelijker, dat het God is, en niet hij die spreekt. De profeten zeggen niet: zoo denk, zoo spreek ik, maar „zoo spreekt de Heer!", en het gebeurde met Balaäm kan ten voorbeeld strekken, hoe *dwingend* het gezag van dien Geest kan zijn.

Ongetwijfeld, indien er van zulk eenen gebiedenden, en van den mensch onderscheiden Geest sprake was, zou het onbegrijpelijk zijn, hoe de heer Harting de getuigenis des H. Geestes kon voorstellen als laatsten en hechtsten grond van een aan alle gezag vijandig geloof, als *ontwikkeling* der voortgaande rationalistische stellingen, als volmaking der heerschende rigting. Maar de „*nieuwere kritiek*" is een kritiek die aan geen persoonlijken H. Geest gelooft, en voor wie die Geest niet is dan zekere rigting van het individu zelf; daarom kan zij, in *haren strijd tegen het autoriteitsgeloof*, dat getuigenis des geestes op nieuw formuleren, en als hechtsten grond van haar, aan geen gezag welk dan ook onderworpen, geloof doen gelden. Juist die geest, die schept en openbaart, en boven de rede verheven is, verschilt niet van het absolute *Ik*, maar is dat *Ik* in zijn hoogste *Potenz*!

VERSCHEIDENHEDEN.

STATISTIEK DER ECHTSCHEIDINGEN IN PRUISSEN VAN 'T JAAR 1858.

De echtscheidingen maken, naar de Berlijnsche *Kirchen-Zeitung* meêdeelt, in 't geheele rijk, op eene bevolking van zeventien millioenen, het getal uit van 1906, hetwelk aldus is verdeeld:

Te Berlijn hebben er plaats gehad	155,	dat is	1	op de	2,577	inwoners.
In Brandenburg	340,	〃	1	〃	4,110	〃
〃 Eigenlijk Pruissen . . .	465,	〃	1	〃	4,053	〃
〃 Silesië	323,	〃	1	〃	5,009	〃
〃 Saksen	284,	〃	1	〃	6,016	〃
〃 Pommeren	182,	〃	1	〃	6,769	〃
〃 't Hertogdom Posen . .	106,	〃	1	〃	4,130	〃
〃 Westphalen	35,	〃	1	〃	18,652	〃
〃 de Rijnprovinciën . . .	16,	〃	1	〃	43,633	〃

De bovenstaande opgave gaat vergezeld van de opmerking, dat van de twee laatstgenoemde provinciën des rijks, de eerste grootendeels, en de laatste bijna uitsluitend Katholiek is.

De redenen waarop de vordering tot echtscheiding steunden, waren volgender wijze verdeeld:

Om overspel, ...	595
〃 verlating en slecht gedrag.	598
〃 wreedheid	151
〃 onteerende misdaad en straf.	181
〃 verlating en weigering van genoegzaam onderhoud. .	82
〃 weigering van zamenleving	27
〃 ziekte, idiotisme en walgelijke ziekte, enz.	24
Om onoverwinnelijken afkeer en wederkeerig goedvinden . .	244

Op de 1,906 echtscheidingen heeft het Protestantsch Consistorie tot niet minder dan 977 nieuwe huwelijks-aanvragen verlof gegeven, en er 76 verworpen welke het ministerie van eerdienst heeft ingewilligd. Het burgerlijk gezag heeft tot 96 dergelijke huwelijken verlof geweigerd, en het geestelijk gezag het huwelijk verboden in 703 gevallen waarin de burgerlijke wet het zou hebben toegelaten.

SPROKKELINGEN.

HET PRUISSISCH BIJBELGENOOTSCHAP. — In 't laatst van 't vorig jaar heeft het Pruissiesch bijbelgenootschap in de Drieeenigheids-kerk te Berlijn zijn 44ste jaarfeest gevierd. Gedurende het afgeloopen jaar had het 56,590 Bijbels en 18,650 Nieuwe Testamenten, te zamen 75,240 exemplaren der H. S. verspreid. Sedert zijn bestaan heeft het 1,515,629 Bijbels en 637,415 N. T. in omloop gebragt. De ontvangsten beliepen het vorig jaar 39,000 thalers. Aan 't hoofd der leden en begunstigers dier milde bijbelverspreiding staan de koning, de koningin, de prinsregent en andere priusen en prinsessen van het koninklijk huis.

KOSTBAAR BIJBELVERVOER. — Naar een berigt der *Vereeniging*, zou de bekende Protestantsche bisschop te Jerusalem Gobat, op aanzoek van koning Theodorus, zendelingen naar Abyssinië zenden met eene groote menigte Nieuwe Testamenten in de Amharische taal. Voor deze expeditie zal, dus leest men er bij, een konvooi noodig zijn van ten minste 50 kameelen, hetwelk aanzienlijke kosten zal vereischen. Bisschop Gobat heeft reeds *f* 5000 daarvoor gekollecteerd, maar zal nog half zooveel er bij noodig hebben!

EINDE VAN HET VIJF EN DERTIGSTE DEEL.